

ผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงอำนาจทางการเมืองในอีสานตั้งแต่สมัยสุโขทัย
จนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ. 1792 - 2394)

ปริญญาโท

ของ

สุทิน สันองคั่น

18 พ.ย. 2534

เสนอต่อมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา

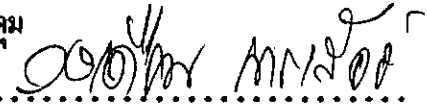
ตามหลักสูตรปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต วิชาเอกประวัติศาสตร์

กุมภาพันธ์ 2533

ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

คณะกรรมการควบคุม และคณะกรรมการสอบ ได้พิจารณาปฏิญานี้เรียบร้อยแล้ว
เห็นสมควรรับเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต วิชาเอก
ประวัติศาสตร์ ของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒได้

คณะกรรมการควบคุม

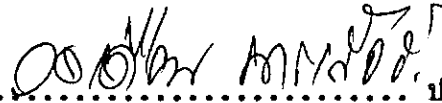
.... ประธาน

(ดร. วงเดือน นาราสัจ)

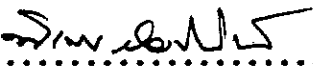
.... กรรมการ

(อาจารย์พิเศษ เจียจันทร์พงษ์)

คณะกรรมการสอบ

.... ประธาน

(ดร. วงเดือน นาราสัจ)

.... กรรมการ

(อาจารย์พิเศษ เจียจันทร์พงษ์)

.... กรรมการที่แต่งตั้งเพิ่มเติม

(รศ. วุฒิชัย มูลศิลป์)

บัณฑิตวิทยาลัยอนุมัติให้รับปฏิญานี้ฉบับนี้ เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร
ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต วิชาเอกประวัติศาสตร์ ของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

.... คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

(ศ. ดร. สมพร บัวทอง)

วันที่ ๒๗ เดือน กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๓๔

ประกาศคณะกรรมการ

ปริญญานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลงได้เพราะผู้เขียนได้รับความช่วยเหลืออย่างดีจาก
ดร.วงเดือน นาราสัจ แห่งภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร
และอาจารย์พิเศษ เจียจันทร์พงษ์ แห่งกองโบราณคดี กรมศิลปากร ที่ได้ให้ความกรุณาช่วยเหลือ
และแนะแนวทางในการศึกษาจนปริญญานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จด้วยดี

ขอขอบพระคุณ ดร.ทวีศิลป์ สืบวัฒนะ ผศ.เกียรติศักดิ์ วงศ์มุกดา แห่งภาควิชา
ประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม และอาจารย์อรรถ นันทจักร ที่ได้
กรุณาให้คำแนะนำบางประการในการเขียนปริญญานิพนธ์ฉบับนี้

ขอขอบพระคุณ อาจารย์สถิตย์ - อาจารย์บานเย็น วรรณฤกษ์ แห่งโรงเรียนบ้าน
ท่าโพธิ์ สบอ.ชวชัยบุรี ที่ได้มีส่วนสนับสนุนการศึกษาในครั้งนี้

ขอขอบพระคุณ รศ. วุฒิชัย มุลศิลป์ แห่งภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทร
วิโรฒ ประสานมิตร ที่ให้ความกรุณารับเป็นกรรมการสอบเพิ่มเติม

ผู้เขียนรู้สึกซาบซึ้งในความกรุณาของเจ้าหน้าที่หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร ที่ช่วย
อำนวยความสะดวกในการค้นคว้าจนปริญญานิพนธ์สำเร็จด้วยดี

อนึ่ง ปริญญานิพนธ์ฉบับนี้ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากมูลนิธิมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
จำนวน 6,000 บาท ผู้เขียนรู้สึกสำนึกในบุญคุณของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ อย่างสูง ในฐานะ
เป็นสถาบันที่ประสาทความรู้และสนับสนุนการศึกษาของผู้เขียน อย่างยิ่ง

คุณค่าของปริญญานิพนธ์ฉบับนี้ ผู้เขียนขอมอบแด่มารดา และบิดา ผู้ล่วงลับ ที่ให้ความ
เอาใจใส่ในการศึกษาของผู้เขียนมาโดยตลอด

สุทิน สอนองกัน

กิตติกรรมประกาศ

ปริญาโทฉบับนี้ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากสถาบันเอเชียศึกษาจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เป็นจำนวนเงิน 10,000 บาท (หนึ่งหมื่นบาทถ้วน) ผู้เขียนขอกราบพระคุณสถาบันเอเชียศึกษา จุฬาลงกรณ์ และคณะกรรมการพิจารณาจัดสรรทุน ไว้ ณ โอกาสนี้ด้วย

สารบัญ

บทที่

หน้า

บทนำ ก - ข

1	ความเป็นมาของดินแดนอีสานและบริเวณใกล้เคียงก่อนพุทธศตวรรษที่ 19	1
1.	หลักฐานทางประวัติศาสตร์ของอีสานในยุคตำนาน	1
2.	อิทธิพลของพุทธศาสนานิกายเถรวาทต่อชุมชนแถบลุ่มแม่น้ำโขงตอนกลาง ..	6
3.	ดินแดนอีสานในยุคประวัติศาสตร์	8
3.1	ความพยายามก่อตัวเป็นรัฐอิสระในดินแดนอีสานในช่วงพุทธศตวรรษที่ 14 - 15	14
3.2	การดำรงตนในฐานะรัฐอิสระของอีสานได้	15
3.3	ความเสื่อมของอาณาจักรเขมรหลังรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ..	20
3.4	เอกสารท้องถิ่นกับการรับรู้อิทธิพลทางการเมืองของเขมร	21
4.	กลุ่มคนและชาติพันธุ์ในดินแดนอีสานก่อนพุทธศตวรรษที่ 19	25
2	การเปลี่ยนแปลงอำนาจทางการเมืองในดินแดนอีสาน	35
1.	ดินแดนอีสานภายใต้อิทธิพลทางการเมืองของอาณาจักรเขมร	35
2.	การก่อตัวของรัฐแถบที่ราบภาคกลางของประเทศไทย	43
3.	การขยายตัวเข้ามาในดินแดนอีสานของประเทศไทย	46
4.	การประนีประนอมเขตแดนในอีสานระหว่างอาณาจักรสุโขทัยและอาณาจักรล้านช้าง	48
5.	การขยายอิทธิพลทางการเมืองของอาณาจักรสุโขทัยในดินแดนอีสาน	49
6.	ความสำคัญของดินแดนอีสานส่วนเหนือต่ออาณาจักรล้านช้าง	51

6.1	ด้านยุทธศาสตร์	51
6.2	ความสำคัญของดินแดนอีสานส่วนเหนือด้านสังคม	54
7.	ความเสื่อมของอาณาจักรล้านช้าง : การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองของ ดินแดนอีสานส่วนเหนือ	56
7.1	สาเหตุความเสื่อมของอาณาจักรล้านช้าง	59
8.	ดินแดนอีสานใต้ : การเปลี่ยนแปลงอำนาจทางการเมือง.....	63
9.	การรวมดินแดนอีสานส่วนเหนือและส่วนใต้ในสมัยธนบุรีและรัตนโกสินทร์ ตอนต้น	67
3	ผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงอำนาจทางการเมืองในอีสานทางด้านวัฒนธรรม ..	72
1.	วัฒนธรรมในดินแดนอีสานก่อนการขยายอิทธิพลเข้ามาของอาณาจักร ล้านช้าง	72
2.	ร่องรอยอิทธิพลของวัฒนธรรมเขมรในดินแดนอีสาน	73
3.	ดินแดนอีสานส่วนเหนือกับการแผ่อิทธิพลทางวัฒนธรรมของอาณาจักร ล้านช้าง	78
3.1	อักษรลาวและอักษรธรรมอีสาน : เครื่องมือทางการเมืองการ ปกครอง	79
3.2	ดินแดนอีสานส่วนเหนือ : ความผูกพันด้านวรรณกรรมกับราชสำนัก ล้านช้าง	84
3.3	กลุ่มคนและการผสมผสานกับวัฒนธรรมลาว	87
4.	ศาสนาในดินแดนอีสานส่วนเหนือ	89
5.	ดินแดนอีสานส่วนใต้กับวัฒนธรรมเขมร	92
6.	ดินแดนอีสานส่วนใต้กับวัฒนธรรมของคนไทยภาคกลาง	96

7. ความแตกต่างทางวัฒนธรรมระหว่างดินแดนอีสานส่วนเหนือกับดินแดนอีสานส่วนใต้.....	98
7.1 ความแตกต่างทางคติชนวิทยาและวรรณกรรมในดินแดนอีสานส่วนเหนือและส่วนใต้	100
7.2 ความแตกต่างด้านปรัชญาศาสนาในดินแดนอีสานส่วนเหนือและส่วนใต้	105
4 ผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงอำนาจทางการเมืองในอีสานด้านเศรษฐกิจและด้านการเมือง	109
1. ผลกระทบด้านเศรษฐกิจ	110
2. ผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงอำนาจทางการเมืองในอีสานด้านการเมือง	116
2.1 ปรัชญาการเมืองการปกครองของดินแดนอีสานส่วนเหนือ	117
2.2 ปรัชญาการเมืองการปกครองของดินแดนอีสานส่วนใต้	121
2.3 เปรียบเทียบความแตกต่างด้านปรัชญาการเมืองการปกครองระหว่างดินแดนอีสานส่วนเหนือกับดินแดนอีสานส่วนใต้	124
2.3.1 ดินแดนอีสานส่วนเหนือกับความผูกพันศูนย์อำนาจทางการเมืองล้านช้าง	125
2.3.2 ดินแดนอีสานส่วนใต้กับความผูกพันศูนย์อำนาจทางการเมืองเขมร	128
2.4 การเคลื่อนไหวทางการเมืองในดินแดนอีสานส่วนเหนือ	133
2.5 การเคลื่อนไหวทางการเมืองในดินแดนอีสานส่วนใต้	137
2.6 นโยบายของอาณาจักรไทยต่อดินแดนอีสาน	139

2.7 ความขัดแย้งในหัวเมืองลาว : ปฏิกริยาต่อต้านจากราชสำนัก ไทย	144
5 การรับรู้ทางการเมืองและการต่อสู้ทางความคิดของประชาชนในอีสานในสมัย รัตนโกสินทร์	145
1. สถานการณ์ทางการเมืองการปกครองในดินแดนอีสานหลังกบฏ เจ้าอนุวงศ์	145
2. โลกทัศน์ทางการเมืองของคนในดินแดนอีสานที่มีต่ออาณาจักรไทย	148
3. การต่อสู้ทางความคิดของประชาชนในดินแดนอีสาน	156
บรรณานุกรม	166
ภาคผนวก	190
ประวัติย่อของผู้วิจัย	203

สารบัญแผนที่

แผนที่		หน้า
1	แผนที่แสดงเส้นทางการขยายอิทธิพลทางการเมืองของเจ้าชายจิตรเสน	9-ก
2	แผนที่แสดงบริเวณที่พบศิลาจารึกเจ้าชายจิตรเสน	9-ข
3	แผนที่แสดงอโรคยาศาล (โรงพยาบาลชุมชน) ในดินแดนอีสาน	19-ก
4	แผนที่แสดงเขตอิทธิพลทางการเมืองของอาณาจักรล้านช้างและอาณาจักรอยุธยา ในดินแดนอีสาน	49-ก
5	แผนที่แสดงบริเวณที่พบอักษรขอมในประเทศไทย	73-ก

บทนำ

ภาคอีสานปัจจุบัน¹ นั้นในอดีตเคยตกอยู่ภายใต้การปกครองของอาณาจักรเขมรในเวลาที่ยาวนานตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 12 ถึงพุทธศตวรรษที่ 18 แม้ว่าระหว่างพุทธศตวรรษที่ 12 ถึงพุทธศตวรรษที่ 16 อำนาจทางการเมืองของอาณาจักรเขมรจะแผ่ปกคลุมถึงเป็นช่วง ๆ ก็ตามตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 17 เป็นต้นไป ดินแดนอีสานก็ตกอยู่ภายใต้อิทธิพลทางการเมืองของอาณาจักรเขมร² โดยตรงอีกครั้ง เพราะเป็นช่วงที่อาณาจักรเขมรมีอิทธิพลทางการเมืองอย่างเด่นชัดครอบคลุมพื้นที่ตั้งแต่ประเทศเขมรปัจจุบัน เรื่อยไปจนถึงลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาในเขตภาคกลางของประเทศไทย³ แต่เมื่อเริ่มเข้าสู่ปลายพุทธศตวรรษที่ 18 อาณาจักรเขมรได้เสื่อมลง

¹ หมายถึง ดินแดนที่อยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย เป็นภูมิภาคที่มีอาณาบริเวณกว้างใหญ่ครอบคลุมเนื้อที่ประมาณ 170,226 ตารางกิโลเมตร หรือประมาณ 1 ใน 3 ของเนื้อที่ทั้งหมดของประเทศไทย ลักษณะทางกายภาพอีสานเป็นแผ่นดินที่ยกตัวสูงขึ้นจากภาคกลางและภาคเหนือ มีระดับความสูงโดยเฉลี่ยประมาณ 200 เมตร ภาคอีสานจึงมีชื่อเรียกอย่างหนึ่งว่า "ที่ราบสูงโคราช" (อ้างจาก รณสิทธี แสงสว่าง. "ภูมิศาสตร์อีสาน" ใน ประวัติศาสตร์และโบราณคดีอีสาน. 2521. หน้า 3. และ สวาท เสนาณรงค์. ภูมิศาสตร์ประเทศไทย. 2512. หน้า 26.)

² หมายถึง อาณาจักรที่มีศูนย์กลางทางการเมืองอยู่ในเขตประเทศเขมรเป็นเกณฑ์ ซึ่งหมายถึง อาณาจักรเจนละ และอาณาจักรขอมด้วย เพราะอาณาจักรเขมรก็วิวัฒนาการมาจากอาณาจักรเหล่านี้ (อ้างจาก มจ.สุภัทรดิศ ดิศกุล. "ประวัติอาณาจักรขอม" ใน ถลงงานประวัติศาสตร์เอกสารโบราณคดี. 5(1) หน้า 3 - 5 ; มกราคม 2514. และ สมเด็จพระนางเจ้ารำจพรรษาฯ และคนอื่น ๆ. โบราณคดีนครราชสีมา. 2511. หน้า 12.)

³ G. Coedes, The Making of South East Asia. 1966. p. 99 - 109.

เนื่องจากเกิดปัญหาภายใน และปัญหาการรุกรานจากรัฐข้างเคียง จึงทำให้เกิดช่องว่างอำนาจทางการเมืองในบริเวณปลายพระราชอาณาเขต) (บริเวณภาคกลาง ภาคอีสานของประเทศไทย และส่วนใต้แถบเมืองจำปาศักดิ์ของประเทศไทย) เปิดโอกาสให้แว่นต่าง ๆ ที่ตกอยู่ใต้อิทธิพลทางการเมืองของอาณาจักรเขมรดินแดนประกาศตนเป็นอิสระ เช่น อาณาจักรละโว้ในแถบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาได้ประกาศเอกราชด้วยการส่งทูตไปประเทศจีนหลายครั้งในระยะก่อน พ.ศ. 1842¹

ส่วนบริเวณเหนืออาณาจักรละโว้ขึ้นไปในลุ่มแม่น้ำยม น่าน ซึ่งเป็นเขตปลายสุดอิทธิพลทางการเมืองของอาณาจักรเขมร ก็ได้เกิดการเปลี่ยนแปลงอำนาจทางการเมืองจากราชวงศ์พ่อขุนศรีนาวนำถม ซึ่งมีความผูกพันทางการเมืองกับอาณาจักรเขมรไปสู่ราชวงศ์พระร่วงของพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ ผู้ได้สถาปนาอาณาจักรสุโขทัยขึ้นเป็นอาณาจักรอิสระจากเขมรใน พ.ศ. 1792² ลักษณะเช่นนี้ทำให้อิทธิพลทางการเมืองของอาณาจักรเขมรเสื่อมลงเรื่อย ๆ แม้ว่าอาณาจักรเขมรจะพยายามผูกโยงความเป็นเครือญาติกับรัฐข้างเคียงโดยวิธีการสมรส³ นโยบายดังกล่าวก็ไม่ทำให้อาณาจักรเขมรสามารถควบคุมดินแดนปลายพระราชอาณาเขตด้านทิศตะวันตกไว้ได้ นอกจากนี้ ดินแดนข้างเคียงยังประกาศตนเป็นเอกราชเพิ่มขึ้นอีกในช่วงระยะเวลาห่างกันไม่ถึงร้อยปี คือ อาณาจักรอยุธยาในปี พ.ศ. 1893 และอาณาจักรล้านช้างในอีกสามปีต่อมา อาณาจักรเขมรไม่สามารถทำการปราบปรามรัฐอิสระที่ก่อตัวขึ้นใหม่ได้ หากยังถูกรัฐเหล่านี้รุกร้าดินแดนของอาณาจักรเขมรด้วย อาณาจักรเขมรที่เคยกว้างใหญ่จึงมีเขตแดนลดน้อยลง การที่อาณาจักรเขมร

¹ คณะกรรมการสืบค้นประวัติศาสตร์ไทยเกี่ยวกับจีนในเอกสารภาษาจีน. ความสัมพันธ์ทางการทูตระหว่างไทย - จีน พ.ศ. 1825 - 2395. 2523. หน้า 4.

² เชื่อกันว่าเป็นปีที่ราชวงศ์พระร่วงขึ้นครองกรุงสุโขทัย (อ้างจาก ประเสริฐ ณ นคร. กษัตริย์และอาณาจักรสุโขทัย. 2527. หน้า 1.)

³ คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ฯ. ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 4. 2513. หน้า 160.

สูญเสียดินแดนอีสานส่วนเหนือ¹ ให้กับอาณาจักรล้านช้าง ทำให้อิทธิพลของวัฒนธรรมล้านช้างเริ่มครอบงำแทนที่วัฒนธรรมเขมรในดินแดนส่วนนี้²

ดินแดนอีสานส่วนเหนือก่อนถูกอาณาจักรเขมรครอบครองเคยเป็นศูนย์กลางของอาณาจักรใหญ่คือ อาณาจักรตีโคตรโม³ (ต่อมาคงเพี้ยนเป็นศรีโคตรบูร - ผู้เขียน) ซึ่งเป็นอาณาจักรสำคัญยิ่งในฐานะศูนย์กลางของการเผยแพร่พุทธศาสนาเถรวาท นับตั้งแต่พระมหากษัตริย์เอกราช ญีปญพรธรรมาประติษฐาน ณ กุภาพร่า ทำให้พุทธศาสนาได้กลายเป็นจุดศูนย์รวมประชาชนสองฝั่งโขงเข้าด้วยกัน ประชาชนได้ร่วมกันสร้างพระบรมธาตุหลายแห่ง เช่น พระธาตุพนม พระธาตุภูเพ็ก พระธาตุอิงฮัง พระธาตุบูปวน และพระธาตุเชิงชุม ดังนั้น เมื่ออาณาจักรล้านช้างได้แผ่อิทธิพลทางการเมืองเข้ามาในบริเวณอีสานส่วนเหนือ ความเป็นสังคมที่มีศาสนาเป็นศูนย์รวมจึงได้ช่วยให้อีสานส่วนเหนือรับเอาวัฒนธรรมด้านต่าง ๆ ของล้านช้างอย่างรวดเร็วรวมทั้งมีการผสมผสานทางเชื้อชาติของประชากรจากทั้งสองฝ่าย โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่ออาณาจักรล้านช้างได้นำเอารูปแบบการปกครอง กฎหมาย และฮัต-คอง อันเป็นแนวปฏิบัติของคนในสังคมมาครอบงำดินแดนอีสานส่วนเหนือ⁴ อาณาจักรล้านช้างจึงสามารถควบคุมดินแดนอีสานส่วนนี้ไว้ได้

¹ หมายถึง ดินแดนตั้งแต่บริเวณฝั่งแม่น้ำโขงมาจนถึงที่ราบลุ่มแม่น้ำชี ซึ่งเป็นบริเวณที่มีพื้นฐานทางวัฒนธรรมมาจากจุดเดียวกัน คือ ศูนย์อำนาจลุ่มแม่น้ำโขง (อ้างจาก จอห์น เอฟ เคตส์. ไทย พม่า ลาว และกัมพูชา. แปลโดย ชำญวิทย์ เกษตรศิริ และคณะ. 2520. หน้า 160.)

² ชวัช ปุณโณทก. "ศิลาจารึกอีสานสมัยไทย-ลาว : ศึกษาทางด้านอักษรวิทยาและประวัติศาสตร์อีสาน," ใน วิจัยเพื่อพัฒนา. 2532. หน้า 48.

³ หอสมุดแห่งชาติ. ตำนานอุรังคธาตุหรือธาตุพนม. เอกสารเลขที่ 275, ประเภท สผ. มัดที่ 8.

⁴ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว (ผู้ปริวรรต). คัมภีร์พระธรรมศาสตร์โบราณ. ม.ป.ป. หน้า 1 - 7.

นานกว่าสามศตวรรษ¹ กล่าวได้ว่า อีสานส่วนเหนือมีความสำคัญต่ออาณาจักรล้านช้างไม่น้อยกว่าดินแดนฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขง ดังจะเห็นได้จากการที่เจ้าผู้ครองเมืองปากห้วยหลวง² ซึ่งอยู่ในดินแดนอีสานส่วนเหนือเคยไปดำรงตำแหน่งสำคัญของอาณาจักรล้านช้างอย่างน้อยสองครั้ง คือ พระยาปากห้วยหลวง ได้เสด็จไปครองเมืองหลวงพระบางเป็นเวลาห้าเดือน ใน พ.ศ. 1971³ และเจ้าชายมุข แห่งเมืองปากห้วยหลวงได้เสด็จไปครองเมืองเวียงจันทน์ (พ.ศ. 1999 - 2021) ในฐานะเมืองสำคัญรองจากเมืองหลวงพระบาง⁴ แม้ว่า ในสมัยต่อมาไม่ปรากฏว่ามีเจ้าเมืองใดในแถบนี้ไปดำรงตำแหน่งสำคัญก็ตาม อาณาจักรล้านช้างก็ยังให้ความสำคัญกับดินแดนอีสานส่วนเหนือตลอดมา กล่าวคือ กษัตริย์ล้านช้างได้ประกาศอิศริยาเขตนาจังหัน และเลกวัด⁵ ให้แก่วัดหลายแห่งในดินแดนอีสานส่วนเหนือ ดังปรากฏหลักฐานอยู่ในจารึกหลายหลัก เช่น จารึกวัดแดนเมือง จารึกวัดจอมมณี จารึกวัดศรีเมือง จารึกวัดศรีคุณเมือง และจารึกมุลินทรอาราม⁶

¹ ฉลอง สุนทรวณิชย์. "สัมพันธ์ภาพไทย - ลาวเชิงประวัติศาสตร์ก่อนคริสต์ศตวรรษที่ 20," ใน ศิลปวัฒนธรรม. 8(1) : หน้า 143 ; พฤศจิกายน 2529.

² ปัจจุบัน คือ บริเวณอำเภอโพนพิสัย จังหวัดหนองคาย.

³ จารุวรรณ ชรรมวัตร (ผู้ปริวรรต). ลลิตพงศาวดารลาว. ม.ป.ป. หน้า 13.

⁴ ชวัช ปุณโณทก. เล่มเดิม. หน้า 52.

⁵ นาจังหัน หมายถึง ที่นาที่พระมหากษัตริย์ทรงอุทิศให้เป็นกรรมสิทธิ์ของวัด อาณาจักรจะไม่เข้าไปมีกรรมสิทธิ์ในบริเวณที่นาชิ้น ส่วนเลกวัด หมายถึง ทาสบุคคลที่เจ้าศรัทธานำไปอุทิศให้เป็นทาสของวัด และตกเป็นกรรมสิทธิ์ของวัดจนถึงชั่วชีวิต (อ้างจาก ชวัช ปุณโณทก. เล่มเดิม. หน้า 53.).

⁶ คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์. ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 3. 2508. หน้า 239 - 269.

ทางด้านดินแดนอีสานส่วนใต้¹ นั้นเดิมอยู่ภายใต้อิทธิพลของอาณาจักรเขมร และเป็นดินแดนที่มีความสำคัญต่อความอยู่รอดทางการเมืองของอาณาจักรเขมรเป็นอย่างมาก เพราะอีสานส่วนใต้เป็นแหล่งชุมนุมกำลังขนาดใหญ่ที่สามารถถ่วงดุลย์อำนาจกับศูนย์อำนาจกลางของอาณาจักรเขมรมาโดยตลอด² ดินแดนอีสานส่วนใต้มีเมืองนิมายเป็นเมืองใหญ่ ซึ่งมักจะตั้งตัวเป็นกบฏในเวลาที่เมืองหลวงของอาณาจักรเขมรอ่อนแอ / ดังเหตุการณ์สมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 6 (พ.ศ. 1623 - 1650)³ ผู้ครองเมืองนิมายได้ตั้งพระองค์ขึ้นเป็นอิสระไม่ยอมรับอำนาจทางการเมืองที่เมืองหลวงด้วยการตั้งราชวงศ์ใหม่ขึ้นในปี พ.ศ. 1623⁴ แต่กองกำลังของอีสานส่วนใต้ก็ไม่ได้มีไว้เพื่อสร้างความขัดแย้งกับศูนย์อำนาจกลางเพียงอย่างเดียว ในบางครั้งก็เมืองหลวงของอาณาจักรเขมรถูกยึดครองจากรัฐข้างเคียง กองกำลังของเมืองนิมายก็ช่วยกู้อิสระภาพทางการเมืองกลับคืนมาได้ ดังจะเห็นได้จากหลังรัชสมัยพระเจ้าติโลกราชนาทติยวรมัน (พ.ศ. 1708 - 1720) กองทัพจามได้บุกยึดเมืองหลวงของอาณาจักรเขมร⁵ พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 (พ.ศ. 1724 - ประมาณ 1761) กษัตริย์แห่งราชวงศ์นิมายได้ช่วยกู้เอกราชของอาณาจักรเขมรกลับคืนมา⁶ ดินแดนอีสานส่วนใต้จึงผูกพันทางการเมืองกับอาณาจักรเขมรอย่างใกล้ชิดตลอดมา

¹ หมายถึง ดินแดนอีสานบริเวณลุ่มแม่น้ำมูล ซึ่งเป็นบริเวณที่กลุ่มคนเชื้อสายเขมรตั้งถิ่นฐานอยู่เป็นจำนวนมาก (อ้างจาก กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. เล่มเดิม. หน้า 16).

² ยอร์ช เซเดส์. นครวัด. แปลโดย ปราบัน วงษ์เทศ. 2529. หน้า 1.

³ มาดแลน จีโต. ประวัติเมืองพระนครของขอม. ทรงแปลโดย มจ. สุกัทรดิศ ดิศกุล. 2526. หน้า 91.

⁴ คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์. ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ 4. 2513. หน้า 14.

⁵ มาดแลน จีโต. เล่มเดิม. หน้า 52.

⁶ ขจร สุขพานิช. ข้อมูลประวัติศาสตร์ก่อนราชวงศ์พระร่วง และใครเป็นแม่แต่งพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา. 2520. หน้า 19.

ดินแดนอีสานส่วนใต้ได้รับการถ่ายทอดทางวัฒนธรรมด้านต่าง ๆ จากอาณาจักรเขมร กล่าวคือ ดินแดนอีสานส่วนใต้รับทั้งภาษาพูด และภาษาเขียนมาจากอาณาจักรเขมร¹ ขณะที่ส่วนดินแดนอีสานส่วนใต้ก็รับเอาลัทธิพราหมณ์ไศวนิกายจากอาณาจักรเขมรมาเป็นหลักปฏิบัติทางศาสนาด้วย² ดังปรากฏสิ่งก่อสร้างทางศาสนาของลัทธิพราหมณ์หลายแห่งในแถบนี้ที่สำคัญ ได้แก่ ปราสาทหินผามาย ปราสาทหินพนมรุ้ง และปราสาทหินเขาพระวิหาร นอกจากนี้แล้ว กลุ่มประชากรที่อาศัยอยู่ในดินแดนอีสานส่วนใต้ก็มีพื้นฐานเดิมมาจากชาวเขมรเช่นเดียวกัน³ จะเห็นว่า เมื่ออาณาจักรเขมรเสื่อมอำนาจจากบริเวณนี้แล้วคนทั่วไปก็ยังเรียกเมืองต่าง ๆ ในดินแดนอีสานส่วนใต้ว่า หัวเมืองเขมรปาดง⁴

ดินแดนที่ราบสูงโคราชจึงถูกแบ่งออกจากกันโดยวัฒนธรรมที่ติดแน่นอยู่ในกลุ่มประชากรสองกลุ่มคือ กลุ่มวัฒนธรรมลาว และกลุ่มวัฒนธรรมเขมร ความแตกต่างทางวัฒนธรรมนี้เป็นอุปสรรคต่อการรวมตัวทางการเมืองของคนอีสาน ทำให้สภาพการเมืองในดินแดนอีสานมีความอ่อนแอ ขาดความเป็นเอกภาพ เป็นช่องทางที่เอื้อให้อาณาจักรรอบนอกขยายอิทธิพลทางการเมืองเข้ามาในบริเวณนี้ได้โดยง่าย

อาณาจักรอยุธยาได้แผ่อิทธิพลทางการเมืองเข้ามาในดินแดนอีสานอย่างเห็นได้ชัดในสมัยพระบรมราชาธิราชที่ 2 (พ.ศ. 1967 - 1991) พงศาวดารฉบับอุบลศรี อรรถพันธ์ ได้ระบุว่า ในรัชสมัยของกษัตริย์อยุธยาพระองค์นี้ได้ยกกองทัพไปตีเอาเมืองผามาย และเมืองพนมรุ้ง แล้วทำการปกครองดูแล⁵ จึงนับว่าอาณาจักรอยุธยาได้ขยายอิทธิพลทางการเมืองเข้าไปปกครอง

¹ ชวัช ปุณโณทก. เล่มเดิม. หน้า 48.

² กรมศิลปากร. ปราสาทพนมรุ้ง. 2531. หน้า 81.

³ สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. แหล่งเดิม.

⁴ ไพบูลย์ มีกุล. การปฏิรูปเขตอีสานในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. 2525. หน้า 10.

⁵ หอสมุดแห่งชาติ. พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา เล่มที่ 222, 104. จ.ศ.

ดินแดนอีสานส่วนใต้ก่อน สำหรับบริเวณอีสานส่วนเหนือยังคงเป็นเขตอิทธิพลทางการเมืองของอาณาจักรล้านช้าง เพราะอาณาจักรอยุธยากับอาณาจักรล้านช้างมีความสัมพันธ์อันดีต่อกัน¹

อาณาจักรล้านช้างมีความเป็นปึกแผ่นมากที่สุด ในสมัยพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช (พ.ศ. 2091 - 2114)² หลังรัชสมัยแล้วอาณาจักรล้านช้างได้เสื่อมลง เนื่องจากเกิดความขัดแย้งภายในกลุ่มเชื้อพระวงศ์ มีการฆ่าฟันกันเองเพื่อชิงราชสมบัติ นอกจากนี้แล้ว ในปี พ.ศ. 2246 ก็ยังมีการปักปันดินแดนออกเป็นสองส่วนคือ ส่วนหนึ่งมีศูนย์กลางอยู่ที่หลวงพระบาง และอีกส่วนหนึ่งมีศูนย์กลางอยู่ที่เวียงจันทน์³ ต่อมาชาวลาวอีกกลุ่มหนึ่งนำโดยพระครูโพนเสม็ดอพยพหนีภัยทางการเมืองจากเวียงจันทน์ไปตั้งศูนย์กลางอีกแห่งที่เมืองจำปาศักดิ์ ในปี พ.ศ. 2256⁴

เมื่ออาณาจักรล้านช้างแตกออกเป็นสามส่วนก็เกิดความระส่ำระสายทางการเมือง มีการสู้รบกันเองเพื่อชิงอำนาจทางการเมืองหลายครั้ง แต่ครั้งผู้ถูกปราบปรามมักจะหนีมาหลบซ่อนตัวที่ดินแดนอีสานส่วนเหนือ จึงเป็นชนวนก่อให้เกิดวิกฤตการณ์ในแถบนี้ เช่น กรณีพระวอกับพระตา เกิดความขัดแย้งกับเจ้าผู้ครองเมืองเวียงจันทน์ในเรื่องแต่งตั้งเสนาบดี จึงได้หนีออกจากกรุงเวียงจันทน์มาตั้งรัฐอิสระที่หนองบัวลำภู⁵ เจ้าผู้ครองเวียงจันทน์ได้ยกกองทัพออกปราบปรามและเกิดการสู้รบกัน พระวอกับพระตา มีกำลังพลน้อยกว่าจึงไปขอความช่วยเหลือมา จนกระทั่งกลายเป็นศึกใหญ่ การสงครามครั้งนี้ทำให้พระตาตายในสนามรบส่วนพระวอได้พาครอบครัวและบริวารหนีไปพึ่งเจ้าผู้ครองนครจำปาศักดิ์ อาณาจักรอยุธยาไม่ได้แทรกแซงเหตุการณ์ครั้งนี้

¹ หอสมุดแห่งชาติ. คำจากพระเจดีย์ศรีสองรัก. เอกสารเลขที่ 142. ประเภท สผ. มัดที่ 3.

² กรมศิลปากร. ประชุมพงศาวดารฉบับหอสมุดแห่งชาติ. 2506 หน้า 413 - 414.

³ จารุวรรณ ชรรมวัตร. เล่มเดิม. หน้า 21.

⁴ เดิม วิภาคย์พจนกิจ. ประวัติศาสตร์อีสาน. 2530. หน้า 44.

⁵ พระยามหาอมมาตยาธิบดี. "ตำนานเมืองจำปาศักดิ์" ใน ประชุมพงศาวดารเล่ม 43. 2512. หน้า 137 - 171.

แต่อย่างไรเนื่องจาก อาณาจักรอยุธยา กำลังถูกคุกคามจากอาณาจักรพม่า และต้องสูญเสียเอกราชไปในเวลาไล่เลี่ยกัน

/ เมื่ออาณาจักรอยุธยาเสียแก่พม่า ครั้งที่ 2 ใน พ.ศ. 2310 คนไทยได้แตกแยกออกเป็นชุมนุมต่าง ๆ ถึงเจ็ดชุมนุม¹ ในจำนวนนี้มีชุมนุมที่รวมตัวกันอยู่บริเวณอีสานส่วนใต้แห่งหนึ่ง คือ ที่เมืองนิมายโดยการนำของกรมหมื่นเทพพิพิธ ซึ่งเป็นเชื้อพระวงศ์อยุธยา² แต่ชุมนุมเมืองนิมายก็ถูกพระเจ้าตากสินผู้สถาปนากรุงธนบุรีปราบปรามได้โดยง่าย เมื่อพระเจ้าตากสินปราบปรามเมืองนิมายแล้ว ก็ไม่ได้ขยายอิทธิพลต่อไปถึงดินแดนอีสานส่วนเหนือ เพราะพระองค์มีความจำเป็นที่จะต้องปราบปรามชุมนุมอื่น ๆ เพื่อสร้างความมั่นคงภายในก่อน³ ต่อมาได้เกิดเหตุการณ์ครั้งใหญ่ขึ้นที่ดินแดนอีสานส่วนเหนือ เนื่องจากพระวอที่พาครอบครัวไปพึ่งเจ้าผู้ครองนครจำปาศักดิ์เกิดหมายใจกับเจ้าผู้ครองนครจำปาศักดิ์ พระวอจึงพาครอบครัวไปอยู่ที่ดอนเมดแดง (บริเวณจังหวัดอุบลราชธานีในปัจจุบัน) แล้วให้คนนำไปบอกมายังเมืองนครราชสีมา เพื่อแสดงความจำนงที่จะอยู่ในความปกครองของอาณาจักรธนบุรี⁴ เหตุการณ์นี้จึงเป็นชนวนชักนำไปให้พระเจ้าตากสินขยายอิทธิพลไปจนถึงบริเวณสองฝั่งแม่น้ำโขง ในปี พ.ศ. 2321⁵

¹ ได้แก่ ชุมนุมเมืองพิษณุโลก ชุมนุมเมืองสวางคบุรี ชุมนุมเมืองนิมาย ชุมนุมเมืองนครศรีธรรมราช ชุมนุมเมืองไทรบุรี ชุมนุมเมืองปัตตานี และชุมนุมพระเจ้าตากสิน (อ้างจาก หลวงอดุลยสมบัติ. จดหมายเหตุหลวงอดุลยสมบัติพร้อมด้วยอธิบายของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ. 2530. หน้า 3.)

² กรมศิลปากร. ประชุมพงศาวดาร เล่ม 40. 2512. หน้า 34.

³ แหล่งเดิม. หน้า 40 - 46.

⁴ แหล่งเดิม. หน้า 203.

⁵ พระยามหาอมมาตยาธิบดี. แหล่งเดิม.

/ การเข้าไปควบคุมดินแดนอีสานของอาณาจักรธนบุรีเป็นการรวมสองบริเวณที่มีความแตกต่างทางวัฒนธรรมเข้าด้วยกัน แต่ดินแดนทั้งสองก็ไม่สามารถรวมตัวกันทางการเมืองเพื่อปลดอำนาจจากไทยในสมัยธนบุรี และรัตนโกสินทร์ตอนต้นได้ เนื่องจากดินแดนอีสานส่วนเหนือ และส่วนใต้ไม่มีความผูกพันทางการเมืองและวัฒนธรรมกันมาเป็นเวลาช้านาน ในทางตรงข้ามเมื่อมีเหตุการณ์ที่ยายามจะปลดแอกอำนาจจากอาณาจักรไทย¹ ในสมัยหลังคนอีสานกลับมีความขัดแย้งกันเอง เช่น กรณีกบฏเจ้าอนุวงศ์ (พ.ศ. 2369 - 2370) เจ้าอนุวงศ์ได้รวบรวมกำลังในอาณาจักรล้านช้างและดินแดนอีสานเพื่อปลดแอกอำนาจของอาณาจักรไทย แต่กองกำลังของเจ้าอนุวงศ์กลับถูกกองกำลังเมืองนครราชสีมา ซึ่งนำโดยคุณหญิงโม ต่อด้านเอาไว้ นอกจากนี้แล้วในประวัติศาสตร์ของดินแดนอีสานได้เกิดกบฏขึ้นหลายครั้ง เช่น กบฏญวาทว่าง ในปี พ.ศ. 2235² กบฏเมืองนครราชสีมาในปี พ.ศ. 2232³ กบฏเมืองนครพนมในปี พ.ศ. 2334⁴ เหตุการณ์กบฏเหล่านี้ได้แสดงให้เห็นถึงความต้องการดิ้นรนเพื่อเป็นอิสระของชาวอีสาน ซึ่งไม่เคยประสบผลสำเร็จ ส่วนหนึ่งน่าจะเป็นผลมาจากสายสัมพันธ์ทางการเมืองเดิมที่แบ่งแยก ทำให้อีสานเหนือและอีสานใต้ต่างฝ่ายต่างกระทำการกบฏโดยไม่มีการประสานซึ่งกันและกัน ลักษณะดังกล่าวนี้ว่าเป็นผลกระทบโดยตรงจากการเปลี่ยนแปลงอำนาจทางการเมืองในดินแดนอีสาน

¹ หมายถึง อาณาจักรที่มีศูนย์กลางอำนาจทางการเมืองอยู่ในเขตประเทศไทยปัจจุบันเป็นเกณฑ์ เพราะล้วนเป็นอาณาจักรที่ลัดเปลี่ยนทางการเมือง โดยกลุ่มคนไทยมาตลอด (อ้างจาก ขจร สุกพานิช. ข้อมูลประวัติศาสตร์สมัยก่อนตั้งกรุงสุโขทัย. 2529. หน้า 82 - 87.)

² เดิม วิชาเศษพนมกิจ. เล่มเดิม. หน้า 8.

³ กรมศิลปากร. ประชุมพงศาวดารเล่ม 21. 2511. หน้า 301.

⁴ หอสมุดแห่งชาติ. พงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ เล่ม 8. สมุดไทยขาว. ตูที่ 108.

มัตที่ 6. และหอสมุดแห่งชาติ. พงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ เล่ม 8 3/ต. สมุดไทยดำ. ตูที่ 108. มัตที่ 4.

✓ ผู้วิจัยจึงคิดว่า หากมีการศึกษาถึงความเป็นมา สาเหตุ และผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงอำนาจทางการเมืองในภาคอีสานตั้งแต่สมัยสุโขทัย จนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ. 1792 - 2394) แล้วจะสามารถอธิบายปรากฏการณ์ทางสังคมและวัฒนธรรมในดินแดนอีสานส่วนเหนือและส่วนใต้ในช่วงเวลาดังกล่าวได้

ในปัจจุบันนี้ยังไม่มีงานวิจัยใดที่ศึกษาเกี่ยวกับผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงอำนาจทางการเมืองในดินแดนอีสานโดยตรง มีงานวิจัยที่เกี่ยวข้องคือ งานของ ชวัญ ปันโตทก ที่ศึกษาเรื่องศิลาจารึกในอีสานสมัยไทย - ลาว : ศึกษาทางด้านอักษรวิทยาและประวัติศาสตร์อีสานเป็นการมุ่งรวบรวมจารึกในสมัยล้านช้างและสมัยกรุงเก่า มีการตีความภาษาจารึกเป็นภาษาปัจจุบันและศึกษาเรื่องราวประวัติศาสตร์อีสาน เพื่ออธิบายประกอบการตีความ งานวิจัยนี้ยังไม่ได้มีการศึกษาวิเคราะห์ผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงอำนาจทางการเมืองในอีสานแต่ประการใด ✓

ความมุ่งหมายของการศึกษา

1. เพื่อศึกษาวิเคราะห์ความเป็นมาทางประวัติศาสตร์ของภาคอีสานตั้งแต่สมัยสุโขทัย จนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น
2. เพื่อศึกษาวิเคราะห์ปัจจัยที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอำนาจทางการเมืองในภาคอีสาน ตั้งแต่สมัยสุโขทัยจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น
3. เพื่อศึกษาผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงอำนาจทางการเมืองที่เกิดขึ้นในอีสานตั้งแต่สมัยสุโขทัยจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

ความสำคัญของการศึกษา

การศึกษานี้วิเคราะห์ผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงอำนาจทางการเมืองในอีสานตั้งแต่สมัยสุโขทัยจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ. 1792 - 2394) จะทำให้เกิดประโยชน์ดังต่อไปนี้

1. เกิดความรู้ความเข้าใจในประวัติศาสตร์ภาคอีสานตั้งแต่สมัยสุโขทัยจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ. 1792 - 2394)
2. เกิดความเข้าใจเกี่ยวกับพัฒนาการทางการเมืองและวัฒนธรรมของภาคอีสานอันเนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงอำนาจทางการเมืองในอีสาน
3. เป็นการศึกษาประวัติศาสตร์ภาคอีสานจากข้อมูลท้องถิ่นเพื่อเป็นประโยชน์ในการศึกษาประวัติศาสตร์ของชาติ

ขอบเขตของการศึกษา

ปริญญานิพนธ์ฉบับนี้จะศึกษาเน้นที่ผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงอำนาจทางการเมืองในภาคอีสาน โดยยึดเอกสารท้องถิ่นเป็นหลัก ขณะเดียวกันก็ใช้งานอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องทั้งภาษาไทยและภาษาต่างประเทศ ร่วมในการวิเคราะห์เพื่อความสมบูรณ์ การศึกษาจะเริ่มศึกษาตั้งแต่สมัยสุโขทัยเป็นต้นไป จนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ. 2394) ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่ผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงอำนาจทางการเมืองในอีสานได้เกิดขึ้นอย่างเด่นชัด และสามารถอธิบายได้

สมมติฐานในการศึกษา

1. การเปลี่ยนแปลงอำนาจทางการเมืองในอีสานมีผลกระทบต่อการเปลี่ยนแปลงด้านสังคมและวัฒนธรรมของชาวอีสาน
2. ความแตกต่างทางวัฒนธรรมภูมิศาสตร์และเชื้อชาติ ในบริเวณอีสานส่วนเหนือและส่วนใต้ ทำให้ดินแดนอีสานถูกแบ่งแยกได้โดยง่าย
3. ความแตกต่างทางวัฒนธรรม เชื้อชาติของสองดินแดนเป็นอุปสรรคต่อการรวมตัวกันทางการเมืองของประชาชนในอีสาน

วิธีดำเนินการศึกษา

การศึกษาปริญญานิพนธ์ฉบับนี้จะใช้วิธีการวิจัยทางประวัติศาสตร์ (Historical Approach) โดยการรวบรวมเอกสารชั้นต้น (Primary Sources) ที่ปรากฏในท้องถิ่นอีสานประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว บางส่วนของประเทศเขมรและที่เก็บรวบรวมไว้ในหอสมุดแห่งชาติของประเทศไทย เพื่อนำมาตีความร่วมกับเอกสารชั้นรองและภาษาต่างประเทศ แล้วเขียนเสนอรายงานแบบพรรณนา (Description) และพรรณนาวิเคราะห์ (Analytical Description) การวิจัยจะเน้นที่เอกสารชั้นต้น (Primary Sources) ให้มากที่สุด

ข้อมูลที่ใช้ในการวิจัย

ข้อมูลที่ใช้ในการศึกษา ประกอบด้วย

1. ข้อมูลปฐมภูมิ ได้แก่

1.1 ข้อมูลต้นกำเนิด ได้แก่

- ศิลปจารึกอาณาจักรเจนละ
- ศิลปจารึกอาณาจักรศรีจนาศะ
- ศิลปจารึกอาณาจักรเขมร
- ศิลปจารึกอาณาจักรล้านช้าง
- พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาบางฉบับ

1.2 ข้อมูลร่วมสมัย ได้แก่

- พงศาวดารเมืองล้านช้าง ซึ่งแต่งราว พ.ศ. 2044 - 2063
- ตำนานพระธาตุพนม ซึ่งแต่งราว พ.ศ. 2071 - 2181
- หนังสือมหากาพย์เรื่องท้าวฮุ่ง หรือเจือง
- จดหมายเหตุของบาทหลวงคณะฟรังซิส (มองซิเออร์โบรด์)
- จดหมายเหตุการเดินทางของวูดส์ท็อป (Van Wusthoff)

- พระคัมภีร์ธรรมศาสตร์โบราณ (กฎหมายเก่าของลาว)
- พงศาวดารเมืองหลวงพระบาง
- ตำนานเมืองจำปาศักดิ์
- พงศาวดารอีสานฉบับต่าง ๆ เช่น ฉบับของพระยาประจันตประเทศธานี

(โจ่งคำ) ฉบับของพระเจ้าวิสุทธิราชเดช และฉบับของพระยาขัติยวงษา (เหลา ณ ร้อยเอ็ด)

2. ข้อมูลอุทิศภูมิ ได้แก่ ตำนานและนิทานพื้นบ้านอีสานที่เขียนขึ้นในสมัยหลัง รวมทั้งงานเขียน และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องทั้งภาษาไทยและภาษาต่างประเทศ

แหล่งข้อมูลที่ใช้ค้นคว้า

1. หอสมุดแห่งชาติและหอสมุดวชิรญาณ
2. หอสมุดมหาวิทยาลัยศิลปากร
3. หอสมุดจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
4. หอสมุดมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร
5. หอสมุดมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม

ความเป็นมาของดินแดนอีสานและบริเวณใกล้เคียงก่อนพุทธศตวรรษที่ 19

1. หลักฐานทางประวัติศาสตร์ของอีสานในยุคตำนาน.

ภาคอีสานนับเป็นบริเวณที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์มาตั้งแต่ยุคเริ่มแรก การตั้งถิ่นฐานของมนุษย์¹ การสำรวจในโครงการวิจัยชุมชนโบราณด้วยภาพถ่ายทางอากาศ พบว่า มีร่องรอยชุมชนโบราณไม่น้อยกว่าห้าร้อยแห่ง กระจายอยู่ทั่วไปในบริเวณภาคอีสาน² จึงเป็นเสมือนสิ่งยืนยันถึงอดีตของดินแดนอีสานว่าได้ดำเนินมาเนิ่นนานแล้ว

เอกสารทางประวัติศาสตร์ได้กล่าวถึงดินแดนอีสานครั้งแรกในเวลาร่วมสมัย กับพระเจ้าอโศกมหาราชของประเทศอินเดีย³ ว่ามีกลุ่มสมณทูตที่นำโดยมหากัสสปเถระ ได้อัญเชิญพระอรังคะธาตุเข้ามาในบริเวณอีสานส่วนเหนือ⁴ ทำให้อีสานส่วนเหนือกลายเป็นศูนย์กลางพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทของแคว้นแคว้นใกล้เคียง พุทธศาสนาได้เป็นแกนนำ และมีอิทธิพลทำให้เกิดการรวบรวม

¹ กรมศิลปากร. พื้นอีสาน. 2531. หน้า 129.

² ทิวา ศุภจรรยา และผ่องศรี วนาสิน. ทะเบียนตำแหน่งที่ตั้งชุมชนโบราณในประเทศไทย. 2524 - 2527. เล่ม 1 - 6.

³ สันนิษฐานว่าคงเป็นคราวเดียวกับพระเจ้าอโศกมหาราชได้ส่งพระสมณทูตสำคัญสองรูป คือ พระโสณะ และพระอุตระเดินทางมาเผยแผ่พุทธศาสนาที่ดินแดนสุวรรณภูมิในพุทธศตวรรษที่ 4 ดูเพิ่มเติมใน นิเชซ เจียจันท์พงษ์. "บทนำเสนอ" อรัญธาดา (ตำนานพระธาตุพนม). 2521. หน้า 17. และ ภาสิต อุษิไธย์. สุวรรณภูมิ. 2510. หน้า 27.

⁴ หอสมุดแห่งชาติ. ตำนานอรัญธาดา เล่ม 3. เอกสารเลขที่ 88. ประเภทสด. มัดที่ 9. และหอสมุดแห่งชาติ. ตำนานพระอรัญธาดา เล่ม 3. เอกสารที่ 84. ประเภทสด. มัดที่ 9

ประชาคมนครรัฐอิสระ (City States) ต่าง ๆ เข้าเป็นเครือข่ายเดียวกันได้สำเร็จในบริเวณกลุ่มแม่น้ำโขงตอนกลาง¹ ศาสนจักร (พุทธศาสนานิกายเถรวาท) ได้รุ่งเรืองขึ้นอย่างมากหลังจากที่ถูกนำเข้ามาประดิษฐานไม่นานนัก พร้อม ๆ กับฝ่ายอาณาจักรก็ทวีความรุ่งเรืองเช่นกันจนได้เกิดเป็น "อาณาจักรติโครโม"²

เรื่องราวของอาณาจักรติโครโมนับเป็นหลักฐานเกี่ยวกับอาณาจักรอิสระในดินแดนอีสานที่เก่าแก่ที่สุด ที่ประชาชนในอีสานได้สืบทอดเรื่องราวเอาไว้ ในรูปของตำนาน มีการคัดลอกต่อกันไปและเก็บรักษาไว้ตามวัดเก่าแก่ ซึ่งกระจายอยู่ทั่วไปในดินแดนอีสานส่วนเหนือ การสืบทอดตำนานนี้ดำเนินไปควบคู่กับความเชื่อและความผูกพันที่มีต่อพระธาตุพนมด้วย³

เอกสารเกี่ยวกับอาณาจักรติโครโมกล่าวว่า อาณาจักรติโครโมมีศูนย์กลางอยู่ที่เมืองติโครโมแต่คนในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาเรียกเมืองนี้ว่าศรีโคตรบอง⁴ อาณาจักรติโครโมมีกษัตริย์ปกครองพระองค์แรก คือ พระยาศรีโคตรบรูร ต่อมาในสมัยของพระยาลัทธเสน กษัตริย์องค์ที่ 2 ของอาณาจักรติโครโม⁵ เมืองหลวงของอาณาจักรติโครโม ได้เกิดโรคระบาดผู้คนล้มตายจำนวนมาก จึงได้ย้ายเมืองหลวงไปอยู่เมืองมรุกขนคร (บริเวณเหนือพระธาตุพนมขึ้นไปตามลำแม่น้ำโขงเล็กน้อย)⁶

¹วิทยาลัยครุมหาสารคาม และมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒมหาสารคาม. อุรังคธาตุ (ตำนานพระธาตุพนม). 2521. หน้า 62.

²หอสมุดแห่งชาติ. ตำนานอุรังคธาตุเล่ม 2. เอกสารเลขที่ 83. ประเภทสด. มัดที่ 9.

³สุพล ดำริห์กุล. "สังคมข้อยข้าช่วงใช้องค์พระธาตุพนม," เมืองโบราณ. 14(3) : 117 - 118 ; กรกฎาคม - กันยายน 2531.

⁴ปรากฏอยู่ในกฎหมายเพียรบาล พ.ศ. 1901 (อ้างจาก จิตร ภูมิศักดิ์. ความเป็นมาของคำสยาม ไทย ลาว และขอม. 2519. หน้า 508.)

⁵พิเศษ เจียจันทร์พงษ์. เล่มเดิม. หน้า 9.

⁶จารุบุตร เรื่องสุวรรณและคนอื่น ๆ. อีสานคดี. (รวมบทความ) 2521. หน้า 13.

และในรัชสมัยพระยาตากสินได้มีการอัญเชิญพระอัฐมราชูปถัมภ์เข้ามาประดิษฐานในอาณาจักรโคตรโม ซึ่งแสดงให้เห็นว่าอาณาจักรโคตรโมมีอิทธิพลทางการเมืองมากกว่านครรัฐอิสระอื่น ๆ จึงสามารถอัญเชิญพระอัฐมราชูปถัมภ์เข้ามาประดิษฐานได้ เพราะกลุ่มเมืองอิสระอื่น ๆ ต่างก็ต้องการพระอัฐมราชูปถัมภ์มาประดิษฐานที่บ้านเมืองของตนเช่นกัน อาณาจักรโคตรโมมีความเป็นปึกแผ่นมากยิ่งขึ้นในรัชสมัยพระเจ้าสุริยวงศาธรรมิกราช (ประมาณก่อนและหลัง พ.ศ. 500)¹ ซึ่งเป็นกษัตริย์องค์ที่ 4 ของอาณาจักรโคตรโม เนื่องจากเมืองร้อยเอ็ดประตู² อันเป็นเมืองใหญ่ที่มีความรุ่งเรืองแถบบริเวณลุ่มแม่น้ำชี

¹ คณิศรา เลชะกุลและคนอื่นๆ. อีสานของเรา. 2528. หน้า 112.

² คือเมืองร้อยเอ็ดในปัจจุบัน คำว่า ร้อยเอ็ดประตู เป็นคำอ่านผิดมาจากสิบเอ็ดประตู ซึ่งในสมัยโบราณเขียนสิบเอ็ดเป็น 101 คนในสมัยหลังได้อ่านเพี้ยนเป็นร้อยเอ็ด ซึ่งไม่ใช่ความหมายที่ถูกต้องของเมืองนี้ ต่างกับสิบเอ็ดประตูที่มีคำญาโบราณกล่าวถึงเมืองร้อยเอ็ดเสมอว่า "เมืองสิบเอ็ดนักตู่ สิบแปดป้องเอี่ยม ชาวแก้วมั่งคั่งไฉ" หมายถึงเมืองที่มีประตูหน้าด่านสิบเอ็ดประตูและมีสิบแปดหน้าด่าน ยี่สิบแก้วมั่งคั่งมั่งคั่ง ญาโบราณนี้เป็นคำกล่าวที่แสดงให้เห็นว่า เมืองร้อยเอ็ดประตูเป็นเมืองใหญ่ มีความเจริญรุ่งเรือง เมืองทั้ง 11 เมืองอันเป็นเมืองหน้าด่านประจำทางเข้าเมืองร้อยเอ็ดประตูทั้งสิบเอ็ดประตู คือ เมืองฟ้าแดด (บ้านเสมา อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์ในปัจจุบัน) เมืองสีแก้ว (บ้านสีแก้ว อำเภอเมือง จังหวัดร้อยเอ็ดในปัจจุบัน) เมืองเชียงเหียน (บ้านเชียงเหียน อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคามในปัจจุบัน) เมืองเปือย (บ้านเมืองเปือย อำเภอเมือง จังหวัดร้อยเอ็ดในปัจจุบัน) เมืองทอง (บ้านเมืองทอง อำเภอเมือง จังหวัดร้อยเอ็ดในปัจจุบัน) เมืองหงษ์ (บ้านเมืองหงษ์ อำเภอจตุรพักตรพิมาน จังหวัดร้อยเอ็ดในปัจจุบัน) เมืองบัว (บ้านเมืองบัว อำเภอเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ดในปัจจุบัน)

ตอนกลางถูกข้าศึกชาวไต¹ รุกราน ชาวเมืองต่าง ๆ ที่เคยขึ้นต่อเมืองร้อยเอ็ดประตู่ จึงอพยพหนีภัยสงครามเข้ามาอาศัยอยู่ในอาณาจักรโคตรโม ทำให้อาณาจักรโคตรโมมีประชากรเพิ่มมากขึ้น

เมืองคอง (บ้านเมืองสรวง ถึงอำเภอเมืองสรวง จังหวัดร้อยเอ็ดในปัจจุบัน) เมืองเชียงขวาง (บ้านจาน อำเภอขุขันธ์ จังหวัดร้อยเอ็ดในปัจจุบัน) เมืองเชียงคี่ (บ้านหัวโนน อำเภอขุขันธ์ จังหวัดร้อยเอ็ดในปัจจุบัน) และประตู่ที่สิบเอ็ด คือ เมืองไผ่ (บ้านเมืองไพร อำเภอเสลภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ดในปัจจุบัน) ถือเป็นหลักฐานในจำนวนสิบประตู่แรกนี้เห็นว่าเหมาะสมเป็นอย่างยิ่ง เพราะทุกเมืองล้วนมีถนนโบราณเชื่อมโยงกับเมืองร้อยเอ็ดประตู่ แต่สำหรับประตู่ที่สิบเอ็ด คือ เมืองไผ่ที่อยู่นอกเมืองร้อยเอ็ดประตู่เกินไป ประตู่ที่สิบเอ็ดของเมืองร้อยเอ็ดประตู่ ควรเป็นเมืองน้อยสวนน้อย (บ้านเมืองน้อยสวนน้อย ตำบลเขวาสัน อำเภอขุขันธ์ จังหวัดร้อยเอ็ดในปัจจุบัน) มากกว่า เพราะบ้านเมืองไผ่ที่อยู่นอกทิศทางเดียวกันกับเมืองเชียงขวางอีกด้วย ดูภาพถ่ายชุมชนโบราณบ้านเมืองน้อยสวนน้อยได้ ใน ทิวา ศุภวรรษา และผ่องศรี วนาสิน. ทะเบียนที่ตั้งชุมชนโบราณในประเทศไทย เล่ม 4. 2524 - 2527. และดูเพิ่มเติมในจารุบุตร เรื่องสุวรรณ เล่มเดิม. หน้า 14 - 15.

¹ชาวไตเป็นคำที่คนในอาณาจักรล้านช้างใช้เรียกคนในแถบภาคกลางของประเทศไทย (อ้างจากกรมศิลปากร. "พงศาวดารล้านช้าง," ใน ประชุมพงศาวดารฉบับหอสมุดแห่งชาติ เล่ม 1. 2506 หน้า 405.)

2. อิทธิพลของพุทธศาสนิกายเถรวาทต่อชุมชนแถบลุ่มแม่น้ำโขงตอนกลาง

ตั้งแต่กลุ่มสมณฑลอุทัยเชิญพระอรุรังคะธาตุเข้ามาในบริเวณลุ่มแม่น้ำโขงตอนกลาง ราวพุทธศตวรรษที่ 4 เป็นต้นไป¹ ศาสนาพุทธนิกายเถรวาทก็มีอิทธิพลต่อชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชนในอาณาจักรทวารวดีอย่างมาก กล่าวคือ ศาสนาพุทธได้เป็นแกนประสานคอยเชื่อมความสัมพันธ์กับนครรัฐต่าง ๆ ที่ระจัดกระจายให้มีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ดังจะเห็นได้จากเหตุการณ์ที่กองทัพสามหัวเมืองคือ เมืองจูลี² เมืองอินทปัฐ³ และเมืองมรุกขนคร ยกมาเพื่อชิงเอาพระอรุรังคะธาตุ แต่พระมหากัสสปเถระได้เทศนาธรรมให้พระยาทั้งสามมีสามัคคีธรรมต่อกัน และชักจูงให้ชนัตริย์ทั้งสามเมืองร่วมมือกับพระยาคำแดงแห่งเมืองหนองหานน้อย และพระยาสूरทมิฬการ แห่งเมืองหนองหานหลวง ก่อ "อุเมง" เพื่อประดิษฐานพระอรุรังคะธาตุที่ภูเก้าว่า (บริเวณพระธาตุพนมในปัจจุบัน)⁴

ประชาชนแถบลุ่มแม่น้ำโขงตอนกลางได้ยอมรับพุทธศาสนิกายเถรวาทเป็นความเชื่อใหม่แทนความเชื่อดั้งเดิม คือลัทธิถือผีภูพานาค⁵ การที่ปรัชญาและพิธีกรรมของศาสนาพุทธนิกายเถรวาทสร้างความสงบสุขให้สังคมมากกว่าลัทธิถือผีภูพานาค ทำให้ศาสนาพุทธนิกายเถรวาทได้รับการนับถือต่อมาอีกยาวนาน ความเจริญรุ่งเรืองของศาสนาพุทธนิกายดังกล่าวนี้ว่าสอดคล้องกับตำนานที่เขียนขึ้นในอีสานหลายฉบับ ที่มักกล่าวถึงความเป็นมาของศาสนาพุทธว่า พระพุทธเจ้า

¹สิริวัณณ คำวันสา. อิทธิพลวัฒนธรรมอินเดียในเอเชียอาคเนย์. 2522. หน้า 19.

²อยู่บริเวณฝั่งตะวันออกของแม่น้ำโขงแถบแคว้นตั้งเกียทางตอนเหนือของประเทศเวียดนาม (อ้างจาก ประชา กิจการจักร. พงศาวดารโยนก. 2515. หน้า 30.)

³ได้แก่เมืองพระนครหลวงของอาณาจักรเขมร (อ้างจาก จิตร ภูมิศักดิ์. สังคมไทยลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาก่อนสมัยกรุงศรีอยุธยา. 2527. หน้า 101.)

⁴วิทยาลัยครูมหาสารคาม และมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม. เล่มเดิม.

⁵กรมศิลปากร. พื้นอีสาน. 2531. หน้า 130.

ได้จับเอาบรรดานาคที่ทรงอิทธิฤทธิ์ทั้งหลายมาทรมาน และพระพุทธรูปเจ้าได้ชัยชนะต่อบรรดานาคเหล่านั้นทั้งหมด¹ เมื่อตำนานนั้นเป็นวรรณกรรมอันหนึ่งมาจากศาสนาพุทธ การกล่าวไว้ในตำนานเหล่านี้จึงสันนิษฐานได้ว่าเป็นความพยายามอธิบายถึงการเข้ามาของศาสนาพุทธในดินแดนอีสานส่วนเหนือตนเอง

เมื่อนิยามหลักฐานทางโบราณคดีประกอบการศึกษาด้านต่าง ๆ แล้วจะพบว่าบรรดาพระธาตุอันเป็นศาสนสถานที่ยึดตำนานต่าง ๆ กล่าวถึงนั้น ล้วนเป็นสถาปัตยกรรมที่มีรูปแบบแตกต่างไปจากท้องถิ่นอื่น ๆ และน่าจะเป็นสถาปัตยกรรมที่เกิดขึ้นโดยฝีมือช่างท้องถิ่นแถบบริเวณลุ่มแม่น้ำโขงตอนกลาง² การแสดงออกซึ่งสถาปัตยกรรมและศิลปกรรมท้องถิ่นที่มีรูปแบบเป็นของตนเองแสดงให้เห็นถึงความมีเอกภาพในการปกครองตนเองอีกทางหนึ่งด้วย

อาณาจักรโคตรโฆประสบความสำเร็จสูงสุดในการเป็นศูนย์กลางพุทธศาสนานิกายเถรวาท แต่อณาจักรโคตรโฆไม่สามารถพัฒนาทางด้านการเมืองได้ยาวนาน หลักฐานเก่าแก่ที่แสดงความพยายามในการสืบทอดเรื่องราวของอาณาจักรโคตรโฆทุกฉบับจะเน้นให้เห็นว่าครั้งหนึ่งอาณาจักรโคตรโฆในลุ่มแม่น้ำโขงตอนกลางเคยเป็นศูนย์กลางของศาสนาพุทธมากกว่าการมุ่งเน้นอธิบายปรากฏการณ์ทางการเมือง³ จึงทำให้ไม่ทราบรายละเอียดที่แท้จริงเกี่ยวกับความเสื่อมทางการเมืองที่เกิดขึ้นในอาณาจักรโคตรโฆ ว่าเกิดจากสาเหตุใดในหลาย ๆ สาเหตุ

¹ หอสมุดแห่งชาติ. ตำนานอุรังคธาตุกับขำระใหม่ตอน 2. เอกสารเลขที่ 147. ประเภท กผ. มัดที่ 3.

² ศรีศักร วัลลิโภดม. เล่มเดิม. หน้า 109.

³ ทั้งส่วนหนึ่งก็เป็นเพราะข้อจำกัดเฉพาะตัวที่มีอยู่ในเอกลักษณ์ของตำนาน เพราะตำนานเป็นเอกสารที่เกิดขึ้นด้วยความวิตกกังวลว่าศาสนาพุทธจะสิ้นกว่า 5000 ปี (อ้างจาก ชวัญ ปุณโณทก. เล่มเดิม. หน้า 11.)

ที่เกิดขึ้นร่วมสมัย เช่น โรคระบาดร้ายแรง ภัยจากธรรมชาติ (แผ่นดินถล่ม)¹ หรือแม้แต่การรุกรานจากข้าศึกท้องถิ่นอื่น ตำนานก็ไม่ได้กล่าวถึงรายละเอียดเหล่านั้น อย่างไรก็ตามเรื่องราวของอาณาจักรโคตรโมกข์สันนิษฐานว่าเป็นเรื่องราวที่เกิดขึ้นใกล้เคียงกับพุทธศตวรรษที่ 9 หรือหลังพุทธศตวรรษที่ 9 เพราะจากหลักฐานทางโบราณคดีในดินแดนอีสานทำให้พบว่าประชาชนในท้องถิ่นนี้รู้จักชาดก (หรือเรื่องราวอันเกี่ยวข้องกับพุทธศาสนา) แล้วนำมาสลักลงบนใบเสมาเพื่อนำมาตั้งปักแสดงเขตกรรมสงฆ์² ชาวอีสานคงจะได้รับอิทธิพลจากหนังสือที่ปวงค์ ซึ่งแต่งขึ้นในราวพุทธศตวรรษที่ 9³ ที่ได้รับรวบรวมชาดกต่าง ๆ เป็นหมวดหมู่ถึง 550 เรื่อง⁴ ดังนั้นการรับรู้เรื่องราวของชาดกจึงควรเกิดขึ้นเมื่อมีการเขียนหนังสือที่ปวงค์แล้ว

3. ดินแดนอีสานในยุคประวัติศาสตร์.

ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 12 เรื่องราวของดินแดนอีสานปรากฏหลักฐานอยู่ในการขยายอิทธิพลทางการเมืองของอาณาจักรเจนละ (เขมรโบราณ) อาณาจักรเจนละมีศูนย์กลางทางการเมืองอยู่แถบปราสาทวัดภู (บริเวณเมืองจำปาศักดิ์ ในเขตประเทศลาวปัจจุบัน) ประกาศตนขึ้นเป็นรัฐ

¹ เช่นกรณีเมืองหนองหารล่ม (อ้างจากวิทยาลัยศรีนครมหาสารคาม และมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม. เล่มเดิม. หน้า 56.)

² ศรีศักร วัลลิโภดม. "เสมาอีสาน". ใน ประวัติศาสตร์และโบราณคดีอีสาน. (รวมบทความ) 2521. หน้า 76 - 96.

³ สุรัสวดี อรุณรัตน์. ประติมานวิทยาบนใบเสมาที่บ้านภูผาโจ่ง จังหวัดชัยภูมิ. 2521. หน้า 54. และกรมศิลปากร. โบราณคดีอีสาน. 2531. หน้า 58.

⁴ แหล่งเดิม.

ด้วยการทำสงครามกับอาณาจักรจามปา¹ และทำการกบฏต่ออาณาจักรญั่นได้สำเร็จ² มีกษัตริย์ปกครององค์แรกคือ พระเจ้าศุทรวรมัน³ อาณาจักรเจนละมีอาณาเขตเพิ่มขึ้นอย่างเด่นชัด ในสมัยพระเจ้าภวรวรมันที่ 1 (พ.ศ. 1141 - ราว 1150) พระองค์ได้ร่วมกับพระญาติ คือ เจ้าชายจิตรเสน (พ.ศ. 1150 - 1159) ทำการขยายอิทธิพลทางการเมืองเข้าไปในอาณาจักรญั่น⁴ ซึ่งเป็นอาณาจักรที่มีอาณาเขตอยู่ทางตอนใต้ติดฝั่งทะเล อาณาจักรเจนละได้แผ่ขยายออกไปแทบทุกทิศทางโดยเฉพาะอย่างยิ่งทางทิศใต้ ทิศตะวันตก และทิศตะวันตกเฉียงใต้ (ดูแผนที่ประกอบ)

ดินแดนอีสานนับว่าเป็นอาณาบริเวณหนึ่งที่ตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของอาณาจักรเจนละ เมื่อกองทัพของเจ้าชายจิตรเสนได้ปราบปรามเมืองต่าง ๆ ในแถบนี้ พระองค์ทรงโปรดให้ประดิษฐานศาลาจารึกเพื่อประกาศชัยชนะ และแสดงเขตอิทธิพลทางการเมือง ซึ่งพบที่บริเวณลุ่มแม่น้ำมูลตอนปลายอย่างน้อยห้าหลัก⁵ (ดูแผนที่ประกอบ) การพบจารึกเจ้าชายจิตรเสนหลายหลักเช่นนี้ สอดคล้องกับหลักฐานทางโบราณคดีที่พบว่า มีเมืองขนาดใหญ่เกิดขึ้นในบริเวณนี้หลายเมือง เช่น เมืองดงเมืองเตย (บ้านสงเปลือย ตำบลสงเปลือย อำเภอคำชะอี จังหวัดสุรินทร์ในปัจจุบัน) เมืองฝ้าย (บริเวณ ตำบลไทยสามัคคี กิ่งอำเภอหนองหงส์ จังหวัดบุรีรัมย์ในปัจจุบัน)⁶ นอกจากนี้แล้ว ยังพบว่ามีเมืองอื่น ๆ ร่วมสมัยเดียวกันอีกหลายเมือง คือ เมืองเสมา (ตำบลเสมา อำเภอสูงเนิน จังหวัดนครราชสีมาในปัจจุบัน) เมืองน้ำแดดสงยาง (ตำบลหนองแปน อำเภอกมลาไสย

¹G. Coedes, The Indianized States of Southeast Asia. 1981.

65 - 70.

²มจ.สุภัทรดิศ ดิศกุล. "อาณาจักรเจนละ," เมืองโบราณ. 8(1): หน้า 16 - 17 ; ตุลาคม 2529.

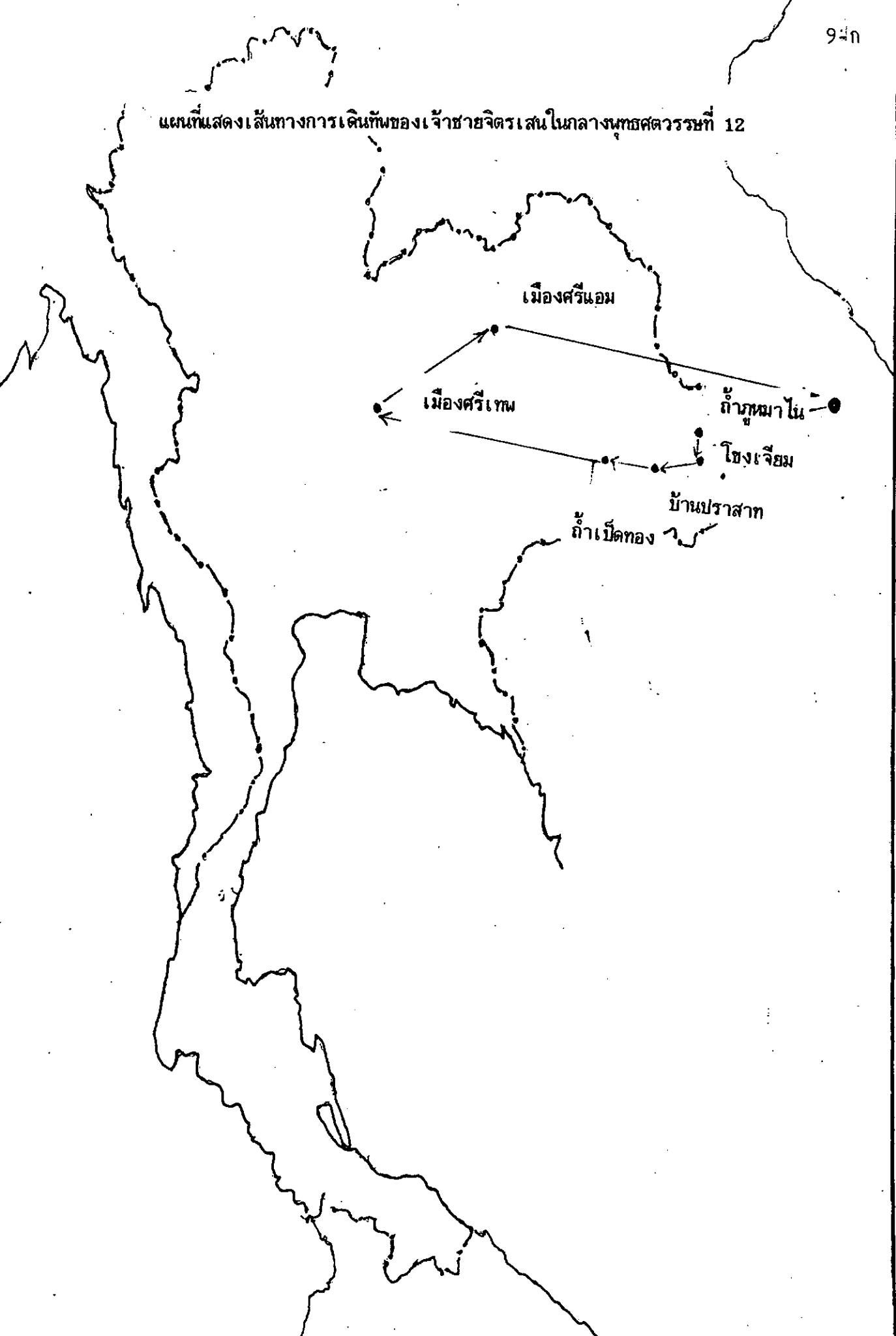
³กรมศิลปากร. เมืองอุบลราชธานี. 2532. หน้า 92.

⁴แหล่งเดิม.

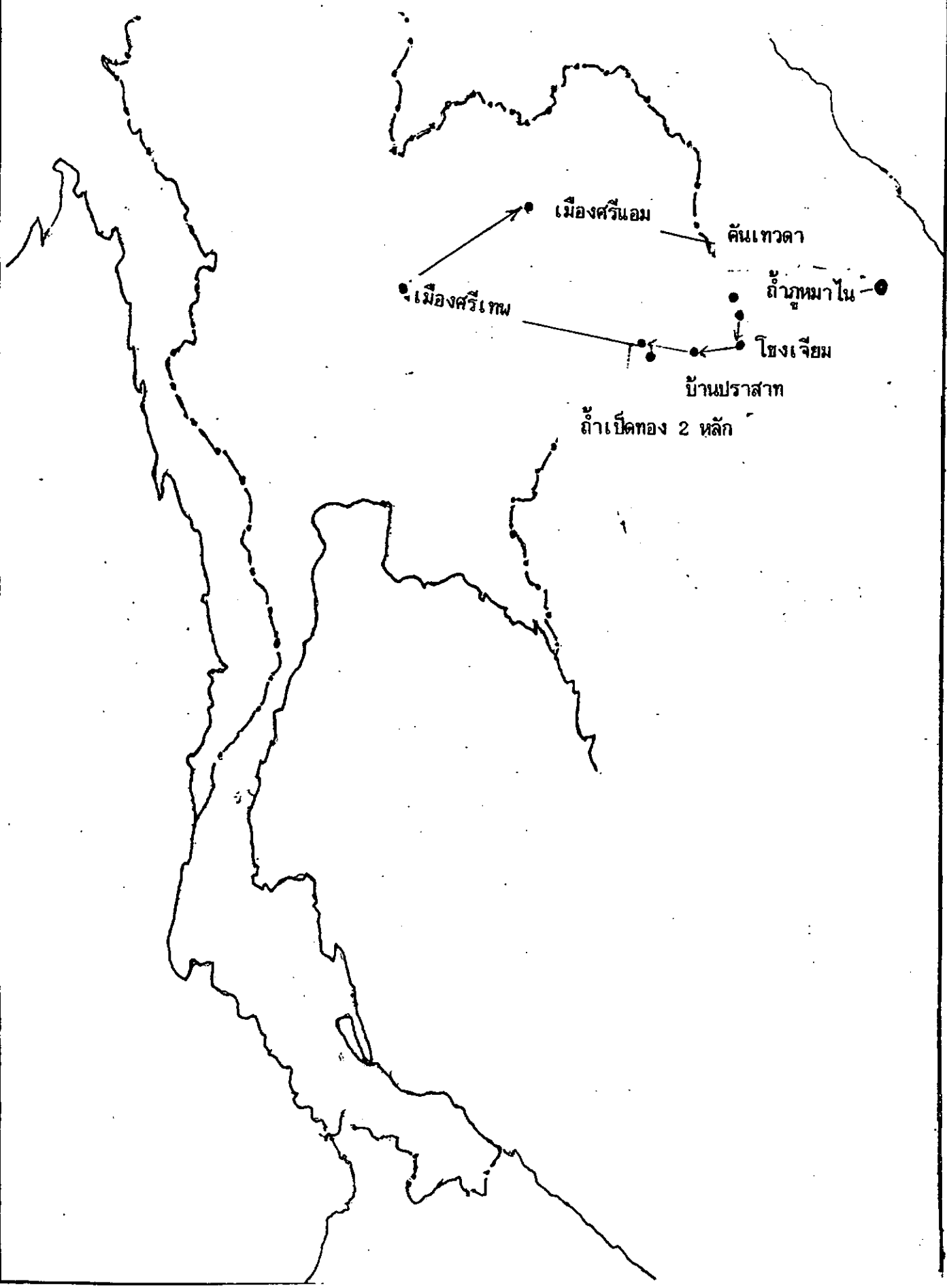
⁵ธิดา สาระยา. "ย้อนหลังคู่มืออีสานโบราณ," ศิลปวัฒนธรรม. 9(11): 120 - 124 ; กันยายน 2531.

⁶กรมศิลปากร. โบราณคดีศึกษา. 2531. หน้า 61.

แผนที่แสดงเส้นทางการเดินทางของเจ้าชายจิตรเสนในกลางพุทธศตวรรษที่ 12

แผนที่แสดงสถานที่พบจารึกของเจ้าชายจิตรเสน

จังหวัดกาฬสินธุ์ในปัจจุบัน) เมืองนิมา (บริเวณอำเภอนิมา จังหวัดนครราชสีมาในปัจจุบัน)¹ และโดยเฉพาะอย่างยิ่งเมืองศรีนอม (บ้านดงเมืองนอม ตำบลดงเมืองนอม อำเภอเขาสวนกวาง จังหวัดขอนแก่นในปัจจุบัน) ได้ปรากฏหลักฐานว่า เจ้าชายจิตรเสน เข้าไปมีอิทธิพลทางการเมืองในเมืองนี้อย่างเด่นชัด²

หนึ่งกองทัพของเจ้าชายจิตรเสนได้ขยายอิทธิพลทางการเมืองต่อไปทางทิศทางตะวันตก ถึงลุ่มแม่น้ำป่าสักในเขตภาคกลางของประเทศไทย³ และทางทิศใต้ถึงที่ราบแถบปราจีนบุรี และดินแดนประเทศเขมรแถบเมืองกระเต็ย (Kratie)⁴ อันเป็นดินแดนของอาณาจักรพัม

เจ้าชายจิตรเสนทรงให้ประดิษฐาน ศิวิลิ้งค์ และ โคนถ์ (นาพระของพระอิศวร) ซึ่งเป็นความเชื่อดั้งเดิมของราชวงศ์เจนละ⁵ แสดงให้เห็นถึงความพยายามสร้างลัทธิความเชื่อใหม่เกี่ยวกับศาสนาพราหมณ์ และเป็นการทำลายความเชื่อดั้งเดิมในหมู่ประชาชน⁶ จึงนับเป็นเรื่องสำคัญที่มีผลกระทบต่อสภาพสังคมดั้งเดิมของประชาชนในอีสาน ดังบันทึกของ มิทซึฮิโระ อี จิง (I-Ising) ที่ว่า "แต่ก่อนดินแดนแถบนี้เคยมีพุทธศาสนารุ่งเรือง แต่บัดนี้ภิกษุและพุทธศาสนาได้โดนพระราชผู้

¹ แหล่งเดิม.

² Jacques Claude, 'Le Pays Khmer avant Angkor,' Dossiers histoire et archeologie. 125 : 28-33; (Mars) 1988.

³ มจ.สุภัทรดิศ ดิศกุล. ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ถึง พ.ศ. 2000. 2522. หน้า 152-153.

⁴ มจ.สุภัทรดิศ ดิศกุล. "ประวัติอาณาจักรขอม," ในแถลงงานประวัติศาสตร์เอกสารโบราณคดี. 3(1) : หน้า 6; มกราคม 2512

⁵ แหล่งเดิม.

⁶ เดิมศาสนาพุทธได้เป็นที่ยึดถือในหมู่ประชาชนแถบนี้อย่างกว้างขวางมาแล้ว ดูจากหลักฐานทางโบราณคดีได้พบว่า ประชาชนในดินแดนอีสานรู้จักทำพระพุทธรูปแบบอมราวดี ราวพุทธศตวรรษที่ 8-11 นอกจากนี้ตำนานยังดุนิยมเติมใน หอสมุดแห่งชาติ. ตำนานพระธาตุเมืองละแวก. เอกสารเลขที่ 124. ประเภท สผ. มัดที่ 3.

โหดร้ายรังแก"¹ ปฏิบัติการงานของนี้ของกษัตริย์เจงและยังมีผลกระทบต่อจารีตต่าง ๆ ของประชาชนในอีสานที่นับถือพุทธศาสนา เป็นที่น่าสังเกตว่าอิทธิพลทางการเมืองได้ทำให้พิธีกรรมของศาสนาพราหมณ์ เข้าไปปะปนอยู่ในวิถีชีวิตประจำวันของประชาชนในอีสานร่วมกับพิธีกรรมของพุทธศาสนา สืบทอดมาถึงปัจจุบัน² นับว่าเป็นการวางรากฐานที่ดีเอาไว้ให้อาณาจักรเขมร สมัยพระนครหลวง (พ.ศ. 1350-1420) ที่นำเอาลัทธิพราหมณ์ไศวะนิกายเข้ามาดองย้าเป็นหลักปฏิบัติในดินแดนอีสานสมัยต่อมา³ เมื่อเจ้าชายจิตรเสนเสด็จขึ้นครองราชสมบัติในปี พ.ศ. 1150 ต่อจากพระเจ้าภวรวรมันที่ 1⁴ พระองค์ได้รับการถวายพระนามว่า "พระเจ้ามเหศวร" ในช่วงรัชสมัยของพระองค์อาณาจักรเจงและ มีความมั่นคงเป็นที่เลื่องลือไปไกลถึงแผ่นดินจีน ดังจดหมายเหตุราชวงศ์สุยของประเทศจีน (พ.ศ. 1132 - 1161) กล่าวถึงอาณาจักรเจงและครั้งแรกว่า "อาณาจักรเจงและตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ของอาณาจักรลินเยี (อาณาจักรเก่าแก่ในเขตประเทศเวียดนาม) พระเจ้าแผ่นดินทรงพระนามว่า เชโตซือนา (Tche-To-Sseu-Na คือ จิตรเสน) พระเจ้าจิตรเสนได้เข้ารุกรานอาณาจักรพันลัมและได้ปราบปรามอาณาจักรพันลัมลงได้"⁵ จดหมายเหตุราชวงศ์สุยของจีนคงจะหมายถึง การที่อาณาจักรเจงและสามารถยึดเมืองหลวงของ

¹I-Ising, A Record of the Buddhist Religion as Practised in India and the Malay Archipelago. P. 14 - 15

²วิโรจน์ หิ่นแก้ว. ประวัติศาสตร์อีสานบริเวณลุ่มแม่น้ำชีตอนกลางระหว่าง พ.ศ. 2325 - 2443. 2529. หน้า 14.

³ไพฑูรย์ มิกุล "พินธุอีสาน," วารสารมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒมหาสารคาม. 8 (2) : 98 - 99; กรกฎาคม - ธันวาคม, 2532.

⁴มจ.สุภัทรดิศ ดิศกุล. "ประวัติอาณาจักรขอม," ใน แถลงงานประวัติศาสตร์เอกสารโบราณคดี. 3(1) : หน้า 7; มกราคม 2512.

⁵ชะเอม แก้วคล้าย. "จารึกปากแม่น้ำมูล และจารึกวัดสุปฏิหาราม" ใน จารึกในประเทศไทย เล่ม 1. หน้า 158 - 164, 165 - 167.

⁶แหล่งเดิม.

อาณาจักรพุนได้เป็นการปราบปรามที่สำเร็จ แต่แท้ที่จริงในช่วงรัชสมัยของพระเจ้าจิตรเสน อธิพลทางการเมืองของพระองค์ขยายไปจนถึงเมืองกระเตย (Kratie)¹ เท่านั้น ส่วนบริเวณ ตอนล่างลงไปจนถึงชายฝั่งทะเลนั้นยังคงเป็น เขตอิทธิพลทางการเมืองของราชวงศ์พุนอยู่เช่นเดิม

อาณาจักรเจนละสามารถยึดครองอาณาจักรพุนได้ทั้งหมดในสมัยพระเจ้าอู่สานวรมันที่ 1 (พ.ศ. 1159 - ราว 1180)² พระเจ้าอู่สานวรมันที่ 1 ทรงครองราชสมบัติสืบทอดจากบิดาคือ เจ้าชายจิตรเสน ในปี พ.ศ. 1159 พระองค์ทรงเป็นสมภารเหมือนพระราชบิดา และได้ทำการ รุกบลงทางใต้ได้อย่างได้ผลจนในที่สุดพระองค์ก็สามารถปราบปรามอาณาจักรพุนได้สำเร็จ และ เพื่อควบคุมดินแดนที่ยึด ได้ใหม่ในทางตอนใต้ พระองค์ได้ย้ายเมืองหลวงมาอยู่ที่เมืองสมโบร์ไพรกุก³ ในเขตที่ราบตอนกลางของประเทศเขมร แม้กระนั้นอิทธิพลทางการเมืองของอาณาจักรเจนละก็ยัง มีอยู่ในดินแดนอีสาน ดังจะเห็นได้จากสิ่งก่อสร้างร่วมสมัยที่มีเอกลักษณ์เฉพาะแบบเขมร ซึ่งก่อ สร้างขึ้นในสมัยนี้ได้แก่ ปราสาทภูมินี ที่จังหวัดสุรินทร์⁴ และกลุ่มทับหลังศิลปะสมโบร์ไพรกุกพบ มากแถบจังหวัดอุบลราชธานี และจังหวัดปราจีนบุรี ภายหลักรัชสมัยของพระเจ้าอู่สานวรมันที่ 1 แล้ว มีกษัตริย์ของอาณาจักรเจนละปกครองติดต่อกันมาอีก 3 พระองค์ ในจำนวน 3 พระองค์นี้ ปรากฏว่ามีเพียงพระเจ้าชัยวรมันที่ 1 (พ.ศ. 1200 - 1224) พระองค์เดียวที่มีอิทธิพลทางการเมือง ครอบคลุมมาถึงแถบดินแดนอีสานอย่างเด่นชัด⁵ เพราะจารึกในรัชสมัยของพระเจ้าชัยวรมันที่ 1 ได้กล่าวถึงพื้นที่ตั้งแต่ปราสาทวัดภูในเขตประเทศลาวลงไปจนกระทั่งถึงอ่าวไทยทางทิศใต้ว่าตกอยู่ ในการปกครองของอาณาจักรเจนละ

¹ แหล่งเดิม.

² G. Coedes, The Indianized State of Southeast Asia. 1981.

69 - 70.

³ มจ.สุภัททิศ ดิศกุล. เล่มเดิม. หน้า 254.

⁴ กรมศิลปากร. โบราณคดีศึกษา. 2531. หน้า 62.

⁵ ม.ร.ว. สूरียวุฒิ สุขสวัสดิ์. ทับหลังประเทศไทย. 2531. หน้า 10 - 14.

⁶ แหล่งเดิม.

หลังรัชสมัยของพระเจ้าชัยวรมันที่ 1 แล้ว อาณาจักรเจนละก็ประสบความวุ่นวายแตกแยกกันเป็นสองส่วน ส่วนหนึ่งคือกลุ่มเมืองที่รวมตัวกันอยู่ทางตอนบน มีภูมิประเทศเต็มไปด้วยป่าทึบและภูเขาสูงเรียกว่า "เจนละบก" อีกส่วนหนึ่งเป็นกลุ่มเมืองทางตอนใต้ ที่มีภูมิประเทศเต็มไปด้วยหนอง บึง และลำน้ำ เรียกว่า "เจนละน้ำ"¹ ดินแดนทั้งสองไม่ผูกพันทางการเมืองต่อกัน

ดินแดนอีสานรวมอยู่กับอาณาจักรเจนละส่วนบนที่เรียกว่า "เจนละบก" มีอาณาบริเวณตั้งแต่ที่ราบลุ่มแม่น้ำป่าสัก คือ แถบเมืองศรีเทพ (บริเวณอำเภอศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์ในปัจจุบัน) ครอบคลุมดินแดนอีสานทั้งหมดไปจนถึงเขตเมืองจำปาศักดิ์ ในเขตประเทศลาวทางตอนใต้ ส่วนทางทิศเหนือดินแดนของรัฐนี้ อาจขึ้นไปจนถึงฐานานทางตอนใต้ของประเทศจีน² กษัตริย์อาณาจักรเจนละพยายามสร้างความเป็นปึกแผ่นในอาณาจักรด้วยการส่งคณะทูตไปเชื่อมสัมพันธไมตรีกับประเทศเพื่อนบ้าน เช่น อาณาจักรจามปา³ แต่ทว่าความแตกแยกที่เกิดขึ้นอย่างมากมายในอาณาจักรเจนละก็ไม่อาจทำให้ความเป็นปึกแผ่นกลับคืนได้ดังเดิม⁴ ในที่สุดก็ถูกคุกคามจากอาณาจักรชวา ในต้นพุทธศตวรรษที่ 14⁵ อาณาจักรชวาจึงได้ทำให้ประวัติศาสตร์ของอาณาจักรเขมรส่วนนี้ขาดตอนไป

¹ เหตุการณ์นี้เกิดขึ้นประมาณปี พ.ศ. 1250 - 1350 ดูเพิ่มเติมใน มจ.สุภัทรดิศ ดิศกุล. เล่มเดิม. หน้า 160 - 162. และยอร์ช เซเดส์ เล่มเดิม. หน้า 4.

² David K Wyatt. Thailand : A Short History. 1984. P 18.

³ มจ.สุภัทรดิศ ดิศกุล. เล่มเดิม. หน้า 161.

⁴ แหล่งเดิม. หน้า 160 - 163.

⁵ มจ.สุภัทรดิศ ดิศกุล. "ประวัติอาณาจักรขอม," ใน ถ้อยงานประวัติศาสตร์เอกสารโบราณคดี. 3(1) : หน้า 16; มกราคม 2512.

3.1 ความพยายามก่อตัวเป็นรัฐอิสระในดินแดนอีสานในช่วงพุทธศตวรรษที่ 14 - 15.

อาณาจักรขอมซึ่งมีศูนย์กลางอยู่ในหมู่เกาะชวาในทะเลจีนใต้ ได้เข้ามาควบคุมดินแดนส่วนล่างของอาณาจักรเขมรในช่วง พ.ศ. 1334 - 1345 แต่การควบคุมก็อยู่ในแวดวงจำกัด¹ เพราะเนื้อที่เดิมของอาณาจักรเขมรกว้างใหญ่ กลุ่มผู้นำชาวขอมไม่รู้จักภูมิประเทศส่วนบน (คือเขตน่านน้ำโขง) ประกอบกับกลุ่มเจ้านายราชวงศ์เขมรก็พยายามหลบหนีตัว เพื่อคอยโอกาสช่วงชิงอำนาจคืน ผู้นำชาวขอมจึงทำการยึดครองไม่สะดวก ลักษณะเช่นนี้ทำให้ดินแดนอีสานได้กลายเป็นดินแดนที่ถูกอาณาจักรเขมร² ละทิ้งในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 14 และได้เกิดรัฐอิสระในดินแดนอีสานส่วนใต้ขึ้น

ดินแดนอีสานส่วนใต้ยังคงมีเมืองใหญ่และมีชุมชนอิสระต่าง ๆ ตั้งอยู่อย่างหนาแน่น แม้ว่าจะไม่มีอำนาจทางการเมืองของราชอาณาจักรเขมรควบคุม ศิลาจารึกพบที่บ่ออึก้า จังหวัดนครราชสีมา กล่าวว่ากลุ่มผู้นำท้องถิ่นได้สถาปนาภคัตริย์ที่ประจำกลุ่มและประกาศตนขึ้นเป็นรัฐอิสระชื่ออาณาจักรศรีจนาศะปุระ³ สภาพการณ์เช่นนี้ย่อมแตกต่างกับดินแดนอีสานส่วนเหนือในเวลาเดียวกัน⁴ กล่าวคือระหว่างพุทธศตวรรษที่ 14 - 15 อาณาจักรเขมรมีอิทธิพลทางการเมืองอย่างมั่นคงในแถบอีสานส่วนเหนือ ได้พบจารึกของผู้นำท้องถิ่นแห่งแคว้น "สังขะปุระ" (อาณาจักรเวียงแก้วที่ราบลุ่มในเขตจังหวัดชัยภูมิและอุบลราชธานี เขตลุ่มน้ำลำเซบายและลำเซบก)⁵ ซึ่งกล่าวถึงอำนาจของ

¹ แหล่งเดิม.

² ชาวเขมรจะเรียกประเทศตนเองตามนามบรรพบุรุษ ซึ่งสืบเชื้อสายมาจากเจ้าชายกันพู และเจ้าหญิงเมรา ก่อนพุทธศตวรรษที่ 18 ชาวเขมรจะเรียกตนเองว่า "กันพูประเทศ" แต่เมื่อถึงพุทธศตวรรษที่ 18 ชาวเขมรจะเรียกตนเองว่า "อาณาจักรเขมร" ดังปรากฏอยู่ในศิลาจารึกพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 คูเพิ่มเติมใน ม.ร.ว. สุรรุณี สุขสวัสดิ์. "บุจณวิสัยน์," เมืองโบราณ. 12(4) : 100 - 101; ตุลาคม - ธันวาคม. 2529.

³ คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์. เล่มเดิม. หน้า 219.

⁴ แหล่งเดิม. หน้า 216 - 219.

⁵ กรมศิลปากร. เล่มเดิม. หน้า 95.

กษัตริย์เขมร¹ คือพระเจ้าอินทรวรมันที่ 1 (พ.ศ. 1420 - 1432) เทวโอศวันต์มีการปรากฏพระนามของพระเจ้าอินทรวรมันที่ 1 เป็นครั้งแรกหลังจากการปรากฏพระนามของเจ้าชายจิตรเสน รวม 300 ปีเช่นนี้² แสดงให้เห็นว่าอาณาจักรเขมรมีอิทธิพลทางการเมืองต่อดินแดนอีสานส่วนเหนือ การรวมตัวของกลุ่มคนในท้องถิ่นจึงไม่มีศักยภาพพอที่จะตั้งตนเป็นอิสระได้ ต่อมาอีกประมาณ 200 ปี (พุทธศตวรรษที่ 17) ดินแดนอีสานส่วนเหนือก็ยังอยู่ใต้อิทธิพลของอาณาจักรเขมรอย่างเด่นชัดดังปรากฏในหลักศิลาจารึกที่พระธาตุเชิงชุม ได้กล่าวถึงตำแหน่งขุนนางเขมรที่มาทำการปกครองแคว้นนั้น³ ดินแดนอีสานส่วนเหนือจึงถูกอาณาจักรเขมรปกครองอย่างต่อเนื่องโดยไม่ได้ถูกละทิ้งเหมือนอาณาจักรศรีjana

3.2 การดำรงตนในฐานะรัฐอิสระของอีสานใต้

อาณาจักรศรีjanaดำรงความเป็นอาณาจักรอิสระในลักษณะที่จะขาดแคลนกองกำลังเพื่อใช้เป็นเครื่องมือในการขยายอำนาจทางการเมือง เพราะศิลาจารึกกล่าวว่าการสถาปนาขึ้นเป็นรัฐอิสระนั้น เป็นการใช้อำนาจที่ดินแดนถูกอาณาจักรเขมรทอดทิ้ง ไม่ได้มีการสู้รบเพื่อปลดแอกอำนาจแต่อย่างใด แต่อาณาจักรศรีjanaก็เป็นรัฐอิสระที่ปิดตัวเองจากโลกภายนอก⁴ ไม่มีหลักฐานของอาณาจักรอื่นกล่าวถึงอาณาจักรนี้

¹ มจ. สุกัทรดิศ ดิศกุล. "600 ปีแห่งประวัติศาสตร์เมืองพระนครของ "ขอม," ศิลปวัฒนธรรม. 10(6) : หน้า 113; เมษายน 2533.

² แหล่งเดิม.

³ หอสมุดแห่งชาติ. จารึกในประเทศไทย เล่ม 3. 2529. หน้า 286.

⁴ หลักฐานอย่างหนึ่งที่แสดงว่าอาณาจักรศรีjanaปิดตัวเองจากโลกภายนอก คือตัวอักษรในจารึกศรีjanaมีพัฒนาการแตกต่างจากอาณาจักรอื่น ๆ ที่อยู่ใกล้เคียงกันโดยเฉพาะตัว น มีลักษณะแตกต่างจากจารึกอาณาจักรอื่น ๆ อย่างเด่นชัด ดูเพิ่มเติมใน คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ฯ. ประชุมศิลาจารึกภาค 4. (จารึกหลักที่ 117). 2508. หน้า 219-220.

นอกจากศิลาจารึกของอาณาจักรศรีจนาสะเอง¹ ถึงแม้ว่าอาณาจักรนี้มีการสืบช่วงกษัตริย์มาถึง 5 พระองค์ คือ พระเจ้ามัททัตต์ พระเจ้าสุนทรปรากฏม พระเจ้าสุนทรวรมัน พระเจ้านรดิสิงหวรมัน และพระเจ้ามงคลวรมัน² การสืบช่วงกษัตริย์ถึงห้ารัชสมัยก็ไม่ช่วยให้อาณาจักรศรีจนาสะมีความแข็งแกร่งทางทหารได้ เมื่ออาณาจักรเขมรกลับมีอำนาจทางการเมืองโดยการชิงอำนาจคืนจากอาณาจักรชวาแล้ว อาณาจักรเขมรได้ขยายอิทธิพลทางการเมืองมาทางทิศตะวันตกจนถึงที่ราบภาคกลางของประเทศไทย อาณาจักรศรีจนาสะได้กลายเป็นแคว้นที่ถูกรวมเข้ากับอาณาจักรเขมร ทำให้ประชาชนในดินแดนอีสานมีความผูกพันทางการเมืองและสังคมกับอาณาจักรเขมรเช่นเดียวกันกับประชาชนบริเวณที่ราบภาคกลางของประเทศไทย ประชาชนในดินแดนอีสานมีความผสมกลมกลืนทางการเมืองกับกลุ่มคนในเขตประเทศเขมรและบริเวณที่ราบภาคกลางของประเทศไทย ในฐานะที่เป็นกลุ่มคนในรัฐเดียวกันดังจะเห็นได้ว่ามีเจ้านายท้องถิ่นจากที่ราบภาคกลางของประเทศไทยและดินแดนอีสานหลายพระองค์ ได้ทำการรวบรวมกองทัพภายในท้องถิ่นให้เข้มแข็งแล้วยกกองทัพไปปราบดาภิเษกเถลิงถวัลย์อำนาจที่เมืองหลวงของอาณาจักรเขมร

การที่เจ้านายท้องถิ่นในดินแดนอีสานและที่ราบภาคกลางของประเทศไทยยึดอำนาจในเมืองหลวงได้แล้วก็ขึ้นสวຍราชสมบัติที่เมืองหลวง โดยไม่เสด็จกลับบ้านเมืองเดิม แสดงให้เห็นว่ามีการผสมผสานกันทางการเมืองและสังคมในกลุ่มประชาชนเขตประเทศเขมรกับดินแดนอีสานและบริเวณที่ราบภาคกลางของประเทศไทย³ จนกลุ่มเจ้านายท้องถิ่นไม่มีความรู้สึกแปลกแยกต่อศูนย์อำนาจเขมรแล้วแยกตนเองออกเป็นอิสระ เจ้านายท้องถิ่นเหล่านั้นได้แก่ พระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 (พ.ศ. 1545 - 1593) พระเจ้าชัยวรมันที่ 6 (พ.ศ. 1623 - 1650) และพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 (พ.ศ. 1724 - ประมาณ 1760) นอกจากกษัตริย์สามพระองค์นี้แล้วก็มีพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 (พ.ศ. 1656 - 1688) อีกพระองค์หนึ่งที่มีบทบาทในการปกครองดินแดนอีสานและที่ราบภาคกลาง

¹ แหล่งเดิม.

² แหล่งเดิม. หน้า 216 - 218.

³ ขจร สุกพานิช. "กรุงยโสธร-นครพนมในประวัติศาสตร์ไทย," ใน แถลงงานประวัติศาสตร์เอกสารโบราณคดี. 1(2) : หน้า 48 - 49 ; พฤษภาคม 2510.

อย่างเด่นชัด แต่สำหรับพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 ยังไม่ปรากฏหลักฐานเป็นที่แน่ชัดว่าพระองค์มาจากบริเวณใดก่อนที่จะเสด็จขึ้นครองราชย์ที่เมืองหลวงของเขมรในปี พ.ศ. 1656 จึงยังคงเป็นปัญหาที่ยังต้องสืบค้นอีกต่อไป

พระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 ครองราชสมบัติในอาณาจักรเขมรในพุทธศตวรรษที่ 16 สันนิษฐานว่าพระองค์เป็นกษัตริย์องค์เดียวกับพระนาม "อาทิตยราช" ที่ปรากฏในตำนานแถบที่ราบภาคกลางของประเทศไทย¹ เพราะตำนานที่เขียนขึ้นในแถบที่ราบภาคกลางของประเทศไทย กล่าวว่าพระเจ้าอาทิตยราชได้ขยายอาณาเขตไปยังแถบบริเวณประเทศเขมรในปัจจุบัน แต่การเรียกชื่อที่แตกต่างกันว่าอาทิตยราชและสุริยวรมันสันนิษฐานว่าน่าจะเป็นการเรียกตามสำนวนท้องถิ่น พระนามสุริยวรมันอาจเป็นพระนามที่ใช้เรียกในพระราชพิธีราชาภิเษกตามกฎหมายเกณฑ์ของลัทธิเทวราชาในศาสนาพราหมณ์ ซึ่งใช้เป็นสัญลักษณ์ของอำนาจอยู่ในเมืองหลวงของอาณาจักรเขมร

พระเจ้าสุริยวรมันที่ 6 ทรงเป็นผู้นำกองทัพเข้าเมืองนิมาย แห่งแคว้นกัมพูชา พระองค์ไม่ยอมรับศูนย์อำนาจกลางและได้ตั้งราชวงศ์ใหม่ขึ้นในปี พ.ศ. 1623² และในการประกาศตนเป็นอิสระครั้งนี้พระองค์ได้โปรดให้สร้างปราสาทหินพนมวัน (อยู่ในบริเวณจังหวัดนครราชสีมา)

¹ที่สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นพระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 เพราะตำนานฉบับเดียวกับที่กล่าวถึงพระเจ้าอาทิตยราชได้กล่าวหาจนถึงพระเจ้าพรมราชแห่งอาณาจักรล้านนา เมื่อตรวจสอบในตำนานสิงหนวัติแล้วพบว่าพระเจ้าพรมราชครองราชย์ในพุทธศตวรรษที่ 16 ร่วมสมัยเดียวกับพระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 ดังนั้นพระเจ้าอาทิตยราชจึงควรเป็นพระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 มากกว่าพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 อ้างจาก กรมศิลปากร. "ตำนานพระแก้วมรกต," ในประชุมพงศาวดารฉบับหอสมุดแห่งชาติเล่ม 1. 2506. หน้า 100 - 101.

²มาดแลน จีโต, เล่มเดิม. หน้า 91.

ขึ้นเป็นสัญลักษณ์ทางการเมือง¹ ต่อมาพระองค์สามารถนำกองทัพเข้ายึดอำนาจในเมืองหลวงคือเมืองสุโขทัยระ จาริกปราสาทพระนครได้บ่งไว้ว่า พระเจ้าสุริยวรมันที่ 6 ทรงสร้างหลักแห่งเกียรติยศไปทุกทิศจนกระทั่งถึงฝั่งทะเล² ซึ่งแสดงว่าพระองค์ทรงมีอำนาจสิทธิขาดในอาณาจักรเขมรทั้งหมด

พระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 ขึ้นครองราชสมบัติในปี พ.ศ. 1656 พระองค์เสด็จมาจากที่ใดไม่ปรากฏ แล้วชิงราชสมบัติจากพระปิตุลา (พระเจ้าชัยวรมันที่ 1)³ ในสมัยของพระองค์ได้ทำสงครามอันยาวนานกับอาณาจักรจามปา จนสามารถยึดครองได้ในที่สุด พระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 ได้ยึดครองลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาที่อาณาจักรเขมรเคยมีอิทธิพลทางการเมืองมาแล้วร่วม 100 ปี⁴ การที่สายสัมพันธ์ทางการเมืองจากพระนครหลวงมายังลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ทำให้ดินแดนอีสานเป็นบริเวณที่มีความสำคัญทางยุทธศาสตร์ เพราะเป็นดินแดนที่เชื่อมต่อระหว่างดินแดนทั้งสองดังที่ศิลาจารึกปราสาทพนมรุ้งหลักที่ 7 ได้กล่าวว่าพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 ได้เสด็จประทับและทรงโปรดให้สร้างปราสาทแห่งนี้ ไว้เปรียบเสมือนเป็นรัฐกึ่งกลาง

¹แหล่งเดิม.

²คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ฯ. ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 4.

2513. หน้า 197.

³แหล่งเดิม. หน้า 38

⁴มจ. สุภัทรดิศ ดิศกุล. เล่มเดิม. หน้า 13 - 15.

⁵อำไพ คำโท (แปล). "ศิลาจารึกภาษาขอมปราสาทหินพนมรุ้ง," ใน สมบัติอีสานใต้ ครั้งที่ 3. 2527. หน้า 92.

พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงเป็นกษัตริย์ที่ถือได้ว่ายิ่งใหญ่ที่สุดในประวัติศาสตร์ของอาณาจักร
เขมร¹ พระองค์ทรงเป็นกษัตริย์เชื้อสายราชวงศ์ฌาย² พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ได้พยายาม
สร้างความเป็นปึกแผ่นทั้งภายในอาณาจักรเขมรอันกว้างใหญ่ โดยพระองค์โปรดให้สร้างถนนเชื่อม
ระหว่างเมืองพระนครกับที่ราบสูงโคราช (หมายถึงดินแดนอีสาน)³ ถนนดังกล่าวเริ่มต้นจากเมือง
พระนครผ่านชุมชนที่สำคัญตามลำดับ คือ Semang Deng, O Krung, Kuk Mon, Prohm Kel
(ในเขตประเทศเขมรปัจจุบัน) Ta Man, หนอง Non Plok Srebo และเมืองฌาย⁴ ตาม
เส้นทางดังกล่าวพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงโปรดให้สร้างอโรคยาศาล (โรงพยาบาลชุมชน) พร้อม
ทั้งเภสัช (คนปรุงยา) คอยให้ความช่วยเหลือ⁵ นอกจากนี้ยังมีบ้านไฟ (หมู่บ้านคอยอำนวยความสะดวก
สะดวกเรื่องไฟ ที่ใช้สำหรับประโชชน์สำหรับกลุ่มผู้เดินทาง)⁶ อโรคยาศาลเท่าที่ค้นพบในปัจจุบัน
แถบอีสานและใกล้เคียงได้แก่ ปราสาททิลิมาย (อำเภอฌาย จังหวัดนครราชสีมา) กุสันตรัตน์
(อยู่ในจังหวัดมหาสารคาม)⁷ ปราสาทกู๋ชัยภูมิ (อยู่ในจังหวัดชัยภูมิ) ปราสาทสระกำแพงน้อย
(อยู่ในจังหวัดศรีสะเกษ)⁸ ปราสาทบ้านปราสาท (อยู่ในจังหวัดสุรินทร์) ที่ชุมชนโบราณด่านประคำ

¹ มจ. สุกัทรดิศ ดิสกุล. "600 ปีแห่งประวัติศาสตร์เมืองพระนครของขอม,"

ศิลปวัฒนธรรม. 10(6) : หน้า 122 ; เมษายน 2532.

² แหล่งเดิม.

³ ขจร สุขพานิช. เล่มเดิม. หน้า 37.

⁴ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาสยามบรมราชกุมารี. จารึกที่ปราสาทหนองรี. 2521.

หน้า 11.

⁵ คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์. "จารึกปราสาทพระขรรค์," ใน
ประชุมศิลาจารึกภาค 4. 2513. หน้า 210.

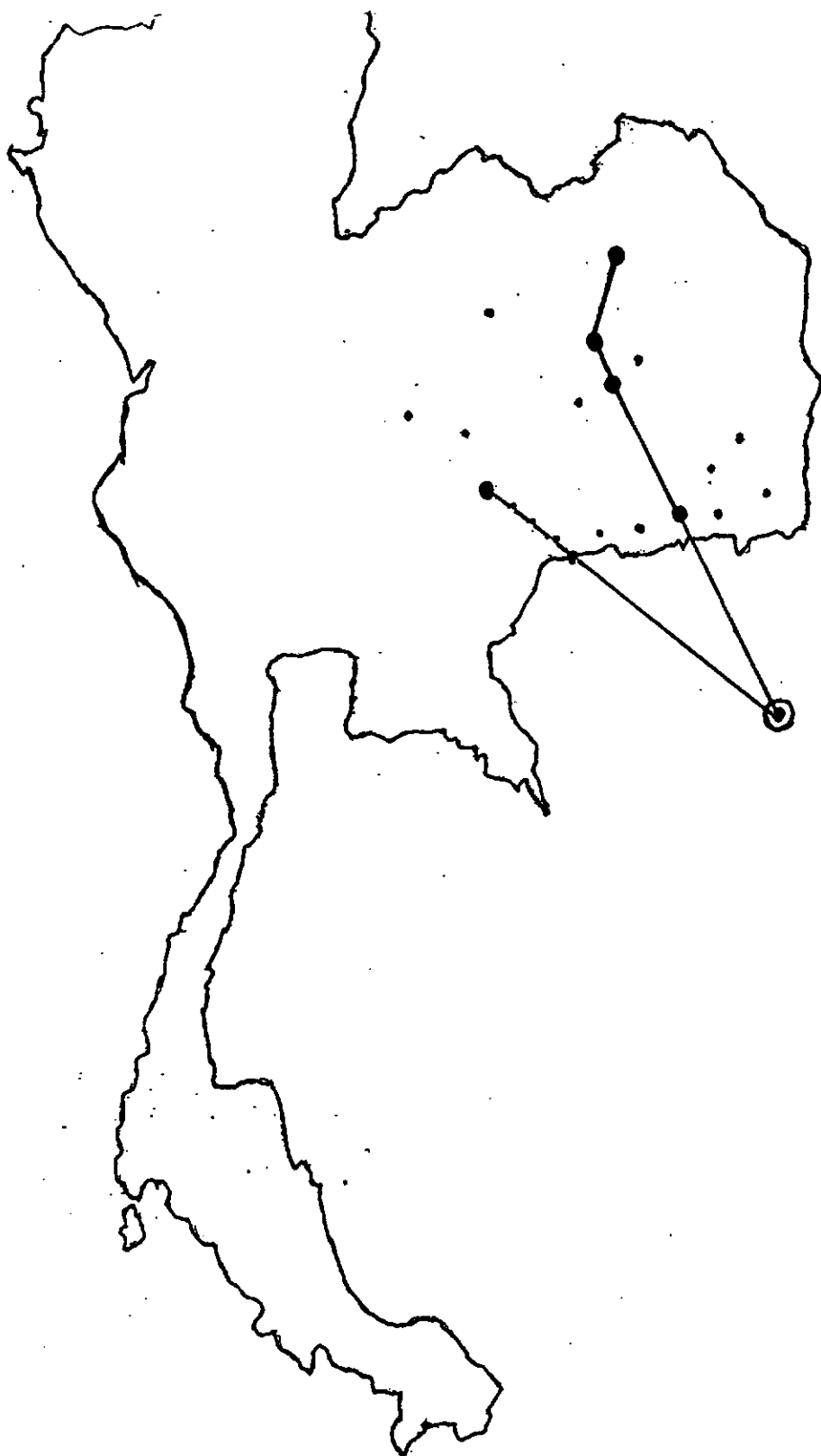
⁶ ทงศักดิ์ หาญวงศ์. เมืองฌาย. 2532. หน้า 26.

⁷ แหล่งเดิม.

⁸ มานิต วลลิโคม "คืนวันที่ค่ามิได้," เมืองโบราณ. 14(1) : 46 - 51 ;

มกราคม - มีนาคม 2531.

แผนที่แสดงอโรคยาศาลในดินแดนอีสาน (เท่าที่มีการค้นพบ)

(อยู่ในกิ่งอำเภอประคำ จังหวัดบุรีรัมย์) ที่ชุมชนโบราณคอนแก้ว (อยู่ในจังหวัดขอนแก่น) ที่เมืองทรายทอง ในเขตประเทศลาวใกล้กับเมืองเวียงจันทน์¹ (คูเมืองที่ประกอบ) และอีกสามแห่งคือ บริเวณปราสาทพนมรุ้ง Non Plok และ Srebo ก็สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นอิทธิพลและที่หักคนเดินทาง เพราะอยู่บนถนนสายหลักที่สร้างจากเมืองพระนครหลวงมุ่งตรงสู่เมืองนิมาชเช่นกัน² อนึ่ง ยังมีอิทธิพลที่ยังไม่ค้นพบอีกมาก เพราะในจารึกระบุว่าจากเมืองพระนครหลวงถึงเมืองนิมาชมีอิทธิพลถึง 17 แห่ง³ นับได้ว่า พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงห่วงใยสวัสดิภาพชีวิตและความเป็นอยู่ของประชาชนเป็นอย่างยิ่ง โดยเฉพาะอย่างยิ่งดินแดนอีสานในขณะนั้นได้กลายเป็นจุดศูนย์กลางสำคัญเชื่อมระหว่างดินแดนเขมรต่ำกับที่ราบภาคกลางในประเทศไทย⁴

3.3 ความเสื่อมของอาณาจักรเขมรหลังรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7

อาณาจักรเขมรเสื่อมลงเมื่อสิ้นรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 จุดสำคัญจุดหนึ่งเนื่องมาจากการดำเนินนโยบายของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เอง กล่าวคือ พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงฝึกไม่สงครามสร้างรัฐเครือข่ายออกไปอย่างกว้างขวางที่สุด⁵ ลักษณะเช่นนี้อาจได้ผลในระยะแรก แต่ภายหลังสงครามเมื่อผู้แพ้หันตัวแล้ว การต่อสู้เพื่อปลดแอกอำนาจของดินแดนที่อยู่ห่างไกลเมืองหลวงย่อมมีขึ้น นอกจากนั้นแล้ว นโยบายการสร้างปราสาทนครพนมขนาดใหญ่ ก็ทำให้พระเจ้าชัยวรมันที่ 7

¹ จิตร ภูมิศักดิ์. ภาษาและนิรุกติศาสตร์. 2522. หน้า 83.

² สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี. แหล่งเดิม. ทรงอ้างจาก

P.Pichard, Restoration of Khmer Temple in Thailand. July - October 1972.

³ แหล่งเดิม.

⁴ แหล่งเดิม.

⁵ พริยะ ไกรฤกษ์. "โบราณสถานเขมรในไทย," ศิลปวัฒนธรรม. 4(2) : หน้า 22 ; ธันวาคม 2522.

⁶ พริยะ ไกรฤกษ์. "โบราณสถานเขมรในไทย," ศิลปวัฒนธรรม. 4(2) : หน้า 23 ; ธันวาคม 2525.

ต้องเกณฑ์แรงงานผู้คนจากทั่วแคว้นต่าง ๆ โดยเฉพาะเมืองในดินแดนอีสาน¹ เพื่อไปสร้างปราสาท จึงเป็นการจุดดิ่งแรงงานการผลิตทางเศรษฐกิจ² และทำให้สภาพสังคมประสพความหายนะ นโยบายการสร้างอาณาจักรเขมรให้ยิ่งใหญ่ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 จึงทำให้สภาพสังคมของเขมรอ่อนแอ

ดินแดนอีสานหลังรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 (ประมาณ พ.ศ. 1761 เป็นต้นไป) ไม่ปรากฏความผูกพันกับอาณาจักรเขมรโดยตรง ศาสนสถานและสิ่งก่อสร้างปรากฏร่องรอยให้เห็นว่าอยู่ในลักษณะถูกทอดทิ้ง ไม่มีการพัฒนาสืบต่อจากช่วงสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 อีก³ และช่วงเวลานี้อาณาจักรเขมรได้เกิดความวุ่นวายเนื่องจากการช่วงชิงราชบัลลังก์ จึงไม่มีเวลาดูแลดินแดนที่ห่างไกล เป็นเหตุให้ดินแดนห่างไกลหลายแห่งตั้งตนเป็นอิสระ⁴

3.4 เอกสารท้องถิ่นกับการรับรู้อิทธิพลทางการเมืองของขอม (เขมร)

คำว่า "ขอม" เป็นคำที่เอกสารท้องถิ่นแถบอีสาน ล้านนา และกลุ่มเมืองแถบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ชม และน่าน ใช้เรียกกลุ่มคนทีมาจากท้องถิ่นบริเวณตอนกลางของประเทศเขมร แต่กลุ่มคนในบริเวณดังกล่าวกลับไม่เคยเรียกตนเองว่า "ขอม"⁵ หากแต่เรียกตัวเองว่า "ชาวกัมพูช" หรือ "ชาวเขมร" คำว่า "ขอม" จึงเป็นความเข้าใจของคนต่างถิ่นที่มีต่อชาวเขมร ในตอนแรกคงใช้เรียก "ขอม" ว่าหมายถึงกลุ่มเชื้อชาติชาวเขมร แต่ต่อมาเมื่ออิทธิพลทางการเมืองของ

¹ไพฑูรย์ มิกุล. "พื้นภูมิอีสาน," มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม.

8(2) : หน้า 99 ; กรกฎาคม - ธันวาคม 2532.

²แหล่งเดิม.

³แหล่งเดิม. หน้า 100.

⁴ด.จ.อ.ฮอลส์. ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้. แปลโดย คุณวรุณชญา

สนิทวงศ์ ณ ออยุธยา และคนอื่น ๆ, 2520. หน้า 198 - 199.

⁵แหล่งเดิม.

อาณาจักรเขมรแผ่ปกคลุมไปอย่างกว้างขวางทางทิศเหนือขึ้นไปสูงถึงแถบอำเภอเชียงแสน จังหวัดเชียงรายในปัจจุบัน (ขึ้นไปตามลำแม่น้ำโขง)¹ และทิศตะวันตกถึงอาณาบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา เมื่อทำการปกครองนานเข้า คำว่า "ขอม" หรือเขมร ได้มีความหมายรวมไปถึงอิทธิพลการเมืองของอาณาจักรเขมรที่ครอบคลุมไปถึงด้วย² โดยเฉพาะเอกสารท้องถิ่นอีสาน ที่เกิดขึ้นในสมัยหลัง เช่น ตำนานผาแดงนางไอ่ ตำนานเมืองสกลนคร ได้เรียกกลุ่มคนอีสานที่อยู่ก่อนสมัยนั้นรวมทั้งบรรพบุรุษเขาเองว่า "ขอม"³ ซึ่งคล้ายคลึงกับความเข้าใจของคนในอาณาจักรล้านนาที่เข้าใจว่าดินแดนที่ถัดจากอาณาจักรล้านนาลงมาเป็นเขตอิทธิพลของขอมทั้งสิ้น ดังในตำนานมูลศาสนาที่เขียนขึ้นประมาณปี พ.ศ. 1960 ได้กล่าวถึงพระยาแก้วโพธิ์แห่งเมืองละโว้ได้พยายามแผ่อิทธิพลทางการเมืองขึ้นไปหริภุญชัย⁴ ซึ่งคำว่า แก้วโพธิ์เป็นคำที่หมายถึงกษัตริย์ของชาวแก้วโพธิ์หรือกัมพูชา (ชาวเขมร) ซึ่งตอนนั้นอาณาจักรเขมรมีอิทธิพลทางการเมืองคลุมมาถึงเมืองละโว้และตำนานชินกาลมาลีปกรณ์ที่เขียนขึ้นในราว พ.ศ. 2059 - 2071 ได้กล่าวเอาไว้สอดคล้องกันกับตำนานมูลศาสนา⁵ ตำนานสิงหนวัติก็ได้กล่าวถึงดินแดนแถบเมืองเขลียงและกำแพงเพชรว่า เป็นถิ่นที่อยู่ของชาวขอม⁶ ซึ่งหากพิจารณาถึงช่วงเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในตำนานก็จะพบว่าช่วงเวลาดังกล่าว "ขอม" หรือ เขมร ได้มีอำนาจทางการเมืองอยู่ในแถบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาและบางตอนของแม่น้ำยมและน่าน

ตำนานท้องถิ่นอีสานและตำนานในหุบเขาทางเหนือแถบล้านนา เล่าถึงเหตุการณ์ขยายอำนาจทางการเมืองของอาณาจักรเขมรอย่างสอดคล้องกันว่า อาณาจักรเขมร ได้แผ่อิทธิพลทาง

¹ กรมศิลปากร. ประชุมพงศาวดารภาคที่ 61. 2515. หน้า 56.

² ศรีศักร วัลลิโภดม. "ขอมคือใคร ?," ศิลปวัฒนธรรม. 4(1) : หน้า 46 - 51 ; พฤศจิกายน 2525.

³ พระเทพรัตนโมลี. ประวัติพระธาตุเชิงชุมจังหวัดสกลนคร. 2514. หน้า 3.

⁴ พระพุทธบาทเจ้าและพระพุทธานุเจ้า. ตำนานมูลศาสนา. 2519. หน้า 156.

⁵ พระรัตนปัญญา. ชินกาลมาลีปกรณ์. แปลโดย แสง มนวิฑูร. 2518. หน้า 101.

⁶ กรมศิลปากร. เล่มเดิม. หน้า 89.

การเมืองขึ้นไปสูงสุดทางทิศเหนือถึงเขตเมืองสุวรรณโคมคำแถบอำเภอเชียงแสน จังหวัดเชียงราย¹ ซึ่งต่อมาได้กลายเป็นดินแดนของอาณาจักรล้านนา หลักฐานเกี่ยวกับชาวขอมหรือเขมร² ในเมืองสุวรรณโคมคำนั้น เขียนไว้ในลักษณะนิยายปรัมปราที่จบลงด้วยการล่มสลายของเมือง ผู้คนล้มตายลงเป็นจำนวนมาก แต่เหตุการณ์สะเทือนขวัญดังกล่าวก็เป็นแก่นสำคัญของเรื่องที่สามารถสืบทอดได้หลายร้อยปี³ เพราะเหตุการณ์สะเทือนขวัญที่ส่งผลต่อชีวิตความเป็นอยู่คนโบราณย่อมจดจำกันอย่างกว้างขวางและยาวนาน แม้จะบอกไม่ได้ว่าเหตุการณ์นั้นได้เกิดขึ้นมาแล้วนานเท่าใด

ตำนานผาแดงนางไอ่ เป็นตำนานอีกฉบับหนึ่งที่พยายามสืบทอดเรื่องราวของกลุ่มคนแถบลุ่มแม่น้ำโขงตอนกลาง เพราะเนื้อหาของตำนานฉบับนี้ได้กล่าวถึงเมืองต่าง ๆ อันเป็นเมืองบริวารของเมืองร้อยเอ็ดประตู (บริเวณจังหวัดร้อยเอ็ดในปัจจุบัน) ไว้ได้อย่างสอดคล้องกับชุมชนโบราณที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบัน เช่น เมืองเชียงเหียน เมืองสีแก้ว เมืองน้ำแดด⁴ เมืองเหล่านี้หากตรวจสอบร่องรอยความเป็นชุมชนโบราณในภาพถ่ายทางอากาศแล้ว ล้วนปรากฏให้เห็นอย่างเด่นชัดทั้งสิ้น⁵ นอกจากนี้ตำนานผาแดงนางไอ่ ได้กล่าวถึง กษัตริย์ผู้ปกครองว่าเป็นชาวขอม (เขมร) ในขณะที่กลุ่มผู้ถูกปกครองนั้นเป็นเผ่าชนชาวท้องถิ่นเวลาเรียกเจ้าผู้ปกครองจึงเรียกสั้น ๆ และเข้าใจตรงกันหมดว่า "พระยาขอม"⁶ แสดงให้เห็นว่าชาวท้องถิ่นที่ถูกปกครองนั้นได้แยกตัวออกมาอีกต่างหาก

¹ หอสมุดแห่งชาติ. ตำนานเมืองสุวรรณโคมคำ. เอกสารเลขที่ 261. ประเภท กฝ. มัดที่ 8.

² คือกลุ่มเดียวกัน (อ้างจาก ขจร สุขพานิช. เล่มเดิม. หน้า 17.)

³ เหตุการณ์สำคัญบางเหตุการณ์ การสืบทอดให้ผู้คนมีความเป็นจริงสูง โดยเฉพาะเหตุการณ์สะเทือนขวัญต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับชีวิตความเป็นอยู่ของชาวเมือง เช่น เมืองล่ม เกิดโรคระบาด หรือเกิดสงครามใหญ่ ดูเพิ่มเติมใน ชวชัย ปุณโณทก. การใช้เอกสารท้องถิ่นอีสานและล้านช้างพิจารณาถึงความแตกต่างทางภาษาและวัฒนธรรม. (เอกสารสัมมนาหมายเลข 24) 2533. หน้า 11.

⁴ สิริวัฒน์ คำวันสา. "ตำนานผาแดง-นางไอ่" ใน อีสานคดี. 2521. หน้า 124.

⁵ ทิวา ศุภจรรยาและพ้องศรี วนาสิน. แหล่งเดิม.

⁶ สิริวัฒน์ คำวันสา. เล่มเดิม. หน้า 125 - 126.

อย่างน้อยถ้าหากว่าประชาชนกับเจ้าผู้ครองเมืองเชื้อชาติเดียวกันแล้วก็ต้องเรียกเจ้าเมืองอย่างสนิทและคุ้นเคยเป็นชื่อของพระองค์โดยตรง สิ่งซึ่งสนับสนุนการไม่ได้ร่วมเชื้อชาติระหว่างผู้ครองเมืองและชาวพื้นเมืองนั้นจะเด่นชัดขึ้นเป็นอย่างมาก ถ้าหากพิจารณาจากตำนานที่ได้กล่าวถึงประเพณีบุญบั้งไฟ ซึ่งเป็นประเพณีท้องถิ่นในแถบอีสาน¹ ซึ่งเป็นภาระเล่นที่ได้สืบทอดกันเป็นวัฒนธรรมประจำท้องถิ่นมาตั้งแต่สมัยตำนานกล่าวไว้ แต่การละเล่นบุญบั้งไฟนี้ไม่ได้มีในกลุ่มวัฒนธรรมเขมรแต่ประการใด² ผู้ที่ละเล่นประเพณีบุญบั้งไฟจึงไม่ใช่ชาวเขมร แสดงให้เห็นว่าอาณาจักรเขมรได้ส่งเจ้านายเข้ามาปกครองเมืองบริวารต่าง ๆ ในเขตอีสานส่วนเหนือ โดยไม่ได้ยุ่งเกี่ยวกับขนบธรรมเนียมประเพณีของชาวท้องถิ่นแต่อย่างใด³

กล่าวโดยสรุปก็คือ อาณาจักรเขมรได้แผ่อิทธิพลทางการเมืองเข้ามาในดินแดนอีสานส่วนเหนือ ในขณะที่ดินแดนส่วนนี้มีการสร้างบ้านแปงเมืองอย่างมั่นคงอยู่ก่อนแล้ว โดยเฉพาะอย่างยิ่งกลุ่มเมืองดังกล่าวนี้มีการสร้างสมวัฒนธรรมร่วมกันอย่างมีแบบแผนให้เห็นได้เด่นชัด คือประเพณีบุญบั้งไฟ ซึ่งเชื่อกันว่ามีต้นกำเนิดแถบเมืองสาเกต (จังหวัดสกลนครในปัจจุบัน)⁴ ประเพณีบุญบั้งไฟเป็นประเพณีอันสืบเนื่องมาจากความเชื่อเรื่อง "พระยาแถน" ผู้อยู่เมืองบน ซึ่งเป็นความเชื่อมีมานานแล้วพร้อม ๆ กับการสร้างบ้านแปงเมืองในดินแดนอีสานส่วนเหนือนี้เพราะแม้แต่

¹ เป็นประเพณีของคนกลุ่มเชื้อสายลาว เพราะประเพณีบุญบั้งไฟจะมีการแข่ง ซึ่งกาพย์เห่จึงจะเป็นท่วงทำนองภาษาลาว (หมายถึง ภาษาท้องถิ่นอีสาน รวมถึงภาษาพูดใน ส.ป.ป.ลาวด้วย) ดูเพิ่มเติมใน สิริวัฒน์ คำวันสา. เล่มเดิม. หน้า 128 - 130. และสุจิตต์ วงษ์เทศ. เจ๊กปนลาว. 2530. หน้า 110.

² ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมชและคณะ. ลักษณะไทย. 2525. หน้า 182 - 183.

³ แหล่งเดิม.

⁴ ตำนานผาแดง-นางไอ่ เป็นเรื่องราวของกลุ่มคนแถบอีสานเหนือที่พยายามแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ของเมืองสาเกต (ร้อยเอ็ด) กับเมืองสาเกต (สกลนคร) ในสมัยโบราณ ดังนั้นจึงมักพบต้นฉบับตำนานเรื่องนี้หลายฉบับที่ร้อยเอ็ด ดูเพิ่มเติมใน สิริวัฒน์ คำวันสา. แหล่งเดิม.

วรรณกรรมอื่นเก่าแก่ที่แต่งประมาณปลายพุทธศตวรรษที่ 19 เรื่องท้าวฮุ่ง หรือเจืองก็กล่าวถึงความเชื่อเรื่องแถนอีกด้วย

4. กลุ่มคนและชาติพันธุ์ในดินแดนอีสานก่อนพุทธศตวรรษที่ 19

ดินแดนอีสานเป็นดินแดนที่มีชาวพื้นเมืองอาศัยอยู่ดั้งเดิม ซึ่งเห็นเด่นชัดในยุคเริ่มเผยแพร่พุทธศาสนา¹ กลุ่มชนดั้งเดิมในดินแดนอีสาน เป็นกลุ่มชน มอญ - เขมร² แต่การแยกย้ายไปอาศัยตั้งถิ่นฐานอยู่เป็นกลุ่ม ๆ นั้น ทำให้แต่ละกลุ่มมีชื่อเรียกเฉพาะของตนออกไป ดังนั้นจะเห็นว่าชาวพื้นเมืองในดินแดนอีสานบางกลุ่มถูกเรียกว่า "ข่า" บางกลุ่มถูกเรียกว่า "ลัวะ" หรือ "กูย"³ นอกจากนี้ยังมีกลุ่มชนสองกลุ่มเล็กที่ถูกเรียกว่า "เขอ" และ "บลู" ซึ่งเป็นกลุ่มที่ผสมผสานทางวัฒนธรรมกับกลุ่ม "กูย" อย่างใกล้ชิด⁴ ข่า มีถิ่นฐานอยู่บริเวณลุ่มแม่น้ำโขงและลุ่มแม่น้ำชี⁵ ส่วนลัวะ เขอ และบลู มีถิ่นฐานอยู่บริเวณลุ่มแม่น้ำมูลตอนปลาย⁶ นอกจากชนสี่กลุ่มนี้แล้ว กลุ่มที่นับว่ามีบทบาททางการเมืองในดินแดนอีสานส่วนได้มากก่อนพุทธศตวรรษที่ 19 คือ ชาวเขมร

¹ หอสมุดแห่งชาติ ตำนานพระอริราชธาตุ. เล่ม 3. เอกสารเลขที่ 84. ประเภทสด. มัดที่ 9.

² กรมศิลปากร. เล่มเดิม. หน้า 50.

³ กรมศิลปากร. ประชุมพงศาวดารฉบับหอสมุดแห่งชาติ เล่ม 2. 2507. หน้า 142.

⁴ กลุ่ม เขอและบลู เป็นชนกลุ่มน้อยที่ตั้งถิ่นฐานปะปนพวกลัวะหรือกูย กลุ่มเขอ และบลู สามารถสื่อสารภาษากูยได้ดี ดูเพิ่มเติมใน สุริยา รัตนกุล. น่านภาษาในเอเชียอาคเนย์ภาคที่ 1. 2531. หน้า 140 - 141.

⁵ เมื่อกลุ่มพระวอ-พระตา ได้เข้ามาตั้งถิ่นฐานแถบจังหวัดอุบลราชธานี ชาวลาวเหล่านั้นได้พบกับกลุ่มชนที่ล้าหลังกว่า และชาวลาวได้เรียกว่า "พวกผีป่า" และได้ต่อสู้กันเพื่อชิงดินแดน ผู้เขียนสันนิษฐานว่า "พวกผีป่า" น่าจะเป็นกลุ่มข่า (อ้างจาก "พื้นเมืองยโสธร" เอกสารโบราณ. อักษรไทยน้อย. จำนวน 120 ในลาน)

⁶ สุริยา รัตนกุล. แหล่งเดิม. และ กรมศิลปากร. แหล่งเดิม.

ชาวขอมหรือเขมร นับเป็นกลุ่มที่มีบทบาทเด่นชัดในการควบคุมอิทธิพลทางการเมือง ของดินแดนอีสานระหว่างพุทธศตวรรษที่ 12 - 18¹ และคงมีบางส่วนที่ได้อพยพขึ้นไปตามลำน้ำโขงตั้งถิ่นฐานปะปนกับกลุ่มดั้งเดิมอื่น ๆ² ซึ่งลักษณะเช่นนี้มักจะเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้ตำนานท้องถิ่น ล้านนาและตำนานในลาวส่วนเหนือรู้จักขอมเป็นอย่างดี และกล่าวถึงอยู่เสมอ³ อย่างไรก็ตาม นอกจากกลุ่มต่าง ๆ เหล่านี้แล้ว ชนดั้งเดิมของอีสานน่าจะมีอีกหลายกลุ่ม โดยเฉพาะชาวอาณาจักรดิโคตรโม ที่ได้อาศัยอยู่ตามเมืองสำคัญคือ เมืองโคตรบอง (บริเวณจังหวัดนครพนมในปัจจุบัน) เมืองหนองหานน้อย (บริเวณอำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานีในปัจจุบัน) เมืองหนองหารหลวง (บริเวณจังหวัดสกลนครในปัจจุบัน) เกิดการโยกย้ายจากเหตุการณ์ต่าง ๆ เช่น เมืองร้อยเอ็ดประสบอุทกกรรม⁴ หรือเมืองหนองหารหลวงเกิดลุ่ม⁵ นอกจากนี้แล้วยังมีชาวลาวส่วนเหนือที่อพยพมาจากเมืองแก่ง⁶ หรือเมืองน่านน้อยอ้อฮน (ปัจจุบัน คือ เมืองเดียนเบียนฟูในเขตประเทศเวียตนาม) เข้ามาปะปนกับชาวข่า ซึ่งตั้งถิ่นฐานเป็นบ้านเมืองอยู่ก่อนแล้วจนเกิดการสู้รบกัน⁷ ผลก็จะปรากฏว่าชาวข่ามักจะเป็นผู้แพ้เสมอ ความสนิทสนมใกล้ชิดกันระหว่างชาวข่ากับชาวลาวถึงกับมีความเชื่อกันว่าเป็นเครือญาติที่มีสายเลือดทางเผ่าพันธุ์เดียวกัน⁸ ชาวข่าผู้นั้นอยู่ในฐานะผู้เป็น

¹ รัชช ภูมิโกมล. "อักษรในประเทศไทยกับการตีความเรื่องชนชาติ" ศิลปวัฒนธรรม.

3(12) : หน้า 17 - 18 ; ตุลาคม 2525.

² หอสมุดแห่งชาติ. ตำนานเมืองสุวรรณโคฒ์. เอกสารเลขที่ 261. ประเภท กฝ. มัดที่ 8.

³ จารุวรรณ ชรรมวัตร. เล่มเดิม. หน้า 1. และ กรมศิลปากร. ประชุมพงศาวดารภาคที่ 61. 2515. หน้า 56 - 60.

⁴ วิทยาลัยครุมหาสารคามและมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม. เล่มเดิม. หน้า 62.

⁵ แหล่งเดิม.

⁶ กรมศิลปากร. ประชุมพงศาวดารฉบับหอสมุดแห่งชาติ เล่ม 4. 2507. หน้า 292 - 293.

⁷ กรมศิลปากร. ประชุมพงศาวดารภาค 2. 2506. หน้า 150.

⁸ แหล่งเดิม. หน้า 292.

นี้ส่วนลาว คือ ญาติพี่น้อง¹ และชนเผ่าทั้งสองได้อพยพตามลำแม่น้ำโขงด้วยกัน² เมื่อกาลเวลาผ่านไปต่างก็แยกกันไปตั้งถิ่นฐาน ทำให้เกิดความแตกต่างในการดำรงชีพ โดยเฉพาะชาวลัวเป็นผีต้องเสียสละความสะดวกสบายให้แก่ลามาญาติพี่น้อง ไม่ช่วงชิงที่ทำมาหากินปล่อยให้ลาวตั้งถิ่นฐานในแหล่งที่อุดมสมบูรณ์ ส่วนชาวข่าพอใจที่จะไปทนลำบากตามป่าดอย ลักษณะปรัมปราคติที่เกิดขึ้นเป็นวัฒนธรรมประจำกลุ่มชนนี้ คงเนื่องมาจากทั้งสองเผ่าอยู่ใกล้ชิดกันมาตลอด³ และในประวัติศาสตร์ของลาว ชาวลาวได้รุกรานชาวข่าจนถอยร่นลงด้านล่างแล้วตนเองได้เข้าตั้งถิ่นฐานแทนที่ชาวข่า เหตุการณ์เช่นนี้ เป็นชนวนที่ได้ก่อให้เกิดความขัดแย้งทางการเมืองกันระหว่างข่าและลาวต่อมาอีกช้านาน⁴ ถึงแม้ว่าความสัมพันธ์จะเริ่มจากความเป็นญาติก็ตาม

เอกสารของอาณาจักรล้านช้าง ได้กล่าวถึงชาวขอม (เขมรโบราณ) เอาไว้ว่า

พระยาอินทปัด (หมายถึง เจ้าผู้ครองอาณาจักรเขมร) เกิดลูกชื่อ เจ้าพุทธเสน มาเอนางกาวรีเป็นเมีย มีลูกชายผู้หนึ่งชื่อ ท้าวพิสี มีลูกหญิงผู้หนึ่งชื่อว่า นางนิสสัย เขาเจ้าเอากันเป็นผัวเมียกัน จึงมีลูกชายผู้หนึ่งชื่อว่า อ้ายชะเล็กเอิก ลูกผู้หญิงชื่อ เอื้อยชลิมนิพา เขาเจ้าพี่น้องเอากันเป็นผัวเมียกันจึงมีลูกชายผู้หนึ่งชื่อว่า อ้ายเจตไธ มีลูกผู้หญิงผู้หนึ่งชื่อว่า นางเกล้าใหญ่ปากกว้างหู... เขาผู้นั้น หากเป็นวงศ์นั้นตามหาเทวี แต่นางกาวรีนั้นมาแล เขาผู้นั้นหนีหายไปแล้ว⁵

¹ จิตร ภูมิศักดิ์. ความเป็นมาของคำสยาม ไทย ลาว และขอม. 2519. หน้า 487.

² เป็นนิทานท้องถิ่นว่าอพยพโดยใช้แพ ลาวใช้แพไม้ไผ่ ส่วนข่าใช้แพหนังสัตว์ เวลานั้นมาล่องตามลำน้ำจึงเฝ้า ส่วนแพของลาวไปได้ไกล แสดงให้เห็นถึงการตั้งถิ่นฐานของลาวว่า ได้เลือกเอาทำเลที่ดีที่สุดไว้ก่อนในแถบลุ่มแม่น้ำโขง ดู เติม วิภาควรรณกิจ. ประวัติศาสตร์ลาว. 2530. หน้า 5 - 8. และบุญช่วย ศรีสวัสดิ์. ราชอาณาจักรลาว. 2503. หน้า 164.

³ ดังคำพังเพยที่ว่า ต้นไม้มีใบฉั่นใด ลาวเทิง (ข่า) ก็ต้องมีลาวลุ่ม (ลาว) ฉั่นฉั่น (อ้างจาก จิตร ภูมิศักดิ์. เล่มเดิม. หน้า 504.)

⁴ หลังรัชสมัยพระเจ้าไชยเชษฐาแล้วเกิดกบฏชาวข่าขึ้นหลายครั้ง (อ้างจาก นิเศษ เจียจันทร์พงษ์. เล่มเดิม. หน้า 17.

⁵ กรมศิลปากร. ประชุมพงศาวดารฉบับหอสมุดแห่งชาติ เล่ม 1. 2506. หน้า 387.

ลักษณะกลุ่มคนที่ได้กล่าวไว้ในเอกสารของอาณาจักรล้านช้าง ได้บอกให้เห็นว่ามีลักษณะ "ปากกว้าง หูรี" ลักษณะปากและหูเรียวยาวเช่นนี้เป็นลักษณะที่ปรากฏในพระพักตร์พระพุทธรูปแบบขอม ชนกลุ่มนี้จึงน่าจะเป็นขอม¹ นอกจากนี้ยังได้กล่าวถึงลูกกษัตริย์ขอมชื่อท้าวพุทธเสน² (แต่ความจริงผู้เล่าคงจะกล่าวถึงท้าวจิตรเสน หรือเจ้าชายจิตรเสนในจารึกอักษรปัลลวะ) พบในดินแดนอีสานไม่น้อยกว่า 7 หลัก³ ซึ่งการสื่อความหมายกันโดยภาษาปัลลวะนั้นเป็นเรื่องที่เป็นไปได้ คราบไคที่ผู้คนในราชสำนักล้านช้างยังรับรู้เขตแดนของตนว่าถึงแก่งหลี่⁴ (อยู่ระหว่างพรมแดนประเทศเขมรและลาวในปัจจุบัน) แล้วจารึกเจ้าชายจิตรเสนก็อยู่ไม่ไกลจากแก่งหลี่นัก นอกจากนี้แล้วอักษรปัลลวะก็เป็นอักษรที่ใช้กันอย่างแพร่หลายแถบลุ่มแม่น้ำโขง เจ้าพระยา สาละวัน และบริวารใกล้เคียงในระหว่างพุทธศตวรรษที่ 12 - 16⁵ แต่การที่ตำนานได้กล่าวชื่อเป็นพุทธเสนมีการยืมชื่อนางกาวรี หรือเมรีนั้น สันนิษฐานว่าอาจเป็นเพราะมีการจำสับสนกับวรรณกรรมเรื่องพระรถ-เมรีซึ่งเป็นนิยายประจำท้องถิ่นที่รุ่งเรืองในพุทธศตวรรษที่ 21⁶ เพราะพระรถ-เมรีนั้นเป็นนิทานจึงไม่มีทางที่จะเป็นโอรสกษัตริย์ขอมอย่างที่พงศาวดารต้องการจะให้เป็นอย่างนั้นได้ และจะเห็นตอนท้ายของความเข้าใจของกลุ่มผู้สืบทอดพงศาวดารเมืองล้านช้าง ได้กล่าวถึงชาวขอมว่า "เขาฝูงนี้มีนิยายไปแล้ว" หมายถึงกลุ่มคนเหล่านั้นได้สูญสลายสิ้นวงศ์ไปแล้ว ชาวลาวจึงได้เข้ามาแทนที่⁷ แสดงให้เห็นว่าชาวลาวได้กระจายไปทั่วทั้งหมดยกในแถบลุ่มแม่น้ำโขง ก่อนที่จะสถาปนาขึ้น

¹ เต็ม วิภาคย์พนนกิจ. ประวัติศาสตร์ลาว. 2530. หน้า 2 - 5.

² จารุวรรณ ชรรณวัตร. เล่มเดิม. หน้า 3.

³ ไพฑูรย์ มีกุล. "พินามอีสาน," วารสารมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม.

8(2) : หน้า 95 ; กรกฎาคม - ธันวาคม 2532.

⁴ เจ้าคำพั่น วงกตวิริยะ. พงศาวดารชาตลาว ความเป็นมาของชาติตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน. 2516. หน้า 3.

⁵ ธวัช ปณโกต. "อักษรในประเทศไทยกับการตีความเรื่องชนชาติ," ศิลปวัฒนธรรม. 3(12) : หน้า 17 - 18 ; ตุลาคม 2525.

⁶ กรมศิลปากร. พินามอีสาน. 2531. หน้า 50 - 56.

⁷ แหล่งเดิม.

เป็นรัฐเอกราชอย่างสมบูรณ์ในสมัยพระเจ้าฟ้าจัม (พ.ศ. 1895 - 1916)

กลุ่มคนที่เคลื่อนย้ายเข้ามาตั้งถิ่นฐานในดินแดนอีสานที่สำคัญอีกกลุ่มหนึ่งคือ กลุ่มบริวารของขุนเจือง¹ ในราวพุทธศตวรรษที่ 18 เมื่อขุนเจืองโอรสของจอมผาเรืองแห่งอาณาจักรโยนกกลุ่มแม่น้ำกกทำสงครามชนะเจ้าเมืองแก้ว (ประเทศเวียดนาม) ขุนเจืองได้กวักจูงจากกลุ่มแม่น้ำกกไปครองราชย์ที่เมืองแก้ว ขุนเจืองทรงเป็นกษัตริย์ที่ปรีชาสามารถในการสงครามเป็นอย่างยิ่ง จึงทำให้สามารถรวมดินแดนหุบเขาตอนเหนือของประเทศไทยแถบกลุ่มแม่น้ำกก ครอบคลุมไปถึงสิบสองจุไทย สิบสองปันนาในเขตประเทศลาวไปจดประเทศเวียดนาม² ดังจะเห็นเรื่องราวของขุนเจืองสะท้อนออกมาจากกลุ่มชนต่าง ๆ เช่น ชาวไทยลื้อแถบสิบสองปันนา ถือว่าขุนเจืองเป็นกษัตริย์พระองค์แรกของตน³ ชาวไทยเขิน (ชาวไทยแถบกลุ่มแม่น้ำเขิน) ก็ได้ยอมรับว่าขุนเจืองเป็นกษัตริย์ของตนเช่นเดียวกับชาวข่าในเขตลาวเหนือหรือลาวสูงได้ยอมรับขุนเจืองเป็นวีรบุรุษที่ยิ่งใหญ่ประจำกลุ่มของตนที่ต่างให้ความเคารพยำเกรงและเช่านไหว้มาตลอด⁴

ตำนานแถบล้านนาได้กล่าวถึงเรื่องราวของขุนเจืองเอาไว้มากมาย กล่าวคือ ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ ได้กล่าวถึง พระยาเจืองว่า เป็นบรรพบุรุษลำดับที่ 19 ของราชวงศ์มังราย⁵ สอดคล้องกับตำนานสิงหนวัติที่กล่าวไว้ตรงกัน ส่วนตำนานเมืองน่านได้ยอมรับว่าพระยาเจืองเป็นวีระบุรุษ⁶ (ซึ่งอาจใช่หรือไม่ใช่บรรพบุรุษของชาวน่านก็ได้) ตำนานเหล่านี้ได้กล่าวถึงเรื่องราว

¹ สุนัย ราชภัฏศรีรักษ์. เชียงใหม่ ๗ สุนทร. 2529. หน้า 15 - 19.

² สุนิตต์ วงษ์เทศ. ศิลปวัฒนธรรมและสภาพแวดล้อมของผู้คนตระกูลไทย-ลาวกลุ่มต่าง ๆ ศิลปวัฒนธรรม (ฉบับพิเศษ). หน้า 120 - 121 ; ธันวาคม 2530.

³ พระยาอนุমানราชชน. ท้าวฮุ่งหรือเจือง. 2485. หน้า 10.

⁴ คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์. ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่. 2514. หน้า 7 - 8.

⁵ แหล่งเดิม. หน้า 7 - 17.

⁶ ธวัช ภูมิไธยก. เล่มเดิม. หน้า 7.

ของขุนเจืองที่ไกลตัวออกไปมาก¹ ทำให้รายละเอียดบางตอนเกิดความสับสนส่วนหนึ่งอาจสืบเนื่องมาจากลักษณะด้านานิยมท้องถิ่นนิยม (localism) สูง ต่างฝ่ายต่างก็อยากได้บุคคลที่มีพระปรีชาญาณมาเป็นบรรพบุรุษของตน² มีข้อที่ควรสังเกตคือ เรื่องราวของขุนเจืองได้ถูกนำมาเขียนขึ้นเป็นอีกเรื่องหนึ่งโดยใช้ชื่อว่า ท้าวฮุ่ง หรือเจืองโดยเฉพาะ และเป็นวรรณกรรมที่นับว่าผู้เขียนและปราชญ์ร่วมสมัยให้ความสำคัญมาก³ แต่เรื่องราวของขุนเจืองกลับถูกปฏิเสธโดยราชสำนักล้านช้างถือว่าเป็นเรื่องราวของคนป่านอกพุทธศาสนา⁴ แม้แต่การบันทึกก็บันทึกบนผิวน้ำไม้ไผ่ ไม่ได้บันทึกไว้ในใบลานเหมือนเอกสารทั่วไป แต่เรื่องราวดังกล่าวก็ยังได้รับการสืบทอดในกลุ่มประชาชนเพื่อไม่ให้เสื่อมสูญ ได้มีการนำออกอ่านและเผยแพร่ในงานประเพณีท้องถิ่นที่สำคัญ เช่น งานกินดอง (แต่งงาน) และ งานบุญบั้งไฟ⁵ ของดินแดนอีสานและประเทศลาวหากเราจะมองเนื้อหาโดยทั่วไปของวรรณกรรมท้าวฮุ่ง หรือเจืองที่เขียนขึ้นอย่างช้าปลายปี พ.ศ. 1900⁶ แล้ว ลักษณะเชิดชูการสงครามและการมีความผูกพันสวาทของขุนเจืองที่วิไลเขียนขึ้นด้วยคำหยาบโสน⁷ นั้นเป็นเรื่องที่ไปกันได้กับการมองของราชสำนักล้านช้างว่าเป็นคนป่านอกศาสนา⁸ ซึ่งความจริงขุนเจืองก็คงเป็น

¹ เหตุการณ์ขุนเจืองเกิดขึ้นประมาณพุทธศตวรรษที่ 17 ส่วนด้านานิยมเขียนขึ้นในอาณาจักรล้านนาในระหว่างพุทธศตวรรษที่ 20 - 21 จึงนับว่าเป็นการเล่าเหตุการณ์ย้อนหลังไปประมาณ 300 ปี ดูรายละเอียดใน อาณัติ กาญจนพันธ์. พัฒนาการของชีวิตและวัฒนธรรมล้านนา. 2527. หน้า 10, 25.

² พระยาอนมานราชชน. แหล่งเดิม.

³ เรื่องขุนเจืองได้ถูกนำมาประพันธ์เป็นมหากาพย์ถึงเกือบห้าฉบับ นับเป็นมหากาพย์ที่ยิ่งใหญ่กว่าเรื่องใด ๆ (อ้างจาก ดนุพล ไชยสิทธิ์ และทองสุข จารุเมธีชน ผู้ปริวรรต. ท้าวฮุ่งเจือง. 2523. บทนำ)

⁴ สี่ลา วีรวงศ์. ท้าวฮุ่งหรือเจือง. 2485. หน้า 14 - 15.

⁵ แหล่งเดิม.

⁶ จิตร ภูมิศักดิ์. บทวิเคราะห์มรดกทางวรรณคดีไทย. 2523. หน้า 147.

⁷ สี่ลา วีรวงศ์ ผู้ปริวรรต. ท้าวฮุ่งหรือเจืองตอน 1. 2522. หน้า 1.

⁸ แหล่งเดิม.

คนป่าในแง่ของการไม่ได้มีเชื้อวงศ์ของกษัตริย์หลวงพระบาง การมองในลักษณะนี้มักจะเกิดมาจากแรงกดดันที่เกิดขึ้นเมื่อครั้งขุนเจืองยังมีชีวิตอยู่ เมื่อขุนเจืองเสียชีวิตและหมดอำนาจทางการเมือง ปฏิริยาของราชสำนักล้านช้างที่มีต่อผู้ที่เคยบุกรุกก็อาจเกิดขึ้นได้ เพราะวรรณกรรมเกี่ยวกับขุนเจืองในอาณาจักรล้านช้างได้แสดงการขัดแย้งกันตลอดเวลาระหว่างประชาชนที่ต้องการจะสืบทอดแต่ราชสำนักกลับมองว่าเป็นคนป่านอกศาสนาดังกล่าว

เรื่องราวของพระยาเจืองที่ผ่านราชสำนักล้านช้างก็มีปรากฏอยู่บ้าง คือ ตำนานพระยาเจือง แต่ตำนานพระยาเจืองก็ไม่อาจสันนิษฐานได้ว่า เป็นเจตนาرمىสืบทอดของราชสำนักล้านช้างโดยตรง เพราะตำนานพระยาเจืองถูกเขียนขึ้นเป็นภาษาไทยวนปะปนกับภาษาล้านช้าง¹ ทำให้มองได้ว่า เป็นความร่วมมือของราชสำนักล้านช้างกับราชสำนักล้านนา เมื่อคราวที่อาณาจักรทั้งสองมีความสัมพันธ์ทางการเมือง² ที่ใกล้ชิดต่อกัน จึงทำให้บางตอนของเรื่องเป็นอักษรล้านช้างและตำนานบางส่วนถูกเก็บไว้ที่หลวงพระบาง³ ราชสำนักล้านนาคงจะต้องการทราบความเป็นไปของบรรพบุรุษตน เพราะขุนเจืองเพียงแต่เติบโตในอาณาจักรล้านนา แต่ชีวิตส่วนใหญ่ของพระองค์ล้วนไปมีบทบาทในเขตประเทศลาวจนถึงประเทศเวียดนาม⁴ ผู้ที่จะจดจำเรื่องราวได้ดีจึงเป็นผู้คนในอาณาจักรล้านช้าง

¹ เรื่องราวของขุนเจืองมีผู้เขียนได้เขียนเรียกชื่อต่าง ๆ กันไปเช่น ตำนานพระยาเจือง ท้าวฮุ่งหรือเจือง นิสัยบาเจือง (มีที่หอสมุดแห่งชาติ) หรือแม้แต่ท้าวฮีบ่าเจือง ต้นฉบับอยู่วัดโพธิ์ศรี อำเภอกำแพงแสน จังหวัดเลย ทั้งหมดล้วนเป็นเรื่องราวของขุนเจืองแห่งลุ่มแม่น้ำกกทั้งล้านและ คูเพิ่มเติมในอาณัติ กาญจนพันธ์ุ. พัฒนาการของชีวิตและวัฒนธรรมล้านนา. 2527. หน้า 2 - 3. และ จิตร ภูมิศักดิ์. โครงการแข่งน้ำและข้อคิดใหม่ในประวัติศาสตร์ลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา. 2524. หน้า 211.

² หอสมุดแห่งชาติ. ตำนานพระแก้วมรกตเล่ม 3. เอกสารเลขที่ 29 ประเภท สด. มัดที่ 3.

³ อาณัติ กาญจนพันธ์ุ. แหล่งเดิม.

⁴ แหล่งเดิม.

ขุนเจืองหรือพระยาเจืองได้ใช้ชีวิตในปลายที่เมืองแก้ว และได้เสียชีวิตที่นั่นเพราะทำสงครามแพ้เจ้าฟ้าฮ่วนแห่งเมืองตุมวาง¹ ในประเทศเวียดนาม เมื่อพระองค์ซึ่งเป็นแม่ทัพใหญ่แพ้สงคราม เหล่าไพร่พลและนายกองทั้งหลายได้แตกกระจัดกระจายเพื่อเอาตัวรอด กลุ่มหนึ่งได้แตกทัพลงมาทางด้านล่างผ่านลงมาทางจำปาศักดิ์ และเข้าเขตดินแดนอีสานตั้งถิ่นฐานอยู่แถบจังหวัดสุรินทร์ในปัจจุบัน² (จากการศึกษาเรื่องภาษาของสมเด็จพระมหาวิรวงส์ ดิสโลอัน) และได้ทำให้อารยธรรมเรื่อง ท้าวฮุ่งหรือเจืองได้เกิดขึ้นอย่างแพร่หลายในบริเวณลุ่มแม่น้ำมูลตอนปลาย และแม่น้ำโขง³ กลุ่มพลพรรคของขุนเจืองจึงเป็นอีกกลุ่มหนึ่งที่เข้ามาตั้งรกรากในดินแดนอีสานก่อนพุทธศตวรรษที่ 19

ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 12 - พุทธศตวรรษที่ 18⁴ ดินแดนอีสานได้ตกอยู่ภายใต้อิทธิพลทางการเมืองของอาณาจักรเขมรมาตลอด แม้ว่าจะมีบางช่วงบางสมัยที่อาณาจักรเขมรอ่อนแอ จำเป็นต้องทอดทิ้งดินแดนอีสาน⁵ แต่เมื่อมีผู้นำที่สามารถรวบรวมอำนาจของอาณาจักรกลับคืนมาได้สำเร็จ กษัตริย์ก็มักจะแสดงแสนยานุภาพ โดยการขยายอิทธิพลขึ้นทางเหนือทุกครั้ง ลักษณะเช่นนี้จึงทำให้คนทุกกลุ่มที่อยู่ในดินแดนภายใต้อำนาจของอาณาจักรเขมรมักจะถูกเรียกว่า "ขอม" เพราะเป็นการเรียกตามอิทธิพลทางการเมืองก่อนพุทธศตวรรษที่ 19 เป็นต้นไป ความเป็นชนพื้นเมืองท้องถิ่นของผู้คนในอีสานจึงไม่ปลอดจากการปะปนโดยอิทธิพลทางการเมืองจากภายนอก นับว่าแตกต่างกับกลุ่ม

¹ สีส่า วิรวงส์ ผู้ปริวรรต. เล่มเดิม. หน้า 2 - 10.

² สุนัย ราชภัฏทรรักษ์. แหล่งเดิม.

³ แหล่งเดิม.

⁴ ปราบจากริกภาษาขอมและภาษาสันสกฤต แสดงถึงอิทธิพลทางการเมืองของอาณาจักรเขมรต่อดินแดนอีสานตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 12 - 18 ดูเพิ่มเติมใน ธวัช ปุณโณทก. ศิลาจารึกอีสาน. 2530.

และจันทร์แดง คำสือหาญ. จารึกอีสานระหว่างพุทธศตวรรษที่ 12 - 16. 2531. หน้า 1 - 20.

⁵ แหล่งเดิม.

⁶ แหล่งเดิม.

คนในอาณาจักรล้านนาและอาณาจักรสุโขทัยที่ชาวล้านนาจะเรียกตัวเองว่า "เมืองไทยโยนหรือไทยโยนา"¹ ขณะที่ชาวสุโขทัยก็เรียกตัวเองว่า "เมืองไทหรือชาวไท"² ทั้งนี้เพราะส่วนหนึ่งแล้วอาณาจักรล้านนาและอาณาจักรสุโขทัยมีอำนาจทางการเมืองเป็นของกลุ่มตนเอง ขณะที่ชาวอีสานไม่ได้เป็นเช่นนั้น การติดตามศึกษาประวัติศาสตร์ความเป็นมาของกลุ่มชนจึงค่อนข้างยากลำบาก

สรุป

ดินแดนอีสานเป็นบริเวณที่มีกลุ่มชนอาศัยอยู่อย่างต่อเนื่องกันโดยตลอด ตั้งแต่ยุคเริ่มแรกปรากฏหลักฐานทางประวัติศาสตร์มาถึงปัจจุบัน ชาวพื้นเมืองอีสานสามารถสืบทอดเรื่องราวที่เด่นที่สุดร่วมกัน คือ "เหตุการณ์เมืองหนองหารล่ม" ไว้ในเอกสารสำคัญหลายฉบับ เช่น ตำนานพระธาตุพนม ตำนานผาแดงนางไอ่ และตำนานเมืองสกลนคร แสดงให้เห็นว่า กลุ่มคนดังกล่าวได้สืบเชื้อสายมาตั้งแต่เมื่อครั้งเมืองหนองหารยังมีอยู่ และเมื่อเมืองหนองหารได้ล่มไปกลุ่มคนยังคงจดจำเรื่องราวอันสะเทือนขวัญนี้ และเล่าสืบทอดมาชั่วลูกหลาน แม้ว่ากลุ่มคนเหล่านี้จะแยกย้ายกันไปภายหลังที่เมืองแตกสาขารออกไป ด้วยเหตุผลจำเป็นร่วมสมัยนั้น เช่น โรคระบาด อุทกภัย และหลบหนีศึกสงคราม แต่เหตุการณ์อันสะเทือนขวัญเมื่อครั้งอดีตนั้นก็ยังคงจำเป็นเรื่องราวประจำกลุ่มเสมอ กลุ่มคนตามเมืองต่าง ๆ ที่เป็นชาวพื้นเมืองดั้งเดิม ซึ่งส่วนมากเป็นเผ่าข่า กูย เซอ และบูล อย่างไรก็ตาม ต่อมามีกลุ่มคนชาวเขมรได้อพยพจากกลุ่มแม่น้ำโขงตอนล่างขึ้นมาตั้งรกรากปะปนกลุ่มคนเหล่านี้ ในเวลาได้เลียบกับชาวลาวที่ทันสมัยภาพการเป็นชุมชนสามฝ่ายฟ้า (อยู่ภายใต้การปกครองของสามอาณาจักรใหญ่ในเวลาเดียวกัน) แถบเมืองแกลงและเมืองอื่น ๆ ในลาวส่วนเหนือ เข้ามาตั้งถิ่นฐานในดินแดนอีสานส่วนเหนือ นอกจากนี้ยังมีกลุ่มคนแถบลุ่มแม่น้ำกกที่เป็นบริวารของขุนเจือง

¹ กรมศิลปากร. เล่มเดิม. หน้า 81.

² มนต์ชัย เทวัญโรปกर्म. พลิกประวัติศาสตร์สุโขทัยฉบับ 700 ปี กำเนิดลายสือไทย.

ติดตามกองทัพไปรบกับเมืองแกวประกันในประเทศเวียตนามทางตอนเหนือ ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 18 เมื่อชนเจ็ดหมื่นคนจากทางการเมือง กลุ่มทหารได้แยกย้ายกันตั้งถิ่นฐานอยู่แถบเมืองอัตปือ ต่อมาได้อพยพมาตั้งถิ่นฐานอยู่แถบลุ่มแม่น้ำมูลตอนปลายดินแดนอีสานจึงกลายเป็นดินแดนที่มีการผสมผสานกันระหว่างชนหลายเผ่าพันธุ์ แม้กระนั้นก็จะเห็นว่าแต่ละเผ่าพันธุ์ได้พยายามรักษาเอกลักษณ์ของตนเอาไว้ไม่เสื่อมคลาย

การเปลี่ยนแปลงอำนาจทางการเมืองในดินแดนอีสาน

ดินแดนอีสานเป็นบริเวณที่เคยมีกลุ่มคนอาศัยอยู่มาช้านาน ตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์ กลุ่มคนที่อาศัยอยู่ในแถบนี้เคยมีวัฒนธรรมที่เจริญจนสามารถประดิษฐ์เครื่องใช้ในชีวิตประจำวันที่ทำด้วยทองแดง สำริด และเหล็กมาตั้งแต่ยุคโลหะ หลักฐานทางโบราณคดีได้แสดงให้เห็นว่ากลุ่มคนในดินแดนแถบนี้ได้พัฒนาตัวเองขึ้นมาเป็นชุมชนเกษตรกรรมที่มีการดำรงชีวิตอย่างมีระเบียบแบบแผน แต่สันนิษฐานว่าอาจจะมีปัจจัยด้านอื่นที่ทำให้กลุ่มคนในดินแดนอีสานไม่สามารถสืบทอดความมั่นคงทางสังคมดังกล่าวได้ทำให้เมื่อเริ่มเข้าสู่ยุคประวัติศาสตร์กลุ่มเมืองในดินแดนอีสานในปัจจุบันเป็นแค่เมืองบริวารของอาณาจักรอื่น ซึ่งมีศูนย์กลางอยู่นอกเขตดินแดนอีสานในปัจจุบัน

1. ดินแดนอีสานภายใต้อิทธิพลทางการเมืองของอาณาจักรเขมร

ดินแดนอีสานเป็นดินแดนที่มีการปกครองตนเองมาตั้งแต่ยุค "ตำนาน" ดังจะเห็นจากรวมตัวกันขึ้นเป็นอาณาจักรของกลุ่มเมืองสาเกต (เมืองร้อยเอ็ดในปัจจุบัน) และกลุ่มเมืองสาเกต (เมืองสกลนครในปัจจุบัน)¹ เมื่อกองทัพเจ้าชายจิตรเสนบุทโธเจ้ากรุงนาคินแดนอีสานในพุทธศตวรรษที่ 12 ดินแดนแถบนี้ได้ตกอยู่ภายใต้อิทธิพลทางการเมืองของอาณาจักรเขมรและสิ้นสุดการปกครองตนเอง เจ้าชายจิตรเสนบุทโธโปรดให้สร้างจารึกเพื่อประกาศชัยชนะของพระองค์ในการสงคราม² เมืองต่าง ๆ ในดินแดนอีสานช่วงนั้นคือ เมืองแอม เมืองฝ้าย เมืองเตยและเมืองศรีเทพในภาค

¹ กรมศิลปากร. อดีตอีสาน. 2531. หน้า 38.

² หอสมุดแห่งชาติ. "จารึกปากแม่น้ำมูล 1, จารึกปากแม่น้ำมูล 2," ใน จารึกในประเทศไทย เล่ม 1. 2519. หน้า 158 - 164.

กลางของประเทศไทย น่าจะได้รับอิทธิพลจากการประกาศชัยชนะของเจ้าชายจิตรเสนครั้งที่ด้วย¹ มีข้อที่น่าสังเกตว่าบันทึกร่วมสมัยของพระสงฆ์จีน ผู้ซึ่งเดินทางไปแสวงบุญในประเทศอินเดียระหว่าง พ.ศ. 1214 - 1238² กล่าวถึงพระราชกรณียกิจของอาณาจักรเขมรที่โหดร้าย ทำการปราบปรามประชาชน การกล่าวถึงนี้บ่งชี้ว่าสอดคล้องกับปฏิบัติการของเจ้าชายจิตรเสนเป็นอย่างดี แสดงให้เห็นว่าชาวท้องถิ่นมีการต่อสู้กับกองทัพเขมรอย่างแข็งแกร่งก่อนที่จะพ่ายแพ้ไป เหตุการณ์สงครามขยายอาณาเขตของเจ้าชายจิตรเสนครั้งนี้จึงเป็นเหตุการณ์ที่ทำให้ชาวท้องถิ่นอีสานสูญเสียอิสระภาพและบ้านเมือง และที่สำคัญอย่างหนึ่งก็คือ เป็นเหตุการณ์ที่นำดินแดนอีสานไปผูกพันกับศูนย์กลางทางการเมืองของอาณาจักรเขมรซึ่งอยู่ไกลที่ราบสูงโคราชออกไป

ภายหลังจากการยึดครองดินแดนอีสานของเจ้าชายจิตรเสน 300 ปี ไม่ปรากฏหลักฐานการยึดครองของอาณาจักรเขมรอย่างเด่นชัด แต่มิสิ่งยืนยันว่าอิทธิพลของอาณาจักรเขมรยังคงอยู่ กล่าวคือมีศิลปะและสถาปัตยกรรมที่แสดงออกถึงความสัมพันธ์ทางการเมืองระหว่างดินแดนอีสานกับอาณาจักรเขมรในช่วงพุทธศตวรรษที่ 12 - 14 เช่น ที่หลังพบในบริเวณจังหวัดอุบลราชธานีและสุรินทร์อย่างน้อย 4 ชิ้น³ ซึ่งมีลวดลายร่วมกับศิลปะแบบทาลาบวรีติของเขมร 1 ชิ้น เป็นแบบสมโบร์ไพรกุก 1 ชิ้น และอีก 2 ชิ้นเป็นศิลปะร่วมแบบไพรกเม็ง⁴ นอกจากนี้แล้วยังพบจารึกพระนามของพระเจ้าอินทรวรมันและระบุศักราชปี พ.ศ. 1432⁵ ในกลุ่มศิลปะเหล่านี้อีกด้วย จึงทำให้สันนิษฐานได้ว่าอิทธิพลทางการเมืองของเขมรยังคงมีอยู่ที่ดินแดนอีสาน และด้วยเหตุนี้จึงไม่มี

¹ แหล่งเดิม. หน้า 139 - 155.

² ธรรมทาส พานิช. พระแก้วมรกตของไทย. 2524. หน้า 31.

³ ม.ร.ว. สूरียวุฒิ สุขสวัสดิ์. ที่หลังในประเทศไทย. หน้า 10 - 23.

⁴ ที่หลังแบบทาลาบวรีติเป็นศิลปะที่รุ่งเรืองในอาณาจักรเขมรราว พ.ศ. 1150 ศิลปะแบบสมโบร์ไพรกุกรุ่งเรืองราว พ.ศ. 1150 - 1200 และศิลปะแบบไพรกเม็งรุ่งเรืองราว พ.ศ. 1180 - 1250 ดูเพิ่มเติมใน แหล่งเดิม. หน้า 4.

⁵ หอสมุดแห่งชาติ. เล่มเดิม. หน้า 35.

ปฏิริยาใด ๆ จากชาวท้องถิ่นที่สะท้อนถึงความขัดแย้งทางการเมือง แม้แต่ในเรื่องของศิลปะหรือ การสร้างเมืองก่อตั้งราชวงศ์ใหม่ก็ตาม

ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 15 เป็นต้นไป มีหลักฐานว่าดินแดนอีสานตกอยู่ภายใต้อิทธิพลทาง การเมืองของอาณาจักรเขมรอย่างเด่นชัด โดยปรากฏจารึกอักษรขอมโบราณอย่างน้อย 5 หลัก ในดินแดนอีสานกล่าวถึงเหตุการณ์ทางการเมืองของหัวเมืองแถบนี้ว่า มีความสัมพันธ์กับอาณาจักร เขมรในระหว่างพุทธศตวรรษที่ 15 จารึกเหล่านี้ได้แก่จารึกประสาทหินม้าย 1¹ จารึกโนนสัง² จารึกภูเขียว³ จารึกสุรินทร์ 1⁴ และจารึกบ้านตาตองจังหวัดยโสธร⁵

จารึกโนนสังกล่าวถึงพระเจ้าโสมกิตติยะ หรือสายจันทรวงศ์ เป็นเจ้านายท้องถิ่นที่อยู่ภายใต้ อำนาจพระเจ้าอินทรวรมันมหาราช อาณาจักรเขมร (ระหว่าง พ.ศ. 1420 - 1432)⁶ จารึกบ้าน ตาตอง จังหวัดยโสธร กล่าวถึงพระนามของพระเจ้าहरขวรมันที่ 1 เมื่อตอนสวรรคตแล้ว คือ "ลุนโลก"⁷ พระเจ้าहरขวรมันที่ 1 ครองราชย์ระหว่าง พ.ศ. 1454 - 1464 การกล่าว พระนามของพระองค์ตอนสวรรคตนั้น ย่อมแสดงให้เห็นว่า การสร้างจารึกนี้จะต้องสร้างหลังจากที่ พระเจ้าहरขวรมันที่ 1 สวรรคตแล้ว⁸ นอกจากนี้แล้วจารึกบ้านตาตองยังกล่าวถึงพระเจ้าอีสาน วรมันที่ 2⁹ (พ.ศ. 1468 - ก่อน พ.ศ. 1471) ว่าได้พระราชทานพระธิดา ข้าทาสจำนวนมาก

¹ หอสมุดแห่งชาติ. "จารึกปราสาทหินม้าย 1," ใน จารึกในประเทศไทย เล่ม 3.

2529. หน้า 69 - 70.

² แหล่งเดิม.

³ แหล่งเดิม. หน้า 58 - 59.

⁴ แหล่งเดิม. หน้า 72 - 73.

⁵ แหล่งเดิม. หน้า 85 - 88.

⁶ แหล่งเดิม.

⁷ หอสมุดแห่งชาติ. เล่มเดิม. หน้า 88.

⁸ ชะเอม แก้วคล้าย (แปล). เล่มเดิม. หน้า 89.

⁹ แหล่งเดิม.

และทรัพย์สินให้แก่พระญาติของพระองค์ ซึ่งเข้าใจว่าเป็นผู้นำท้องถื่นแถบลุ่มแม่น้ำชีตอนปลาย (ผู้เขียน)

จาริกสุรินทร์ 1 กล่าวถึงพระราชโองการของกษัตริย์เขมรเกี่ยวกับการสร้างศาสนสถานในแถบนี้ (บริเวณจังหวัดสุรินทร์และใกล้เคียง)¹ นอกจากนี้แล้วยังพบข้อความบางตอนกล่าวถึงมหามณเฑียรหนึ่ง ชื่อ "กส เต็ง ราชกุล" มหามณเฑียรนี้ตั้งอยู่ที่วัดอยู่ในสมัยพระเจ้าราชนทรวรมัน (พ.ศ. 1487 - 1511) คาบเกี่ยวกับสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 5 (พ.ศ. 1511 - 1544) ทำให้สันนิษฐานได้ว่า จาริกหลักนี้คงจะสร้างขึ้นในช่วงเวลาที่ "กส เต็ง ราชกุล" มีชีวิตอยู่คือ ระหว่าง พ.ศ. 1487 - 1544 กล่าวถึงบุคคลสำคัญในราชสำนักเขมรของจาริกสุรินทร์ 1 นับว่าคล้ายคลึงกับจาริกภูเขียว จังหวัดชัยภูมิที่กล่าวถึงพระนาม "ชัยราชจุทนต์"² ซึ่งเป็นบุคคลสำคัญในราชสำนักเขมร พระนางชัยราชจุทนต์เป็นพระราชธิดาของพระเจ้าพรหมวรมันที่ 1 (พ.ศ. 1443 - หลัง พ.ศ. 1465) พระราชมารดาของพระนางชัยราชจุทนต์ ชื่อพระนางลักษมี³ พระนามที่ปรากฏอยู่ในจาริกภูเขียว แสดงให้เห็นว่าบริเวณใกล้กับหลักจาริก (จังหวัดชัยภูมิและใกล้เคียง) ได้อยู่ภายใต้อิทธิพลทางการเมืองของอาณาจักรเขมรตั้งแต่สมัยพระเจ้าพรหมวรมันที่ 1 เป็นอย่างช้า ส่วนจาริกปราสาทหินผามาย 1 นั้น ตัวอักษรลบเลือนมากอ่านได้ความหมายไม่ชัดเจน แต่เมื่อดูจากลักษณะของตัวอักษรขอมโบราณและรูปแบบของการจาริกแล้วนักอักษรวิทาลงความเห็นว่า จาริกหลักนี้ควรจะถูกสร้างขึ้นในพุทธศตวรรษที่ 15⁴ เช่นเดียวกับจาริกหลักต่าง ๆ ที่ได้กล่าวมา

¹ แหล่งเดิม. หน้า 72.

² แหล่งเดิม. หน้า 59.

³ แหล่งเดิม.

⁴ หอสมุดแห่งชาติ. เล่มเดิม. หน้า 68.

จากหลักฐานทั้งหมดทำให้อาจกล่าวได้ว่าในพุทธศตวรรษที่ 15 นั้น อิทธิพลทางการเมืองของอาณาจักรเขมรได้เริ่มปรากฏในดินแดนอีสานแล้ว ครั้นถึงพุทธศตวรรษที่ 16 ความสัมพันธ์ของดินแดนอีสานกับอาณาจักรเขมรก็ปรากฏเด่นชัดมากขึ้น ดังจะเห็นได้จากศิลาจารึกอย่างน้อย 3 หลัก กล่าวถึงพระนามของพระเจ้าชัยวรมันที่ 5 และอีก 3 หลัก กล่าวถึงพระนามของพระเจ้าสุริยวรมันที่ 1

พระเจ้าชัยวรมันที่ 5 ครองราชย์ระหว่าง พ.ศ. 1545 - 1593 พระนามของพระองค์ปรากฏในจารึกอุเม็ง (พบที่บ้านอุเม็ง อำเภอวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี)¹ จารึกพนมรุ้ง 3 (พบที่ปราสาทเขาพนมรุ้ง จังหวัดบุรีรัมย์)² และจารึกเมืองเสมา (พบที่บริเวณจังหวัดนครราชสีมา)³ โดยจารึกอุเม็งถูกสร้างขึ้นในปี พ.ศ. 1536⁴ กล่าวถึงพระเจ้าชัยวรมันที่ 5 เสด็จขึ้นครองราชสมบัติในอาณาจักรเขมรในปี พ.ศ. 1511 และพระองค์ทรงมีพระดำรัสให้ถวายอาศรมหลังใหญ่เพื่อเป็นศาสนสถานประจำท้องถิ่น⁵ จารึกพนมรุ้ง 3 สร้างขึ้นประมาณปี พ.ศ. 1545 - 1593⁶ มีข้อความบางตอนขาดหายไป แต่ในด้านที่ 2 ก็กล่าวถึงขุนนางเขมรกราบบังคมทูลรายงานราชการแด่พระเจ้าชัยวรมันที่ 5⁷ ส่วนจารึกเสมานพบที่จังหวัดนครราชสีมาสร้างขึ้นในปี พ.ศ. 1514⁸ กล่าวถึงพระเจ้าชัยวรมันที่ 5 ว่าพระองค์ทรงเป็นกษัตริย์ที่ฉลาด เป็นครูของแผ่นดินและทรงเป็นที่เคารพยกย่องของคนทั่วไป จารึกเหล่านี้แสดงให้เห็นถึงความจงรักภักดีของประชาชนที่มีต่อพระเจ้า

¹ หอสมุดแห่งชาติ. "จารึกอุเม็ง" ใน จารึกในประเทศไทย เล่ม 5. 2529.

หน้า 130.

² แหล่งเดิม. หน้า 237.

³ แหล่งเดิม. หน้า 105 - 116.

⁴ แหล่งเดิม.

⁵ หอสมุดแห่งชาติ. เล่มเดิม. หน้า 133.

⁶ แหล่งเดิม. หน้า 235 - 242.

⁷ แหล่งเดิม. หน้า 243.

⁸ หอสมุดแห่งชาติ. จารึกในประเทศไทย เล่ม 3. 2529. หน้า 105 - 116.

ชัยวรมันที่ 5 เป็นอย่างมาก จนอาจกล่าวได้ว่าในรัชสมัยของพระเจ้าชัยวรมันที่ 5 ดินแดนอีสานเป็นแคว้นส่วนเหนือที่มีความผูกพันกับอาณาจักรเขมรอย่างยิ่ง

กษัตริย์ที่ปรากฏพระนามองค์ต่อมาคือ พระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 พระนามของพระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 ปรากฏอยู่ในจารึกวังสวันักกาด (ระบูกี้ที่สร้าง พ.ศ. 1559)¹ จารึกปราสาทเขาพระวิหาร 1 (ระบูกี้ที่สร้าง พ.ศ. 1581)² และจารึกนิมาย 2 (ระบูกี้ที่สร้าง พ.ศ. 1589)³ จารึกทั้งสามหลักนี้กล่าวถึงพระราชกรณียกิจของพระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 อย่างสอดคล้องกันว่า พระองค์มีความผูกพันกับดินแดนอีสานทางด้านการเมือง การปกครอง จึงยังผลให้เจ้าผู้ครองเมืองน้อยใหญ่แถบนี้ มีความจงรักภักดีต่อพระองค์เป็นอย่างมาก นอกจากนี้แล้วพระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 ยังโปรดให้สร้างปราสาทหินนิมายขึ้นเพื่อเป็นศูนย์กลางทางการเมืองของหัวเมืองแถบลุ่มแม่น้ำมูล พระองค์จึงเป็นกษัตริย์ที่ให้ความสำคัญกับดินแดนอีสานมากกว่ากษัตริย์องค์ก่อน ๆ ดังจะเห็นได้ว่าเมื่อพระองค์โปรดให้สร้างปราสาทหินนิมายแล้ว พระองค์ก็โปรดให้สร้างปราสาทเขาพระวิหารบนไหล่เขาพนมดงรัก⁴ โดยหันหน้าปราสาทออกรับการเดินทางของกลุ่มประชากรในดินแดนอีสานโดยเฉพาะ

ดินแดนอีสานมีความสำคัญทางการเมืองต่ออาณาจักรเขมรอย่างมากในพุทธศตวรรษที่ 17 - 18 เพราะเป็นฐานกำลังของอาณาจักรเขมรในการขยายอิทธิพลทางการเมืองเข้าสู่ลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา⁵ ดินแดนอีสานจึงเป็นจุดเชื่อมระหว่างอาณาจักรเขมรและดินแดนในลุ่มแม่น้ำ

¹ แหล่งเดิม. หน้า 154 - 157.

² แหล่งเดิม. หน้า 164 - 170.

³ แหล่งเดิม. หน้า 176 - 180.

⁴ มจ. สุกัทรดิศ ดิศกุล. "ปราสาทเขาพระวิหารสร้างถวายเจ้าแห่งภูเขา," ใน ศิลปวัฒนธรรม. 11(1) : หน้า 122 ; พฤศจิกายน 2532.

⁵ ขจร สุขพานิช. "กรุงยโสธร-นครธม ในประวัติศาสตร์ไทย ; ใน แฉ่งงานประวัติศาสตร์เอกสารโบราณคดี. 1(2) : หน้า 47 - 49 ; พฤษภาคม 2510.

เจ้าพระยา ในบางครั้งอาณาจักรเขมรต้องอาศัยกองกำลังของดินแดนอีสานในการทำสงครามขยายอาณาเขตตลอดจนปราบปรามเมืองต่าง ๆ ที่กระด้างกระเดื่อง ดังจะเห็นได้ว่ากองกำลังของเมืองนิมายในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 6 และพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 สามารถเข้าไประงับความวุ่นวายที่เมืองพระนครหลวงได้สำเร็จ กล่าวคือ พระเจ้าชัยวรมันที่ 6 และพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ต่างก็ใช้กองกำลังแถบเมืองนิมายเข้าทำการสู้รบกับเจ้าชายแคว้นอื่น ๆ ของอาณาจักรเขมร¹ จนได้รับชัยชนะและได้เป็นกษัตริย์ของอาณาจักรเขมรทั้งสองพระองค์ คือ เจ้าชายชัยวรมันที่ 6 ในพุทธศตวรรษที่ 17 และพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ในพุทธศตวรรษที่ 18 โดยเฉพาะอย่างยิ่งพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 นั้น มีศิลาจารึกหลายหลักที่กล่าวถึงพระองค์ ได้แก่ จารึกด่านประคำ (พบที่ตำบลด่านประคำ อำเภอประคำ จังหวัดบุรีรัมย์)² จารึกเมืองนิมาย (พบที่อำเภอเมืองนิมาย จังหวัดนครราชสีมา)³ และจารึกปราสาท (พบที่อำเภอปราสาท จังหวัดสุรินทร์)⁴ จารึกปราสาทตาเมียนโตจ (พบที่ปราสาทตาเมียนโตจ อำเภอปราสาทจังหวัดสุรินทร์)⁵ จารึกทั้ง 4 หลักนี้กล่าวสอดคล้องกันถึงพระราชประวัติของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ว่าพระองค์ทรงเป็นโอรสของพระเจ้าศรีธรรมเทวารักษ์กับเจ้าหญิงชัยราชจุทามณีแห่งเมืองชยาคิตยปุระ นอกจากนี้ก็เป็นการกล่าวถึงพระปรีชาญาณบุคลิกลักษณะตลอดจนพระราชกรณียกิจของพระองค์ ที่ทรงได้ประกอบภารกิจมากมาย

¹ แหล่งเดิม.

² หอสมุดแห่งชาติ. จารึกในประเทศไทย เล่ม 4. 2529. หน้า 192 - 200.

³ แหล่งเดิม. หน้า 203 - 214.

⁴ แหล่งเดิม. หน้า 220 - 228.

⁵ แหล่งเดิม. หน้า 230 - 243.

เช่น การจัดสร้างอโรคยาศาล (โรงพยาบาลชุมชน) และการทำสงครามเพื่อขยายอาณาเขต¹

การพบจารึกเล่าพระราชประวัติของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ที่บริเวณลุ่มแม่น้ำมูลหลายหลัก เช่นนี้ทำให้สันนิษฐานว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงเป็นกษัตริย์ของราชวงศ์นิมาย และเคยเป็นเจ้าผู้ครองแคว้นนิมาย (หรือแคว้นมหิธรปุระ) มีเมืองนิมายเป็นศูนย์กลางที่สำคัญ ทั้งในแง่ของแบบแผนทางการปกครองระดับสูงที่อาจมีส่วนผลักดันให้เจ้าผู้ครองเมืองนิมาย ได้ไปดำรงตำแหน่งกษัตริย์ที่เมืองหลวงของอาณาจักรเขมรอย่างน้อยสองพระองค์คือ พระเจ้าชัยวรมันที่ 6 และพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เป็นอาทิ² นอกจากนี้แล้ว เมืองนิมายยังมีความสำคัญในแง่ของเป็นแหล่งรวมกลยุทธ์ในการทำสงคราม ตลอดจนมีความสามารถสูงเพียงพอที่จะผลิตอาวุธนำไปใช้สู้รบกับอาณาจักรจามปา ซึ่งเป็นอาณาจักรใหญ่ทางทิศตะวันออกจนสามารถชนะอีกด้วย

เมื่อพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 แห่งเมืองนิมายไปดำรงตำแหน่งกษัตริย์ที่เมืองพระนครหลวงแล้วก็ขาดความเอาใจใส่ต่อแคว้นนิมาย เพราะพระองค์ต้องทำสงครามกับราชวงศ์อาณาจักรจามปาที่บุกเข้าชิงเอาเมืองพระนครหลวงก่อนหน้าที่พระองค์จะเสด็จไปดำรงตำแหน่งกษัตริย์ที่นั่น และเมื่อพระองค์สามารถขับไล่กองทัพจามปาออกจากอาณาจักรเขมรได้แล้ว พระองค์ก็ได้ยกกองทัพตามไปบุกยึดอาณาจักรจามปาเป็นการแก้แค้น อาณาจักรจามปาได้ตกเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรเขมรนับแต่นั้นในเวลาเดียวกันนี้พระองค์ก็ต้องทำการปราบปรามกลุ่มเจ้านายเขมรที่เคยมีอิทธิพลอยู่ในราชสำนักและทำการต่อต้านพระองค์ ซึ่งมาจากต่างถิ่น ทำให้พระองค์ไม่มีเวลากลับมาดูแลแคว้นนิมายและ

¹ มีจารึกที่กล่าวถึงพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทำนองนี้อีกหลักหนึ่ง แต่อยู่นอกเขตดินแดนอีสาน คือ พบที่เมืองทรายทอง ประเทศลาว คือจารึกที่กล่าวถึงพระราชประวัติของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 โดยละเอียดเช่นนี้ เท่าที่พบมีทั้งหมด 5 หลัก (อ้างจากชะเอม แก้วคล้าย. เล่มเดิม. หน้า 190.)

² แหล่งเดิม.

ดินแดนอื่น ๆ ทางทิศตะวันตก จึงเปิดโอกาสให้อาณาจักรสุโขทัย ซึ่งเป็นแคว้นหนึ่งของอาณาจักร
เขมรประกาศตนเป็นอิสระ¹ และอาณาจักรสุโขทัยได้กลายเป็นศัตรูใหม่ที่ได้เริ่มรุกรานอาณาจักร
เขมรหลังการประกาศเอกราชไม่ถึงกึ่งศตวรรษ เป็นเหตุให้อาณาจักรเขมรระส่ำระสายและ
เสื่อมลง จนกระทั่งสามารถรักษาอำนาจทางการเมืองไว้ได้เพียงบางส่วนเท่านั้น²

2. การก่อตัวของวัฒนธรรมที่ราบภาคกลางในประเทศไทย

อาณาจักรสุโขทัยได้ปลดแอกอำนาจทางการเมืองจากอาณาจักรเขมร แต่ก็ยังรับเอา
วัฒนธรรมหลายอย่างมาจากอาณาจักรเขมร ดังจะเห็นได้จากการใช้ศักราชในศิลาจารึกนครชุม
จังหวัดกำแพงเพชร ศิลาจารึกวัดป่ามะม่วง จังหวัดสุโขทัย ศิลาจารึกภูเขาสมัญญ จังหวัดสุโขทัย
จารึกบนฐานพระอิศวร จังหวัดกำแพงเพชร จารึกวัดเขมา จังหวัดสุโขทัย และศิลาจารึกวัดพระ
เสด็จ จังหวัดสุโขทัย ล้วนใช้มหาศักราชเหมือนศิลาจารึกของอาณาจักรเขมร นอกจากนี้อาณาจักร
สุโขทัยยังรับเอาภาษาเขียนการใช้อักษร (อักษร) แบบ (ขวัด จลฺ ขาล.....กฺ) ตำแหน่ง
ทางการเมือง และลัทธิเทวราชา (เห็นเด่นชัดมากในสมัยพระยาไทย หรือลิไทย ใช้พระนาม
ว่าพระบาทกัมมรเตงอัญ ศรีสุริยพงศรามหาธรรมราชาธิราช)³

การรับวัฒนธรรมตามแบบอย่างเขมรได้รับการเน้นอย่างเด่นชัดในสมัยพระยาไทย ทั้งนี้
อาจเป็นเพราะพระองค์ทรงเห็นว่าการปกครองแบบ "พ่อปกครองลูก" อย่างที่บรรพบุรุษใช้มา
ไม่ได้ผล ดังจะเห็นว่าหลังรัชสมัยพ่อขุนรามคำแหงแล้ว บ้านเมืองในอาณาจักรสุโขทัยได้แตกแยก⁴

¹ คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์. ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 1. 2521.
หน้า 12.

² แหล่งเดิม.

³ คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์. "ศิลาจารึกวัดป่ามะม่วง," ใน
แหล่งเดิม. หน้า 77.

⁴ คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์. "ศิลาจารึกนครชุม" ใน แหล่งเดิม.
หน้า 68.

แม้การขึ้นครองราชย์ของพระองค์ในปี พ.ศ. 1890 ก็เป็นการขึ้นเสวยราชสมบัติท่ามกลางการ
นองเลือด¹ อนึ่งการที่พระยาสิทธิไทย พยายามจะรวบรวมความเป็นปึกแผ่นขึ้นมาอีกครั้งด้วยการ
ปราบจลาจล และยกกองทัพไปตีเมืองแพว ก็ไม่ได้ช่วยให้สถานการณ์ทางการเมืองดีขึ้น เพราะมี
กลุ่มคนไทยทางทิศใต้สถาปนาอาณาจักรใหม่ขึ้นมาคือ อาณาจักรอยุธยา

อาณาจักรอยุธยาสถาปนาขึ้นจากการรวมตัวกันของกลุ่มคนไทยแถบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา
บริเวณอาณาจักรละโว้เดิมกับแคว้นสุพรรณบุรี มีเมืองสำคัญคือ ละโว้ (ลพบุรี) สุพรรณบุรี และ
อยุธยา² แม้ว่าอาณาจักรอยุธยาจะได้รับการสถาปนาขึ้นอย่างเป็นทางการในปี พ.ศ. 1893 แต่
อาณาจักรอยุธยาน่าจะมีความเป็นปึกแผ่นก่อนหน้านี้นานหลายสิบปี โดยเฉพาะบริเวณเมืองอยุธยาอัน
เป็นเมืองหลวงชั้น เป็นชุมชนเดิมอยู่แล้ว ดังจะเห็นได้จากพระราชพงศาวดารฉบับย่อ กล่าวว่า
ในปี พ.ศ. 1867 มีการสถาปนาพระพุทธเจ้าแห่งเชิง³ ซึ่งเป็นพระพุทธรูปปางสมาธิขนาดใหญ่
เมืองที่จะสร้างสิ่งอันเป็นศูนย์รวมจิตใจที่เป็นเอก เป็นประธานเช่นนี้ได้คงเป็นเมืองเอกราช
ไม่ต้องอยู่ภายใต้อิทธิพลทางการเมืองของอาณาจักรใด อาณาจักรอยุธยาน่าจะเป็นอาณาจักรที่
สืบทอดอำนาจทางการเมืองเดิมที่เคยมีในเมืองละโว้ ซึ่งเป็นอิสระและเคยส่งทูตไปประเทศจีน
ตั้งแต่ก่อนปี พ.ศ. 1832 - 1842 ถึง 4 ครั้ง⁴ แต่การที่อาณาจักรอยุธยาเรืองเวลาประกาศ

¹แหล่งเดิม.

²A.B. Griswold and Prasert Na Nagara, "Kingship and Society at
Sukhodaya," in G. William and Thomas A. Kirsch, (eds) Change and
Persistence in Thai Society. 1975. p 67.

³คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์. จดหมายเหตุสมัยอยุธยาภาค 1.
2510. หน้า 93.

⁴คณะกรรมการสืบค้นประวัติศาสตร์ไทยเกี่ยวกับเอกสารภาษาจีน. เล่มเดิม. หน้า
1 - 4. และ George Coedes, The Indianized States of Southeast Asia.
1981. p 162 - 163.

เอกราชมาถึง พ.ศ. 1893 นั้น อาจเป็นเพราะมีความเกรงใจต่ออาณาจักรสุโขทัย ในฐานะที่เป็นรัฐเครือญาติกัน¹

อาณาจักรอยุธยาจะมีความสัมพันธ์กับอาณาจักรเขมรตั้งแต่เริ่มแรกเป็นอิสระ ทั้งนี้ เป็นความสัมพันธ์แบบพึ่งพา ที่ต่างฝ่ายต่างก็ต้องการจะถ่วงดุลย์อำนาจกับอาณาจักรสุโขทัย จึงมีเอื้อประโยชน์ซึ่งกันและกัน ต่อมาความสัมพันธ์ได้เปลี่ยนแปลงไป² ดังจะเห็นได้ว่าพระเจ้าอู่ทองได้รับสั่งให้ พระราเมศวรราชโอรสลงมาจากเมืองลพบุรี เพื่อให้ยกกองทัพไปปราบปรามอาณาจักรเขมร สงครามครั้งนี้ขุนหลวงพะงั่วต้องยกกองทัพไปสมทบ จึงสามารถตีเมืองหลวงของอาณาจักรเขมรแตกในปี พ.ศ. 1896³

ลักษณะของความสัมพันธ์ระหว่างอาณาจักรอยุธยากับอาณาจักรเขมรดังกล่าว พบได้ในความสัมพันธ์ระหว่างอาณาจักรล้านช้าง และอาณาจักรเขมรเช่นกัน กล่าวคือพระเจ้าฟ้างุ้มแห่งอาณาจักรล้านช้าง ถูกพระอัยกาเนรเทศออกจากเมืองหลวงพระบางพร้อมด้วยพระราชบิดา ต่อมาพระเจ้าฟ้างุ้มได้รับความช่วยเหลือจากกษัตริย์เขมร ให้กลับไปชิงราชบัลลังก์จากอัยกาได้สำเร็จ⁴ เมื่อพระเจ้าฟ้างุ้มยึดเมืองหลวงพระบางได้แล้วก็รวบรวมเมืองใหญ่ ๆ ใกล้เคียง เช่น เมืองปากกบ เมืองปากห้วยหลวง เมืองไผ่หนาม เมืองพวน และเมืองโคตรบอง⁵ แล้วสถาปนาเป็นอาณาจักรอิสระในปี พ.ศ. 1896

เมื่ออาณาจักรล้านช้างมีความเป็นปึกแผ่นแล้ว พระเจ้าฟ้างุ้มได้ยกกองทัพมาตีเมืองแถบลุ่มแม่น้ำโขงตอนกลาง คือเมืองหนองหารหลวง หนองหานน้อย กุวานปาว (บริเวณจังหวัดกาฬสินธุ์ในปัจจุบัน)⁶ กองทัพได้รุกต่อไปตีเมืองพระสาด เมืองพระสะเซียน เมืองพระลิง เมืองพระ

¹ คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ฯ. ตำนานดินเมืองเชียงใหม่. 2514.

หน้า 15.

² พระจักรพรรดิพงศ์ (จาต). พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาเล่ม 1. 2504. หน้า 2.

³ แหล่งเดิม.

⁴ จารุวรรณ ชรรมวัตร. เล่มเดิม. หน้า 8 - 9.

⁵ ทองสืบ ศุภมาร์ค ผู้ปริวรรต. พงศาวดารลาว. 2528. หน้า 40 - 41.

⁶ แหล่งเดิม. หน้า 51.

นารายณ์ เมืองพระนาเทียนเมืองเพชรมาศ เมืองบึงพระงาม เมืองโพนผิงแดด เมืองร้อยเอ็ด และเมืองสระพังสีแฉง อันเป็นกลุ่มเมืองปลายพระราชอาณาเขตของอาณาจักรเขมรด้วย¹

3. การขยายตัวเข้ามาในดินแดนอีสานของอาณาจักรล้านช้าง

อาณาจักรล้านช้างรุกรานหัวเมืองปลายพระราชอาณาเขตทางด้านตะวันตกของอาณาจักรเขมรไล่เลี่ยกับอาณาจักรอยุธยา (สันนิษฐานว่าคงเป็นการรุกรานหลังอาณาจักรอยุธยา) เพราะพงศาวดารเขมรกล่าวว่า เมื่ออาณาจักรอยุธยาบุกตีเมืองหลวงของอาณาจักรเขมรแล้วได้ทำการยึดครองต่อมาอีก 4 ปี (ระหว่างปี พ.ศ. 1896 - 1900)² ในช่วงการทำสงครามระหว่างอาณาจักรอยุธยาและอาณาจักรเขมรนั้น อาณาจักรล้านช้างกำลังรวบรวมดินแดนต่าง ๆ ภายในอาณาจักรให้มีความเป็นปึกแผ่นแล้ว จึงทำการขยายอาณาเขตหลังจากอาณาจักรมีความมั่นคงภายใน อาณาจักรเขมรจึงดำรงอยู่ท่ามกลางอาณาจักรที่กำลังเจริญทั้งสองด้าน และอาณาจักรเหล่านี้ต่างขยายอิทธิพลทางการเมืองเข้าไปในดินแดนของอาณาจักรเขมร จนในที่สุดเมืองหลวงของอาณาจักรเขมรก็ถูกอาณาจักรอยุธยาบุกเข้าทำลาย กวาดต้อนเอาผู้คนและทรัพย์สินมีค่าไป³

¹เมืองเพชรมาศอยู่ในเขตอำเภอลำปายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์ในปัจจุบัน เมืองสระพังสีแฉงคืออำเภอสวรรคภูมิในจังหวัดร้อยเอ็ดปัจจุบัน เมืองโพนผิงแดด คือบริเวณเมืองโบราณผิงแดดสงขาง จังหวัดกาฬสินธุ์ เมืองพระสาต คือบริเวณอำเภอบราสาทจังหวัดสุรินทร์ ส่วนเมืองพระสะเพียน เมืองพระลิง เมืองบึงพระงามเมืองพระนารายณ์ สันนิษฐานว่าอยู่ในเขตจังหวัดศรีสะเกษและสุรินทร์ ดูเพิ่มเติมใน กรมศิลปากร. ประชุมพงศาวดารภาคที่ 70. 2512. หน้า 18 - 19. และสีลา วีระวงส์ พงศาวดารลาว. 2500. หน้า 65.

²ทองสิม คุ้มมาร์ท. "เรื่องไทยในพงศาวดารและประวัติศาสตร์เขมร" ใน แถลงงานประวัติศาสตร์เอกสารโบราณคดี. 7(1) : 3 - 6 ; มกราคม 2516.

³กรมศิลปากร. ประชุมพงศาวดารฉบับหอสมุดแห่งชาติ เล่ม 1. หน้า 167 - 168.

ทางด้านอาณาจักรล้านช้างนั้น ได้บุกยึดดินแดนอีสานส่วนเหนือ ซึ่งเป็นหัวเมืองของอาณาจักร
 เขมร ชาวลาวกลุ่มใหญ่ได้อนพยเข้ามาตั้งถิ่นฐานที่เมืองหนองหานน้อย หนองหานหลวง กุวานปาว
 และเมืองร้อยเอ็ด¹ และอีกจำนวนไม่น้อยถูกส่งเข้ามาในฐานะผู้ปกครองเมืองที่ยึดได้จากชาวเขมร
 ชาวลาวมีชัยชนะต่อชาวเขมรอย่างเด่นชัดที่เมืองสระพังสีแฉง ซึ่งเคยเป็นเมืองใหญ่ของอาณาจักรเขมร
 กล่าวคือชาวลาวที่เข้ามาอยู่ใหม่ ได้เรียกเมืองสระพังสีแฉงเป็นญาลาว² ว่า "เมืองนี้คือเมือง
 สระพังสีแฉง อี้อย่างสี่ตัว ผู้หญิงเอาผ้าผู้ชายออกลูก"³ การกล่าวถึงเมืองสระพังสีแฉง (หมายถึง
 เมืองที่มีสระน้ำโบราณสี่เหลี่ยมขนาดใหญ่)⁴ มีอี่อย่างสี่ตัว ผู้หญิงเอาผ้า (แต่งงาน) ผู้ชายออก
 (คลอด) ลูกนั้น มีความหมายอยู่ในญาลานที่อยู่อหลายประการ โดยเฉพาะคำว่า "ผู้ชายออกลูก"
 นั้น ชาวลาวกล่าวถึงชาวท้องถิ่นเดิมที่เมืองสระพังสีแฉงอย่างเหยียดหยาม เพราะหน้าที่ออกลูก
 (คลอดลูก) นั้น เป็นหน้าที่ของผู้หญิง ชาวลาวถือว่าหน้าที่หลักของผู้ชายคือ การรบ และการทำงาน
 หนักนอกบ้าน ค่านิยมของผู้ชายลาวจึงล้วนแสดงออกถึงความกล้าหาญ ปฏิบัติตัวให้สมชายชาตรี
 ดังจะเห็นว่าในกลุ่มผู้ชายจะมีการสีกาลายตามบาทอนบนเป็นลวดลายต่าง ๆ⁵ ดังมีคำกลอนภาษิตว่า
 "ชาขวามานั่งไถ่เพิ่นคาว สากขีออก ขายลายม่นั่งไถ่ลัหมอ้มกะบ่ปาน"⁶ หมายความว่า สาว ๆ
 ชอบหนุ่มขาลายมานั่งไถ่ การเหยียดหยามผู้ชายเมืองสระพังสีแฉงคงเป็นเพราะชาวเมืองสระพัง

¹Mahasila Viravong, History of Laos. 1964. p 67 - 70.

²คำว่า ญาลา แปลว่าญาลานันเจลิยาลาดในการโต้ตอบเป็นกลอนสวดด้วยถ้อยคำที่คล้องจอง
 เป็นที่นิยมมากในกลุ่มประชาชนในดินแดนอีสานส่วนเหนือ

³พระขัติยวงศา (เหลา ณ ร้อยเอ็ด). พงศาวดารภาคอีสาน. 2525. หน้า 14 -15.

⁴ทองสืบ ศุภมาร์ค. เล่มเดิม. หน้า 50 - 55.

⁵สุกัญญา ภักตราชัย (บรรณาธิการ). จิตรกรรมฝาผนังอีสาน. 2532. หน้า 233.

⁶การสีกาลายเริ่มเสื่อมความนิยมในสมัยรัชกาลที่ 5 เพราะข้าหลวงใหญ่ที่เข้าไปทำ
 การปกครองมณฑลต่าง ๆ เห็นว่าการสีกาลายเป็นเรื่องมมจาย จึงประกาศตักเตือนให้เลิก ทำให้
 วัฒนธรรมการสีกาลายเริ่มเสื่อมลง จนถึงปัจจุบันนี้วัฒนธรรมสีกาลายเหลือน้อยเต็มที ดูเพิ่มเติม
 ในไนทฤษ มีกุล. การปฏิรูปมณฑลอีสานในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.
 2515. หน้า 129. และ แหล่งเดิม. หน้า 104.

สี่แฉกรบแพ้ชาวลาว จนชาวลาวผู้ชนะมองว่าไม่ควรเป็นสักรบ ควรไปออกลูก (คลอดลูก) มากกว่า นอกจากนั้นคำกลอนที่กล่าวถึงเมืองสระพังสี่แฉกรบยังแสดงให้เห็นถึงการมาบรรจบกันระหว่างชาวลาว และชาวเขมรในบริเวณเมืองสระพังสี่แฉกรบ เพราะโดยปกติแล้วชาวล้านช้างจะไม่ผูกเหี้ยมตหามกัน ในกลุ่มผู้ชายโดยเฉพาะคำว่า "ออกลูก" นับเป็นคำที่รุนแรงผิด ยึด-คลอง ซึ่งเอกสารร่วมสมัยคือ หนังสือภาพปูนปั้นที่เขียนขึ้นในสมัยพระเจ้าสุริยวงศาธรรมิกราช (ระหว่าง พ.ศ. 2181 - 2237) ได้ห้ามชนทั้งปวงผู้ชายด้วยกันว่า "อย่าอวดอาจประมาณคนชาย มักหากกายเหมือนโคตก บ่อน อย่าพ่นเข้าถือน้ำยอลง" (หมายความว่าอย่าพ่นประมาทเพศชายด้วยกัน เพราะมีอวัยวะทุกอย่างในร่างกายเหมือนกัน อย่าเหี้ยมฆ่าผู้ชายด้วยกันให้ต่ำกว่าตน)¹ ดังนั้นการมองว่าผู้ชายเมืองสระพังสี่แฉกรบคลอดลูก ก็แสดงให้เห็นถึงความคิดของชาวล้านช้างว่า ผู้ชายเมืองนี้แตกต่างกับพวกตน ทั้งรูปร่าง สรีระ จาริต วัฒนธรรม² อย่างไรก็ตามเมืองสระพังสี่แฉกรบคงถูกปล่อยให้ร้างไป เพราะกลุ่มผู้นำชาวเขมรทยอยกันไปสู่ด้านล่างแถบลุ่มแม่น้ำมูล ซึ่งคำว่าอินทร์ลงเมืองนั้นเป็นการเปรียบ เทียบให้เห็นว่าเมืองร้างจนสัตว์ไม่เป็นมงคลเข้าเมือง จนถึงสมัยเจ้าแก้วมงคลนำกลุ่มคนลาว มาจากเมืองจำปาศักดิ์อพยพเข้ามาในปี พ.ศ. 2256³ ชุมชนขนาดใหญ่จึงเกิดขึ้นที่บริเวณอำเภอสุวรรณภูมิอีกครั้งหนึ่ง

4. การประนีประนอมเขตแดนในอีสานระหว่างอาณาจักรอยุธยาและอาณาจักรล้านช้าง

อาณาจักรอยุธยาและอาณาจักรล้านช้างนับเป็นรัฐเครือญาติกัน ในฐานะที่มีความใกล้ชิดกันทางเชื้อชาติและภาษามานาน ดังจะเห็นได้อย่างเด่นชัดว่าพงศาวดารเมืองล้านช้างและใน พจนานุกรมราชธานีราชได้สะท้อนความเชื่อของกลุ่มราชสำนักหลวงพระบางว่า กลุ่มราชวงศ์ล้านช้าง

¹ พระพุทธโฆษาจารย์. กานยัปฺสอณฺโหลและหลอนสอนปฺ. 2524. หน้า 8.

² สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวมหาราช. พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 1. 2495. หน้า

³ กรมศิลปากร. เล่มเดิม. หน้า 192 - 194.

เป็นเครือญาติกับเชื้อพระวงศ์อยุธยา¹ ซึ่งหากพิจารณาโดยละเอียดแล้ว ความเชื่อเช่นนั้นมีความเป็นไปได้อย่างมาก เพราะสันนิษฐานว่าพระเจ้าอู่ทองปฐมกษัตริย์อยุธยานั้น มีภูมิลำเนาเดิมอยู่แถบลุ่มแม่น้ำกกกไถล ๆ แม่น้ำโขง (บริเวณเมืองไชยปราการเดิม ซึ่งอยู่ในเขตจังหวัดเชียงรายในปัจจุบัน)²

เมื่ออาณาจักรอยุธยาและอาณาจักรล้านช้างต่างขยายอิทธิพลทางการเมืองเข้ามาในดินแดนอีสาน ความผูกพันฉันเครือญาติกัน ได้นำให้อาณาจักรทั้งสองประนีประนอมปักปันเขตแดนกัน เพื่อให้กลุ่มเมืองของทั้งสองอยู่ร่วมกันโดยสงบ การประนีประนอมเขตแดนเกิดขึ้นอย่างน้อยสองครั้ง คือในสมัยพระเจ้าอู่ทอง และพระมหาจักรพรรดิแห่งอาณาจักรอยุธยา โดยอาณาจักรล้านช้างทำการปกครองตั้งแต่พระยาฝอ (ภูเข่าในเขตจังหวัดชัยภูมิ) ไปจนถึงลุ่มแม่น้ำโขง ส่วนอาณาจักรอยุธยาปกครองตั้งแต่พระยาฝอทางทิศใต้ ผ่านมาทางลุ่มแม่น้ำมูล ไปจนถึงเขตพื้นที่หัวเมืองเขมรป่าดงในแถบเทือกเขาพนมดงเร็ก³ (ดูแผนที่ประกอบ)

5. การขยายอิทธิพลทางการเมืองของอาณาจักรอยุธยาในดินแดนอีสาน

เมื่อพระบาทสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 2 ขึ้นครองราชสมบัติ พ.ศ. 1967 พระองค์ตระหนักถึงหัวเมืองทางทิศตะวันออกที่ยังคงฝักใฝ่อำนาจเขมร จึงโปรดให้ยกกองทัพไปตีเอาเมืองนิมาศ และเมืองพนมรุ้ง แต่ปรากฏว่าเจ้าเมืองทั้งสองได้ออกมาถวายบังคมขอมอन्न้อมด้วยดี จึงไม่มีการสู้รบเกิดขึ้น⁴ หลังจากนั้นแล้ว อาณาจักรอยุธยาทำการปกครองดูแลเมืองเหล่านี้ ดังพระราชพงศาวดารกล่าวว่า "อยู่จำเนียรการมาเจ้าเมืองนิมาศถึงกรรม (ตาย) ท้าวเทพไถ่กินเมือง

¹ กรมศิลปากร. เล่มเดิม. หน้า 147.

² พระยาโบราณราชธานินทร์. ตำนานกรุงเก่า. 2450. หน้า 1.

³ กรมศิลปากร. "หินขุยมูล," ใน แหล่งเดิม. หน้า 20.

⁴ หอสมุดแห่งชาติ. พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา เล่มที่ 222. 2/ก 104. จ.ศ.

แผนที่แสดงเขตรัฐอิสระในช่วงพุทธศตวรรษที่ 19 - 24

อาณาจักรน่าน

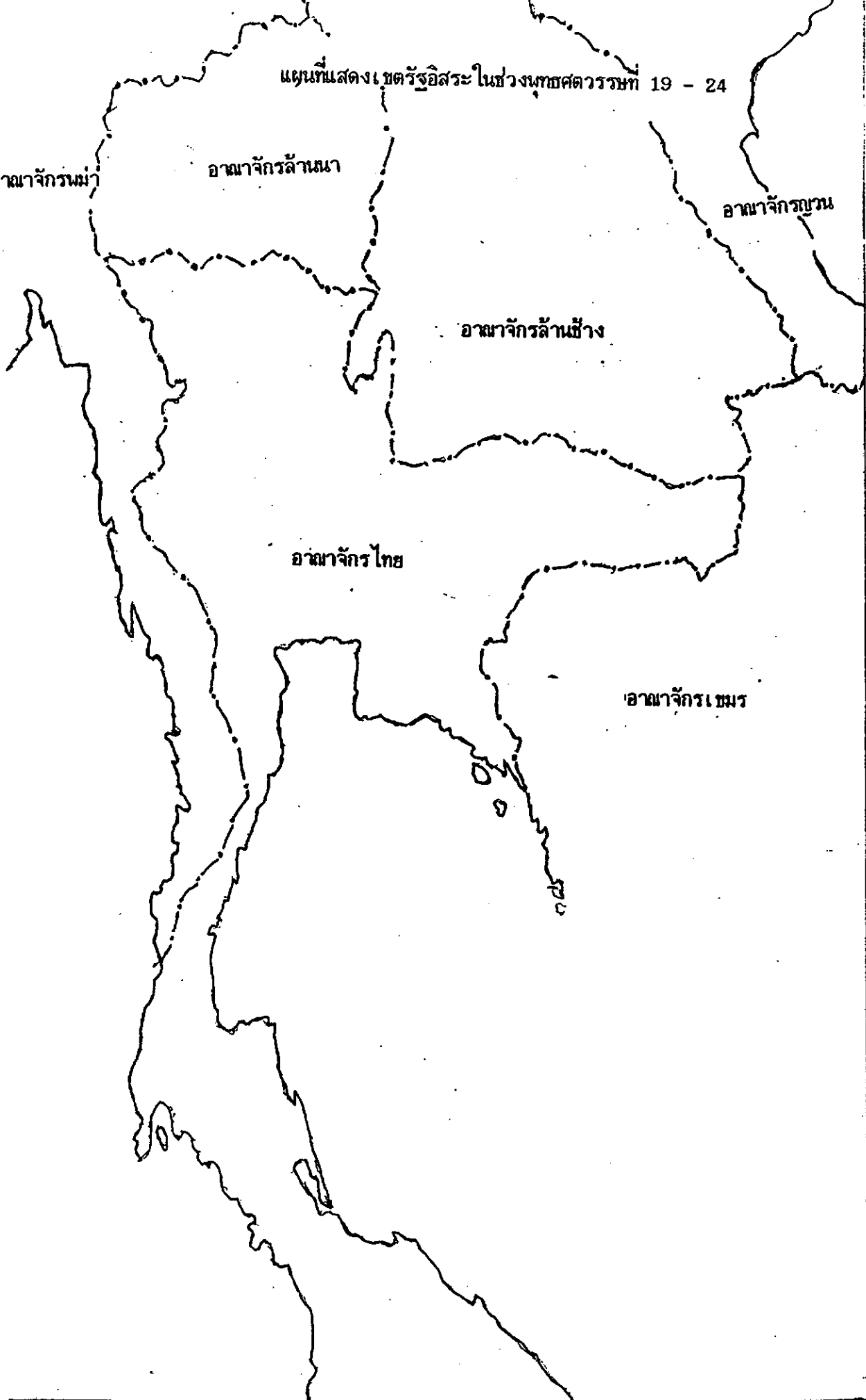
อาณาจักรล้านนา

อาณาจักรญวน

อาณาจักรล้านช้าง

อาณาจักรไทย

อาณาจักรเขมร

นั้น ส่วนท้าวขุมน้องไสรได้ (กิน) เมืองพนมรุ้ง"¹ แสดงว่าอาณาจักรอยุธยาควบคุมการปกครองเมืองต่าง ๆ ในดินแดนอีสานส่วนใหญ่ได้ตลอด นับตั้งแต่สมัยพระบรมราชาธิราชที่ 2 เป็นต้นมา

เหตุการณ์ที่อาณาจักรอยุธยายกกองทัพไปตีหัวเมืองในบริเวณอีสานส่วนใหญ่ แสดงให้เห็นว่าดินแดนอีสานถูกแบ่งแยกโดยง่ายตาย กลุ่มเมืองที่อยู่ใกล้เคียง ซึ่งเคยเป็นเมืองของอาณาจักรเขมร เช่น เมืองสระพังสีแจ้ง เมืองปราสาท เมืองพระลิง เมืองพระสะเซียน เมืองเขษมาศ และเมืองร้อยเอ็ดไม่มีปฏิกิริยาทางการเมืองใด ๆ² เพราะกลุ่มเมืองเหล่านี้หันไปฝากใฝ่ศูนย์อำนาจทางการเมืองที่หลวงพระบาง ทั้ง ๆ ที่ตกอยู่ภายใต้อิทธิพลทางการเมืองของอาณาจักรล้านช้างไม่นานนัก และเพราะเหตุผลที่เมืองเหล่านี้ฝากใฝ่อาณาจักรล้านช้าง จึงมีส่วนทำให้อาณาจักรอยุธยาต้องเคารพข้อตกลง ที่ได้เคยปักปันเขตแดนกัน สมัยพระเจ้าฟ้างุ้มกับพระเจ้าอู่ทอง³ ดังกล่าวแล้ว

เมื่ออาณาจักรอยุธยามีการปฏิรูปการปกครองในสมัยพระบรมไตรโลกนาถ (พ.ศ. 1991 - 2031) พระองค์โปรดให้ยุบเมืองลูกหลวงเพื่อลดอำนาจของกลุ่มราชวงศ์ และทรงปรับปรุงการปกครองให้มีประสิทธิภาพรัดกุมยิ่งขึ้น สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงนำนโยบายนี้มาใช้กับหัวเมืองในดินแดนอีสานส่วนใหญ่ด้วย⁴ เมืองโคราช (เมืองนครราชสีมาเก่าตั้งอยู่บริเวณอำเภอสูงเนินในปัจจุบัน) ได้รับความสำคัญอย่างมาก ผู้ปกครองเมืองมีตำแหน่งถึงระดับเจ้าพระยามหานคร ซึ่งมีเพียง 7 เมืองเท่านั้นในอาณาจักรอยุธยาหัวเมืองอีสานส่วนใหญ่จึงมีรูปแบบการปกครองเหมือนอาณาจักรอยุธยา ตั้งแต่สมัยพระบรมไตรโลกนาถเป็นต้นมา ลักษณะดังกล่าวทำให้ดินแดนอีสานส่วนใหญ่มีรูปแบบการปกครองแตกต่างจากดินแดนอีสานส่วนเหนือโดยสิ้นเชิง⁵ เพราะดินแดนอีสานส่วน

¹ แหล่งเดิม.

² แหล่งเดิม.

³ เหตุการณ์ปรากฏในหลักฐานทางฝ่ายลาวแต่ไม่เคยปรากฏในเอกสารของฝ่ายไทยแต่อย่างใด (อ้างจากอู่คำ พิมพ์ศ. เล่าเรื่องลาว-ไท. 2510. หน้า 31.)

⁴ เดิม วิภาคย์พนกิจ. ประวัติศาสตร์อีสาน. 2530. หน้า 21.

⁵ ไพฑูรย์ มิกุล. เอกสารคำสอนประวัติศาสตร์อารยธรรมอีสาน. 2532. หน้า

เหนือ (บริเวณลุ่มแม่น้ำชีและลุ่มแม่น้ำโขง) ในช่วงนี้ ได้รับยึด-ครอง การปกครองแบบล้านช้างที่เรียกว่า "อาญาสี" หรือ "อาญาสี" เป็นหลักในการปกครอง¹

6. ความสำคัญของดินแดนอีสานส่วนเหนือต่ออาณาจักรล้านช้าง

6.1 ด้านยุทธศาสตร์และการเมือง

ดินแดนอีสานส่วนเหนือเป็นดินแดนที่มีความสำคัญต่ออาณาจักรล้านช้างเป็นอย่างมาก เพราะดินแดนอีสานส่วนเหนือเป็นบริเวณศูนย์กลางที่ปลอดจากการคุกคามของอิทธิพลทางการเมืองภายนอก นับว่าแตกต่างจากดินแดนส่วนอื่น ๆ ของอาณาจักรล้านช้าง กล่าวคือ ดินแดนนี้ตัดจากเมืองหลวงพระบางไปทางทิศเหนือเป็นบริเวณที่ติดกับอาณาจักรจีน และอาณาจักรญวน อาณาจักรเหล่านี้มักเข้ามาจัดเก็บอาส่วยในเมืองแถบนี้ประหนึ่งว่าเป็นดินแดนของตน ทั้งที่ประชาชนส่วนใหญ่เป็นชาวลาว² และในบางครั้งที่เมืองเชียงรุ่ง (เซอลี) ในแถบสิบสองปันนาเป็นอิสระก็ได้เข้ามาแทรกแซงในหัวเมืองแถบนี้อีกด้วยฝ่ายหัวเมืองทางทิศตะวันตกของอาณาจักรล้านช้างนั้น มีเขตแดนติดกับอาณาจักรญวณซึ่งได้เข้ามาแทรกแซงหัวเมืองเหล่านี้เป็นประจำ ดินแดนอีสานส่วนเหนือยังมีลุ่มแม่น้ำชีซึ่งเป็นแหล่งรวมของชาวลาวตั้งขนานปิดล้อมทางทิศใต้ อันเป็นพื้นที่ติดต่อกับเขตอิทธิพลทางการเมืองของอาณาจักรไทย บริเวณตามริมฝั่งแม่น้ำโขงตอนกลางก็เป็นศูนย์กลางที่เหมาะสมแก่การเป็นจุดยุทธศาสตร์สำคัญ เมื่ออาณาจักรพม่าได้ขยายอิทธิพลทางการเมืองมาที่อาณาจักรล้านนาในปี พ.ศ. 2101 แล้ว³ อาณาจักรพม่าได้มีความสนใจที่จะขยายอิทธิพลทางการเมืองมาที่อาณาจักรล้านช้างด้วย ดังนั้นอีกสองปีต่อมาพระเจ้าไชยเชษฐาแห่งอาณาจักรล้านช้างจึงโปรดให้ย้ายเมืองหลวงมาอยู่ที่เมืองเวียงจันทน์⁴ อันเป็นเขตติดต่อกับดินแดนอีสานส่วนเหนือ เพื่อความปลอดภัยของอาณาจักร

¹ กรมศิลปากร. เล่มเดิม. หน้า 29.

² เสาวภา ภาระพฤติ. ปัญหาการปกครองของไทยในประเทศราชหลวงพระบางและหัวเมืองลาวระหว่างปี พ.ศ. 2431 - 2446. 2522. หน้า 11.

³ สึงมะ วรทสิย (ผู้ปริวรรต). โคลงมังทรารบเชียงใหม่. 2522. หน้า 1.

⁴ อภัย เทพเสนา. ความเป็นมาของไทย-ลาว. 2516. หน้า 194.

และผลจากนโยบายดังกล่าวของพระองค์ได้ทำให้เมืองนครพนม เวียงคุก และเมืองด่านซ้าย ซึ่งอยู่ฝั่งตรงกันข้ามกับเมืองเวียงจันทน์เจริญเติบโตขึ้นเคียงคู่กับเมืองเวียงจันทน์ ในฐานะที่เป็นเมืองในเขตศูนย์กลาง¹ กษัตริย์ล้านช้างได้ส่งเชื้อพระวงศ์สำคัญเข้ามาทำการปกครองเมืองเหล่านี้เพื่อเป็นเมืองด่านประตูสำคัญในการดูแลกิจการต่าง ๆ ภายในอาณาจักร เช่น การจัดเก็บส่วยเข้าทูลพระคลัง การติดต่อซื้อขาย-แลกเปลี่ยนสินค้า ตลอดจนการใช้เมืองเหล่านี้เป็นเมืองท่าในการต้อนรับแขกบ้านแขกเมืองอีกด้วย² นอกจากนี้แล้วบริเวณดังกล่าวยังมีพระธาตุพนมอันเป็นศูนย์รวมจิตใจของประชาชนเผ่าต่าง ๆ ที่อาศัยอยู่บริเวณใกล้เคียงมาช้านานอีกด้วย จนอาจกล่าวได้ว่าบริเวณลุ่มแม่น้ำโขงตอนกลาง (อันประกอบด้วยดินแดนอีสานส่วนเหนือ) เป็นบริเวณศูนย์กลางทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองอย่างแท้จริง

ดินแดนอีสานส่วนเหนือเป็นบริเวณที่กลุ่มเชื้อพระวงศ์ล้านช้างใช้เป็นศูนย์กลางทางการเมืองอย่างน้อยสามครั้งในประวัติศาสตร์ล้านช้าง กล่าวคือ ใน พ.ศ. 2165 พระวรวงศ์แห่งอาณาจักรล้านช้าง ถูกโอรสองค์หนึ่งยึดราชบัลลังก์ พระวรวงศ์ได้เสด็จลี้ภัยทางการเมืองไปที่เมืองเชียงแตงในเขตประเทศลาวทางตอนเหนือ³ แต่พระองค์พร้อมด้วยโอรสและบริดาจำนวนหนึ่งถูกปลงพระชนม์ที่นั่น เหตุการณ์ตยนี้ยังสืบสืบเพราะไม่มีเอกสารล้านช้างฉบับใดกล่าวรายละเอียดต่อไปอีก แต่ตำนานพระธาตุพนมได้กล่าวเปรียบเทียบถึงพระสุริยวงศ์ว่าพระองค์เกิดที่เมืองร้อยเอ็ดก่อนที่จะไปครองราชย์ที่เมืองเวียงจันทน์ ซึ่งหากวิเคราะห์เหตุการณ์นี้โดยละเอียดแล้วน่าจะเป็นได้ว่ากลุ่มโอรส

¹ หอสมุดแห่งชาติ. "จารึกวัดพระธาตุศรีสองรัก, จารึกวัดผดุงสุข 2 และ จารึกวัดศรีเมือง," ใน จารึกในประเทศไทย เล่ม 5. 2529. หน้า 289 - 344.

² โปล เลวี. "บันทึกสองสัปดาห์เกี่ยวกับการเดินทางผ่านเมืองลาวในสัปดาห์ที่ 17 ; ใน แอลอดฟงศาวดารลาว. พม.ป.ป. หน้า 61.

³ เมืองเชียงแตงมีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่าสดริงเตรง (อ้างจากเสาวภา ภาระพฤติ. ปัญหาการปกครองของไทยในประเทศราชหลวงพระบางและหัวเมืองลาวระหว่างปี พ.ศ. 2431 - 2446. 2522. หน้า ง.)

องค์ใดของพระวรวงศ์แห่งราชสมบัติกันที่เมืองหลวง จนพระราชบิดาต้องเสด็จลี้ภัย คงจะมีขุนนางบางกลุ่ม ได้นำพระสุริยวงศ์ไอรของพระวรวงศ์หนีไปเลี้ยงไว้ที่เมืองร้อยเอ็ด เพื่อรอเวลาที่พระองค์ใดพอที่จะได้ครองราชสมบัติ¹

ในปี พ.ศ. 2176 พระเจ้าสุริยวงศ์ได้เสด็จขึ้นครองราชย์โดยการชิงอำนาจจากกลุ่มพี่ชายและเชื้อพระวงศ์ พระองค์ทรงชนะเพราะมีฐานอำนาจในกลุ่มขุนนาง จึงจับได้พี่ชายและเชื้อพระวงศ์ทั้งหลายที่เป็นอริ ออกจากกรุงเวียงจันทน์² ครั้งนั้นเจ้าปู่และเจ้าสหายพระญาติของพระเจ้าสุริยวงศ์กรมการได้เสด็จลี้ภัยมาอยู่ที่อีสานส่วนเหนือ คือ เจ้าปู่ผาคอบครัวและบริวารไปอยู่ที่เมืองเชียงคาน ส่วนเจ้าสหายผาคอบครัวและบริวารไปอยู่ที่เมืองสหัสขันธ์ (บริเวณอำเภอดงรัก จังหวัดอุบลราชธานีในปัจจุบัน)³

ในปี พ.ศ. 2231 พระยาเมืองแสนได้ก่อการกบฏชิงตำแหน่งกษัตริย์ จากเจ้าองค์หล่อย ซึ่งเป็นรัชทายาทที่อายุยังน้อย แต่กลุ่มประชาชนและขุนนางบางกลุ่ม ไม่ยอมรับพระยาเมืองแสน ซึ่งเป็นสามัญชน พระยาเมืองแสนจึงทำการปราบปรามผู้ที่ต่อต้านรวมทั้งรัชทายาทด้วย ประชาชนและกลุ่มเชื้อพระวงศ์ต้องหนีไปพึ่งพิงพระครูโพนเสม็ด (พระครูชั้นยอดแก้วเทียบเท่าตำแหน่งพระสังฆราชของไทย) ซึ่งเป็นที่นับถือมากในเมืองเวียงจันทน์เวลานั้น⁴ พระครูโพนเสม็ดเห็นว่า เหตุการณ์บ้านเมืองรุนแรงจนไม่อาจจะจับได้ จึงพาประชาชนและกลุ่มเชื้อพระวงศ์ (เจ้าองค์หล่อยและมารดา

¹ จารุวรรณ ธรรมวัตร ผู้ปริวรรต. "พงศาวดารลาวฉบับมหาสิลา วีระวงศ์ ช่วง ค.ศ. 1641 รัชกาลสมเด็จพระสุริยวงศ์ทมิฬมหาราช," ใน รวมบทความอีสานศึกษา. 2529. หน้า 259 - 260.

² มหาจัน อินทนิลาส. "คำบรรยายพงสาวะดานลาวตอนรัชกาลสมเด็จพระเจ้าสุริยวงศ์ทมิฬมหาราช," แปลโดย จารุวรรณ ธรรมวัตร. ใน แหล่งเดิม. หน้า 263.

³ แหล่งเดิม. หน้า 259.

⁴ กรมศิลปากร. ประชุมพงศาวดารเล่ม 43. 2512. หน้า 164.

ที่กำลังตั้งครุฑ) มาลัยที่บานจั่วลำพันโพนสะลุ (บริเวณอำเภอบึงกาฬ จังหวัดหนองคาย)¹ ภายหลังเจ้าองค์หล่อได้ไปรวบรวมผู้คนที่ย้ายมาจากรเวียงจันทน์ เพื่อเตรียมกลับมาสู้เอกราชส่วนพระครูโพนเสม็ดและประชาชนบางกลุ่ม ได้อพยพไปตั้งถิ่นฐานอย่างถาวรที่เมืองจำปาศักดิ์ และได้มีส่วนผลักดันให้เมืองจำปาศักดิ์เป็นเมืองใหญ่ กลายเป็นศูนย์อำนาจอิสระของชาวลาวอีกแห่งหนึ่ง²

6.2 ความสำคัญของดินแดนอีสานส่วนเหนือด้านสังคม

ดินแดนอีสานส่วนเหนือมีพระธาตุพนมเป็นศูนย์รวมจิตใจของประชาชนทุกเผ่าพันธุ์ตั้งอยู่ ทำให้พระธาตุพนมเป็นเสมือนสิ่งหล่อหลอมประชาชนเผ่าต่าง ๆ เข้าเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในฐานะที่ประชาชนเหล่านั้นต่างก็เป็น "ข้าวย้าย" ของพระธาตุพนมเหมือนกัน ความเป็นข้าวย้ายของพระธาตุพนม นั่นคือการปวารณาตนเข้าเป็นชาวพุทธ และคอยอยู่ปฐมาภิบาลคำสอนพระธาตุพนม เป็นความเชื่อที่ปลูกฝังสืบต่อกันมาว่า กลุ่มข้าวย้ายพระธาตุพนมควรได้มีโอกาสไปกราบไหว้พระธาตุด้วยตนเอง อย่างน้อยหนึ่งครั้งในชีวิตจึงจะเห็นว่าเมื่อถึงเทศกาลไหว้พระธาตุพนม ประชาชนที่อาศัยอยู่ในดินแดนอีสานส่วนเหนือและใกล้เคียงต่างเดินทางมาไหว้พระธาตุกันอย่างมากมาทุกปี ความศรัทธาในพระธาตุพนมร่วมกันทำให้ความขัดแย้งระหว่างเชื้อชาติในประชาชนในแถบนี้ลดน้อยลง³ กลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ที่ไม่ใช่ลาวอันได้แก่ ข่า กูย เอย บลู่ และในระยะหลังได้มีชาวยุโรปอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐาน ก็มีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับชาวลาวในฐานะที่เป็นชาวพุทธ และต่างเคารพนับถือในองค์พระธาตุพนมร่วมกัน อนึ่ง เจ้ามหาชีวิตล้านช้างหลายพระองค์ได้เสด็จมาบูรณะพระธาตุพนมด้วยพระองค์เอง⁴ ส่วนหนึ่งก็เพื่อควบคุมคนในสังคมอันอาจเป็นปัญหามาไปสู่เงื่อนไขทาง

¹พิเศษ เจียจันทร์พงษ์. "สรุปผลการปฏิบัติงานและการศึกษาทางโบราณคดีเกี่ยวกับพระธาตุพนม," ศิลปากร. 20(1-2). 146 - 160 ; พฤษภาคม 2519.

²หอสมุดแห่งชาติ. ตำนานพระพุทธรูปรัตน. เอกสารเลขที่ 212. ประเภท กฟ. มัดที่ 5.

³พิเศษ เจียจันทร์พงษ์. เล่มเดิม. หน้า 17.

⁴แหล่งเดิม.

การเมือง อย่างไรก็ตามเป็นที่น่าสังเกตว่ามีพระธาตุเก่าแก่หลายแห่งตั้งอยู่ใกล้เคียงกับพระธาตุพนม คือ พระธาตุเชิงชุม พระธาตุภูเพ็ก พระพุทธรูปบัวบก หรือแม้แต่ พระธาตุหลวงที่กรุงเวียงจันทน์ ซึ่งพระเจ้าไชยเชษฐาโปรดให้สร้างขึ้น ประชาชนก็ไม่ได้ให้ความสำคัญเทียบเท่าพระธาตุพนม ความศรัทธาที่สืบทอดกันมานานเคียงคู่กับการเกิดของพระธาตุพนมกัน เป็นเหตุผลที่ประชาชนรู้จักแยกแยะว่า พระธาตุพนมเป็นศาสนสถานอันเก่าแก่ที่สุดและเป็นที่ประดิษฐานอัฐิธาตุอย่างแท้จริง จนประชาชนลาวได้สืบทอดความศรัทธาในศาสนสถานแห่งนี้เข้าไปในฮี้ต-คลองของตน ด้วยเหตุนี้จึงมักมีการเปรียบเทียบกันว่า พระธาตุพนมเปรียบเสมือนหลักของพระนครในบริเวณลุ่มแม่น้ำโขงตอนกลาง¹

การย้ายเมืองหลวงมาอยู่ที่กรุงเวียงจันทน์นั้น เป็นการเคลื่อนย้ายศูนย์กลางทางการเมืองเข้ามาไว้ใกล้กับศูนย์กลางทางสังคม ซึ่งอยู่ในดินแดนอีสานส่วนเหนือก่อนแล้ว ทำให้เกิดความสะดวกในการปกครองมากยิ่งขึ้น กล่าวคือ เมืองเวียงจันทน์ตั้งอยู่ในชัยภูมิที่เป็นจุดกึ่งกลางระหว่างลาวส่วนเหนือ (แคว้นหลวงพระบาง) และลาวส่วนใต้ (แคว้นจำปาสัก) จึงเป็นจุดเชื่อมต่อที่สำคัญระหว่างเมืองหลวงพระบางกับเมืองจำปาสัก นอกจากนั้นแล้วเมืองเวียงจันทน์ยังเป็นศูนย์กลางการปกครองที่เหมาะสมต่อการควบคุมชาวข่า ซึ่งมีอยู่ทางตอนใต้เป็นจำนวนมากอีกด้วย

¹หลักพระนครหรือสิ่งอันเนื่องในศาสนาที่เป็นศูนย์รวมจิตใจของประชาชนแคว้นต่าง ๆ ในสมัยโบราณ ในประเทศไทยมีทั้งหมด 7 แห่งดังนี้ คือ พระพุทธรูปสำริดที่เมืองพิษณุโลกเป็นหลักราชธานีช้างเผือกเหนือคือกรุงสุโขทัยพระบรมธาตุ ณ เมืองสวรรคโลกเก่า เป็นหลักราชธานีของเมืองสุโขทัยยุคแรก พระธาตุหริภุญชัยเป็นหลักราชธานีหัวเมืองล้านนา พระปฐมเจดีย์เป็นหลักราชธานีศรีวิชัยและสุพรรณบุรี พระมหาธาตุเมืองนครศรีธรรมราชเป็นหลักราชธานีฝ่ายใต้ และพระธาตุพนมเป็นหลักราชธานีอาณาจักรศรีโคตรบูรณ (อ้างจากพรสวรรค์ อมรานนท์. ตำนานเชียงแสน : การศึกษาเชิงวิจารณ์. 2526. หน้า 180.)

7. ความเสื่อมของอาณาจักรล้านช้าง : การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองในดินแดนอีสานส่วน

เหนือ

อาณาจักรล้านช้างเสื่อมลงอย่างเด่นชัดในปี พ.ศ. 2238 เมื่อพระไชยองค์เว้ กลับเข้ามามีอำนาจในเมืองเวียงจันทน์ โดยการหนุนหลังของราชสำนักเว้แห่งอาณาจักรญวน ขุนนางลาวบางกลุ่มที่ยึดถือ "ฮิด-คองลาว" อย่างเคร่งครัดไม่เห็นด้วยที่เจ้ามหาชีวิตมีเชื้อสายญวน (พระไชยองค์เว้มีมารดาเป็นญวน) จึงให้การสนับสนุนเจ้ากิงกิสสะ (หรือกิงกิสสะราช) เชื้อพระวงศ์ลาวซึ่งเป็นหลานปู่ของพระเจ้าสุริยวงศ์ขึ้นมาเป็นคู่แข่ง เจ้ากิงกิสสะราชได้หนีจากกรุงเวียงจันทน์ไปรวบรวมพลอยู่ทางตอนเหนือแถบเมืองลำเมืองพง¹ แล้วนำกองกำลังดังกล่าวบุกเข้ายึดเมืองหลวงพระบางไว้ได้และตั้งตัวเป็นใหญ่ เมื่อรวบรวมกำลังได้เป็นกองทัพ ก็ยกมาตีเมืองเวียงจันทน์ เมื่อชิงราชบัลลังก์² พระไชยองค์เว้จึงได้ขอกำลังจากอาณาจักรอยุธยาไปช่วยกู้สถานการณ์ สมเด็จพระเพทราชาซึ่งครองกรุงศรีอยุธยาในเวลานั้น จึงได้ส่งกองทัพไปทำการไกล่เกลี่ยข้อพิพาท เจ้าผู้ครองแคว้นเวียงจันทน์และเจ้าผู้ครองแคว้นหลวงพระบางจึงสามารถตกลงปักปันเขตแดนกันได้ และได้ยอมเป็นรัฐบริวารการต่ออาณาจักรอยุธยาทั้งสองเมือง ลักษณะเช่นนี้ทำให้อาณาจักรล้านช้างแตกแยกออกเป็นสองส่วน ไม่อาจจะรวมกันเป็นอันหนึ่งอันเดียวได้ กองกำลังที่เคยมีไว้รักษาพระราชอาณาจักรก็ต้องแยกเป็นส่วน ๆ อยู่ภายใต้การบังคับบัญชาของเจ้ามหาชีวิตสองพระองค์ บางครั้งกองทัพของอาณาจักรล้านช้างทั้งสองแคว้นก็ประหัดประหารกันเอง จึงทำให้สถานการณ์ทางการเมืองเสื่อมทรามลง อนึ่งการแตกแยกกันครั้งนี้เป็นเพราะการแทรกแซงของอาณาจักรญวน ยังผลให้กลุ่มขุนนางญวนและขุนนางลาวเชื้อสายญวนเริ่มมีบทบาทในราชสำนักเวียงจันทน์อันเป็นจุดเริ่มต้นการฉีกฝัอาณาจักรญวนของศูนย์อำนาจเวียงจันทน์ที่ดำเนินต่อมาอีกนาน

¹ กรมศิลปากร. ประชุมพงศาวดารฉบับหอสมุดแห่งชาติ เล่ม 1. 2506. หน้า 426.

² แหล่งเดิม. หน้า 480 - 481.

³ แหล่งเดิม.

ความแตกแยกในกลุ่มผู้นำราชสำนักล้านช้างทำให้เกิดความวุ่นวายสับสนไปทั่วอาณาจักร เกิดความอ่อนแอทางการเมือง จนกระทั่งกลุ่มขุนนางจำนวนไม่กี่คนก็สามารถยึดอำนาจได้ ดังเช่นกรณีของกลุ่มขุนนางเมืองนครพนม¹ และเมืองน่าน² ซึ่งอำนาจในปี พ.ศ. 2122 และ หลังปี พ.ศ. 2159 ได้สำเร็จตามลำดับ โดยเฉพาะอย่างยิ่งความวุ่นวายทางการเมืองในกรุง เวียงจันทน์หลังรัชสมัยพระเจ้าสุริยวงศา (พ.ศ. 2237) พญาเมืองจันทน์หรือเมืองแสนโสม เสนาบดีผู้ใหญ่ ได้ชิงราชบัลลังก์ตั้งตนเป็นกษัตริย์ และทำการกวาดล้างกลุ่มเชื้อพระวงศ์เดิม เพื่อ สร้างฐานอำนาจทางการเมือง³ กลุ่มเชื้อพระวงศ์ซึ่งเป็นเชื้อสายของพระสุริยวงศาธรรมิกราช จึงพากันอพยพจากกรุงเวียงจันทน์ไปอยู่ที่ดินแดนอีสานส่วนเหนือ ภายหลังจึงได้อพยพต่อไปที่เมือง จำปาศักดิ์⁴

การชิงอำนาจของกลุ่มขุนนางและเจ้ามหาชีวิตล้านช้างมีผลโดยตรงต่อสภาพชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชน เพราะการที่ไม่มีเจ้าลาวกลุ่มหนึ่งกลุ่มใดมีอำนาจเด็ดขาด หรือมีความเข้มแข็งอย่างเด่นชัด ทำให้การช่วงชิงอำนาจมีอยู่ตลอดเวลา การชิงอำนาจระหว่างกลุ่มผู้ขัดแย้งทั้งสองฝ่าย หมายถึงการสูญเสียชีวิตของประชาชนซึ่งเป็นกลุ่มฐานกำลัง และเสียกันจากสภาพการที่ไม่มีกลุ่มอำนาจเด็ดขาดก็ทำให้ความขัดแย้งระหว่างเผ่าพันธุ์ของกลุ่มลาวและชาดำเนนไปอย่างกว้างขวางและรุนแรง⁵ โดยกลุ่มชาวลาวผู้มีอิทธิพลทางการเมืองมักจะใช้ตำแหน่งทางการเมืองกดขี่ ช่มเหงชาวข่าด้วยการรีดค่าส่วย หรือแม้แต่จับไปเป็นทาสและนำไปค้าขาย ขณะที่กลุ่มชาวข่าก็จะใช้เหตุผลนี้เป็นข้อโต้แย้งในการรวบรวมกลุ่มชาวข่าเพื่อหาโอกาสล้างแค้นกลุ่มลาว

¹ กรมศิลปากร. ประชุมพงศาวดารฉบับหอสมุดแห่งชาติเล่ม 2. 2507.

หน้า 577 - 578.

² แหล่งเดิม.

³ กรมศิลปากร. ประชุมพงศาวดารเล่ม 43. 2512. หน้า 191.

⁴ พระเจ้าเจริญราชเดช (อิน ภาณุตนาท). พงศาวดารภาคอีสาน. 2522. หน้า 49.

⁵ กรมศิลปากร. ประชุมพงศาวดารฉบับหอสมุดแห่งชาติเล่ม 1. 2506.

หน้า 417 - 418.

ความขัดแย้งจึงมีมากมายหลายระดับตั้งแต่ชั้นภคิตรีและทูลนางมาจนถึงชนกลุ่มน้อย ที่กระจายกันอยู่ตามชุมชนป่าเขา ความขัดแย้งมักเกิดขึ้นที่เมืองขนาดใหญ่ เช่น เมืองหลวงพระบาง เมืองเวียงจันทน์ เมืองจำปาศักดิ์ หรือแม้แต่เขตแขวง "อาณาจักรพวน" ซึ่งเป็นอาณาจักรย่อยในเขตของอาณาจักรหลวงพระบาง เวียงจันทน์ และเวียงคานม ต่างก็แข่งขันกันอ้างสิทธิ์เหนืออาณาจักรพวนตลอดมา¹ ดินแดนดังกล่าวจึงไม่ปลอดภัยสำหรับประชาชน และเป็นสาเหตุให้ประชาชนละทิ้งถิ่นฐานอพยพเข้าไปอยู่ในดินแดนอีสานส่วนเหนือกันเป็นระลอกสายนานทุกยุคทุกสมัย ตั้งแต่ยุคสถาปนารัฐในปี พ.ศ. 1896 จนถึงสมัยรัตนโกสินทร์

ดินแดนอีสานส่วนเหนือเป็นดินแดนที่ปลอดภัยที่สุดสำหรับประชาชนชาวลาว เพราะดินแดนอีสานส่วนเหนือไม่มีเมืองที่เป็นศูนย์อำนาจทางการเมือง จึงไม่มีการจลาจลอันเนื่องจากกลุ่มเจ้านายชิงอำนาจ สงครามที่เกิดขึ้นก็เป็นเพียงการสู้รบช่วงชิงดินแดนกับชาวท้องถิ่นเดิม² ซึ่งมีไม่บ่อยครั้งเท่ากับทางฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขง ประชาชนชาวลาวจึงได้อพยพมารวมกันอย่างหนาแน่น ทำให้เกิดเมืองขึ้นมากมายในสมัยอยุธยา ได้แก่ เมืองภูเขียว เมืองภูเวียง เมืองสิงห์ท่า (บริเวณจังหวัดยโสธรในปัจจุบัน) เมืองดอนมดแดง (อุบลราชธานี) เมืองสระบุรี เมืองคำชะอี เมืองโขงเจียม เมืองสุวรรณภูมิและเมืองหนองบัวลำภู³

การตั้งถิ่นฐานใหม่ลึกเข้ามาจนถึงลุ่มแม่น้ำชีบริเวณใจกลางที่ราบสูงโคราช ใกล้กับเขตแดนอิทธิพลทางการเมืองของอาณาจักรอยุธยา จึงปลอดภัยจากการคุกคามของอาณาจักรพวน และอาณาจักรอยุธยาก็ไม่ได้แผ่อิทธิพลทางการเมืองเข้ามาในแถบนี้ เพราะเมืองศูนย์อำนาจหลวงพระบางและเวียงจันทน์ได้อ่อนแอยอมส่งบรรณาการให้อาณาจักรอยุธยาอยู่แล้ว⁴ บรรณาการดังกล่าวจึงคลุมถึงพื้นที่เหล่านี้ด้วย ดินแดนอีสานส่วนเหนือจึงไม่มีอิทธิพลทางการเมืองจากภายนอกคุกคาม เป็นเหตุให้เมืองต่าง ๆ เกิดขึ้นอย่างมากมายในสมัยต่อมา

¹ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ข้า บุนนาค). พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 1. 2531. หน้า 63.

² พื้นเมืองยโสธร. เอกสารโบราณ. อักษรไทยน้อย. จำนวน 120 ใบลาน.

³ กรมศิลปากร. เมืองในภาคอีสาน. 2516. หน้า 12 - 40.

⁴ กรมศิลปากร. ประชุมพงศาวดารภาค 70. 2513. หน้า 55 - 56.

7.1 สาเหตุแห่งความเสื่อมของอาณาจักรล้านช้าง

อาณาจักรล้านช้างนับเป็นตัวอย่างของรัฐจารีต (Traditional State)¹ ของกลุ่มคนตระกูลไทย - ลาวอย่างแท้จริง กล่าวคือ อาณาจักรล้านช้างมีรูปแบบการปกครองคล้ายคลึงกับอาณาจักรสุโขทัยในระยะเริ่มแรก ที่พระเจ้าแผ่นดินมีความใกล้ชิดกับประชาชน² และอาณาจักรล้านช้างมีความสัมพันธ์ในลักษณะนี้โดยไม่เปลี่ยนแปลงซึ่งแตกต่างกับอาณาจักรสุโขทัยที่ระยะหลังได้รับเอาลัทธิเทวราชาจากอาณาจักรเขมรเข้ามาใช้อย่างเด่นชัดในสมัยพระยาสิทธิ³ อาณาจักรล้านช้างมีรูปแบบการปกครองที่เกิดจากฮีด-คอง (จารีต-ประเพณี) ของท้องถิ่น ที่ได้สร้างสมกันมาตั้งแต่ยุคก่อตั้งเป็นรัฐในสมัยขุนบุลมซึ่งภายในฮีด-คองนี้มีทั้งกฎของสังคม กฎของราชสำนัก มารยาทที่ดีในสังคมตลอดจนประเพณี และวัฒนธรรมที่ฝังรากลึกลงไปในวิถีชีวิต⁴ ทั้งหมดจะรวมอยู่ในนิมิตเดียวกัน บางทีเรียกว่า "ฮีดบ้าน-คองเมือง"⁵ โดยมีพุทธศาสนาเป็นแกนนำและไม่สามารถแยกออกจากกันได้ กล่าวคือในฮีดบ้าน-คองเมืองหรือฮีด 12 คอง 14 จะมีหลักธรรมคำสอนของพุทธศาสนาแทรกอยู่ วัฒนธรรมของพุทธศาสนา คือการเป็นคนดี และปฏิบัติตนอย่างถูกต้องในสังคม

¹หมายถึงรูปแบบของรัฐที่ปรากฏทั่วไปในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ก่อนการขยายตัวของแนวความคิดของรัฐประชาชาติ (National State) ลักษณะเด่นของรัฐในระยะนี้คือ เป็นรัฐที่มีการจัดรูปแบบรัฐโดยได้รับอิทธิพลจากแนวความคิดทางศาสนา เช่น ศาสนาพราหมณ์ ศาสนาพุทธ และแนวความคิดแบบขงจื้อ (อ้างจากฉัษชา เลขาสิรินาถ. การสลายตัวของระบบจารีตในลุ่มแม่น้ำโขงตอนกลางสิบสองพันนา พ.ศ. 2369 - 2437. 2527. หน้า 29.)

²กรมศิลปากร. ประชุมพงศาวดารเล่ม 44. 2512. หน้า 16.

³คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์. ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 1. 2521. หน้า 13.

⁴สิริวัฒน์ คำันสาและคนอื่น ๆ. อีสานคดี. 2521. หน้า 77.

⁵สุรจิตต์ จันทรสาขา. "กฎบ้านครองเมือง (โบราณ)," ใน อีสานศึกษา.

(รวมบทความ) 2529. หน้า 194 - 198.

ส่วนฮึด-คองนั้น นำหลักการเหล่านี้มายึดเป็นหลักแล้วปรับเข้ากับวัฒนธรรมเฉพาะของท้องถิ่น ให้คนภายในอาณาจักรได้ปฏิบัติตามโดยสะดวก ลักษณะเช่นนี้ถือว่าเป็นผลดีต่อประชาชนภายในรัฐ เพราะประชาชนทุกคนปฏิบัติเหมือนกันหมดภายใต้กรอบของฮึด-คอง แต่สำหรับชนชั้นผู้ปกครอง (เจ้ามหาชีวิต) ของอาณาจักรล้านช้างไม่ได้มีกฎหมายหรือรูปแบบของลัทธิเทวราชา (เหมือนที่ใช้ในอาณาจักรอยุธยา) มาเสริมสร้างความมั่นคงให้กับสถาบันกษัตริย์ หากแต่ใช้รูปแบบการปกครองของท้องถิ่นดั้งเดิม คือ "คณะอาญาสี่" เป็นกลุ่มผู้นำสูงสุดของแต่ละเมือง¹ นอกจากนี้ก็มีตำแหน่งกรรมการเมืองอื่น ๆ จำนวนมากถึง 25 ตำแหน่ง² และทุกเมืองจะมีการสืบทอดตำแหน่งในลักษณะ "กินเมือง" คือ สิทธิธรรมตกทอดไปถึงทายาท แต่ในทางปฏิบัติแล้วตำแหน่งสำคัญโดยเฉพาะตำแหน่งเจ้ามหาชีวิต (กษัตริย์) ดำรงอยู่ท่ามกลางคณะขุนนางสำคัญจำนวนมาก ในลักษณะที่ใกล้ชิด เจ้ามหาชีวิตจึงไม่ใช่ลักษณะของ "สมมติเทพ" เหมือนกษัตริย์ของอาณาจักรอยุธยา คำว่า "เจ้ามหาชีวิต" นั้นเกิดจากความผูกพันอย่างมากมายที่พระองค์ทรงเป็นสัญลักษณ์ของความอยู่รอดหรือความรุ่งเรืองของแผ่นดินเท่านั้น³ การกินเมืองในตำแหน่ง "เจ้ามหาชีวิต" ของอาณาจักรล้านช้างจึงมักจะได้รับการล่วงละเมิดอยู่เสมอ เพราะการสืบทอดรัชทายาทตำแหน่ง "เจ้ามหาชีวิต" มีเนืองหลักของฮึด-คองรองรับเท่านั้น ไม่มีหลักความเชื่อเกี่ยวกับเทวราชาไปควบคุมอีกขั้นตอนหนึ่ง ทำให้อำนาจไม่รัดกุม ซึ่งแตกต่างกับขัตติยราชประเพณีของอาณาจักรอยุธยา ที่กำหนดการสืบทอดตำแหน่งกษัตริย์ให้กับรัชทายาทอย่างเคร่งครัด แม้ว่าในสมัยอยุธยาตอนกลางจะมีขุนนางจากสามัญชนทำการปราบดาภิเษกขึ้นเป็นกษัตริย์บ้างก็ตาม นั่นเป็นเพราะความผิดพลาดที่กษัตริย์ปล่อยให้สมุหนายกมีอำนาจทางทหารมากเกินไป⁴ แต่เมื่อเปรียบเทียบกับปัญหาในราชบัลลังก์ล้านช้างแล้วยังนับว่าน้อยกว่า ดังจะเห็นได้ว่าในช่วง 10 ปี ระหว่าง พ.ศ. 1971 - 1981 อาณาจักร

¹ กรมศิลปากร. เล่มเดิม. หน้า 34.

² ไพบูลย์ มีกุล. เล่มเดิม.

³ มะหาจัน อินทิลาส. เล่มเดิม. หน้า 262.

⁴ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ. พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา. 2504.

ล้านช้างมีการถอดเจ้ามาหาชีวิตออกจากตำแหน่งถึง 5 ครั้ง¹ โดยที่กลุ่มขุนนางผู้อาวุโสผู้มีบทบาทในฮัตบ้าน-คองเมืองเป็นผู้ก่อสถานการณ์ขึ้น แม้กระนั้นกฎของฮัตบ้าน-คองเมืองล้านช้างก็ยังใช้ควบคุมสังคมต่อมาอีกโดยไม่มีการปรับปรุง กฎของฮัต-คองนั้นอาจใช้ได้ผลในระยะแรกที่อาณาจักรล้านช้างเริ่มพัฒนาความเป็นรัฐที่แบบเมืองหลวงพระบาง ต่อมาเมื่อสังคมล้านช้างเติบโตขึ้นกลายเป็นกลุ่มเมืองที่ซับซ้อน การควบคุมสังคมขนาดใหญ่ด้วยฮัต-คองจึงไม่ได้ผลเต็มที่ และในที่สุดอาณาจักรล้านช้างก็แตกแยกออกเป็นสามอาณาจักรในเวลาต่อมา

นอกจากนี้แล้วสภาพภูมิศาสตร์นับว่าเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้อาณาจักรล้านช้างเสื่อมลงและแตกสลายไปในพุทธศตวรรษที่ 24 กล่าวคือ อาณาจักรล้านช้างถูกปิดล้อมด้วยอาณาจักรใหญ่คือ อาณาจักรจีน อาณาจักรเวียตนาม อาณาจักรพม่า และอาณาจักรไทย อาณาจักรล้านช้างจึงรับศึกรอบด้านอยู่เสมอ และทุกครั้งที่อาณาจักรล้านช้างเกิดศึกกับอาณาจักรใหญ่เหล่านี้มักถูกกวาดต้อนผู้คนและทรัพย์สิน² ไม่สามารถจะสร้างตัวขึ้นเป็นอาณาจักรใหญ่ที่มีความเข้มแข็งยืนหยัดอยู่ได้ บางรัชสมัยที่อาณาจักรล้านช้างอ่อนแออาจยอมเป็นเมืองสองส่วยน้ำหรือสามส่วยน้ำ (หนึ่งปีส่งคนอำนาจทางการเมืองมากกว่าหนึ่งในเวลาเดียวกัน) ของอาณาจักรอยุธยา เวียตนามและจีนตามลำดับ³ ดังจะเห็นได้ว่าในรัชสมัยพระบรมไตรโลกนาถ (พ.ศ. 1991 - 2031) พระนเรศวรมหาราช (พ.ศ. 2133 - 2148) และพระเพทราชา (พ.ศ. 2231 - 2246) อาณาจักรล้านช้างได้ส่งบรรณาการมาให้อาณาจักรอยุธยา⁴ และได้ยอมให้อาณาจักรญวนเข้ามาแทรกแซงเหตุการณ์ในราชสำนัก เช่น การขึ้นครองราชสมบัติของพระไชยองค์เว้ ขณะเดียวกันอาณาจักรล้านช้างก็มีประเพณีส่งบรรณาการไปยังประเทศจีนมาโดยตลอด⁵

¹ แหล่งเดิม.

² กรมศิลปากร. เล่มเดิม. หน้า 164 - 165.

³ อุกัย เทพสิทธิ์. ความเป็นมาของไทย - ลาว. 2516. หน้า 182.

⁴ แหล่งเดิม.

⁵ กรมศิลปากร. เล่มเดิม. หน้า 575.

จากสภาพแวดล้อมเช่นนี้ทำให้อาณาจักรล้านช้างปรับตัวด้วยการหาบรรณาการจากอาณาจักร
อิสระที่มีขนาดเล็กกว่าในบริเวณใกล้เคียง คือ อาณาจักรพวน เมืองแกง เมืองไล และเมืองวัง
ซึ่งอาณาจักรล้านช้างถือว่าเป็นเมืองอิสระที่ต้องส่งส่วยให้แก่ตน¹ นอกจากนี้แล้วอาณาจักรล้านช้าง
ยังได้รับบรรณาการจากอาณาจักรน่าน แพร่ในบางรัชสมัยด้วย เช่นในสมัยพระเจ้าสามแสนไทย
อาณาจักรล้านช้างได้รับช้างเผือกจากอาณาจักรน่าน แพร่เป็นบรรณาการ² อาณาจักรล้านช้างจึงไม่
แตกต่างกับรัฐจารีตอื่น ๆ ที่อยู่ใกล้แม่น้ำโขงตอนบนในละแวกเดียวกัน ซึ่งมักยอมเป็นเมืองส่วย
ส่วยน้ำหรือสามส่วยน้ำ เพื่อแลกกับความมีอิสระในการสร้างสมวัฒนธรรม ดังนั้นอาณาจักรล้านช้าง
จึงมีอิสระที่จะสร้างสมวัฒนธรรมที่เรียกว่า "ฮั้วผ้าขาว ลาวเวียงจันทน์" เป็นของตนเองมาตลอด³
ส่วนเรื่องการส่งบรรณาการก็เป็นเรื่องของนโยบายการทูตในสมัยโบราณ เป็นวิธีการนำมาซึ่งความ
อยู่รอดและความสงบสุขของไพร่ฟ้า ดังจะเห็นได้ว่าอาณาจักรอิสระจำนวนมากได้พยายามส่ง
บรรณาการไปยังประเทศจีนในพุทธศตวรรษที่ 19 - 20 เพื่อขอความคุ้มครอง⁴

อย่างไรก็ตามการยอมเป็นรัฐบรรณาการของอาณาจักรล้านช้าง ทำให้มีผลกระทบทางด้าน
การเมืองเป็นอย่างมาก กล่าวคือ ทำให้ผู้นำของอาณาจักรล้านช้างขาดความภูมิใจทางการเมือง
ดังจะเห็นได้ว่าเมื่อกลุ่มผู้นำเกิดการขัดแย้งกัน ก็มักจะไปชักนำอาณาจักรอื่นเข้ามาเกี่ยวข้อง ซึ่ง
เป็นการบ่อนทำลายความมั่นคงภายในของตนเอง เช่นกรณีของพระไชยองค์เว้ที่ได้รับการหนุนหลัง

¹ อาณาจักรพวน เมืองแกง และเมืองวังเป็นรัฐอิสระเพราะเมืองแกงเป็นเมืองสามส่วยน้ำ
ของอาณาจักรจีน ลาว และพวน ส่วนเมืองวังเป็นเมืองสองส่วยน้ำของญวนและลาว เจ้าเมืองเหล่านี้
มีอำนาจเด็ดขาดในการปกครองตนเอง ดูเพิ่มเติมใน พระโพธิวงศาจารย์ (ติสโส อ้วน). ลัทธิ
ธรรมเนียมต่าง ๆ แลชาติก่อน. ม.ป.ป. หน้า 1 - 2.

² จารุวรรณ ธรรมวัตรผู้ปริวรรต. "พงศาวดารประเทศลาว," ใน แอลอตงศาสดาร
ลาว. ม.ป.ป. หน้า 13.

³ จิระนันท์ ประเสริฐกุล. "ปัญหาโครงสร้างประวัติศาสตร์วัฒนธรรมและแหล่งข้อมูลในการ
ศึกษาอดีตของลาว," ใน นรมแดนแห่งความรู้. 2532. หน้า 59.

⁴ กรมศิลปากร. ประชุมพงศาวดารฉบับหอสมุดแห่งชาติเล่ม 2. 2507. หน้า 392.

จากอาณาจักรพวนและกรณีพิพาทระหว่างเจ้ากิงกิสสะกับพระไชยองค์เว้ก็ขอความช่วยเหลือจาก อาณาจักรไทย¹ ทำให้กลุ่มผู้นำล้านช้างไม่เห็นประโยชน์ของการรวมกัน จึงเป็นสาเหตุสำคัญข้อหนึ่ง ที่ทำให้ชาวลาวแยกกันอยู่เป็นแคว้น ๆ (และหากนับรวมอาณาจักรพวนซึ่งมีศูนย์กลางอยู่ที่เมืองพวน ในบางสมัยแล้ว ชาวลาวก็แตกกันอยู่เป็น 4 กลุ่มอิสระ)

8. ดินแดนอีสานส่วนใต้ : การเปลี่ยนแปลงอำนาจทางการเมือง

ดินแดนอีสานส่วนใต้เป็นบริเวณที่อาณาจักรเขมรให้ความสำคัญในฐานะแคว้นส่วนเหนือ ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 16 ถึงปลายพุทธศตวรรษที่ 18 เมื่อสิ้นสมัยของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 แล้ว (ประมาณ พ.ศ. 1761) ดินแดนอีสานส่วนใต้เสื่อมโทรมลงเช่นเดียวกับศูนย์กลางเขมร เมืองจันทายซึ่งเป็นศูนย์กลางและเมืองพมหารุ่งอันเป็นเมืองขนาดใหญ่ ไม่สามารถรวบรวมผู้คนให้เป็นปึกแผ่นต่อไปได้ ทำให้เกิดการขาดแคลนกำลังพลที่จะนำมาใช้ในกองทัพ กองทัพของเมืองทั้งสองที่เป็นกำลังสำคัญของอาณาจักรเขมรต้องตกอยู่ในสภาพอ่อนแอ ไม่สามารถปกป้องเมืองของตนไว้ได้ ดังจะเห็นได้ว่าเมื่อสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 2 แห่งกรุงศรีอยุธยายกกองทัพไปตีเอาเมืองทั้งสอง ผู้ปกครองเมืองจันทายและเมืองพมหารุ่งได้ยอมอ่อนน้อมด้วยการออกมาสวามิภักดิ์ นอกเมืองโดยไม่มี การต่อสู้แต่อย่างใด²

ความอ่อนแอของเมืองจันทายและเมืองพมหารุ่งน่าจะมีส่วนทำให้กองทัพของอาณาจักรอยุธยาบุกทะลวงเข้าโจมตีเมืองหลวงของอาณาจักรเขมรต่อไปได้โดยง่าย เพราะแต่ก่อนเมืองเหล่านี้

¹ แหล่งเดิม.

² หอสมุดแห่งชาติ. พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา เล่มที่ 222 2/ก 104. จ.ศ. 801 - 803. (พงศาวดารฉบับอุบลศรี อรรถพันธ์).

เป็นปรากฏการณ์ซึ่งแรงทางทิศตะวันตกของอาณาจักรเขมร ในสมัยพระบรมราชาธิราชที่ 2 นี้ กองทัพอยุธยาบุกเข้าโจมตีเมืองหลวงของอาณาจักรเขมรพร้อมทั้งกวาดต้อนเอาทรัพย์สินมีค่าต่าง ๆ มากมากกว่าครั้งก่อน ๆ¹ สงครามดังกล่าวได้ลดความสำคัญของเมืองนิมายและเมืองพนมรุ้งลง เมืองนิมายไม่ได้เป็นศูนย์กลางสำคัญของอีสานได้อีกต่อไป ส่วนเมืองพนมรุ้งที่เคยเป็นเมืองขนาดใหญ่ก็ได้ขาดหายไปโดยไม่มีเอกสารทางประวัติศาสตร์ร่วมสมัยขึ้นใดกล่าวถึง (อาจร้างเหมือนเมืองแปะก็ได้ - ผู้เขียน) ลักษณะดังกล่าวนี้บ่งว่าแตกต่างกับเมืองในอีสานส่วนเหนือร่วมสมัยที่เมืองหลายเมืองกำลังอยู่ในช่วงเจริญเติบโต กษัตริย์ล้านช้างได้เริ่มให้ความสำคัญกับเมืองเวียงจันทน์ ในฐานะเมืองศูนย์กลางทางทิศใต้²

เมื่ออาณาจักรอยุธยาปกครองดินแดนอีสานส่วนใต้ ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเมืองศูนย์กลางขึ้นในอีสานใต้ กล่าวคือ เมืองโคราช (บริเวณเมืองเก่าเขตอำเภอสว่างแดนดิน) ได้เจริญเติบโตขึ้นเป็นศูนย์กลางแทนเมืองนิมาย ทั้งนี้ส่วนหนึ่งน่าจะเป็นเพราะเมืองโคราชเป็นเมืองที่อยู่บนเส้นทางที่ติดต่อกับอาณาจักรอยุธยาสะดวก และเป็นเมืองที่มีภูเขาเป็นปราการธรรมชาติอย่างดี เมื่อสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถมีการปรับปรุงการปกครอง โดยการยึดอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลาง พระองค์ได้นำรูปแบบการปกครองแบบจตุสดมภ์มาใช้ในดินแดนอีสานส่วนใต้ โดยโปรดให้เมืองโคราชเป็นศูนย์กลางเมืองต่าง ๆ ในแถบนี้ (ดังปรากฏว่าเมืองโคราชเป็นเมืองพระยามหานครเมืองหนึ่งในจำนวนทั้งหมด 7 หัวเมืองของอาณาจักรอยุธยา)

¹ หอสมุดแห่งชาติ. พระราชพงศาวดารเล่ม 1 - 4. สมุดไทยขาว. หน้าที่ 108.

หน้า 21.

² แหล่งเดิม.

จึงมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงเมืองศูนย์กลางจากเมืองจันทบุรีเป็นเมืองโคราช เมืองโคราชถูกยกให้เป็นเมืองสำคัญมีเจ้าผู้ครองเมืองถึงระดับเจ้าพระยามหานคร นับเป็นหนึ่งในจำนวนเจ็ดหัวเมืองที่มีขนาดใหญ่และมีความสำคัญต่ออาณาจักรอยุธยาและล้านช้าง อันประกอบด้วยเมืองนครศรีธรรมราช เมืองสุโขทัย เมืองพิษณุโลก เมืองกำแพงเพชร เมืองเพชรบุรี เมืองตะนาวศรีและเมืองนครราชสีมา¹

ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช (พ.ศ. 2199 - 2231) พระองค์ทรงโปรดให้ย้ายเมืองโคราชมาสร้างที่ใหม่ที่บ้านท่ามะนาว สร้างป้อมค่ายและประตูกำแพงเมืองอย่างแข็งแรง เรียกชื่อว่าเมืองนครราชสีมา² อาณาจักรอยุธยาได้ให้ความสำคัญกับเมืองนครราชสีมาหรือโคราชแห่งใหม่มากขึ้นเป็นลำดับ ดังจะเห็นได้ว่าสมเด็จพระนารายณ์มหาราชทรงโปรดให้พระยามราช (สังข์) หนึ่งในผู้ร่วมต่อสู้เพื่อราชบัลลังก์ของพระองค์ ไปเป็นเจ้าผู้ครองเมืองนครราชสีมา ต่อมาเมื่อสมเด็จพระเพทราชาทำการปราบดาภิเษกเสด็จขึ้นครองราชสมบัติ พระยามราช (สังข์) ซึ่งยังจงรักภักดีต่อสมเด็จพระนารายณ์ ไม่ยอมรับการขึ้นครองราชสมบัติของพระเพทราชา พระยามราชจึงได้ตั้งตนเป็นอิสระในปี พ.ศ. 2232 เช่นเดียวกับพระยารามเดโช (หวน) เจ้าเมืองนครศรีธรรมราชซึ่งเป็นทหารคนสนิทของสมเด็จพระนารายณ์มหาราชอีกผู้หนึ่ง³ สมเด็จพระเพทราชาจึงโปรดให้ยกกองทัพขึ้นไปปราบปรามเมืองนครราชสีมา แต่ก็พบกับกองกำลังที่เข้มแข็งต้องยกกองทัพขึ้นไปปราบปรามถึงสองครั้ง⁴ เนื่องจากดินแดนอีสานได้ไม่มีความสัมพันธ์กับดินแดนอีสานส่วนเหนือในเวลานั้น ชาวเมืองนครราชสีมา (ซึ่งส่วนมากเป็นกลุ่มเชื้อสายเขมร) จึงต่อสู้โดยลำพังและพ่ายแพ้แก่กองทัพเมืองหลวงหลวงอาณาจักรอยุธยาไป เหตุการณ์ภายนอกครั้งนี้อาจวิเคราะห์ได้ว่ากลุ่มผู้นำเมืองนครราชสีมาไม่เห็นด้วยกับการปราบดาภิเษกของสมเด็จพระเพทราชา เพราะยังมี

¹ ณรงค์ น่วงนิศ. ประวัติศาสตร์การปกครองและการเมืองไทย. 2522. หน้า 43

² แหล่งเดิม. หน้า 12.

³ แหล่งเดิม. หน้า 13 - 14.

⁴ แหล่งเดิม.

ความจงรักภักดีอยู่กับราชวงศ์เดิม¹ จึงไม่พอใจที่บุคคลอื่นพยายามทำการล้มล้างราชวงศ์ แล้วตั้งตนเป็นใหญ่สร้างราชวงศ์ใหม่ขึ้นมาแทน หรืออีกนัยหนึ่งก็อาจวิเคราะห์ได้ว่าชาวเมืองนครราชสีมา มีความต้องการเป็นรัฐอิสระ เมื่อเห็นว่าขุนนางซึ่งมีฐานะเช่นเดียวกับเจ้าเมืองนครราชสีมาขึ้นมา มีอำนาจในเมืองหลวงจึงถือโอกาสนี้แยกตัวเป็นอิสระ ในการกบฏครั้งนี้ชาวเมืองนครราชสีมาถูกปราบปรามอย่างรุนแรง² แต่หลังจากนั้นอีก 3 ปีต่อมา ชาวเมืองนครราชสีมาก็ได้ก่อกบฏขึ้นมาอีกครั้ง เรียกกันว่า "กบฏบุญกว้าง" พงศาวดารไทยส่วนใหญ่ยกเว้นพงศาวดารฉบับจุฬาราชมนตรี อธิบายถึงกบฏบุญกว้างว่า นายบุญกว้างนำสมัครพรรคพวก 28 คน บุกยึดเมืองนครราชสีมาได้³ ซึ่งถ้าหากพิจารณาถึงสภาพความเป็นจริงโดยไม่มีปัจจัยอื่น ๆ มาประกอบแล้ว พรรคพวกเพียง 28 คน ของนายบุญกว้างไม่น่าจะสามารถยึดเมืองใหญ่อย่างเมืองนครราชสีมาได้ ชาวเมืองนครราชสีมาคงต้องการอิสระ อันเนื่องมาจากไม่ได้รับการเหลียวแลจากรัฐบาล ประชาชนได้รับความกดดันจนต้องหันไปพึ่งนายบุญกว้าง (ซึ่งอ้างตนว่าเป็นผู้วิเศษ) และนายบุญกว้างก็เป็นบุคคลในท้องถิ่นที่มีเชื้อชาติและวัฒนธรรมแบบเดียวกับชาวเมืองนครราชสีมาอีกด้วย⁴ ชาวเมืองจึงน่าจะสนับสนุนการกระทำของนายบุญกว้างจนสามารถยึดเมืองได้

¹ หอสมุดแห่งชาติ. พงศาวดารกรุงศรีอยุธยาเล่มที่ 21 - 22. เอกสารเลขที่ 194. สมุดไทยดำ. ใต้ที่ 108. มัดที่ 23.

² หอสมุดแห่งชาติ. พงศาวดารกรุงศรีอยุธยา เล่ม 21. เอกสารเลขที่ 112. สมุดไทยดำ.

³ หอสมุดแห่งชาติ. พงศาวดารกรุงศรีอยุธยาเล่มที่ 22. เอกสารเลขที่ 210. สมุดไทยดำ. ใต้ที่ 108. มัดที่ 25.

⁴ สุเนตร ชุตินธรานนท์. "กบฏไพร่สมัยอยุธยา", ศิลปวัฒนธรรม. 4(12) : 17 - 20 ; ตุลาคม 2526.

ดินแดนอีสานส่วนใต้มีความสำคัญปรากฏชัดเจนในคราวเสียกรุงศรีอยุธยาแก่พม่าครั้งที่ 2 กล่าวคือ เมื่อกรุงศรีอยุธยาแตกเพราะกองทัพพม่าในวันที่ 7 เดือนเมษายน 2310¹ คนไทยส่วนใหญ่นอกเขตเมืองหลวงได้ตั้งตนเป็นอิสระ ไม่ขึ้นต่อกันถึงเจ็ดชุมนุม ในจำนวนนี้มีชุมนุมเดียวในดินแดนอีสานส่วนใต้แห่งหนึ่ง ชุมชนเมืองจันทวนาโดยกรมหมื่นเทพพิพิธซึ่งเป็นเชื้อพระวงศ์เดิมของกรุงศรีอยุธยา ผู้เคยคบคิดกับเสนาข้าราชการผู้ใหญ่ก่อการกบฏจนถูกเนรเทศไปอยู่ประเทศลังกา² ภายหลังทราบข่าวการเสียกรุงศรีอยุธยาแก่พม่า กรมหมื่นเทพพิพิธได้พาบริวารมาลี้ภัยอยู่กับคนอยู่ที่เมืองจันทวนา ตั้งเมืองจันทวนาเป็นศูนย์กลางทางการเมืองอิสระ ไม่ขึ้นต่ออาณาจักรใด³ ต่อมาเมื่อพระเจ้าตากสินขับไล่กองทัพของพม่าออกไปจากอาณาจักรไทยได้แล้ว พระองค์โปรดให้ยกกองทัพไปปราบชุมนุมเมืองจันทวนาได้สำเร็จเป็นชุมนุมแรก การยกกองทัพไปตีเมืองจันทวนาของพระเจ้าตากสินแสดงว่าอาณาจักรไทยนับเอาดินแดนอีสานส่วนใต้เป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรไทย อาณาจักรไทยจึงไม่ยอมให้ดินแดนอีสานส่วนใต้แยกตัวเป็นอิสระ แม้ในสมัยบ้านเมืองวุ่นวาย กองทัพไทยยังปราบปรามจนสำเร็จเป็นชุมนุมแรก

9. การรวบดินแดนอีสานส่วนเหนือและส่วนใต้สมัยธนบุรีและรัตนโกสินทร์ตอนต้น

เมื่อพระเจ้าตากสินปราบปรามชุมนุมต่าง ๆ ได้ห้าชุมนุมแล้ว พระองค์ได้ย้ายเมืองหลวงมาตั้งอยู่กรุงธนบุรี อีกสองชุมนุมคือ ไทรบุรีและปัตตานียังไม่ได้ปราบปรามให้ราบคาบในรัชสมัยของพระองค์ เนื่องจากรัชสมัยนี้ประสบปัญหายุ่งยากหลายประการ เช่น ปัญหาความอดอยาก และการ

¹ ประเสริฐ ณ นคร. ผลงานค้นคว้าประวัติศาสตร์ไทยและเรื่องของเกลิอ(ไม) เค็ม.

2514. หน้า 88.

² หอสมุดแห่งชาติ. พงศาวดารกรุงศรีอยุธยาเล่มที่ 27. เอกสารเลขที่ 237.

สมุดไทยดำ. ตีที่ 108. มัดที่ 27.

³ กรมศิลปากร. ประชุมพงศาวดารฉบับหอสมุดแห่งชาติเล่ม 3. 2507. หน้า 350

ขาดกำลังคน¹ ต่อมาในปี พ.ศ. 2314 - 2319 ดินแดนอีสานส่วนเหนือได้เกิดเหตุการณ์สงครามเกี่ยวกับพระวอที่เคยมีความขัดแย้งกับเจ้าผู้ครองเมืองเวียงจันทน์ในปี พ.ศ. 2310 ครั้งนั้นพระวอได้หนีไปพึ่งเจ้าผู้ครองแคว้นจำปาศักดิ์ แต่ไม่นานก็เกิดปัญหาบาดหมางกับเจ้าผู้ครองแคว้นจำปาศักดิ์อีก พระวอจึงได้หนีมาสร้างเมืองที่ดอนเมคแดง (บริเวณจังหวัดอุบลราชธานีในปัจจุบัน) และได้แสดงความจำนงที่จะอยู่ภายใต้การปกครองของอาณาจักรธนบุรี จึงให้ท้าวเพี้ย (ตำแหน่งทางการเมืองของอาณาจักรล้านช้าง) พิกับน้อง (ไม่ปรากฏนาม) นำบรรณาการและไปบอกมายังเมืองนครราชสีมา² เพื่อให้เมืองนครราชสีมาไปกราบทูลพระเจ้ากรุงธนบุรี

ฝ่ายเจ้าศิริบุญสาร (เจ้าผู้ครองเมืองเวียงจันทน์) ยังมีความพยายามพระวอ จึงโปรดให้พระยาสุโขมุกกองค์ไปจับพระวอฆ่าเสีย³ ท้าวกำบุตรของพระวอและท้าวฝ่ายหน้า ท้าวคำผง ท้าวทิดพรหมหนีออกมาแจ้งข่าวยังเมืองนครราชสีมาเพื่อขอกองทัพไปช่วย เมื่อพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงทราบเรื่อง จึงได้เข้าไปจัดการกับเหตุการณ์นี้

พระเจ้ากรุงธนบุรีโปรดให้เจ้าพระยาสุรสีห์คณาภิราชเป็นแม่ทัพ ยกไปเกณฑ์กำลังพลชาวเขมรแล้วต่อเรือรบยกขึ้นไปตามลำแม่น้ำโขง แบ่งออกเป็นสองกองทัพขนาดใหญ่ ยกไปตีอาณาจักรล้านช้างใน พ.ศ. 2319⁴ ดินแดนอีสานส่วนเหนือและเมืองในแถบลุ่มแม่น้ำโขงต้องประสบกับความสูญเสียใหญ่หลวงครั้งแรกในประวัติศาสตร์ของล้านช้าง เมืองจำปาศักดิ์ เมืองนครพนม เมืองเวียงคุก เมืองพะโค เมืองหนองคาย และเมืองเวียงจันทน์ถูกกองทัพไทยตีแตก⁵ และต้อง

¹ หอสมุดแห่งชาติ. พงศาวดารกรุงศรีอยุธยาเล่ม 6 (กรุงธนบุรีและรัตนโกสินทร์). เล่มที่ 2/ก14. สมุดไทยดำ. ตูที่ 108. มัดที่ 2.

² พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช. แหล่งเดิม.

³ กรมศิลปากร. "พงศาวดารเมืองยโสธร", ใน ประชุมพงศาวดารภาคที่ 70. 2521. หน้า 64 - 65.

⁴ แหล่งเดิม. หน้า 117.

⁵ หอสมุดแห่งชาติ. พงศาวดารกรุงศรีอยุธยาเล่ม 37. เอกสารเลขที่ 83. สมุดไทยดำ. ตูที่ 108. มัดที่ 11. และหอสมุดแห่งชาติ. พงศาวดารกรุงศรีอยุธยา. เอกสารเลขที่ 171. สมุดไทยดำ. ตูที่ 108. มัดที่ 21.

ตกอยู่ภายใต้การปกครองของอาณาจักรไทยตั้งแต่ พ.ศ. 2321 เป็นต้นมา ส่วนแคว้นหลวงพระบาง นั้น เนื่องจากเคยมีความขัดแย้งกับแคว้นเวียงจันทน์มาก่อน เมื่อกองทัพไทยยกไปในครั้งนี้ กองทัพ เมืองหลวงพระบาง ได้ช่วยกองทัพไทยรบกับเมืองเวียงจันทน์¹ ดินแดนอาณาจักรล้านช้างทั้งหมด รวมทั้งดินแดนอีสานส่วนเหนือจึงได้ตกอยู่ภายใต้การปกครองของอาณาจักรธนบุรี เช่นเดียวกับอีสานใต้ ที่ได้ตกเป็นของอาณาจักรไทยตั้งแต่สมัยอยุธยาแล้ว

อาณาจักรธนบุรีและอาณาจักรรัตนโกสินทร์ตอนต้นใช้นโยบายปกครองเมืองในดินแดนอีสาน ส่วนเหนือแตกต่างจากดินแดนอีสานส่วนใต้ กล่าวคือ อาณาจักรธนบุรีและรัตนโกสินทร์ตอนต้นปล่อยให้ อีสานส่วนเหนือปกครองตนเองแบบอิสระ - คองลาวที่เคยให้อยู่เดิม แตกต่างกับการปกครองที่ให้อยู่ ในกรุงธนบุรีและกรุงเทพฯ ซึ่งใช้การปกครองที่พัฒนามาจากแบบจตุสดมภ์ ตั้งแต่อาณาจักรอยุธยา โดยอาณาจักรธนบุรีและรัตนโกสินทร์ตอนต้นใช้ข้าราชการต่างพระเนตรพระกรรณไปปกครองดูแล² เมืองในดินแดนอีสานส่วนเหนือมีคณะอาญาสี่เป็นคณะปกครองสูงสุด มีตำแหน่งกรมการเมืองอื่น ๆ คอยสนับสนุนและต้องขึ้นตรงต่อเจ้าเมืองนครราชสีมาซึ่งมีหน้าที่ดูแลหัวเมืองประเทศราช³ แม้ว่า หัวเมืองต่าง ๆ ในแถบลุ่มแม่น้ำโขงจะยอมขึ้นต่ออาณาจักรไทย ด้วยการส่งบรรณาการในรูปส่วย ให้อาณาจักรไทยทุกปี แต่เมืองบางเมืองในลุ่มแม่น้ำโขง โดยเฉพาะเมืองเวียงจันทน์ก็ยังดำเนิน นโยบายทางการเมืองแบบสองฝ่ายฟ้า คือส่งบรรณาการให้ทั้งอาณาจักรไทยและอาณาจักรญวน⁴

เมื่ออาณาจักรธนบุรีและรัตนโกสินทร์ตอนต้นเข้าไปปกครองดินแดนอีสานและบริเวณ ลุ่มแม่น้ำโขง ได้มีการควบคุมและจัดเก็บส่วยอย่างรัดกุม ทำให้มีผลกระทบกระเทือนต่อ

¹ กรมราชบัณฑิต. พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี. 2481. หน้า 191.

² แหล่งเดิม.

³ วิโรจน์ หิมแก้ว. ประวัติศาสตร์อีสานบริเวณลุ่มแม่น้ำชีตอนกลางระหว่าง

พ.ศ. 2325 - 2443. 2529. หน้า 132.

⁴ หอสมุดแห่งชาติ. สำเนาพระราชสาส์ไทย - เวียดนาม จ.ศ. 1186 - 1188.

(ราชการทัพเมืองเวียงจันทน์ฉบับที่ 14) เอกสารเลขที่ 4/ช. สมุดไทยดำ. อักษรไทย.

ผลประโยชน์ (ส่วน) ของอาณาจักรอยุธยา อาณาจักรอยุธยาเคยใช้กองกำลังเป็นเงื่อนไขบังคับเอาส่วน ครั้นเมื่อดินแดนแถบนี้เป็นเขตอิทธิพลของอาณาจักรไทย อาณาจักรอยุธยาไม่สามารถใช้เงื่อนไขดังกล่าวได้เต็มที่ จึงสูญเสียผลประโยชน์อย่างยิ่ง อาณาจักรอยุธยาได้ให้ความสนใจเมืองต่าง ๆ ในดินแดนอีสานส่วนเหนือและฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงมากขึ้น โดยอาณาจักรอยุธยาพยายามรักษาความสัมพันธ์ทางการเมืองระหว่างรัฐต่อรัฐกับอาณาจักรไทยให้เป็นปกติเหมือนที่เคยเป็นมา¹ แต่ความสัมพันธ์ระดับท้องถิ่นของอาณาจักรอยุธยาต่อดินแดนอีสานส่วนเหนือ อาณาจักรอยุธยาพยายามทำลายและแทรกแซงอยู่ตลอดเวลา ด้วยการเกลี้ยกล่อมและยุยงให้กลุ่มเมืองเหล่านี้ก่อกบฏต่ออาณาจักรไทย² อาณาจักรอยุธยาก็เข้ามาปลุกระดมกลุ่มเมืองในอีสานส่วนเหนือและฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง เพราะเป็นบริเวณที่อยู่ใกล้ศูนย์กลางของอาณาจักรอยุธยา สำหรับกลุ่มเมืองในดินแดนอีสานส่วนใต้ซึ่งมีศูนย์กลางอยู่ใกล้ศูนย์กลางอำนาจของอาณาจักรไทยและมีความสำคัญทางการเมืองกับอาณาจักรไทยอย่างใกล้ชิดนั้น อาณาจักรอยุธยาไม่สามารถทำการแทรกแซงได้โดยสะดวก จึงมุ่งความสนใจไปที่อีสานส่วนเหนือมากกว่าแถบนี้ ลักษณะภูมิหลังทางการเมืองและการเคลื่อนไหวทางการเมืองภายในท้องถิ่น ทำให้กลุ่มเมืองในอีสานส่วนเหนือและส่วนใต้มีสภาพแยกกันอยู่คนละประเทศ แม้ว่าจะมีการรวมกันในสมัยธนบุรีแล้วก็ตาม กลุ่มเมืองทั้งสองก็ยังคงแยกกันผูกพันกับเมืองศูนย์กลางเดิมในแต่ละส่วน เหตุการณ์ทางการเมืองที่เกิดขึ้นในสมัยต่อมาจะเป็นเหตุผลอธิบายการไม่มีความสัมพันธ์อันดีต่อกัน ได้ชัดเจนยิ่งขึ้น

¹ หอสมุดแห่งชาติ. สำเนาพระราชสารไทย - เวียดนาม จ.ศ.1186 - 1188.

เอกสารเลขที่ 42. สมุดไทยดำ. อักษรไทย. เส้นรงค์. และหอสมุดแห่งชาติ.

พระราชสารตอบขุนทรงยินดีกับหนึ่ง จล 1187. เอกสารเลขที่ 20. อักษรไทย. เส้นรงค์.

² กรมศิลปากร. ประชุมพงศาวดารเล่ม 41. 2521. หน้า 276 - 280.

สรุป

ดินแดนอีสานในยุคเริ่มแรกประวัติศาสตร์ ได้ตกอยู่ใต้อิทธิพลทางการเมืองของอาณาจักรเขมรในเวลาที่ยาวนาน ทำให้ประชาชนในอีสานได้รับอิทธิพลจากอาณาจักรเขมรหลายประการ เช่น ลัทธิความเชื่อเกี่ยวกับศาสนาพราหมณ์ ศาสนาพุทธแบบมหายาน การใช้ศักราชและการนับปีปฏิทิน การรับอิทธิพลของอาณาจักรเขมรปรากฏเด่นชัดมากที่สุดที่บริเวณลุ่มแม่น้ำมูลซึ่งเป็นบริเวณเขตติดต่อกับศูนย์อำนาจทางการเมืองของอาณาจักรเขมร ทำให้ประชาชนในแถบนี้ ซึ่งส่วนมากมีเชื้อชาติเขมร และได้สืบทอดวัฒนธรรมต่าง ๆ ของชาวเขมรเอาไว้ตลอดมา

เมื่ออาณาจักรเขมรเสื่อมลง อาณาจักรสุโขทัยได้ก่อตัวขึ้นแถบบริเวณลุ่มแม่น้ำยม น่าน อาณาจักรสุโขทัยได้ยกกองทัพเข้าโจมตีเมืองต่าง ๆ ในดินแดนอีสานและในเขตประเทศเขมร แต่ก็ไม่มีความหลักฐานทางประวัติศาสตร์กล่าวถึงการยึดครองของอาณาจักรสุโขทัยต่อดินแดนแถบนี้ ดินแดนอีสานจึงไม่ได้รับผลกระทบทางการเมืองโดยตรงจากอาณาจักรสุโขทัย สำหรับอาณาจักรอยุธยาได้แผ่อิทธิพลทางการเมืองมาปกครองดินแดนอีสานส่วนใต้ และอาณาจักรล้านช้างได้แผ่อิทธิพลทางการเมืองมาปกครองดินแดนอีสานส่วนเหนือ ทำให้ดินแดนอีสานถูกแบ่งแยกโดยอิทธิพลทางการเมืองสองฝ่าย เป็นเหตุให้ประชาชนในดินแดนอีสานส่วนเหนือและส่วนใต้ได้รับเอาวัฒนธรรมต่าง ๆ ที่กระจายมาพร้อมกับอิทธิพลทางการเมืองคนละศูนย์อำนาจหลัก กล่าวคือ ดินแดนอีสานส่วนเหนือตกอยู่ภายใต้อิทธิพลทางการเมืองของอาณาจักรล้านช้างนานกว่าสามศตวรรษ ทำให้เกิดการผสมผสานกันระหว่างชาวท้องถิ่นกับกลุ่มคนบริเวณฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง ที่ประสบภัยหากลุ่มผู้นำแตกแยกมาทุกุศุกุสมัย ทำให้การเคลื่อนย้าย และอพยพย้ายเข้ามาในดินแดนอีสานดำเนินไปอย่างกว้างขวางและต่อเนื่อง มีการผสมผสานกันทางวัฒนธรรมอย่างมาก สำหรับดินแดนอีสานส่วนใต้เห็นตกอยู่ภายใต้อิทธิพลทางการเมืองของอาณาจักรอยุธยาตั้งแต่ต้นรัชสมัย ถึงแม้ว่าอาณาจักรอยุธยาจะทำการควบคุมดินแดนแถบนี้ไว้อย่างหลวม ๆ แต่กลุ่มเมืองในอีสานส่วนใต้ก็รับเอาวัฒนธรรมหลายอย่างจากอาณาจักรอยุธยา และเดียวกันก็รักษาวัฒนธรรมดั้งเดิมของเขมรควบคู่กันไปด้วย ดินแดนอีสานส่วนเหนือและส่วนใต้จึงมีการสืบทอดวัฒนธรรมประจำกลุ่มที่แตกต่างกัน แม้ว่าจะเป็นสิ่งที่ติดต่อกันของที่ราบสูงโคราชก็ตาม

ผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงอำนาจทางการเมืองในอีสานทางด้านวัฒนธรรม

วัฒนธรรมมีความสำคัญต่อการเมืองในดินแดนอีสานเป็นอย่างมาก ราชารัฐต่าง ๆ ในแถบลุ่มแม่น้ำโขง เจ้าพระยา และสาละวิน ล้วนดำรงตนอยู่ในฐานะรัฐอิสระ โดยมีวัฒนธรรมและมีศาสนาเป็นแบบเดียวกัน กลุ่มชนต่าง ๆ ในสังคมสามารถผสมผสานกันได้โดยมีวัฒนธรรมเป็นสื่อเชื่อมโยง¹ เช่น อาณาจักรเขมรก่อตั้งขึ้นได้เพราะมีศาสนาพราหมณ์ไศวะนิกายเป็นแกนกลางของสังคม อาณาจักรพุกาม อชฺฐยา และล้านช้างก่อตั้งขึ้นได้ก็เพราะมีศาสนาพุทธนิกายมหายานเป็นแกนกลางของปึกแผ่นทางการเมืองการปกครอง อย่างไรก็ตามสำหรับดินแดนอีสานมีการเปลี่ยนแปลงอำนาจทางการเมืองเกิดขึ้นหลายครั้ง การเปลี่ยนแปลงอำนาจทางการเมืองแต่ละครั้งได้ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมในดินแดนอีสานด้วย

1. วัฒนธรรมในดินแดนอีสานก่อนการขยายอิทธิพลเข้ามาของอาณาจักรล้านช้าง

อิทธิพลทางการเมืองของอาณาจักรต่าง ๆ ได้แผ่เข้ามาปกครองดินแดนอีสานตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 12 - พุทธศตวรรษที่ 24 อาณาจักรเหล่านี้ได้พยายามควบคุมดินแดนอีสานโดยการใช้นโยบายผสมกลมกลืนทางวัฒนธรรมตลอดมา ทำให้ดินแดนอีสานได้รับวัฒนธรรมของอาณาจักรต่าง ๆ และเกิดผลกระทบต่อชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชนในอีสานอย่างมากมาย กล่าวคือ อาณาจักรเขมรได้แผ่อิทธิพลเข้ามายังนครรัฐอิสระในแถบดินแดนอีสานแล้วทำการปกครอง² อาณาจักรเขมรได้นำ

¹ กัทธา เลหาสิริวิภาณ. การสลายตัวของรูปแบบจารีตในกลุ่มแม่น้ำโขงตอนกลาง
 สิบสองพันนา พ.ศ. 2369 - 2437. 2527. หน้า 30 - 31.

² นิติ แสงวัฒน์. รายงานการค้นคว้าเรื่องเมืองโบราณในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ.
 2523. หน้า 10 - 25.

ศาสนาพราหมณ์ไศวะนิกายมาเป็นเครื่องมือการปกครองในสมัยเจ้าชายจิตรเสน¹ ทำให้เมืองต่าง ๆ เริ่มรับอิทธิพลของเขมร (ดูจากการสร้างศิวิลิ้งค์และโคเนเทิ ซึ่งยังคงได้รับความนิยมสืบเนื่องมาจนถึงพุทธศตวรรษที่ 18) ขณะเดียวกันวัฒนธรรมพราหมณ์ศาสนาแบบเถรวาทก็ได้สืบทอดมาตั้งแต่สมัยอาณาจักรโคตรโม ก็ได้รับการสืบทอดในดินแดนอีสานควบคู่กับศาสนาพราหมณ์มาตลอด ดังจะเห็นว่าพิธีกรรมของศาสนาพราหมณ์และแนวพุทธปรัชญาแทรกอยู่ในฮีต-คอง (ซึ่งได้ยึดเป็นแบบปฏิบัติมาตั้งแต่อาณาจักรล้านช้างได้เริ่มก่อตัวเป็นรัฐแล้ว)² และได้รับการยึดถือเป็นแนวปฏิบัติตลอดมา

2. ร่องรอยอิทธิพลของวัฒนธรรมเขมรในดินแดนอีสาน

เมื่ออาณาจักรเขมรเข้าปกครองดินแดนอีสานวัฒนธรรมทางภาษาของอาณาจักรเขมรได้กระจายไปพร้อมกับอิทธิพลทางการเมือง กล่าวคือ มีการใช้อักษรขอมบันทึกเรื่องราวต่าง ๆ เกี่ยวกับเหตุการณ์ทั่วไป มีจารึกอักษรขอมอย่างน้อยจำนวน 42 หลัก³ กระจายอยู่ในดินแดนภาคอีสาน ในพื้นที่จังหวัดชัยภูมิ นครราชสีมา บุรีรัมย์ สุรินทร์ ศรีสะเกษ อุบลราชธานี กาฬสินธุ์ ขอนแก่น และสกลนคร⁴

ตัวอักษรขอมเป็นเครื่องมือทางการเมืองการปกครองของอาณาจักรเขมร ที่กลุ่มผู้นำชุมชนในดินแดนอีสานใช้บันทึกเหตุการณ์ความเคลื่อนไหวภายในอาณาจักร⁵ ซึ่งนับว่าเป็นการเอื้อต่อการจัดระบบระเบียบการปกครองภายในชุมชนให้มีความสัมพันธ์กับเมืองหลวง ดังจะเห็นว่าผู้นำเมืองต่าง ๆ ในดินแดนอีสาน คือ เมืองพิมาย เมืองพนมรุ้ง เมืองสากกล เมืองสังขะบุรี และเมือง

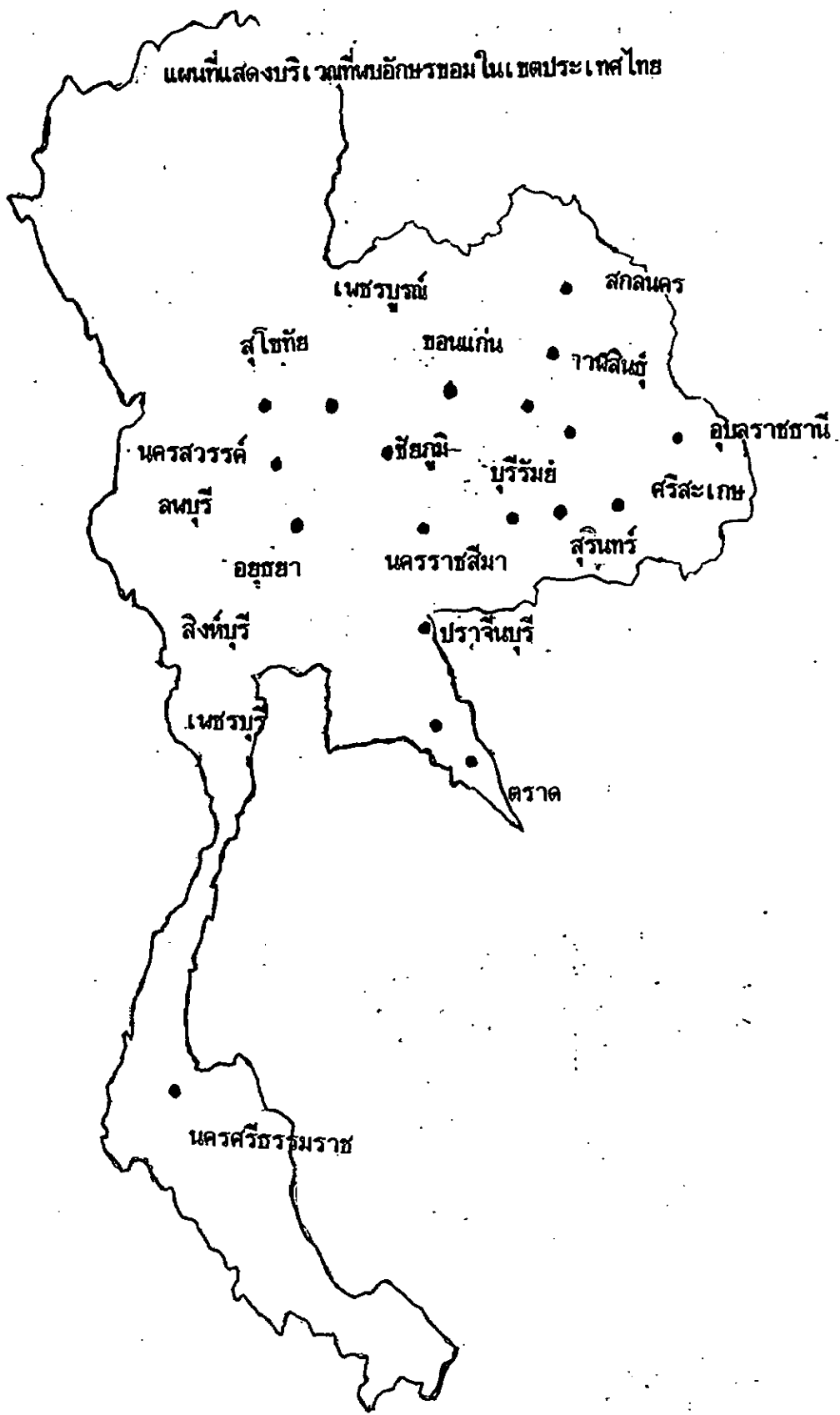
¹ H.G. Quaritch Wales, Daravati ; The Earliest Kingdom of Siam (6th to 11th Century A.D.). 1969. p 81.

² จารุบุตร เรื่องสุวรรณ. "ฮีตสิบสอง คองสิบสี่ ระเบียบการปกครองของชาวอีสานสมัยเก่า," ใน เอกสารทางวิชาการ. (รวมบทความ) 2519. หน้า 2.

³ แหล่งเดิม.

⁴ แหล่งเดิม.

⁵ แหล่งเดิม.

สาเกตมีตำแหน่งเป็นโฆลย โฉลย วาปะ มารตัญญ และกมรเต็งัญญ¹ ซึ่งล้วนเป็นรูปแบบโครงสร้างการปกครองของอาณาจักรเขมรทั้งสิ้น

วรรณกรรมจำนวนมากที่ได้รับการสืบทอดทั้งในรูปแบบของเทพนิยาย (myth) และสืบทอดอย่างเป็นลายลักษณ์อักษรในภาษาลาวและตัวอักษรขอมต่อ ๆ กันมาล้วนกล่าวถึงความสัมพันธ์ของกลุ่มเมืองในดินแดนอีสานกับอาณาจักรเขมร มีตำนานอย่างน้อยหกเรื่องซึ่งได้แก่ ตำนานผาแดงนางไอ่ ตำนานปาจิต - อรพินท์ (ภาษาถิ่นในดินแดนบางฉบับใช้คำว่าท้าวปาจิต - นางอรพิน) ตำนานเมืองสกลนคร พันขุนบุลม และตำนานพระธาตุพนม นอกจากนี้ยังมีเทพนิยายกล่าวถึงความสัมพันธ์ของเมืองในภาคอีสานกับอาณาจักรเขมร คือเรื่องพญาคันคาก ซึ่งกล่าวถึงลูกชายพระยาขอมเมืองอินทปัฐ (เมืองหลวงของอาณาจักรเขมร) มีรูปร่างอัปลักษณ์ผิวพรรณหยาบหนาเหมือนคางคก ราชบุรุษจึงเรียกว่า "คันคากกุมาร"²

ตำนานผาแดงนางไอ่เป็นตำนานที่ได้รับการสืบทอดอย่างเป็นลายลักษณ์อักษรกล่าวถึงเรื่องราวของกลุ่มคนแถบเมืองสาเกตและสากกล พร้อมทั้งเมืองบริวารว่ากลุ่มเมืองเหล่านี้ตกอยู่ภายใต้อิทธิพลทางการเมืองของอาณาจักรเขมร โดยอาณาจักรเขมรได้ส่งเจ้านายมาทำการปกครอง³ เจ้านายเหล่านี้มียศและตำแหน่งเหมือนที่ใช้กันอยู่ในเมืองหลวงของอาณาจักรเขมรทุกประการ⁴ ตำนานผาแดงนางไอ่นี้ได้รับการสืบทอดสอดคล้องกับเนื้อเรื่องของตำนาน ที่มีเนื้อหาเน้นความ

¹ หอสมุดแห่งชาติ. "จารึกวัดพระธาตุเชิงชุม, จารึกพนมรุ้ง 6 และจารึกนิมาศ 2," ใน จารึกในประเทศไทย เล่ม 3. 2529. หน้า 176 - 178, 273 - 279. และ 284 - 286.

² นงลักษณ์ ลิ้มศิริ. "ประวัติศาสตร์อีสาน," ร่วมฤกษ์. 6(21) : 58 - 60 ; เมษายน - มิถุนายน 2530.

³ พระอริยานุวัตรเขมจारी. ผาแดงนางไอ่. 2524. หน้า 2 - 3.

⁴ ยศและตำแหน่งแบบเขมรปรากฏอยู่ในศิลาจารึกวัดพระธาตุเชิงชุม เมืองสกลส่วนเมืองสาเกต พบจารึกปรากฏพระนามคำว่า "กมรเต็งัญญ" ที่พระพุทธรูปดินเผาเขตอำเภอนาคู จังหวัดมหาสารคามซึ่งเป็นบริเวณใกล้เคียง เมืองสาเกตน่าจะได้รับอิทธิพลนี้ด้วยดูเพิ่มเติมในหอสมุดแห่งชาติ. แหล่งเดิม.

สำคัญของเมือง "นครสาเกต" ว่าเป็นเมืองใหญ่เป็นศูนย์กลาง ขณะเดียวกันก็มีการค้นพบต้นฉบับของตำนานหลายฉบับในเขตจังหวัดร้อยเอ็ดและมหาสารคาม ซึ่งเป็นอาณาบริเวณของเมืองสาเกตเดิม การสืบทอดตำนานแสดงให้เห็นว่ากลุ่มประชาชนรุ่นหลังมีความเชื่อในตำนานผาแดงนางไอ่เป็นอย่างมาก

ตำนานผาแดงนางไอ่เป็นตำนานที่มีการสืบทอดมาก่อนรัชสมัยพระเจ้าสุริยวงศ์ธรรมิกราชแห่งอาณาจักรล้านช้าง เพราะในตำนานพระธาตุพนมที่เขียนขึ้นในสมัยนี้คือระหว่าง พ.ศ. 2181 - 2233¹ ตอนหนึ่งได้กล่าวถึงตำนานผาแดงนางไอ่อย่างย่อโดยเรียกว่า "ตำนานเมืองหนองหาน" ดังนั้นตำนานผาแดงนางไอ่น่าจะมีมาก่อนการเขียนตำนานพระธาตุพนม จึงมีการสืบทอดเป็นฉบับย่อในตำนานพระธาตุพนมได้

ตำนานปาวจิต - อรพินท์เป็นตำนานอีกเรื่องหนึ่งที่ได้รับการสืบทอดเป็นลายลักษณ์อักษรมาช้านาน สันนิษฐานว่ามีการสืบทอดกันมาอย่างน้อยก่อน พ.ศ. 2068 เพราะมีหนังสือสำคัญเก่าแก่สองเรื่อง กล่าวถึงตำนานปาวจิต - อรพินท์ คือเรื่อง ทวาทศมาสที่เขียนขึ้นในสมัยอยุธยาตอนต้น และหนังสือปัญญาสชาดกซึ่งเป็นวรรณกรรมทางศาสนาขึ้นสำคัญของอาณาจักรล้านนา เขียนขึ้นในปี พ.ศ. 2038 - 2068² จึงกล่าวได้ว่าตำนานปาวจิต - อรพินท์เป็นตำนานเก่าแก่ที่ได้รับการสืบทอดมาก่อนเอกสารชิ้นสำคัญของอีสานคือตำนานพระธาตุพนมด้วย

ตำนานปาวจิต - อรพินท์มีเนื้อเรื่องกล่าวถึงความสำคัญของเมืองพระนครหลวงแห่งอาณาจักรเขมรกับกลุ่มเมืองในบริเวณลุ่มแม่น้ำมูล คือเมืองนิมาย เมืองพนมรุ้ง เมืองเซะมะศ (ลำปลายมาศ) ว่าเป็นกลุ่มเมืองที่มีรัฐประชาคมเดียวกัน ประชาชนและกลุ่มผู้นำของแต่ละเมือง

¹พิเศษ เจียจันทร์พงษ์และคนอื่น ๆ. จดหมายเหตุการบูรณะปฏิสังขรณ์องค์พระธาตุพนม. 2522. หน้า 13.

²ลิขิต ลิขิตานนท์. "ยุคทองแห่งวรรณกรรมพุทธศาสนาของล้านนาไทย," ใน ล้านนาไทย. (รวมบทความ) 2526 - 2527. หน้า 1 - 5.

ติดต่อกันไปมาอย่างใกล้ชิด¹ ตำนานปาจิต - อรพินท์ ได้ให้รายละเอียดบางตอนที่น่าสนใจถึงสภาพสังคมในอาณาจักรเขมร ที่กลุ่มผู้นำเขมรนำศาสนาพุทธลัทธิตันตระ (ศาสนาพุทธที่มีอิทธิพลของศาสนาพราหมณ์ปะปน) มาฟื้นฟู² ผลัดเปลี่ยนกับศาสนาพราหมณ์ไศวะนิกายหลายครั้ง ทำให้สามารถนำมาอธิบายหลักฐานทางโบราณคดีที่ค้นพบได้ว่า เหตุใดบริเวณกลุ่มหัวเมืองเขมรป่าดงในอีสานจึงพบทั้งหลักฐานที่เป็นของศาสนาพุทธลัทธิตันตระ และขณะเดียวกันก็พบหลักฐานของศาสนาพราหมณ์ไศวะนิกาย แท้ที่จริงแล้วกษัตริย์เขมรบางองค์ก็นับถือศาสนาพราหมณ์ไศวะนิกาย จึงทำการสร้างและฟื้นฟูศาสนาตาม ลัทธินี้ให้รุ่งเรืองในช่วงรัชสมัยของพระองค์ ขณะที่กษัตริย์เขมรบางองค์กลับนับถือศาสนาพุทธลัทธิตันตระ ซึ่งได้รับอิทธิพลแนวความคิดมาจากประเทศอินเดีย และการฟื้นฟูศาสนาพุทธลัทธิตันตระก็มีขึ้นในรัชสมัยของกษัตริย์ผู้เลื่อมใสเห็นเป็นคราว ๆ ไป เช่นในรัชสมัยของพระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 และพระเจ้าชัยวรมันที่ 7³ กษัตริย์ทั้งสองพระองค์ทรงเลื่อมใสศาสนาพุทธลัทธิตันตระและทรงโปรดให้สร้างและต่อเติมปราสาทหินเพื่อบูชาลัทธินี้ ลัทธิความเชื่อทางศาสนาในอาณาจักรเขมรจึงเปลี่ยนกลับไปกลับมามิใช่ศาสนาพราหมณ์ไศวะนิกายผูกขาดการมีอิทธิพลเหนือแนวความคิดของกลุ่มผู้นำเขมรเพียงลัทธิเดียวเท่านั้น

¹ ภูมิจิต เรื่องเดช. ปาจิต - อรพินท์ (วรรณกรรมพื้นบ้านจากสมุดข่อยโบราณ).

2526. หน้า 16 - 22.

² H.G. Quaritch Wales, Prehistory and Religion in South East Asia. 1957. p 131 - 132.

³ คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์. ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 2.

2504. หน้า 14. และอนันต์ นงษ์ภาค. ปราสาทสระกำแพงใหญ่ ต.กำแพง อ.อุทุมพรพิสัย จ.ศรีสะเกษ. 2526. หน้า 69.

นอกจากนี้แล้วตำนานเมืองสกลนคร¹ พันขุนบลม² พงศาวดารเมืองล้านช้าง³ และตำนาน
พระธาตุพนม⁴ ล้วนกล่าวอย่างสอดคล้องกันว่า ก่อนที่ชาวลาวจะอพยพมาจากตอนเหนือของประเทศ
เวียตนามลงมาสู่บริเวณแถบลุ่มแม่น้ำโขงตอนกลางนั้น บริเวณลุ่มแม่น้ำโขงตอนกลางรวมถึงดินแดน
อีสานมีชาวเขมรปกครองดินแดนแถบนี้มาก่อนแล้ว เอกสารท้องถิ่นทั้งหมดที่กล่าวมาจึงสามารถสนับสนุน
หลักฐานทางโบราณคดีที่มีอยู่มากมายในดินแดนอีสานว่า สิ่งก่อสร้างจำนวนมากซึ่งได้แก่ ปราสาท
กู่ และสะพานหิน⁵ นั้น มิใช่เป็นเพียงการลอกเลียนแบบทางศิลปะเขมรเท่านั้น แต่ที่แท้จริงสิ่งก่อสร้าง
เหล่านี้เป็นทั้งรูปแบบของสถาปัตยกรรมเขมร และเกิดจากนโยบายของกษัตริย์เขมรผู้ปกครองดินแดน
แถบนี้ที่ต้องการให้ศาสนสถานเพื่อเป็นศูนย์รวมของชุมชน

แต่เมื่อเริ่มเข้าสู่ปลายพุทธศตวรรษที่ 18 กลุ่มผู้นำแคว้นต่าง ๆ ของเขมรก็แย่งชิงอำนาจ
กันเอง ทำให้เกิดความวุ่นวายในอาณาจักรเขมรอย่างมาก กองทัพจามปาได้ฉวยโอกาสนี้บุกเข้า
โจมตีและยึดได้เมืองพระนครหลวง⁶ แม้ว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 แห่งราชวงศ์นิมาจะจะสามารถถุกยึด
เมืองพระนครหลวงคืนจากจามปาได้ แต่ความบอบช้ำจากสงคราม รวมทั้งการใช้กำลังคนไปสร้าง
ปราสาทขนาดใหญ่ ได้ทำให้กลุ่มคนไทยทางทิศตะวันตกของอาณาจักรเขมรประกาศตนเป็นเอกราช
และมีส่วนทำให้อาณาจักรเขมรเสื่อมลง จนกระทั่งพังพินาศไปในเวลาต่อมา⁷

¹ พระยาประจันตประเทศธานี. ตำนานพงศาวดารเมืองสกลนคร. 2523 - 2524.

หน้า 4 - 6.

² แหล่งเดิม

³ แหล่งเดิม

⁴ แหล่งเดิม

⁵ สะพานหินที่มองเห็นเด่นชัดว่าเป็นสถาปัตยกรรมเขมรพบที่จังหวัดสกลนคร ดูเพิ่มเติมใน
อมรา ศรีสุชาติ. ศิลปะอีสานสกลนคร. 2532. หน้า 13.

⁶ แหล่งเดิม

⁷ ตรี อมาตยกุล. "ประวัติศาสตร์สุโขทัยบทที่ 1 ราชวงศ์พระร่วง," ใน แถลงงาน
ประวัติศาสตร์เอกสารโบราณคดี. 13(2) : 37 - 58 ; กรกฎาคม - ธันวาคม.

3. ดินแดนอีสานส่วนเหนือกับการพัฒนาทางวัฒนธรรมของอาณาจักรล้านช้าง

เมื่ออาณาจักรเขมรเสื่อมลงจนไม่สามารถรักษาอำนาจทางการเมืองในดินแดนส่วนใหญ่ไว้ได้ กลุ่มเมืองในอีสานส่วนเหนือแถบลุ่มแม่น้ำโขงและลุ่มแม่น้ำชีก็มีความเกี่ยวข้องกับอาณาจักรเขมรน้อยลง¹ ต่อมาอาณาจักรล้านช้างที่เริ่มก่อตัวแถบเมืองหลวงพระบางได้ขยายอิทธิพลทางการเมืองลงมาสู่ด้านล่าง (ดินแดนลุ่มแม่น้ำโขงตอนกลางและดินแดนอีสานส่วนเหนือ) ในราวปี พ.ศ. 1895² และสามารถรวบรวมเมืองต่าง ๆ ตั้งแต่ลุ่มแม่น้ำโขงจนลึกเข้ามาถึงเมืองในแถบลุ่มแม่น้ำชีเมื่อสามารถทำการยึดครองได้แล้ว อาณาจักรล้านช้างได้ส่งกลุ่มเชื้อพระวงศ์มาปกครองดูแล แต่หลังจากอาณาจักรล้านช้างทำการผนวกดินแดนแถบนี้เข้าไว้ในพระราชอาณาจักรได้ไม่นาน สถานการณ์ทางการเมืองของอาณาจักรล้านช้างก็ได้เข้าสู่ความยุ่งยากตลอดเวลาเพราะมีการแย่งชิงอำนาจในกลุ่มขุนนางและประชาชน³ ตั้งแต่ต้นจนถึงยุคเสื่อมสลายของอาณาจักร เป็นสาเหตุให้ประชาชนหลายกลุ่มของอาณาจักรล้านช้างทยอยกันอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานในแถบอีสานส่วนเหนืออย่างต่อเนื่อง การผสมผสานระหว่างผู้คนในท้องถิ่นและชาวลาวจึงดำเนินไปอย่างรวดเร็วและกว้างขวาง

ดินแดนอีสานส่วนเหนือมีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับกลุ่มเมืองบริเวณฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงมาตั้งแต่ก่อนปี พ.ศ. 1893⁴ ในฐานะที่เป็นรัฐประชาคมแถบลุ่มแม่น้ำโขงด้วยกัน* ดังปรากฏหลักฐานจากศิลาจารึกกล่าวถึงตำแหน่งเจ้าเมือง คือตำแหน่งพญา และตำแหน่งแสน ซึ่งใช้กันอยู่ในอาณาจักรล้านช้าง ศิลาจารึกดังกล่าวระบุศักราชปี พ.ศ. 1893 ดังนั้นจึงแสดงให้เห็นว่ากลุ่มเมืองในอีสานส่วนเหนือ มีความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมกับอาณาจักรล้านช้างก่อนที่อาณาจักรล้านช้างจะขยายอิทธิพล

¹ แหล่งเดิม.

² ไพบูลย์ มิกุล. เล่มเดิม. หน้า 101.

³ แหล่งเดิม.

⁴ ขวัญ ปันโยทก. ศิลาจารึกอีสาน. 2530. หน้า 225 - 227.

*รัฐประชาคม หมายถึง การเป็นกลุ่มเมืองที่มีรูปแบบทางการเมืองและสังคมร่วมกัน

ทางการเมืองลงมาปกครองอย่างเป็นทางการ¹ เหตุผลสำคัญที่ทำให้อาณาจักรล้านช้างต้องมาทำการปราบปรามดินแดนอีสานส่วนเหนือในสมัยพระเจ้าฟ้างุ้มคือ เมืองหลวงพระบาง เมืองเวียงจันทน์ และเมืองเวียงคำ ได้เคยตกอยู่ภายใต้อิทธิพลทางการเมืองของอาณาจักรสุโขทัยมาก่อน² เมืองเหล่านี้ล้วนเป็นกลุ่มเมืองวัฒนธรรมลาว เมื่ออาณาจักรสุโขทัยเสื่อมลง อาณาจักรล้านช้างจึงประกาศตนเป็นอิสระและทำการรวบรวมกลุ่มเมืองขึ้นมาใหม่³ เพื่อเป็นการแสดงเขตอิทธิพลทางการเมือง แต่ในส่วนของฮี้ต - คองอันเป็นกฎหมายควบคุมสังคมนั้น ดินแดนอีสานส่วนเหนือได้รับมาก่อนสมัยพระเจ้าฟ้างุ้ม ดังนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่าตั้งแต่ปี พ.ศ. 1896 เป็นต้นไป ฮี้ต - คองลาวทุกอย่างที่ปฏิบัติในราชสำนักล้านช้าง ก็คือฮี้ต - คองของดินแดนอีสานส่วนเหนือด้วย เพราะการควบคุมอย่างเป็นทางการด้วยการส่งเจ้านายมาทำการปกครองย่อมทำให้ฮี้ต - คองที่ชาวอีสานส่วนเหนือได้รับอิทธิพลมาแต่เดิม มีความสมบูรณ์ยิ่งขึ้น⁴

3.1 อักษรลาวและอักษรธรรมอีสาน : เครื่องมือทางการเมืองการปกครอง

อาณาจักรล้านช้างได้นำตัวอักษรลาวและตัวอักษรธรรมมาใช้ในดินแดนอีสานส่วนเหนือเพื่อความสะดวกในการปกครองและติดต่อสื่อสารงานราชการกับเมืองหลวง ทำให้ตัวอักษรทั้งสองชนิดนี้แพร่หลายต่อมา ตัวอักษรลาวเป็นตัวอักษรที่พัฒนาการคล้ายกับตัวอักษรไทยในสมัยสุโขทัย⁵

¹ สุจิตต์ วงษ์เทศ. เจ๊กปนลาว. 2530. หน้า 97.

² รอง ศยามานนท์ และคนอื่น ๆ. "ความสัมพันธ์ไทย - ลาว," ใน แถลงงานประวัติศาสตร์เอกสารโบราณคดี. 8(1 - 3) : 45 - 69 ; มกราคม - ธันวาคม. 2517.

³ สุกัญญา กัททาศัย. เล่มเดิม. หน้า 21.

⁴ ทองสืบ ศุภมาร์ค ผู้ปริวรรต. เล่มเดิม. หน้า 51.

⁵ กัณธร สิริกุล. ลายสือไทย 700 ปี. 2527. หน้า 42 - 43. และ ชวัช บุญโตทก. วรรณกรรมอีสาน. 2522. หน้า 78 - 82.

ชาวลาวนิยมใช้ตัวอักษรนี้ในงานราชการ การเมือง การปกครอง และเหตุการณ์บ้านเมืองโดยทั่วไป¹ ต่อมาใน พ.ศ. 2066 อาณาจักรล้านช้างได้รับเอาตัวอักษรอีกชนิดหนึ่งมาจากอาณาจักรล้านนา ซึ่งเป็นอาณาจักรที่มีความเกี่ยวดองแบบเครือญาติในเวลานั้น (พระเจ้าโพธิสารราชมีมเหสีเป็นเจ้าหญิงล้านนา) ตัวอักษรชนิดนี้มีรูปแบบมาจากอักษรบาลีของอินเดีย แต่เมื่อนำมาใช้ในดินแดนอีสานแล้วถูกเรียกว่า "ตัวอักษรธรรม"² ตั้งแต่นั้นอาณาจักรล้านช้างจึงมีตัวอักษร 2 แบบ คือ อักษรลาว และอักษรธรรม ตัวอักษรธรรมนิยมใช้บันทึกเหตุการณ์ทางพุทธศาสนาเท่านั้น จึงแพร่หลายอยู่เฉพาะในกลุ่มของพระสงฆ์

เมื่ออาณาจักรล้านช้างได้นำเอาตัวอักษรทั้งสองชนิดนี้เข้ามาใช้ในดินแดนอีสานส่วนเหนือ อาณาจักรล้านช้างได้นำเอาจุลศักราช และปฏิทินแบบอาณาจักรล้านนา (คือ ปี ไข่ ปี เฒ่า ได้) มาใช้ด้วย แสดงให้เห็นว่าอาณาจักรล้านนาและอาณาจักรล้านช้างมีการถ่ายทอดแบบอย่างทางสังคมและการเมืองซึ่งกันและกัน แต่โดยทั่วไปแล้วอาณาจักรล้านช้างมักจะเป็นฝ่ายรับมากกว่า ดังจะเห็นว่านอกจากการใช้ศักราชและปฏิทินแล้ว อาณาจักรล้านช้างยังรับเอาคัมภีร์พระพุทธศาสนา วรรณกรรม และพระแก้วมรกตมาจากอาณาจักรล้านนาในสมัยพระเจ้าโพธิสารราชและพระไชยเชษฐาธิราชอีกด้วย⁴ ทั้งนี้เพราะอาณาจักรล้านนาเป็นอาณาจักรที่เก่าแก่มีความเป็นปึกแผ่นมาก่อน ปี พ.ศ. 1824⁵ ซึ่งเป็นปีที่พระยามังรายยกกองทัพมาตีเมืองลำพูนแตก เมื่อเปรียบเทียบกับอาณาจักรล้านช้าง อาณาจักรล้านนาจึงมีแบบแผนทางสังคมมาก่อนอาณาจักรล้านช้างหลายสิบปี

¹สีลา วีระวงศ์. ประวัติหนังสือลาว. 2526. หน้า 9.

²วิช ภูโมพัก. เล่มเดิม. หน้า 157.

³แหล่งเดิม.

⁴กรมศิลปากร. เล่มเดิม. หน้า 570.

⁵ปี พ.ศ. 1824 เป็นปีที่เมืองลำพูนแตก อาณาจักรล้านนาจึงได้มีการรวมแคว้นโยนก และแคว้นหริภุญชัยเข้าด้วยกันอย่างสมบูรณ์ในปีนี้ ดูเพิ่มเติมในคณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์. ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่. 2514. หน้า 16.

การนำตัวอักษรทั้งสองแบบของอาณาจักรล้านช้างมาใช้ในดินแดนอีสานส่วนเหนือ ทำให้เกิดความสับสนในการปกครอง ตัวอักษรทั้งสองชนิดแพร่หลายในหลายจังหวัดในดินแดนอีสานส่วนเหนือ ได้แก่ ชัยภูมิตอนเหนือ ขอนแก่น มหาสารคาม ร้อยเอ็ด ยโสธร อุบลราชธานี สกลนคร เลื่อนครพนม มุกดาหาร อุดรธานี หนองคายและกาฬสินธุ์¹ แสดงให้เห็นถึงความผูกพันกับศูนย์อำนาจทางการเมืองของอาณาจักรล้านช้างทั้งด้านวรรณกรรม (เพราะมีวรรณกรรมจำนวนมากถูกบันทึกขึ้นเป็นตัวอักษรลาวและสืบทอดกันเรื่อยมา) และประเพณี²

เมื่อตัวอักษรของอาณาจักรล้านช้างทั้งสองแบบถูกนำมาใช้ในดินแดนอีสานส่วนเหนือ รูปแบบต่าง ๆ ของอาณาจักรเขมร เช่น ตัวอักษรขอม การใช้ปฏิทินแบบขอม (คือปีชวด ฉลู ขาลเถาะ กล)³ และการใช้มหาศักราชแบบขอมที่เคยมีอยู่ในดินแดนอีสานส่วนเหนือก็ได้ขาดหายไป แม้ว่าจะมีการสืบทอดเอาไว้ในหมู่ประชาชนบางกลุ่ม (พระสงฆ์และกลุ่มเชื้อถือเวทย์มนต์คาถา)⁴ แต่อักษรขอมไม่ได้ถูกนำมาใช้หรือดัดแปลงใช้ในด้านใดด้านหนึ่งอีก สำหรับดินแดนส่วนใต้ยังคงมีการใช้อักษรขอมต่อมาอีกระยะหนึ่ง⁵ ลักษณะเช่นนี้บ่งเป็นการแยกกลุ่มเมืองในอีสานส่วนเหนือออกจากรัฐประชาคมของกลุ่มเมืองในอีสานส่วนใต้ ซึ่งมีสภาพสังคมท้องถิ่นที่ใช้ภาษาเขมร

¹ แหล่งเดิม.

² แหล่งเดิม.

³ แหล่งเดิม.

⁴ ลักษณะของคนเขมรจะเป็นกลุ่มคนที่มีคาถาอาคมมากเป็นเอกลักษณ์เฉพาะกลุ่ม และการสักยันต์หรือลงเครื่องรางของขลังในสังคมชนบทอีสานมักใช้ตัวอักษรขอม ดูเพิ่มเติมใน ปราณี วงษ์เทศและคนอื่น ๆ. พื้นถิ่นนั้นฐาน. 2531. หน้า 134 และสรุเชต วรคามวิชัย. "ลัทธิตันตระและพิธีเบิกพรหมจารีของขอม," ศิลปวัฒนธรรม. 7(11) : 83 - 85 ; กันยายน 2529.

⁵ แหล่งเดิม.

สื่อสารกันอย่างกว้างขวาง¹ แม้ว่าขณะนั้นการเมืองระดับสูงจะถูกควบคุมอย่างหลวม ๆ โดยอาณาจักรอยุธยาอยู่ก็ตาม

อาณาจักรล้านช้างได้พยายามสร้างรูปแบบทางสังคมและการเมืองในกลุ่มเมืองแถบลุ่มแม่น้ำโขงตอนกลางอย่างเด่นชัดตั้งแต่ปี พ.ศ. 2103 เป็นต้นไป² เพราะช่วงเวลาดังกล่าวได้มีการย้ายราชธานีลงมาอยู่ที่กรุงเวียงจันทน์ กลุ่มเมืองใกล้เคียงทั้งฝั่งซ้ายและฝั่งขวาบริเวณลุ่มแม่น้ำโขงตอนกลางจึงได้รับความสำคัญเอาใจใส่จากราชสำนักล้านช้างเพื่อให้เป็นแบบอย่างและเพื่อความมั่นคงของราชธานีด้วย ระยะเวลาดังกล่าวนี้เมืองหนองคาย เมืองเวียงคุก เมืองด่านซ้าย เมืองนครพนม และเมืองสกลนคร จึงได้มีความรุ่งเรืองขึ้นทั้งทางด้านศาสนาและวิทยาการ³ ดังจะเห็นว่ามีการค้นพบศิลาจารึกตัวอักษรลาวและตัวอักษรธรรมอีสานในบริเวณแถบนี้ ต่อมาความเจริญด้านต่าง ๆ จึงได้แพร่กระจายลงมาทางทิศใต้จนถึงบริเวณลุ่มแม่น้ำชี แถบเมืองร้อยเอ็ด เมืองหนองบัวลำภู เมืองภูพานขาว เมืองภูเวียง เมืองสุวรรณภูมิ เมืองภูเขียว เมืองสหัสขันธ์ เมืองอุบลราชธานี และเมืองโขงเจียม⁴ จารึกที่พบในท้องถิ่นดังกล่าวนี้ได้รับศักราชอยู่ในช่วงหลังจากที่พบในกลุ่มเมืองกลุ่มแรกที่อยู่ริมฝั่งแม่น้ำโขงตอนกลาง⁵ ศิลาจารึกทั้งหมด 47 หลักจึงเป็นหลักฐานยืนยันการสร้างสมอารยธรรมของอาณาจักรล้านช้างที่มีต่อดินแดนส่วนนี้ได้เป็นอย่างดีแม้ว่าอาณาจักรล้านช้างจะแตกสลายในปี พ.ศ. 2321 แต่ประชาชนลาวอีสานส่วนเหนือก็ใช้ตัวอักษรลาวและตัวอักษรธรรมอีสานในชีวิตประจำวันเรื่อยมาตลอดของช่วงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น⁶

¹ ไพบูลย์ อนุฤทธิ์. "ลักษณะภาษาอีสาน," ใน ศิลปวัฒนธรรมไทย. (รวมบทความ) 2520. หน้า 35 - 36.

² หอสมุดแห่งชาติ. ตำนานพระแก้วมรกตเล่ม 3. เอกสารเลขที่ 29. ประเภท สด. มัตที่ 3.

³ อุทัย เทพสิทธา. ฝั่งโขงแม่น้ำโขง. 2511. หน้า 51.

⁴ ระลึก ธานี. อุบลราชธานีในอดีต. 2524. หน้า 8. และทองสิริ สุภมาร์ท. เล่มเดิม. หน้า 51.

⁵ แหล่งเดิม.

⁶ แหล่งเดิม.

ตัวอักษรลาวและตัวอักษรธรรมอีสานเป็นสัญลักษณ์ที่ประชาชนในดินแดนอีสานส่วนเหนือใช้สื่อสารและมีความสัมพันธ์ไปถึง ภาษาพูด ธรรมเนียม - ประเพณี ตามฮีต - คองในชีวิตประจำวัน หรือแม้แต่ปรัชญาทางความคิดและวรรณกรรมรวมทั้งค่านิยมต่าง ๆ ก็ล้วนมีความผูกพันอยู่กับตัวอักษรเหล่านี้ยากที่จะแยกออกจากการดำรงชีวิตของชาวอีสานส่วนเหนือได้¹ การนำระบบใหม่จากอาณาจักรไทยมาใช้ในทันทีจึงเป็นเรื่องลำบาก จะเห็นได้ว่าในสมัยรัตนโกสินทร์อาณาจักรไทยได้ปล่อยให้ประชาชนในอีสานใช้รูปแบบทางสังคมแบบเดิม ต่อมาอีกนานจนถึง พ.ศ. 2440² จึงได้มีการยกเลิกรูปแบบทางสังคมนี้ และมีการสร้างระบบใหม่ขึ้นมาแทน

ก่อนปี พ.ศ. 2440 อาณาจักรไทยมุ่งเน้นการควบคุมทางการเมืองเพียงอย่างเดียว เพราะรัฐไทยในช่วงเวลานั้นไม่มีความรู้สึกชาตินิยม การควบคุมกลุ่มเมืองต่างวัฒนธรรมจึงมีจุดมุ่งหมายเพื่อเก็บส่วยสาอากรเข้าท้องพระคลังเป็นจุดมุ่งหมายหลัก³ นอกจากนี้แล้วอาณาจักรไทยอาจเห็นว่าสภาพโดยทั่วไปของกลุ่มคนใน "วัฒนธรรมลาว" สามารถติดต่อสื่อสารกับชาวไทยโดยไม่ลำบาก เพราะมีชนบทธรรมเนียมประเพณีและภาษาพูดคล้ายคลึงกัน ไม่เกิดปัญหาในการติดต่อสื่อสารระหว่างกัน ส่วนดินแดนอีสานส่วนใต้ซึ่งมีกลุ่มคน "วัฒนธรรมเขมร" ประสบปัญหาในการสื่อสารกับคนอาณาจักรไทย⁴ ดังนั้นรัฐไทยจึงมุ่งเน้นครอบงำทางวัฒนธรรมในดินแดนอีสานส่วนใต้ ทำให้

¹ วัชร ภูมิโกม. เล่มเดิม. หน้า 157.

² ปี พ.ศ. 2440 เป็นปีที่รัชกาลที่ 5 ได้ทรงตราพระราชบัญญัติลักษณะการปกครองท้องที่สำหรับจัดการปกครองระดับอำเภอ ตำบล และหมู่บ้านแบบในปัจจุบัน จึงเป็นการเริ่มสร้างรัฐประชาชาติที่มีรัฐเดี่ยวและได้เน้นความเป็นชาติที่ศูนย์กลางคือ "ความเป็นชาติไทย" ตั้งแต่นั้นมาดูเพิ่มเติมในมรณงค์ พ่วงนิศ. ประวัติศาสตร์การเมืองการปกครองไทย. 2527. หน้า 208.

³ หมายรวมถึงส่วยแรงงานด้วยดูเพิ่มเติมในหอสมุดแห่งชาติ. บัญชีส่งทอง เงิน สิ่งของส่วยเมืองลาวตะวันออก จ.ศ. 1192. สมุดไทยดำ. เลขที่ 14.

⁴ แหล่งเดิม.

กลุ่มคนในเมืองใหญ่ของอีสาน ได้กลายเป็น "กลุ่ม ไทย ไคราช" ไป ซึ่งนับได้ว่าเป็นนโยบายที่นำมาซึ่งความสำเร็จของอาณาจักรไทย และได้ส่งผลกระทบต่อด้านการเมืองในสมัยหลังเป็นอย่างมาก

3.2 ดินแดนอีสานส่วนเหนือ : ความผูกพันด้านวรรณกรรมกับราชสำนักล้านช้าง

ระหว่างที่ดินแดนอีสานส่วนเหนือตกอยู่ภายใต้อิทธิพลทางการเมืองของอาณาจักรล้านช้างนั้น กลุ่มคนในดินแดนอีสานส่วนเหนือได้รับเอาวรรณกรรมจำนวนมากจากราชสำนักล้านช้าง ที่เข้ามาพร้อมกับนโยบายทางการเมือง การปกครอง เนื่องจากวรรณกรรมบางเรื่องนั้นแฝงไว้ด้วยคุณธรรมดีเลิศจะมีการนำมาใช้อ้างอิงวิธีการประเพณี ปฏิบัติตามฮีต - คอง หรือแม้แต่การตัดสินคดีความตามกฎหมายบ้านเมือง ตัวอย่างเช่น วรรณกรรมเรื่องพระลัก - พระลาม ซึ่งเป็นวรรณกรรมที่เป็นเอกลักษณ์ของอาณาจักรล้านช้าง^๑ ก็ได้รับการอ้างอิงอยู่ในกฎหมายธรรมศาสตร์ขุนมูล^๒ ในข้อความตอนที่สองถึงทั้งหลายว่าให้เอาอย่างฮีตนางสีดาแม่สีของพระลาม ผู้เฝ้าปรณิบัติสามีด้วยความซื่อสัตย์ ไม่ยอมมีชู้ทำนองนี้เป็นต้น

วรรณกรรมหลายเรื่องเป็นเครื่องมือใช้สั่งสอนศีลธรรม เช่น เรื่องกาพย์ปู่สอนหลาน กาพย์หลานสอนปู่ ท้าวคำทองสอนไพร่ และนิทานแฝงคุณธรรมเรื่องควายทะพี^๓ ในเนื้อเรื่องจะมีการสอนจรรยา มารยาทในสังคม ตลอดจนคุณธรรมประจำสังคมเรื่องอื่น ๆ เพื่อให้ประชาชนอยู่ในวินัยของฮีต - คอง ไม่ปฏิบัติฝ่าฝืน ดังจะเห็นเด่นชัดในกาพย์ปู่สอนหลานว่ามีการสอนวิธีประเพณี

^๑ รัช ภูมิโกม. เล่มเดิม. หน้า 15 - 17.

^๒ คณะกรรมการโครงการสำรวจเอกสารโบราณภาคตะวันออกเฉียงเหนือ. บัญชีสำรวจเอกสารโบราณ. 2527. เล่ม 1 - 3 และ Sahai Sachchidanand, Ramayana in Laos. 1976. p 69 - 72.

^๓ นิรุชย์ มลิวัลย์ ผู้ปริวรรต. พื้นขนบมรดกชาติราช กฎหมายธรรมศาสตร์ขุนมูล ในและศกไทยโบราณ. 2530. หน้า 59.

^๔ แหล่งเดิม.

ปฏิบัติตนที่ถูกต้องตามฮีต - คองของทุกคนในสังคม ตั้งแต่ระดับประชาชนธรรมดาไปจนถึงชั้นเจ้ามหาชีวิต (กษัตริย์) ของล้านช้าง นักปราชญ์จะนำกฎของฮีต - คองตัวจริงไปดัดแปลงแต่งเป็นสำนวนกาพย์ - กลอนอ่านคล้องจองไพเราะมาก อย่างไรก็ตามแม้ว่าดินแดนอีสานส่วนเหนือส่วนใหญ่จะได้รับอิทธิพลทางด้านวรรณกรรมจากราชสำนักล้านช้าง แต่ดินแดนอีสานส่วนเหนือก็เป็นต้นกำเนิดวรรณกรรมสำคัญหลายเรื่อง ที่ส่งอิทธิพลเข้าไปถึงราชสำนักล้านช้างได้เช่นกัน เช่น เรื่องสังข์ศิลป์ชัย และเรื่องคันทนามกุมาร

เรื่องสังข์ศิลป์ชัยเป็นวรรณกรรมที่แพร่หลายในดินแดนอีสานและฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง เขียนโดยปราชญ์ชาวอีสานส่วนเหนือคือเจ้าปางคำใน พ.ศ. 2208¹ เจ้าปางคำเป็นเจ้าชายแห่งเมืองหนองลำภู เจ้าชายผู้นี้ได้เดินทางไปล่าช้างแถบเมืองจำปาศักดิ์ในช่วงก่อนปี พ.ศ. 2208 เมื่อไปถึงเมืองจำปาศักดิ์ได้พบกับนางเปาลูกสาวเจ้าเมืองจำปาศักดิ์² และได้เกิดชอบพอรักใคร่จึงลักลอบได้เสียกับนางเปา แต่ต่อมาเจ้าปางคำได้เดินทางกลับมาครองบ้านเมืองที่เมืองหนองลำภู นางเปาจึงโกรธแค้นสาปแช่งว่า หากหญิงใดลักลอบสมสู่กับชายแล้วตั้งท้องโดยไม่พ้อ ให้หญิงนั้นตั้งเครื่องเช่นสรวงพลีกรรมสังเวยไม่เช่นนั้นบ้านเมืองจะแห้งแล้ง คำสาปแช่งของนางเปากลายเป็นฮีต - คองในการสังเวยและการปรับไหมในราชสำนักจำปาศักดิ์ต่อมาอีกนาน³ ส่วนเจ้าปางคำเมื่อกลับจากล่าช้างป่าที่เมืองจำปาศักดิ์แล้วจึงได้เขียนวรรณกรรมเรื่องสังข์ศิลป์ชัย

เรื่องคันทนามกุมารเป็นเรื่องที่กำลังแสดงความสัมพันธ์ของผู้คนในเมืองสาเกตกับเมืองจำปาศักดิ์ โดยกล่าวถึงตัวละครที่เมืองสาเกตได้เดินทางไปแสวงโชคที่เมืองจำปาศักดิ์ ซึ่งเป็นเมืองที่มีพระขามอำนาจมากเป็นใหญ่ในบรรดาเมืองใกล้เคียง⁴ เรื่องราวนี้สัมพันธ์สอดคล้องกับ

¹ จารุบุตร เรื่องสุวรรณ ผู้ปริวรรต. สังข์ศิลป์ชัย. 2524. หน้า 6 - 7 และ ขวัญ ปุณโณทก. เล่มเดิม. หน้า 246.

² นิวัฒน์ พ. ศรีสุวรรณนท์. ประวัติศาสตร์ไทยลาว-อีสาน. 2512. หน้า 242.

³ หอสมุดแห่งชาติ. ตำนานพระพุทธรูปยวดี. เอกสารเลขที่ 212. ประเภท กฝ. มัดที่ 5.

⁴ อัมพร นามเหลา ผู้ปริวรรต. ท้าวคันทนาม. 2529. หน้า 4 - 39.

บริเวณลึงคบรรพตแถบปราสาทวัดภู (ใกล้ ๆ เมืองจำปาศักดิ์) ที่เคยเป็นศูนย์กลางของอาณาจักร
 เขมร จึงอาจสันนิษฐานได้ว่าส่วนหนึ่งของเนื้อเรื่องเป็นการสะท้อนอิทธิพลทางการเมืองของ
 อาณาจักรเขมรในครั้งนั้น เพราะคำว่า "เมืองสาเกต" ที่ใช้เรียกบริเวณ "เมืองร้อยเอ็ด" มัก
 นิยมใช้เรียกก่อนที่อาณาจักรล้านช้างจะแผ่อิทธิพลเข้ามาในดินแดนแถบนี้ ในช่วงนั้นอาณาจักรเขมร
 ได้แผ่อิทธิพลเข้ามาปกครองเมืองต่าง ๆ ในแถบลุ่มแม่น้ำชีและลุ่มแม่น้ำโขง ต่อมาเมื่อศูนย์กลาง
 ทางการเมืองของอาณาจักรเขมรบริเวณนี้ถูกทิ้งร้างไป ชาวลาวได้เข้ามาตั้งศูนย์อำนาจแห่งใหม่
 แทน นับเป็นการตั้งศูนย์อำนาจอิสระแยกจากอาณาจักรหลวงพระบางและอาณาจักรเวียงจันทน์
 อาณาจักรจำปาศักดิ์ได้แผ่อิทธิพลเข้ามาปกครองเมืองต่าง ๆ ในแถบลุ่มแม่น้ำชีและลุ่มแม่น้ำโขงบาง
 ส่วนอีกครั้ง มีพรมแดนทางการเมืองมาถึงบริเวณที่เรียกว่า "หลักทอดยอดยัง"¹ อาณาจักรจำปา
 ศักดิ์จึงมีพื้นที่คลุมมาถึงเมืองร้อยเอ็ด เมืองสุวรรณภูมิ และเมืองฟ้าแดดสงยาง เรื่องคัณนามกุมาร
 จึงสะท้อนให้เห็นถึงอิทธิพลทางการเมืองแถบเมืองจำปาศักดิ์ที่คลุมมาถึงเมืองในแถบลุ่มแม่น้ำชีตอน
 กลางในเวลาอันยาวนาน และสันนิษฐานว่าเรื่องคัณนามกุมารน่าจะเป็นเรื่องที่เขียนขึ้นในเมือง
 แถบลุ่มแม่น้ำชีตอนกลางเพราะพบการสืบทอดต้นฉบับหลายฉบับในบริเวณนี้

วรรณกรรมพื้นปักษ์หลายอยู่ทั่วไปในอาณาจักรล้านช้างและดินแดนอีสานส่วนเหนือมีต้นกำเนิด
 จากดินแดนทั้งสอง เช่น เรื่องเลี้ยวสวาด ญาคันคาก นางตันไทร ท้าวเจ็ดไทหรือเจ็ดทะน
 พระรถ-เมรีหรือนางสิบสอง พระลักพระลาม ควายทพนี้ ท้าวฮุ่ง-หรือเจือง ชูลู-นางอ้าว ท้าวลิทอง
 ปลาแดกปลาหมอ ท้าวกำกาคำ ท้าวกำพร้าผีน้อย เขียงเมียง จำปาสักตัน² การสืบทอดทั้งคตินิยม
 และปรัชญาจากวรรณกรรมในรูปแบบนี้ดำเนินมาในระยะเวลากว่าสามศตวรรษที่ดินแดนอีสานส่วนเหนือ

¹ บริเวณทางสามตัน อันสามชวย หลักทอด ยอดยัง (บริเวณต้นยางสามตัน รุอันสามรุ
 เสาหินล้ม ต้นกำเนิดของลำน้ำยัง) เป็นบริเวณสิ้นสุดเขตอิทธิพลทางการเมืองของอาณาจักรจำปาศักดิ์
 หลักทอดคือเสาหินล้มมีอักษรไทยน้อยจารึกไว้ยังอยู่ในสภาพดี ตั้งอยู่บริเวณบ้านนาหว้า อำเภอ
 กุฉินารายณ์ จังหวัดกาฬสินธุ์ ยอดยังคือต้นลำน้ำยังเกิดจากเทือกเขามุขานเป็นสาขาของแม่น้ำชี
 อยู่ในเขตจังหวัดกาฬสินธุ์เช่นกัน (อ้างจากเดิม วิชาชัยพนกิจ. เล่มเดิม. หน้า 53.

² แหล่งเดิม.

ได้ตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของอาณาจักรล้านช้างและแม้ว่าอาณาจักรขอมและรัตนโกสินทร์ตอนต้นได้เข้ามาทำการควบคุมดินแดนแถบนี้ในปี พ.ศ. 2321 ก็ตาม อาณาจักรไทยก็ยังปล่อยให้อิทธิพลของวัฒนธรรมลาวดำเนินต่อมาโดยอิสระ¹ จึงทำให้กลุ่มคนในอีสานส่วนเหนือสืบทอด "วัฒนธรรมลาว" ไว้ได้อย่างสมบูรณ์แบบ ปรากฏการณ์เช่นนี้ทำให้สภาพสังคมอีสานส่วนเหนือแยกห่างออกจากบริเวณข้างเคียงคือดินแดนอีสานส่วนใต้ซึ่งอาณาบริเวณบางส่วนติดเทือกเขาผดุงเร็กนั้นยังคงรักษาวัฒนธรรมเขมรอย่างเหนียวแน่น² แม้ว่าบางส่วนใกล้ ๆ เมืองโคราชอันเป็นเมืองศูนย์กลางของเขตนี้ได้เกิดการเปลี่ยนแปลงจากวัฒนธรรมเขมรเป็นวัฒนธรรมแบบไทยภาคกลางไป

3.3 กลุ่มคนและการผสมผสานกับวัฒนธรรมลาว

ดินแดนอีสานมีกลุ่มคนชาวพื้นเมืองอาศัยอยู่มานานแล้ว มีหลักฐานเห็นได้อย่างชัดเจนว่า ในสมัยเจ้าชายจิตรเสนในพุทธศตวรรษที่ 12 มีเมืองขนาดใหญ่อยู่หลายเมือง³ เจ้าชายจิตรเสนได้สร้างศิลาจารึกประกาศชัยชนะเอาไว้ เพื่ออ้างสิทธิ์ในการครอบครอง และกลุ่มเมืองเหล่านั้นก็ยังคงปรากฏหลักฐานอยู่ในปัจจุบัน นอกจากนี้แล้วกลุ่มคนในอีสานก็มีการสืบทอดเรื่องราวตำนานที่อธิบายถึงความเป็นมาของบ้านเมืองและเผ่าพันธุ์ของผู้คนในดินแดนแถบนี้ ซึ่งเอกสารเหล่านี้ล้วนเป็นเอกสารที่เก่าแก่ เรื่องราวของกลุ่มคนในอีสานที่เก่าแก่อันจะเป็นเหตุผลที่ยืนยันได้ว่า ชาวพื้นเมืองในอีสานมีการสืบเชื้อสายกันเรื่อยมา

¹ ชวัช ปณโกตก. วรรณกรรมอีสาน. 2522. หน้า 40 - 41

² จารุวรรณ ธรรมวัตร. คดีชาวบ้านอีสาน. ม.ป.ป. หน้า 130.

³ เช่นเมืองฝ้าย เมืองแอม เมืองเตย และเมืองโขงเจียมก็เคยเป็นชุมชนเก่ามาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 12 ดังจะเห็นได้ว่าสถาปัตยกรรมแบบเขมร คือทับหลังที่วัดสระแก้วมีลวดลายเป็นศิลปะร่วมสมัยนี้ และที่สำคัญคือมีจารึกเจ้าชายจิตรเสนหลักหนึ่งตั้งอยู่ในบริเวณอำเภอโขงเจียม (ดูเพิ่มเติมในกองแก้ว วีระประจักษ์. "อารยธรรมอีสานสมัยพระเจ้ามเหศวรวัน," ศิลปากร. 32(3) : 13 - 17 ; กรกฎาคม - สิงหาคม. 2531 และศรีศักร วัลลิโภดม. "ศรีสะเกษเขตเขมรป่าดง," เมืองโบราณ. 15(4) : หน้า 34 ; ตุลาคม - ธันวาคม. 2532.

เมื่อชาวลาวได้อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานปะปนกับชาวท้องถิ่น ชาวลาวได้มีอิทธิพลเหนือชาวท้องถิ่น โดยการเลือกทำเลตั้งถิ่นฐานในที่อุดมสมบูรณ์และทำการครอบงำวัฒนธรรมท้องถิ่นเหล่านั้น¹ มีสิ่งซึ่งน่าสังเกตอย่างยิ่งว่าเหตุใดชาวท้องถิ่นและชาวลาวจึงได้ผสมผสานทางเชื้อชาติและวัฒนธรรมกันสนิทจนไม่มีกระแสขัดแย้งทางวัฒนธรรมจากชาวท้องถิ่นปรากฏออกมา แท้ที่จริงแล้วกลุ่มคนที่รับ "วัฒนธรรมลาว" ในอีสานนั้นยังมีความแตกต่างทางด้านภาษาอยู่บางประการ กล่าวคือ ประชาชนบางกลุ่มในอีสานส่วนเหนือสืบทอดภาษาพูดแตกต่างกันมานาน² และได้สืบทอดลักษณะที่เป็นเอกลักษณ์ของกลุ่มตนจนเห็นความแตกต่างนี้ได้ในปัจจุบัน ประชาชนที่มีภาษาพูดแตกต่างจากภาษาพูดของชาวลาวทั่วไปจะพูดไม่ชัดเจนในพยัญชนะบางตัวที่ออกเสียง ล เป็นเสียง ด สลับกันเช่นเมื่อจะพูดคำว่า "สีด้า" ตามสำเนียงลาวทั่วไปก็ออกเสียงเป็น "สีล้า" ขณะที่คำว่า "ทางลัด" ก็ออกเสียงเป็น "ทางดัด" (ตามสำเนียงภาษาถิ่นเฉพาะ) นอกจากนี้แล้วยังมีพยัญชนะที่ออกเสียงไม่ชัดเจนและสลับเสียงกันอีกมากคือออกเสียง ว เป็น บ ออกเสียง ร เป็น ด หรือแม้แต่สำเนียงในประโยคก็มีความแตกต่างกันอีกด้วย ลักษณะเช่นนี้เป็นความแตกต่างที่เด่นชัดจึงสันนิษฐานได้ว่าน่าจะมีสาเหตุมาจากพื้นฐานความเป็นมาทางเชื้อชาติและเผ่าพันธุ์แตกต่างกันมาตั้งแต่บรรพกาล เมื่อชาวท้องถิ่นผสมผสานกับกลุ่มคน "วัฒนธรรมลาว" และพยายามจะเลียนเสียงแต่ก็ทำไม่ได้ โดยเฉพาะพยัญชนะที่ออกเสียงยาก จึงได้กลายเป็นวัฒนธรรม "กลุ่มเสียงเพี้ยน" เรื่อยมาตั้งแต่บรรพบุรุษจนถึงรุ่นลูกหลาน และที่สำคัญก็คือ กลุ่มคนภาษาลาวเพี้ยนดังกล่าวนี้กระจ่ายอยู่ทั่วไปในดินแดนอีสานส่วนเหนือ³ โดยมักตั้งถิ่นฐานปะปนอยู่กับ "กลุ่มวัฒนธรรมลาว" เป็นกลุ่ม ๆ จึงน่าจะลอกเลียนแบบผิดไปโดยบังเอิญ ไม่ใช่ลักษณะของเอกลักษณ์เฉพาะของอาณาจักรโคอาณาจักรหนึ่งในดินแดนอีสานที่สร้างสมภาษาพูดของตนเองแบบนั้น หากแต่กลุ่มที่ลอกเลียนภาษาไม่ชัดนี้อาจเป็นชาวนั้นเมืองเดิมที่เคยครอบครองท้องถิ่นมาก่อนนั่นเอง

¹ แหล่งเดิม.

² จารุบุตร เรื่องสุวรรณ. เล่มเดิม. หน้า 1 - 2.

³ แหล่งเดิม.

4. ศาสนาในดินแดนอีสานส่วนเหนือ

ดินแดนอีสานส่วนเหนือเป็นศูนย์กลางของพุทธศาสนานิกายเถรวาทมาตั้งแต่สมัยอาณาจักรโคตรโม¹ พุทธศาสนานิกายเถรวาทได้มีอิทธิพลต่อชีวิตประจำวันของผู้คนในบริเวณนี้เรื่อยมา ดังจะเห็นได้ว่าเป็นการสร้าง "พระธาตุ" ซึ่งเป็นศาสนสถานทางพุทธศาสนากระจายอยู่ทั่วไปในดินแดนอีสานส่วนเหนือ กล่าวคือเมื่อมีการนำพุทธศาสนาเข้ามาเผยแพร่ในดินแดนแถบนี้ กลุ่มพระสงฆ์พุทธได้ัญญะพระอรังคธาตุของพระพุทเจ้าเข้ามาเพื่อเป็นสัญลักษณ์ทางศาสนาด้วย² ประชาชนจึงได้ช่วยกันสร้างศาสนสถานรูปทรงสี่เหลี่ยมสูงมียอดเรียวและแหลม เพื่อประดิษฐานพระอรังคธาตุของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า³ คำว่า "พระธาตุ" หรือ "พระบรมธาตุ" สันนิษฐานว่าในตอนแรกหมายถึงสถานที่บรรจุธาตุของพระพุทเจ้า แต่ต่อมาได้ใช้เรียกสิ่งก่อสร้างที่มีรูปแบบเดียวกันนี้ว่า "พระธาตุ" ทั้งหมด พระธาตุที่สร้างในยุคแรกของการสถาปนาพุทธศาสนาเกี่ยวข้องกับอาณาจักรโคตรโม ได้แก่ พระธาตุอิงฮัง พระธาตุเชิงชุม พระพุทบาทบัวบก พระธาตุพนม สำหรับพระธาตุภูเพ็ก และพระธาตุนารายณ์เจงเวงทั้งหมดกล่าวไว้ในตำนานพระธาตุพนมว่าสร้างร่วมสมัยกับพระธาตุพนมเช่นเดียวกัน แต่เมื่อพิจารณาหลักฐานทางโบราณคดีที่พระธาตุทั้งสองแล้วกลับพบว่าเป็นศาสนสถานที่มีสิ่งก่อสร้างแบบเขมรปะปนอยู่ อย่างไรก็ตามหากวิเคราะห์จากข้อเท็จจริงที่พบว่า ที่พระธาตุเชิงชุมมีจารึกอักษรขอมกล่าวถึงอิทธิพลทางการเมืองของอาณาจักรเขมรอยู่ด้วยแล้ว⁴ ก็อาจสันนิษฐานได้ว่าพระธาตุทั้งหมดที่กล่าวมาข้างต้นล้วนคงสร้างก่อนที่อิทธิพลทางการเมืองของอาณาจักรเขมรจะแผ่เข้ามามีอิทธิพลทางการเมืองแทนชาวพื้นเมือง ชาวลาวเคยใกล้ชิดกับชาวท้องถิ่นมาก่อนโดยการติดต่อทางแม่น้ำโขง การฟื้นฟูรูปแบบศาสนสถานตามคติดั้งเดิมผสมผสานกับคติของชาวลาวจึงได้เริ่มต้น

¹ หอสมุดแห่งชาติ. ตำนานอรังคธาตุกับขีระใหม่ตอน 2. เอกสารเลขที่ 147.

ประเภท กฟ. มัดที่ 3.

² แหล่งเดิม.

³ แหล่งเดิม.

⁴ แหล่งเดิม.

เพราะศาสนสถานเหล่านี้ส่วนใหญ่อยู่บริเวณลุ่มแม่น้ำโขงตอนกลาง ชนชั้นปกครองของชาวลาวได้ใช้พุทธศาสนาเป็นเครื่องมือในการรวมกลุ่มคนหลายเผ่าหลายเชื้อชาติเข้าด้วยกัน¹ ให้มีจิตสำนึกในความเป็นหนึ่งเดียวทางศาสนา อันเป็นยึดบ้าน - คองเมืองชนิดหนึ่งของอาณาจักรล้านช้าง เจ้ามหาชีวิตของอาณาจักรล้านช้างเองก็ได้แผ่อิทธิพลเข้ามาปกครองกลุ่มรัฐประชาคมเมืองที่มีพุทธศาสนาเป็นแกนกลางของสังคมอยู่แล้ว และพระองค์ทรงเป็นผู้นำการก่อสร้างและบูรณะพระธาตุ² เพื่อแสดงถึงความสามัคคีในกลุ่มประชาชนชาวพุทธของพระองค์อีกทางหนึ่งด้วย (ฮืด - คองของล้านช้างถือว่าประชาชนคือข้าของแผ่นดิน เป็นสมบัติของเจ้ามหาชีวิตที่จะขายให้ต่างเมืองก็ได้³) การบูรณะพระธาตุเก่าและการก่อสร้างพระธาตุใหม่จึงได้กลายเป็นวัฒนธรรมสำคัญของประชาชนในอาณาจักรล้านช้าง ดังจะเห็นว่ามี "พระธาตุ" ต่าง ๆ เกิดขึ้นมามากมายในอาณาบริเวณกว้างขวาง ทั้งทางทิศเหนือถึงเมืองหลวงพระบางและทางด้านล่างมีอาณาบริเวณถึงกลุ่มเมืองในลุ่มแม่น้ำชี ได้แก่ พระธาตุภูจอมศรี (ตั้งอยู่ใจกลางเมืองหลวงพระบาง)⁴ พระธาตุหลวง (ตั้งอยู่ใจกลางกรุงเวียงจันทน์) พระธาตุศรีโคตรบูรหรือพระธาตุโพน (ตั้งอยู่แขวงท่าแขกประเทศลาว)⁵ พระธาตุขามแก่น (อยู่บริเวณอำเภอเมืองจังหวัดขอนแก่น) พระธาตุยาคู (อยู่บริเวณอำเภอกมลาไสยจังหวัดกาฬสินธุ์)⁶ พระธาตุบ้านแก้ง (อยู่ในจังหวัดชัยภูมิ) พระธาตุกุดจอก (อยู่ในจังหวัดชัยภูมิ) พระธาตุสีแก้ว (อยู่บริเวณบ้านสีแก้ว อำเภอเมือง จังหวัดร้อยเอ็ด) พระธาตุก่องข้าวน้อยฆ่าแม่ (อยู่บริเวณบ้านตาดทอง อำเภอเมือง จังหวัดยโสธร) พระธาตุบ้านสะเดา (อยู่บริเวณบ้านสะเดา จังหวัดยโสธร) พระธาตุเวียงจัว (อยู่บริเวณบ้านโคกป่าฝาง จังหวัด

¹พิเศษ เจียจันทร์พงษ์. "สรุปผลการปฏิบัติงานและการศึกษาทางโบราณคดีเกี่ยวกับพระธาตุพนม," ศิลปากร. 20(1 - 2) : 146 - 160 ; พฤษภาคม - กรกฎาคม 2519.

²แหล่งเดิม.

³อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว ผู้ปริวรรต. เล่มเดิม. หน้า 56.

⁴สุจิตต์ วงษ์เทศ. เจ๊กปนลาว. 2530. หน้า 70.

⁵อุทัย เทพสิทธิ์า. ความเป็นมาของไทย - ลาว. 2516. หน้า 132.

⁶สรุปผล ดำริห์กุลและคณะ. อีสาน. 2532. หน้า 26 - 39.

หนองคาย) พระธาตุนาตุน (อยู่บริเวณอำเภอหนองคาย จังหวัดมหาสารคาม) พระธาตุเวณเฑาะว์อยู่บริเวณอำเภอเวณเฑาะว์ จังหวัดนครพนม) พระธาตุบาปวน (อยู่ในจังหวัดหนองคาย) และพระธาตุศรีสองรัก (อยู่บริเวณอำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย) ศาสนสถานเหล่านี้แสดงให้เห็นถึงความรุ่งเรืองอย่างมากมายของพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท และได้รับการสืบทอดมาทุกยุคทุกสมัย ไม่เสื่อมคลาย

ศาสนาพุทธนิกายเถรวาทได้กระจายตัวไปตามลำแม่น้ำโขงจนถึงถิ่นที่อยู่ของชาวไทยลื้อในดินแดนสิบสองพันนา¹ สันนิษฐานว่าเมืองหลวงพระบางและกลุ่มเมืองบิหารได้รับอิทธิพลของพุทธศาสนาในเวลาใกล้เคียงกันด้วย เพราะมีหลักฐานทางโบราณคดีคือพระธาตุจอมศรีที่อยู่ใจกลางเมืองหลวงพระบาง มีรูปทรงส่วนบนลอกเลียนแบบไปจากพระธาตุพนม ส่วนที่พงศาวดารลาวกล่าวว่าในสมัยพระเจ้าฟ้างุ้มยังไม่มีพระศาสนา มเหสีของพระเจ้าฟ้างุ้มซึ่งเป็นพระธิดาของกษัตริย์เขมรจึงได้นำพระพุทธรูปและพระคัมภีร์มาจากอาณาจักรเขมรนั้น² สันนิษฐานว่าเป็นเพียงการนำสัญลักษณ์ (Symbolics) และรูปเคารพเข้ามาสู่อาณาจักรล้านช้างขณะที่ยังไม่มีผลงานทางด้านศิลปะของตนเอง ดังจะเห็นเหตุการณ์ทำนองนี้ในรัชสมัยพระเจ้าโพธิ์สาร์ราช ได้อัญเชิญพระไตรปิฎกมาจากอาณาจักรล้านนา³ และในสมัยพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช พระองค์ก็ได้เชิญพระแก้วมรกตมาจากอาณาจักรล้านนาประดิษฐานไว้ที่กรุงเวียงจันทร์เช่นเดียวกัน⁴ อิทธิพลของศาสนาพุทธจึงน่าจะมียอดไปถึงเมืองหลวงพระบางก่อนสมัยพระเจ้าฟ้างุ้มแล้วเพราะเมืองหลวงพระบาง และ

¹ ศาสนาพุทธเริ่มแผ่ขยายไปถึงสิบสองพันนาพร้อม ๆ กับการเริ่มเกิดเป็นชุมชนเมืองของเมืองเชียงรุ่ง มีหลักฐานทางโบราณคดีในดินแดนสิบสองพันนา คือ พระธาตุเชียงเงินที่เก่าแก่เป็นที่สักการบูชาของชาวไตลื้อจำนวนมากดูเพิ่มเติมในธิดา สารสา. "จากหนองจ้อเกาถึงขุนเจืองในพรมแดนของชนชาติ," เมืองโบราณ. 15(3) : 74 - 82 ; กรกฎาคม - กันยายน.

2532. และทวี สว่างปัญญากร. ตำนานลื้อเมืองสิบสองพันนา. 2529. หน้า 43.

² แหล่งเดิม.

³ แหล่งเดิม.

⁴ แหล่งเดิม.

เวียงจันทน์เคยตกอยู่ภายใต้อิทธิพลทางการเมืองของอาณาจักรสุโขทัย¹ และคงจะได้รับอิทธิพลของพุทธศาสนาจากอาณาจักรสุโขทัยด้วย ดินแดนอีสานส่วนเหนือมีความสัมพันธ์กับเมืองหลวงพระบางอย่างใกล้ชิดมาก่อนสมัยพระเจ้าฟ้างุ้ม ในฐานะที่เป็นสังคมร่วมกันทางศาสนา ดังจะเห็นว่าเมืองในอีสานส่วนเหนือได้นำเอารูปแบบการปกครองแบบล้านช้างมาใช้ก่อนที่พระเจ้าฟ้างุ้มจะรวบรวมดินแดนแถบนี้เข้าเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรล้านช้างด้วย² รูปแบบต่าง ๆ ที่ดินแดนอีสานส่วนเหนือได้ผสมกลมกลืนจนกลายเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรล้านช้างที่สมบูรณ์นี้ นับว่าแตกต่างจากดินแดนลุ่มแม่น้ำมูลที่กลุ่มเมืองแถบนี้มีรัฐประชาคมที่แตกต่างกัน ไปอีกรูปแบบหนึ่ง

5. ดินแดนอีสานส่วนใต้ : กับวัฒนธรรมเขมร

ดินแดนแถบลุ่มแม่น้ำมูลไปจนถึงแนวเทือกเขาพนมดงรัก เป็นดินแดนที่มีความใกล้ชิดกับอาณาจักรเขมรมาตลอด เพราะมีเส้นทางคมนาคมติดต่อทางช่องตะโก ช่องเม็ก ช่องจอมและช่องเสม็ด³ เส้นทางเหล่านี้ถูกใช้เป็นเส้นทางคมนาคมติดต่อกันมานานตั้งแต่สมัยอาณาจักรเขมรเรืองอำนาจในพุทธศตวรรษที่ 16 - 18 ดังจะเห็นได้จากการสร้างถนนโบราณจากเมืองพระนครหลวงไปจนถึงฉะเชิงเทรา⁴ ประชาชนในบริเวณนี้ส่วนใหญ่เป็นเชื้อชาติเขมร และใช้ภาษาเขมรเป็นภาษาใน

¹ ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 1 (จารึกสุโขทัย). 2512. หน้า 10.

² แหล่งเดิม.

³ Paitoon Mikusol, Social and Cultural History of Northeastern Thailand from 1868 - 1910 : A Case Study of the Huamuang Khamen Padong Surin Sangkha and Khuhan). 1984. p.32.

⁴ แหล่งเดิม.

ชีวิตประจำวัน¹ นอกจากกลุ่มชาวเขมรแล้วก็มีชาวลู เฮอ และกุษหรือส่วย² ที่อพยพมาจากเมือง
อิตปือ เมืองแสนปาง อาศัยอยู่ปะปน ชาวลู เฮอ และชาวล่วยตั้งถิ่นฐานอยู่บริเวณลุ่มแม่น้ำมูลตอน
ปลาย ซึ่งกลุ่มเมืองในแถบนี้ต้องส่งส่วยช้าง และของป่าให้กับอาณาจักรอยุธยาจะต้องถูกเรียกว่า
"ชาวล่วย" อย่างไรก็ตามแม้ว่าชาวลู เฮอ และชาวกุษ จะเป็นชนกลุ่มน้อยในกลุ่มเมืองวัฒนธรรม
เขมร แต่ก็มีความสัมพันธ์กันในฐานะกลุ่มเมืองรัฐประชาคมเดียวกันมานาน ชนกลุ่มน้อยเหล่านี้จึง
สื่อสารภาษาเขมรรู้เรื่อง³ กลุ่มคนทั้งหมดในดินแดนอีสานส่วนใหญ่ได้ติดต่อกฎหมายได้อิทธิพลทางการเมือง
ของอาณาจักรอยุธยา ตั้งแต่สมัยพระบรมราชาธิราชที่ 2 แต่อาณาจักรอยุธยาได้ทำการควบคุม
อย่างหลวม ๆ ส่วนมากมุ่งความสนใจไปที่เมืองขนาดใหญ่ คือเมืองนิคมาย และเมืองพนมรุ้ง (หรือ
เมืองนางรองในเขตจังหวัดบุรีรัมย์) ส่วนเมืองบรีวารเล็ก ๆ ใกล้เคียงเขาพนมดงเร็กนั้นตั้งแต่
เมืองนิคมายและเมืองพนมรุ้งอีกที ทำให้กลุ่มเมืองบรีวารซึ่งมีประชาชนเป็นชาวเขมร ยังรักษา
ขนบธรรมเนียมประเพณีแบบเขมรเอาไว้ได้อย่างเหนียวแน่น กล่าวคือ ประชาชนชาวเขมรสูง⁴
ในอีสานส่วนใหญ่ได้สืบทอดภาษาพูดและภาษาเขียนเป็นภาษาเขมร ขณะเดียวกันตำนานและนิทาน
พื้นบ้านที่สืบทอดในกลุ่มคนภาษา เขมรก็เป็นอีกโลกทัศน์หนึ่ง ซึ่งยากแก่คนในอีสานส่วนใหญ่อันมี
วัฒนธรรมลาวจะเข้าใจร่วมกันได้ นิทานปรัมปราและตำนานของชาวเขมรสูงหรือเขมรปาดงเหล่านี้
สืบทอดมีมากมายหลายเรื่อง เช่น รุ่งตะนัน โทณดัม แรียซอ (ภาษาเขมรปาดง แปลว่า เรื่อง
ตำนานลูกช้างเผือก) รุ่ง แย็ย นอง เอา (แปลว่าเรื่องชายกับหลาน) รุ่งเนียะเมียนน้อยญา

¹ จารุบุตร เรื่องสุวรรณ. ของดื้ออีสาน. 2519. หน้า 10 - 11.

² ชนกลุ่มน้อยสามกลุ่มคือ ลู เฮอ และกุษ ชาวกุษเป็นที่รู้จักของกลุ่มคนในอาณาจักรอยุธยา
มากกว่าคนสองกลุ่มแรก คนอาณาจักรอยุธยารู้จักกุษอย่างช้าในพุทธศตวรรษที่ 20 (อ้างจากกรม
ศิลปากร. ประชุมพงศาวดารภาค 3. 2506. หน้า 17.)

³ แหล่งเดิม.

⁴ คำว่าเขมรสูงใช้เรียกกลุ่มคนเชื้อชาติ เขมรที่อาศัยอยู่ในภาคอีสานเพราะอาศัยอยู่ใน
พื้นที่แถบดินสูง (อ้างจากจิตร ภูมิศักดิ์. "ขอบฟ้าเขาเขียว (เขมรเลียบนคร ถา,"
ศิลปวัฒนธรรม. 1(7) : 19 - 23 ; 2523.)

(แปลว่าเรื่องคนมีปัญญา) รุ่งเรืองเชยตรา (แปลว่าเรื่องนางเชยตรา) รุ่งเด่น ปัทมฉ่องโลก
ครู (แปลว่าเรื่องผู้เมืงกับพระครู) รุ่งอาจารย์คิดเต็ง (แปลว่าเรื่องอาจารย์ชวาณาย)¹ และ
ตำนานเรื่องปาจิต - อรพินท์²

ตำนานและนิทานที่ยกตัวอย่างมาเจ็ดเรื่องแรกไม่ได้มีการแปลเป็นภาษาอื่น แต่ยังคงมี
การสืบทอดและเข้าใจกันอย่างลึกซึ้งในกลุ่มคนชาวเขมรสูงเท่านี้³ ส่วนตำนานเรื่องปาจิต -
อรพินท์นั้น เนื่องจากเป็นเรื่องราวของกลุ่มผู้นำเขมร อีกทั้งยังมีคติแอบแฝงอยู่ภายในเรื่องอย่าง
ดีเยี่ยม ทำให้มีการกระจายและแปลสืบทอดเป็นภาษาอื่น ดังจะเห็นได้ว่าตำนานปาจิต - อรพินท์
มีปรากฏอยู่ในหนังสือปัญญาสชาดกซึ่งเป็นวรรณกรรมชิ้นเอกของอาณาจักรล้านนา⁴ ขณะเดียวกัน
ราชสำนักอยุธยาได้รับรู้ตำนานนี้ จึงมีกล่าวหาตึงอยู่ในโคลงทวาทศมาสที่เขียนขึ้นในราชสำนัก
อยุธยา⁵ ส่วนประชาชนกลุ่มวัฒนธรรมลาวก็รับรู้เรื่องนี้เช่นกัน ดังจะเห็นได้จากภาวาตนางอรพินท์
กับสามเณรบนด้นมะเดื่ออยู่ที่วัดทุ่งศรีเมืองจังหวัดอุบลราชธานี⁶ อย่างไรก็ตามตำนานปาจิต -
อรพินท์ยังคงเป็นตำนานที่กล่าวถึงความสัมพันธ์ของเมืองพระนครหลวง (เมืองหลวงของอาณาจักร
เขมร) กับกลุ่มเมืองในดินแดนอีสานส่วนใต้เท่านั้น

ประชาชนชาวเขมรในอีสานส่วนใต้ยังได้สืบทอดวัฒนธรรมประเพณีจากอาณาจักรเขมร
โบราณอีกหลายอย่าง เช่น การละเล่นกันตรึม⁷ ซึ่งใช้ภาษาเขมรร้องโต้ตอบคารมระหว่างหญิง

¹ สมจิตร พ่วงบุตร (บรรณาธิการ). นิทานพื้นบ้านในจังหวัดสุรินทร์และศรีสะเกษ.
2527. หน้า 55 - 96.

² สมจิตร เรืองเดช ผู้ปริวรรต. ปาจิต - อรพิน (วรรณกรรมพื้นบ้านจากสมเด็จข
โบราณ). 2526. หน้า 1 - 5.

³ แหล่งเดิม.

⁴ กรมศิลปากร. ปัญญาสชาดก. 2499. หน้า 698 - 719.

⁵ พระยาวราช. โคลงทวาทศมาส. 2504. หน้า 5 - 7.

⁶ สุกัญญา ภัทราชัย. เล่มเดิม. หน้า 146.

⁷ แหล่งเดิม.

และชาย การละเล่นกันตรึมมีท่วงทำนองดนตรี จังหวะเป็นแบบเขมร และเนื้อร้องก็เป็นภาษาเขมร นับเป็นการละเล่นที่เป็นแบบเดียวกับการเล่นในเขมรต่ำ¹ นอกจากนี้แล้วยังมีเพลงพื้นเมืองอื่น ๆ ที่ขับร้องโดยภาษาเขมรคือเพลงจรัญเอนกาว เพลงจรัญโงนา เพลงเจริ่งตรด และเพลงอาโย อย่างไรก็ตามเมื่ออาณาจักรอยุธยาทำการปกครองดูแลเมืองจันทและพม่ารุ่งเรืองอย่างเป็นทางการในสมัยพระบรมราชาธิราชที่ 2 แล้วราชสำนักอยุธยาได้นำเอารูปแบบการเมืองการปกครองและกฎเกณฑ์ราชสำนักมาใช้ในดินแดนแถบนี้ อาณาจักรอยุธยาได้ส่งเจ้านายจากภาคกลางเข้ามาเป็นผู้ปกครองด้วย² ความเป็นเมืองขนาดใหญ่ของเมืองจันทและพม่ารุ่งเรืองในกลุ่มเมืองเล็ก ๆ อื่น ๆ ทำให้เมืองเหล่านี้ดึงดูดคลื่นวัฒนธรรมไทยจากราชสำนักไทยโดยตรง จึงมีการเปลี่ยนแปลงภาษาพูดและวัฒนธรรมหลายอย่างในกลุ่มคนที่อยู่บริเวณเมืองจันท พม่ารุ่ง และโคราช³ ดังจะเห็นว่าภาษาพูดในกลุ่มเมืองดังกล่าวเปลี่ยนไปจากภาษาดั้งเดิมคือภาษาเขมร (ทั้ง ๆ ที่กลุ่มเจ้าเมืองนครราชสีมาก็มีเชื้อสายเขมร) กลายเป็นภาษาไทยที่เพี้ยนไปจากภาษาของกลุ่มคนไทยภาคกลางเพราะการเลียนแบบเสียงที่ผิดจึงถูกเรียกเป็นเอกลักษณ์พิเศษว่า "ภาษาไทยโคราช"⁴ ซึ่งประชาชนผู้นับถือนภาษาไทยโคราชก็จะเรียกตนเองว่า "ไทยโคราช" ชาวไทยโคราชก็มีการเล่นเพลงโคราชซึ่งมีลักษณะคล้ายคลึงกับเพลงฉ่อยและเพลงปรบไกวของคนภาคกลางเป็นอย่างมาก⁵

¹แหล่งเดิม. หน้า 25 - 44 และสงบบ บุคคล้อยและคนอื่น ๆ. การละเล่นในอีสานใต้. ม.ป.ป. หน้า 22.

²ไพฑูรย์ มิกุล. "ความสัมพันธ์ระหว่างหัวเมืองขึ้นนอกกับราชสำนักสยาม," ใน รวมบทความเกี่ยวกับอีสานศึกษา. (รวมบทความ) 2528. หน้า 65.

³เมืองโคราชเดิมตั้งอยู่บริเวณอำเภอสูงเนินต่อมาได้ย้ายมาอยู่ที่บริเวณริมทุ่งทะเลบัว ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชจึงเปลี่ยนชื่อมาเป็นเมืองนครราชสีมาถึงปัจจุบัน (อ้างจากกรมพระยาดำรงราชานุภาพ. เที่ยวตามทางรถไฟ. 2498. หน้า 115.)

⁴วิช ปุ่นโตทก. เล่มเดิม. หน้า 16.

⁵ทิศไท เจริญธรรม. "เพลงโคราช," ศิลปวัฒนธรรม. 15(2) : 8 - 20 ;

6. ดินแดนอีสานส่วนใต้ : กับวัฒนธรรมของคนไทยภาคกลาง

แม้ว่าอาณาจักรอยุธยาจะทำการปกครองเมืองในดินแดนอีสานส่วนใต้อย่างหลวม ๆ แต่อาณาจักรอยุธยาก็นำธรรมเนียมการปกครองแบบอยุธยาไปใช้ในดินแดนส่วนนี้ กล่าวคือมีการนำตำแหน่งเจ้าเมือง ปลัด ยกกระบัตรเมืองและตำแหน่งอื่น ๆ¹ มาใช้เป็นตำแหน่งการปกครองเมืองในอีสานส่วนใต้ ทำให้เกิดการผสมผสานระหว่างกลุ่มผู้นำท้องถิ่นกับกลุ่มผู้นำต่างถิ่น (โดยเฉพาะผู้นำต่างถิ่นจากภาคกลางของประเทศไทย) ที่โยกย้ายมาขึ้นตำแหน่งตามเมืองต่าง ๆ ปะปนกับกลุ่มผู้นำท้องถิ่น จึงมีการรับเอาธรรมเนียมต่าง ๆ ที่แพร่กระจายมาพร้อมกับอำนาจทางการเมือง เช่น มารยาทสังคม ระเบียบการเขียนถวายรายงาน หรือแม้แต่ภาษาพูดและภาษาเขียนก็ต้องเรียนรู้เพื่อให้สามารถสื่อสารกับเมืองหลวงได้สะดวก เมืองในดินแดนอีสานส่วนใต้จึงกลายเป็นเมืองเครือข่ายของอาณาจักรอยุธยาตั้งแต่สมัยพระบรมราชาธิราชที่ 2 เป็นอย่างชัด²

เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการปกครองในสมัยพระบรมไตรโลกนาถ การเปลี่ยนแปลงรูปแบบดังกล่าวมีผลบังคับใช้ต่อดินแดนอีสานส่วนใต้ด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมืองโคราชได้รับการยกกระบัตรให้เป็นเมืองเจ้าพระยามหานคร³ เมืองหน้าด่านทางทิศตะวันออกทำหน้าที่ควบคุมเมืองบริวารแถบลุ่มแม่น้ำมูล

เมืองโคราช (หรือต่อมามีการย้ายไปสร้างที่ใหม่เรียกว่าเมืองนครราชสีมา) มีบทบาทเด่นชัดมากในสมัยธนบุรีและรัตนโกสินทร์ตอนต้น ในฐานะเมืองใหญ่ที่เป็นด่านหน้าคอยรับเรื่องราวที่เกิดขึ้นในดินแดนอีสาน และกลุ่มเมืองในฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง⁴ เพื่อรายงานต่อเมืองหลวงอีกทอดหนึ่ง นอกจากนี้แล้วเจ้าเมืองนครราชสีมายังได้รับความไว้วางใจให้มำนาจเด็ดขาดเหนือเจ้า

¹ แหล่งเดิม.

² หอสมุดแห่งชาติ. พระราชพงศาวดารฉบับหอพระสมุดวชิรญาณ เลขที่ 222, 2/ก 104.

จ.ศ. 801 - 803.

³ แหล่งเดิม.

⁴ วิโรจน์ หินแก้ว. เล่มเดิม. หน้า 132.

เมืองทุกเมืองในอีสานส่วนเหนือและอีสานส่วนใต้รวมไปถึงฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง¹ ลักษณะดังกล่าวนี้ว่ามีส่วนทำให้ชุมชนรอบ ๆ เมืองนครราชสีมาขึ้นดีและเต็มใจที่จะรับเอาวัฒนธรรมคนไทยภาคกลางมาเสริมฐานะบทบาททางการเมืองของตน² เมืองนครราชสีมาจึงมิได้เป็นเพียงเมืองเอกที่มีความใกล้ชิดกับเมืองหลวงเท่านั้น แต่ชาวเมืองนครราชสีมายังมีวัฒนธรรมแบบภาคกลางด้วย การที่ผู้นำเมืองนครราชสีมาและชาวเมืองได้รับความไว้วางใจทางการเมืองจากศูนย์อำนาจกลางมากกว่าเมืองอื่น ๆ ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ประชาชนกลุ่มหัวเมืองลาวซึ่งเปลี่ยนสภาพจากชาวล้านช้างมาเป็นสยาม จึงเรียกคนแถบเมืองนครราชสีมาว่า "ไทยโคราช" บางทีก็เรียกเพื่อเน้นความเด่นชัดว่า "ไทยเบ็ง"³ (หมายถึงไทยครึ่ง ๆ กลาง ๆ ไม่ใช่ไทยแท้เหมือนชาวไทยภาคกลาง) ซึ่งเป็นคำที่ชาวไทยโคราชไม่พอใจอย่างยิ่ง สำหรับกลุ่มเมืองในแถบลุ่มแม่น้ำมูลตอนปลาย (เมืองขุขันธ์ สังขะ ปทาสมนต์หรือสุรินทร์ ปราสาท ตลุงหรือเมืองประโคนชัย⁴ และเมืองปะหรือเมืองบุรีรัมย์) เป็นกลุ่มเมืองห่างไกลที่ติดกับอาณาจักรเขมร ผู้คนจึงใช้ภาษาพูดเป็นภาษาเขมรมาโดยตลอด⁵ การสื่อสารกับคนไทยภาคกลางมีความลำบากมาก⁶ เมืองนครราชสีมาจึงได้รับความไว้วางใจจากเมืองหลวงให้ทำการควบคุมเมืองเหล่านี้มาตั้งแต่สมัยอยุธยา แต่เนื่องจากกลุ่มชาวเขมรป่าดงและชาวญ้อในแถบนี้ มีความสามารถพิเศษในการจับช้างป่าและหางของป่าเป็นที่เลื่องลือไปถึงราชสำนักอยุธยา⁷ จึงเป็นกลุ่มเมืองที่ส่งส่วยพิเศษคือส่วยช้างและของป่าจนถูกเรียกว่า "เมืองส่วย" ตั้งแต่นั้นมา

¹ แหล่งเดิม.

² ยอดขง กับทิวไม้. "เพลงโคราชวรรณกรรมพื้นบ้านที่ถูกลืม," ศิลปวัฒนธรรม.

15(2) : 23 - 30 ; 2524.

³ แหล่งเดิม.

⁴ เมืองตะลุงมีมาก่อนสมัยโชกุนแล้ว (อ้างจากกรมศิลปากร. ประชุมพงศาวดารภาคที่ 71.

2481. หน้า 77.)

⁵ คณะกรรมการจัดทำหนังสือเมืองสุรินทร์. สุรินทร์. ม.ป.ป. หน้า 3 - 4.

⁶ ไททูลย์ มีกุล. ประวัติเมืองสุรินทร์. 2515. หน้า 3.

⁷ แหล่งเดิม.

7. ความแตกต่างทางวัฒนธรรมระหว่างดินแดนอีสานส่วนเหนือกับดินแดนอีสานส่วนใต้

ดินแดนอีสานส่วนเหนือมีวัฒนธรรมที่แตกต่างกับดินแดนอีสานส่วนใต้อย่างมากมาย กล่าวคือ ดินแดนทั้งสองมีพื้นฐานของความแตกต่างกันทางเชื้อชาติเผ่าพันธุ์และภาษา¹ เนื่องจากสภาพภูมิศาสตร์ที่ผูกพันอยู่กับศูนย์อำนาจทางการเมืองแตกต่างกัน ดินแดนอีสานส่วนเหนือเป็นบริเวณของกลุ่มคนวัฒนธรรมลาว มีตัวอักษรลาวใช้ในราชการบ้านเมือง และมีตัวอักษรธรรมอีสานใช้ในทางพระศาสนา ตัวอักษรเหล่านี้เป็นสื่อของวรรณกรรมล้านช้างที่อธิบายสรรพสิ่งในรูปของภาพย์ กลอน โคลง ฉันท์ ซึ่งการประพันธ์เหล่านี้ได้รุ่งเรืองในอาณาจักรล้านช้างมาก่อน พ.ศ. 1900² วรรณกรรมต่าง ๆ ของชาวอีสานส่วนเหนือมีเนื้อหาผูกพันอยู่กับฮีส - คองอันเป็นวินัยของสังคมล้านช้างที่ทำให้ผู้อ่านหรือผู้ศึกษาประเทืองปัญญา รอบรู้ในโลกทัศน์ทางการเมืองการปกครอง ขณะเดียวกันก็ผูกพันด้วยความเชื่อใน "แกน"³ ผู้อยู่เมืองบน (อาจไม่ใช่สวรรค์ แต่หากเป็นเมืองในหุบเขาสูง เมืองที่สูงจนน้ำในแม่น้ำไหลลงมาได้เรื่อย ๆ) นอกจากนี้ยังผูกพันกับ "นาค" ซึ่งถือเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ประจำท้องถิ่น⁴ ต่างกับดินแดนอีสานส่วนใต้ที่มีภาษาพูดเป็นภาษาเขมร มีความเชื่อชาญในการจับช้างป่าอย่างมากขณะที่ชาวลาวชอบเลี้ยงวัวและควายเป็นแรงงานแทนช้าง นอกจากนี้แล้วชาวอีสานส่วนใต้อยังเชื่อมั่นว่าถิ่นนี้คือมาตุภูมิเดิมของบรรพบุรุษตนอาศัยมาตั้งแต่บรรพกาลและมักจะไม่วินิจฉัยเรื่องถิ่นฐานไปหาถิ่นที่อื่น⁵ ดำเนินและปรับปราคติที่สืบทอดเต็มไปด้วยความยิ่งใหญ่และภาคภูมิใจ เช่น ความเชื่อเกี่ยวกับเจ้าชายกัมพู และเจ้าหญิงเมรว่าเป็นบรรพบุรุษของกลุ่มเชื้อพระวงศ์ของกลุ่มตน

¹ แหล่งเดิม.

² เห็นได้อย่างชัดเจนในวรรณกรรมเรื่องท้าวฮุ่งหรือเจืองซึ่งสันนิษฐานว่าแต่งอย่างช้าไม่เกิน พ.ศ. 1900 ตีรายละเอียดได้ใน จิตร ภูมิศักดิ์. บทวิเคราะห์มรดกทางวรรณคดีไทย. พ.ศ. 2523. หน้า 146 - 147.

³ กรมศิลปากร. เล่มเดิม. หน้า 28.

⁴ แหล่งเดิม.

⁵ จารุบุตร เรื่องสุวรรณ. เล่มเดิม. หน้า 10 - 11.

หรือแม้แต่ตำนานเทพนิยายเกี่ยวกับเรื่องเจ้าหญิงโสมากับพราหมณ์โกญทัญญะเป็นต้น¹ ความเชื่อใน ความยิ่งใหญ่ของบรรพบุรุษทำให้ชาวเขมรสูงสืบทอดขนบธรรมเนียมประเพณีของตนไม่เปลี่ยนแปลง ความแตกต่างทางเชื้อชาติเผ่าพันธุ์นับว่าเป็นสาเหตุทำให้เกิดความแตกต่างทางวัฒนธรรมด้วย เพราะกลุ่มคนในสมัยโบราณมีวัฒนธรรมเป็นสัญลักษณ์ที่แสดงออกถึงความเป็นเผ่าหรือความเป็นคน ในกลุ่มบ้านเมืองเดียวกัน ดังจะเห็นว่ากลุ่มคนโบราณมีวัฒนธรรมเป็นเอกลักษณ์ของตนเองในแต่ละเผ่า ไม่มีการเลียนแบบหรือปะปนกัน ซึ่งจะได้ชี้แจงว่าในการแบ่งปันเขตแดนกันระหว่าง อาณาจักรล้านช้างกับอาณาจักรญวณนั้นใช้วัฒนธรรมเป็นเส้นแบ่ง² คือเมืองใดที่มีเรือนเป็นถั่วบ้านร้าน มีเสา (บ้านยกพื้นสูง) นั้นให้อยู่ในความปกครองของลาว แต่เมืองใดที่เป็นตึกพื้นติดดินเป็นบ้านเมือง ของญวน อาณาจักรล้านช้างจึงมักบอกเขตแดนของตนเสมอว่าสิ้นสุดที่ "เรือนไม้ถั่วบ้านร้านมีเสา" การดำรงชีวิตของแต่ละเผ่านั้นมักผูกพันอยู่กับความเชื่อในปริบทประเพณีที่ตนเองสืบทอดมาตั้งแต่บรรพ บุรุษจึงแตกต่างกันไป เช่นกลุ่มชาวจีนชอบอยู่ตามป่าและภูเขาสูง ไม่ชอบสวมเสื้อผ้า ไม่ชอบอาบน้ำตัว จึงดำ ชาวชวาจึงเป็นสัญลักษณ์ของความสกปรกและด้อยวัฒนธรรมในสายตาของชาวลาว แกว และ

¹ ชาวเขมรเชื่อว่าบรรพบุรุษของตนคือเจ้าหญิงโสมฯ ซึ่งเป็นเจ้าหญิงในท้องถิ่นในยุคที่บ้าน เมืองเขมรยังไม่เจริญ พระนางโสมฯพยายามนำกองทัพขับไล่กลุ่มคนที่มาจากประเทศอินเดียซึ่งพา กันล่องเรือมาเพื่อหาถิ่นฐาน แต่พระนางโสมฯก็ต้องพ่ายแพ้แก่ชาวอินเดียผู้บุกรุกที่มีความเจริญกว่า พระนางจึงได้ยอมแต่งงานกับพราหมณ์โกญทัญญะหัวหน้าชาวอินเดียและได้มอบบ้านเมืองให้พราหมณ์ โกญทัญญะสาวมีปกครองและสืบเชื้อสายเรื่อยมา จนถึงสมัยพระเจ้าวรมันที่ 1 จึงได้มีการผสมผสาน กับเชื้อวงศ์อื่น คือพระเจ้าวรมันที่ 1 ได้ทราบอภิเชกสมรสกับเจ้าหญิงกัมพูราชลักษมีมีธิดาของ พระเจ้าศรุตวรมันซึ่งเป็นกลุ่มเชื้อวงศ์ที่สืบต่อมาจากเจ้าชายกัมพูและเจ้าหญิงเมรา ดังนั้นบุคคลทั้ง 4 คือ พราหมณ์โกญทัญญะ เจ้าหญิงโสมฯ เจ้าชายกัมพู และเจ้าหญิงเมราล้วนแต่เป็นบรรพบุรุษ ของกลุ่มเชื้อพระวงศ์เขมร (ดูเพิ่มเติมใน มจ. สุภัทรดิศ ดิศกุล. เล่มเดิม. ภาคผนวก) และ George Coede's, The Making of South East Asia. 1966. p 57 - 61.

² ลีลา วีระวงส์. พงสาวดารลาว. 2500. หน้า 55.

ฮ่อ¹ ในขณะที่ชาวข่าก็เห็นว่าเป็นจารีตประจํากลุ่มของตน และไม่ยอมรับสภาพต่ำต้อยนั้น ดังจะเห็นจากการรวมตัวกันก่อกบฏของชาวข่าที่มีขึ้นอยู่เสมอ²

กลุ่มคนชาวลาว ข่า แกว ฮ่อ และเขมรมักตั้งถิ่นฐานเป็นกลุ่ม ๆ ไม่ปะปนกัน เพราะแต่ละกลุ่มมีภาษาถิ่นและวัฒนธรรมท้องถิ่นเป็นของตนเอง เมื่อไปตั้งถิ่นฐานปะปนกันมักจะเกิดปัญหาทางภาษาและการศรัทธาวัฒนธรรมของกันและกัน³ ดังเช่นในสมัยพระครูโพนเสม็ดที่ชาวลาวได้อพยพไปตั้งเมืองอยู่ในเขตอาณาจักรเขมร ชาวเขมรเห็นว่าชาวลาวเป็นคนต่างวัฒนธรรมกับตนจึงเก็บภาษีชาวลาวผู้ตั้งถิ่นฐานแพง จนชาวลาวต้องถอยกลับคืนมาตั้งเมืองที่เมืองจำปาศักดิ์ วัฒนธรรมจึงเป็นความรู้สึก (Spirit) อย่างหนึ่งที่แสดงถึงความภาคภูมิใจในเผ่าพันธุ์ และเป็นสิ่งที่แต่ละเผ่าเชื่อมั่นว่าจะทำให้เผ่าพันธุ์ของตนอยู่รอดไม่หายสาบสูญ สำหรับชาวลาวแล้ว "วัฒนธรรม" จึงเป็นชีวิตอย่างหนึ่งที่จะต้องสืบทอดเอาไว้

7.1 ความแตกต่างทางคติชนวิทยาและวรรณกรรมในดินแดนอีสานส่วนเหนือและส่วนใต้

วรรณกรรมที่เกิดขึ้นในดินแดนอีสานส่วนเหนือและส่วนใต้แสดงให้เห็นถึงเครือข่ายรัฐประชาคมของเมืองแยกกันอยู่เป็นกลุ่ม ๆ ระหว่างอีสานส่วนเหนือและอีสานส่วนใต้ ตำนานเมืองฟ้าแดดสงยาง ที่กล่าวถึงสภาพการเมืองท้องถิ่นของเมืองต่าง ๆ ใกล้เคียงเมืองฟ้าแดดสงยาง คือเมืองสีแก้ว เมืองเชียงเหียน เมืองหงษ์ เมืองทอง ในบริเวณลุ่มแม่น้ำชีตอนกลาง⁴ บางเรื่องอาจเชื่อมโยงไปถึงเมืองแถบลุ่มแม่น้ำโขง เช่น ตำนานผาแดงนางไอ่

¹ เต็ม วิชาคณฺพจนกิจ. เล่มเดิม. หน้า 4 - 5.

² แหล่งเดิม.

³ หอสมุดแห่งชาติ. พงศาวดารเมืองนครจำปาศักดิ์. เอกสารเลขที่ 27/ช.

สมุดไทยดำ. ตีที่ 108. มัดที่ 2.

⁴ แหล่งเดิม.

และเรื่องพระลักพระลามเป็นต้น¹ ขณะที่วรรณกรรมของอีสานส่วนใหญ่กล่าวเฉพาะเมืองในแถบ
ลุ่มแม่น้ำมูลว่ามีความสัมพันธ์ต่อกันกับเมืองพระนครหลวงของเขมร เช่น ตำนานปาจิต - อรหันต์
เป็นต้น

วรรณกรรมเรื่องรามเกียรติ์เป็นวรรณกรรมที่แสดงให้เห็นความแตกต่างในการรับอิทธิพล
ทางวรรณคดีของดินแดนทั้งสองอย่างเด่นชัด กล่าวคือในกลุ่มคนเชื้อสายเขมร วรรณกรรมเรื่อง
รามเกียรติ์ได้รับอิทธิพลจากเรื่องรามายณะของอินเดียซึ่งแต่งโดยฤๅษีวาลมิกิ² ดังจะเห็นได้จาก
ภาพสลักเรื่องรามเกียรติ์ที่ปราสาทหินพนมรุ้งได้บรรยายเหตุการณ์ตอนต่าง ๆ เหมือนรามายณะ
ของอินเดียทั้งหมด ในขณะที่กลุ่มคนวัฒนธรรมลาวได้รับอิทธิพลของวรรณกรรมเรื่องรามเกียรติ์จาก
อาณาจักรล้านนา จึงได้มีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงโครงเรื่องให้รับกับบรรยากาศท้องถิ่นใช้ชื่อใหม่
ว่าเรื่องพระลัก - พระลาม³ โครงเรื่องพระลัก - พระลามนี้แตกต่างไปจากเรื่องรามายณะของ
อินเดียอย่างมากมาย โดยนักปราชญ์ท้องถิ่นพยายามดัดแปลงจนเรื่องพระลัก - พระลามได้แตก
สาขาออกเป็นเรื่องอีกเรื่องหนึ่งคือเรื่อง "ควายทพ" ⁴ ซึ่งเป็นนิทานสอนใจที่ให้ทั้งคติธรรมและ
ความเพลิดเพลิน กลุ่มคนวัฒนธรรมลาวได้พยายามสืบทอดวรรณกรรมเหล่านี้เป็นเทนิยายประจำ
กลุ่มอย่างกว้างขวาง ถึงกับมีการนำภาพวาดประกอบคำบรรยายตามผนังอุโบสถ ซึ่งปรากฏอยู่ใน
แถบอีสานส่วนเหนือจำนวนมาก

มีวรรณกรรมอีกหลายเรื่องที่ได้รับการสืบทอดเฉพาะในดินแดนอีสานส่วนเหนือแต่ไม่ปรากฏ
การสืบทอดในดินแดนอีสานส่วนใต้ เช่น เรื่องเจ็ดหวดเจ็ดไห และเรื่องสังข์ศิลป์ชัย โดยเฉพาะ
เรื่องสังข์ศิลป์ชัยเป็นวรรณคดีที่ได้รับความนิยมอย่างสูงในดินแดนอีสานส่วนเหนือและในเขตประเทศ

¹ พระอริยานุวัตร เขมจารี. ผาแดงนางไอ่. 2524. หน้า 2 - 20.

² กรมศิลปากร. เล่มเดิม. หน้า 53.

³ สุกัญญา ภัทราชัย. "พระรามกับจิตรกรรมฝาผนังอีสาน," เมืองโบราณ. 13(1) :
หน้า 51 ; มกราคม - มีนาคม. 2530.

⁴ Sahai Sachchidanand, The Phralak Phralam or the Phralam
Sadok (Part I). p 1 - 10.

ลาว¹ มีการนำเรื่องนี้ไปวาดภาพตามผนังโบสถ์เก่าแก่ของวัดต่าง ๆ² จากการสำรวจทางโบราณคดีมักพบจิตรกรรมฝาผนังหรือภาษาถิ่นอีสานเหนือว่า "ฮูปแต้ม"³ แก่แก่เรื่องนี้เฉพาะในดินแดนอีสานส่วนเหนือเท่านั้น กล่าวคือพบจิตรกรรมฝาผนังเรื่องสังข์ศิลป์ชัยที่อุโบสถวัดชัยศรี (ปัจจุบันตั้งอยู่ที่บ้านสาวะดี อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น) วัดสนวนวารินาราม (ปัจจุบันตั้งอยู่ที่บ้านโนนงัว อำเภอบ้านไผ่ จังหวัดขอนแก่น) วัดสระบัว (ปัจจุบันตั้งอยู่ที่บ้านวังคูณ อำเภอหนองสองห้อง จังหวัดขอนแก่น) วัดบุรพา (ปัจจุบันตั้งอยู่ที่บ้านขามเปี้ย อำเภอเขียงฮิน จังหวัดมหาสารคาม) วัดกลางมิ่งเมือง (ปัจจุบันตั้งอยู่ในอำเภอเมือง จังหวัดร้อยเอ็ด) วัดประตูลี (ปัจจุบันตั้งอยู่บ้านประตูลี อำเภอเวียงชัย จังหวัดร้อยเอ็ด) วัดทุ่งศรีเมือง (ปัจจุบันตั้งอยู่ที่ทุ่งศรีเมือง อำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานี) วัดพุทธสิริมา (ปัจจุบันตั้งอยู่บ้านฝางแดง อำเภอพระธาตุพนม จังหวัดนครพนม) วัดโพธิ์ชัยนาฬิง (ปัจจุบันตั้งอยู่บ้านนาฬิง อำเภอนาหว้า จังหวัดเลย)

ลักษณะดังกล่าวทำให้เห็นอย่างเด่นชัดว่าดินแดนอีสานส่วนเหนือและส่วนใต้มีความแตกต่างกันทางด้านวรรณกรรมอยู่มาก

ในด้านความคิดเกี่ยวกับบรรพบุรุษประจำกลุ่มระหว่างดินแดนอีสานส่วนเหนือและอีสานส่วนใต้ก็มีความแตกต่างกันอีกด้วย กล่าวคือนวนความคิดเกี่ยวกับบรรพบุรุษของคนในอีสานส่วนเหนือได้แตกแยกออกเป็น 2 กลุ่มคือ กลุ่มชนพื้นเมืองเดิมและกลุ่มผู้อพยพมาใหม่ กลุ่มชนพื้นเมืองเดิมเชื่อกันว่าบรรพบุรุษของตนคือปู่สังกะสาและย่าสังกะสี⁴ ในบางท้องถิ่นก็เรียกว่าปู่เยอ ย่าเยอ

¹ จารุบุตร เรื่องสุวรรณ์ผู้ปริวรรต. สังข์ศิลป์ชัย. 2524. หน้า 1 - 3. และ สุกัญญา ภัทรราชย์. เล่มเดิม. หน้า 28 - 30.

² แหล่งเดิม.

³ "ฮูปแต้ม" หมายถึง ภาพวาดที่วาดด้วยมือ การวาดภาพในลักษณะ "แต้ม" ตามฝาผนังโบสถ์ได้รับการสืบทอดมานานในดินแดนอีสาน "ฮูปแต้ม" ในอีสานจึงสามารถใช้ศึกษารูปแบบทางสังคมในอีสานได้ในแง่มุมหนึ่ง เพราะกลุ่มคนวัฒนธรรมลาวและวัฒนธรรมเขมรมีการสืบทอดฮูปแต้มที่แตกต่างกัน ดูเพิ่มเติมใน แหล่งเดิม. หน้า 28 - 50.

⁴ ธีวดี ปุณโศก. เล่มเดิม. หน้า 12.

และบ้างก็ว่าพ่อเฒ่าไฉ่ แม้อย่างงั้นก็มี ซึ่งทำให้มองเห็นสภาพสังคมของชาวพื้นเมืองเป็นชุมชนเกษตรกรรมขนาดเล็กที่แยกกันอยู่เป็นกลุ่ม ๆ ก่อนอาณาจักรเขมรแผ่อิทธิพลเข้ามาปกครองนั้น ชุมชนจำนวนไม่น้อยเป็นชุมชนอิสระ¹ มีกลุ่มผู้อาวุโสสูงวัยคือพ่อปู่และแม่ย่าคอยควบคุมดูแลให้คำตักเตือนสั่งสอนวิถีการดำรงชีวิตต่าง ๆ กลุ่มผู้นำและผู้ตามมีความเป็นกันเองสภาพสังคมไม่ซับซ้อน ซึ่งแตกต่างกับความคิดเกี่ยวกับบรรพบุรุษของชาวเขมรในดินแดนอีสานส่วนใหญ่ได้ที่เชื่อว่าบรรพบุรุษของตนคือเจ้าชายกับพเจ้าหญิงเมธา เจ้าหญิงโสมาและพราหมณ์โกญทัญญะ² ตำแหน่งหรือยศบรรดาศักดิ์ของเจ้าหญิงเจ้าชายและพราหมณ์แสดงว่าชาวเขมรได้เริ่มจากความเป็น "อาณาจักร" ที่พัฒนาการทางการเมืองเป็นระบบระเบียบมากกว่าดินแดนส่วนอื่น ๆ ในแถบนั้น จะเห็นได้ว่าอิทธิพลของแนวความคิดดังกล่าวมีความเป็นจริงอย่างมาก เพราะอาณาจักรเขมรได้ขยายอำนาจทางการเมืองที่มีอยู่เข้าไปปกครองชุมชนอิสระต่าง ๆ ตั้งแต่แถบเมืองจำปาศักดิ์ทางตอนใต้ของประเทศไทยครอบคลุมอาณาบริเวณมาถึงลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ยม และน่านในเขตประเทศไทย³ ซึ่งเป็นอาณาบริเวณที่กว้างใหญ่ เรื่องของความคิดเกี่ยวกับบรรพบุรุษนี้จึงสะท้อนให้เห็นถึงความเป็นมาในการสืบเชื้อสายของกลุ่มชนแต่ละกลุ่มอีกด้วย

ส่วนกลุ่มชนที่อพยพเข้ามาอยู่ใหม่มีความคิดเกี่ยวกับบรรพบุรุษไม่ผูกพันกับกลุ่มชนทั้งสองที่กล่าวมาแล้วข้างต้น กล่าวคือกลุ่มที่อพยพเข้ามาอยู่ใหม่นั้น เป็นกลุ่มชนที่อพยพมาจากดินแดนทางทิศเหนือของประเทศไทยในปัจจุบัน มีหลายจุดที่เป็นต้นกำเนิดของกลุ่มชนผู้อพยพ แต่จุดใหญ่ ๆ มีสองบริเวณคือแถบเมืองฉางและแถบเมืองหนองแสในเขตประเทศจีนในปัจจุบัน⁴ การอพยพได้อพยพที่

¹ กรมศิลปากร. เล่มเดิม. หน้า 60.

² George, Coede's. op cit. 58 - 60.

³ George Coede's, The Indianized State of South - East Asia. 1981. p 180.

⁴ กรมศิลปากร. เล่มเดิม. หน้า 53 - 58. และขจร สุพานิช. "The Thai Beach - Head States In The 11th - 12th Centuries" ใน อนุสรณ์ศาสตราจารย์ ขจร. 2521. หน้า 83.

ละน้อยหลายครั้งหลายคราวเป็นระลอกสาย ตั้งแต่กลุ่มขนาดเล็ก 2 - 3 ครอบครัว จนถึงกลุ่มขนาดใหญ่ที่อาจตั้งเป็นชุมชนใหม่ได้ทันที¹ การอพยพลงมาของกลุ่มคนเหล่านี้ดำเนินอยู่ในเวลาหลายร้อยปี โดยมีแม่น้ำโขงเป็นเส้นทางที่สำคัญที่สุด กลุ่มชนผู้อพยพเข้ามาอยู่ดินแดนอีสานมักมีความเชื่อผูกพันกับถิ่นฐานบรรพบุรุษดั้งเดิมของตน เช่น เชื่อว่ามีความผูกพันอยู่กับบรรพบุรุษที่อยู่เมืองแกหรือ "แกน" ในที่สูง² (อาจเป็นหุบเขาสูง) ซึ่งครั้งหนึ่งกลุ่มตนเคยอาศัยอยู่ แต่ต่อมาได้อพยพลงมาตามลำน้ำ การเดินทางตามลำน้ำที่ไหลลงต่ำผ่านหุบเขาสูงต่าง ๆ จนมาถึงที่ราบลุ่มอีสานยอมทำให้กลุ่มผู้อพยพมองว่า เมืองแกถิ่นเดิมของตนนั้นสูงเทียมฟ้า เป็นเมืองฟ้า ขณะที่เมืองใหม่คือเมืองลุ่มลิดเสียง (เมืองพื้นราบ) เมื่อเวลานานไปเรื่องของเมืองแกเป็นแค่อุคตคติ ในที่สุดความคิดเกี่ยวกับเมืองสูงจึงกลายเป็นสวรรค์ไป ผู้สืบทอดในรุ่นหลังจึงสืบทอดเจตนารมณ์ที่ผิดไปจากบรรพบุรุษรุ่นแรก ส่วนกลุ่มที่อพยพมาจากเมืองหนองแสก็เชื่อว่าบรรพบุรุษของตนมาจากบริเวณต้นกำเนิดแม่น้ำโขง ความผูกพันอย่างลึกซึ้งที่เคยมีมาตั้งแต่สมัยบรรพบุรุษนั้น ทำให้แนวความคิดดังกล่าวสะท้อนออกมาในตำนานและวรรณกรรมหลายเรื่อง เช่น ตำนานพระธาตุพนมกล่าวถึงขนาดเมืองหนองแสทะเลาะกันเป็นเหตุให้อพยพลงมาตามลำแม่น้ำโขง³ แล้วมาตั้งถิ่นฐานแถบลุ่มแม่น้ำชีและลุ่มแม่น้ำโขงตอนกลาง ซึ่งสอดคล้องกับตำนานสิงหนวัติ และตำนานสุวรรณโคฒคำของอาณาจักรล้านนาอย่างยิ่ง⁴ กลุ่มชนในดินแดนอีสานส่วนเหนือทั้งกลุ่มพื้นเมืองดั้งเดิมและกลุ่มผู้อพยพใหม่ จึงมีแนวความคิดเกี่ยวกับบรรพบุรุษแตกต่างจากกลุ่มชนในดินแดนอีสานส่วนใต้อย่างสิ้นเชิง

¹ เอ.บี. กริสไวลด์. "สถาปัตยกรรมและปฏิมากรรมล้านนาไทยสมัยโบราณ," ใน ล้านนาปริทัศน์. 2525. หน้า 96.

² แหล่งเดิม.

³ หอสมุดแห่งชาติ. ตำนานอุรังคธาตุ เล่ม 1. เอกสารเลขที่ 82. ประเภทสด. มัดที่ 9. และทอง ไชยชาติ ผู้ปริวรรต. "คัณฑมณมาน," ใน แถลงงานประวัติศาสตร์เอกสารโบราณคดี. 5(3) : 117 - 120 ; กันยายน 2514.

⁴ แหล่งเดิม.

นอกจากนี้ในด้านคติชนวิทยาและประเพณีการเล่นท้องถิ่นดินแดนอีสานส่วนเหนือและส่วนใต้ก็มีรูปแบบที่แตกต่างกัน ดินแดนอีสานส่วนเหนือมีดนตรีแคนเป็นดนตรีประจำกลุ่มมาช้านานอย่างช้าที่สุดตั้งแต่สมัยพระสุริยวงศ์บรมมหาราช¹ เพราะมีการกล่าวถึงแคนในหนังสือภาพยู่สอนหลาน หลานสอนปู่ซึ่งเขียนขึ้นในสมัยนี้ กลุ่มคนวัฒนธรรมลาวจะใช้คนเป่าเป็นเพลง และเป่าเป็นจังหวะประกอบการร้องรำ เช่น ลำคู้ ลำกลอน ลำชิงขี้² ขณะที่กลุ่มคนในอีสานส่วนใต้มีดนตรีเป่ามโหรีและซอฮู้ใช้เล่นประกอบการร้องรำภาษาเขมร เช่น กันตวิม และจำเริญ เป็นวัฒนธรรมที่สืบทอดมาตั้งแต่อาณาจักรเขมรโบราณ³ ลักษณะดังกล่าวทำให้สังคมของกลุ่มคนในดินแดนทั้งสองหากที่จะเชื่อมโยงเข้าด้วยกัน

7.2 ความแตกต่างด้านปรัชญาศาสนาในดินแดนอีสานส่วนเหนือและส่วนใต้

กลุ่มคนวัฒนธรรมเขมรในอีสานส่วนใต้ส่วนใหญ่ได้รับอิทธิพลทางศาสนาจากประเทศอินเดียโดยตรง เช่น ลัทธิพราหมณ์ไศวะนิกายที่ได้นำมาใช้อย่างกว้างขวางในพุทธศตวรรษที่ 12⁴ ทำให้มีสิ่งก่อสร้างอันเนื่องมาจากลัทธิพราหมณ์ไศวะนิกายมากมายในบริเวณนี้ เช่น ปราสาทหินพนมรุ้ง ศาสนสถานเหล่านี้มุ่งที่จะดึงเอาโลกของพระเจ้าให้ลงมาใกล้ชิดกับโลกมนุษย์โดยศาสนสถานก็คือปราสาทสมมติว่าคือสรวงสวรรค์⁵ เพื่อสร้างความมั่นคงในสังคม แต่ศาสนาพราหมณ์ไศวะนิกายมิใช่ศาสนาเดียวที่ควบคู่มาพร้อมกับสังคมเขมรหากแต่ในบางรัชสมัยกษัตริย์เขมรบางองค์ก็นำพุทธศาสนา ลัทธิตันตระมาฟื้นฟูขึ้นภายในอาณาจักร ดังจะเห็นว่าจารึกของพระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 พบที่ศาลสูง

¹ พระพุทธโฆษาจารย์. เล่มเดิม. หน้า 10.

² บุญเลิศ จันทร. แคนดนตรีพื้นเมืองอีสาน. 2531. หน้า 15 - 20.

³ สมจิตร พ่วงบุตร. เพลงพื้นเมืองและการละเล่นพื้นเมืองของจังหวัดสุรินทร์.

2526. หน้า 1.

⁴ H.G. Quaritch Wales, *op cit.* p. 80 - 82.

⁵ ทนงศักดิ์ หาญวงศ์. เล่มเดิม. หน้า 14.

จังหวัดลพบุรีได้กล่าวถึงการอยู่ร่วมกันระหว่างลัทธิพราหมณ์กับศาสนาพุทธแบบมหายาน¹ พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 นับเป็นกษัตริย์อีกพระองค์หนึ่งที่ทรงเลื่อมใสในศาสนาพุทธลัทธิตันตระ ซึ่งเป็นลัทธิที่แผ่ขยายมาจากประเทศอินเดียโดยตรง เช่นเดียวกับศาสนาพราหมณ์ไศวนิกาย จึงจะเห็นว่าเมื่อพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ก่อสร้างภาพจากอาณาจักรจามปาแล้ว พระองค์ได้โปรดให้สร้างวัดวาอารามและปราสาทหินแบบมหายาน² แม้พระราชวังที่นครธมก็ก่อสร้างยอดปราสาทเป็นเศียรพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร (พุทธศาสนาแบบมหายานลัทธิตันตระมีรูปเคารพเป็นพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร)³

ในรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 จนถึงปี พ.ศ. 1839 เป็นอย่างช้า ศาสนาพุทธลัทธิตันตระได้มีอิทธิพลในสังคมชาวเขมรอย่างสูง ดังปรากฏหลักฐานอย่างน้อย 3 ชั้นที่เขตจังหวัดบุรีรัมย์ สันนิษฐานถึงอิทธิพลของศาสนาพุทธลัทธิตันตระในบริเวณดินแดนอีสานส่วนใต้ กล่าวคือพบจารึกที่ฐานพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร⁴ ภาพสลักนูนกำลังทำพิธีเบิกพรหมจารีหญิงสาวที่ปราสาทหินพนมรุ้ง และเครื่องมือในการประกอบพิธี "เงินถวาน"⁵ ซึ่งนับว่าหลักฐานทางโบราณคดีทั้งสามชิ้นนี้สอดคล้องกับบันทึกของโจว ตา กวาน ชาวจีนเมืองฮุ่กโจว ที่ได้ร่วมเดินทางไปกับคณะทูตจีนแห่งราชวงศ์หยวน เข้ามาในอาณาจักรเขมร ในปี พ.ศ. 1839 อย่างไรก็ตามถึงแม้ว่าดินแดนอีสานส่วนใต้จะมีร่องรอยของศาสนาพุทธด้วยก็ตามแต่เป็นศาสนาพุทธแบบมหายานลัทธิตันตระ ซึ่งได้รับ

¹ หอสมุดแห่งชาติ. "จารึกศาลสูงภาษาเขมรหลักที่ 1 (K 410)," ใน จารึกในประเทศไทย เล่ม 3. 2529. หน้า 161 - 163. และคณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์. ประชุมศิลาจารึกภาค 2. 2504. หน้า 14.

² เล่มเดิม.

³ D.G.E.Hall, A History of South - East Asia. p 12.

4 กล่าวถึงการใช้สูตรในลัทธิตันตระคือ om. mani padine (อ้างจากสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี). เล่มเดิม. หน้า 155.)

5 ดูเพิ่มเติมในโจว ตา กวาน. บันทึกว่าด้วยขนบธรรมเนียมประเพณีของเงินละ. เจลิม ยงบุญเกิดแปล. 2510. หน้า 13 - 14. และสรเชต วรคามวิชัย. เล่มเดิม. หน้า 74 - 82.

อิทธิพลโดยตรงจากประเทศอินเดีย¹ ขณะที่ดินแดนอีสานส่วนเหนือเป็นสังคมพุทธแบบเถรวาทที่สืบทอดกันมาช้านาน ตั้งแต่สมัยอาณาจักรโคตรโม ปรัชญาของศาสนาพุทธแบบเถรวาทมิได้มองพระศาสนาเป็นประดุจเทพเจ้าเหมือนที่ศาสนาพราหมณ์ลัทธิตันตระที่มีต่อพระโพธิสัตว์² หากแต่ศาสนาพุทธแบบเถรวาทถือว่าพระศาสดาเป็นสัตบุรุษที่พึ่งเคารพและบูชา แนวความคิดดังกล่าวนี้ว่ามีผลกระทบต่อการปฏิรูปการเมืองการปกครองด้วย ดังจะเห็นว่าประชาชนในอีสานส่วนเหนือไม่คุ้นเคยกับพระเจ้าผู้ทรงอิทธิฤทธิ์ เมื่อไปจัดการปกครองกษัตริย์ของอาณาจักรล้านช้างจึงเป็นเพียง "เจ้ามหาชีวิต"³ ที่อาจถอยถอยได้โดยง่ายหากกระทำความผิด - คอง ซึ่งแตกต่างกับสังคมกลุ่มวัฒนธรรมเขมรที่ได้รับเอาลัทธิ "เทวราชา" (กษัตริย์คือเชื้อสายของเทพเจ้า)⁴ มาตั้งแต่สมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 2 จากอาณาจักรชวา (อาณาจักรชวารับเอามาจากประเทศอินเดีย) และได้นำมาใช้สืบทอดอย่างกว้างขวางในรัฐแถบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาในเวลาต่อมา⁵ โครงสร้างและรูปแบบการปกครองของดินแดนอีสานส่วนเหนือและส่วนใต้จึงแตกต่างกัน และไม่สามารถที่จะเข้าใจหรือผสมกลมกลืนเข้าเป็นหน่วยการปกครองเดียวกันได้ ดังนั้นจึงจะเห็นว่าเมื่อดินแดนทั้งสองถูกรวมเข้าด้วยกันในสมัยธนบุรีและรัตนโกสินทร์ตอนต้นนั้น ความแตกต่างทางวัฒนธรรมก็ทำให้ดินแดนทั้งสองไม่มีความสัมพันธ์ทางการเมืองที่ใกล้ชิดกันได้ ดินแดนอีสานส่วนเหนือและส่วนใต้ยังคงแยกกันอยู่คนละกลุ่มรัฐประชาคมตามวัฒนธรรมเดิมที่เคย

¹H.G. Quaritch Wales, op cit. p. 80.

²D.G.E. Hall, op cit. p. 12 - 14.

³เป็นคำที่ใช้เรียกตำแหน่ง "กษัตริย์" ของอาณาจักรล้านช้างที่มีเอกลักษณ์เฉพาะและนิยมใช้ในอาณาจักรล้านช้างเพียงแห่งเดียว ดูเพิ่มเติมในบาทหลวงตาชาร์ด. จดหมายเหตุการเดินทางสู่ประเทศสยามของบาทหลวงตาชาร์ด. สันต์ ท โกลบุตร แปล. 2517. หน้า 46.

⁴หอสมุดแห่งชาติ. เล่มเดิม. หน้า 211 และพงศศักดิ์ หาญวงศ์. เล่มเดิม.

⁵แหล่งเดิม.

เป็นมา¹ ซึ่งได้ส่งผลกระทบทางด้านการเมืองในเวลาต่อมาเป็นอย่างมาก

สรุป

เมื่ออาณาจักรเขมรเสื่อมลง อาณาจักรล้านช้างได้ขยายอิทธิพลทางการเมืองเข้ามาในบริเวณอีสานส่วนเหนือ ทำให้ดินแดนอีสานส่วนเหนือกลายเป็นกลุ่มเมืองที่มีรัฐประชาคมเดียวกับเมืองในดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงตอนกลาง และได้รับเอารูปแบบทางสังคมทั้งหมด เช่น ด้านภาษา วัฒนธรรม ประเพณี และรูปแบบทางการเมืองการปกครองจากอาณาจักรล้านช้างด้วย ส่วนดินแดนอีสานส่วนใต้นั้น เมื่ออิทธิพลทางการเมืองของอาณาจักรเขมรเสื่อมไปจากดินแดนนี้ อาณาจักรอยุธยาได้เข้าไปทำการปกครองดูแล โดยตอนแรก ๆ ได้มอบหมายให้เมืองนิมาศดูแลเมืองเล็กเมืองน้อยอื่น ๆ ต่อมาในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชจึงได้โปรดให้สร้างเมืองขนาดใหญ่เพื่อเป็นปราการทางยุทธศาสตร์คือ เมืองนครราชสีมา และได้ให้เมืองนครราชสีมาควบคุมดูแลเมืองต่าง ๆ ที่อยู่ใกล้เคียง รวมทั้งกลุ่มเมืองเขมรปาดด้วย กลุ่มเมืองในดินแดนอีสานจึงแบ่งออกเป็นสองกลุ่มรัฐประชาคมเป็นอย่างน้อย (ความจริงมีมากกว่าสองกลุ่มรัฐประชาคมเพราะกลุ่มเมืองในเขตอิทธิพลของอาณาจักรล้านช้างก็ได้แตกแยกออกเป็นกลุ่ม ๆ คือ กลุ่มเจ้าผู้ครองนครเวียงจันทน์ กลุ่มพระวอพระตา และกลุ่มเจ้าผู้ครองนครจำปาศักดิ์)

เมื่ออาณาจักรไทยได้เข้ามามีอิทธิพลทางการเมืองเหนือดินแดนอีสานส่วนเหนือและส่วนใต้ ใน พ.ศ. 2321 อาณาจักรไทยปล่อยให้ดินแดนทั้งสองควบคุมการปกครองระดับล่างกันเอง แต่การเมืองระดับสูงต้องขึ้นต่อเมืองหลวง (ธนบุรี และกรุงเทพฯ) เมืองหลวงได้มอบความไว้วางใจทั้งหมดให้แก่เจ้าเมืองนครราชสีมาดูแลกิจการทุกอย่างแทนอีกทอดหนึ่ง ทำให้สภาพกลุ่มเมืองในอีสานส่วนเหนือซึ่งไม่เคยขึ้นกับกลุ่มรัฐประชาคมเมืองนครราชสีมา มีปฏิริยาต่อต้านกันในระดับท้องถิ่น ในที่สุดก็เกิดความขัดแย้งอย่างรุนแรง กลายเป็นผลกระทบทางด้านเมืองในกลุ่มเมืองต่าง ๆ ของดินแดนอีสานในต่อมา

¹ไพฑูรย์ มิกุล. "ความสัมพันธ์ระหว่างหัวเมืองชั้นนอกกับราชสำนัก (สยาม),"

ใน รวมบทความเกี่ยวกับอีสานศึกษา. (รวมบทความ) 2528. หน้า 65 - 68.

ผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงอำนาจทางการเมืองในอีสานด้านเศรษฐกิจและการเมือง

การเปลี่ยนแปลงอำนาจทางการเมืองในดินแดนอีสานมีผลกระทบต่อการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมของประชาชนในแถบนี้โดยตรง เมื่อศูนย์อำนาจของอาณาจักรเขมร ลาว และไทยสามารถทำการควบคุมดินแดนอีสานไว้ได้ั้น มีการนำกฎเกณฑ์ของแต่ละราชสำนักมาใช้ในดินแดนแถบนี้ เพื่อผนวกเอาชนกลุ่มย่อยต่าง ๆ เข้ารวมไว้กับกลุ่มตนให้ได้¹ กฎเกณฑ์ของราชสำนักเหล่านั้นส่วนใหญ่เป็นกฎหมาย ระเบียบวิธีการปกครอง ภาษาพูด ภาษาเขียน และจารีต (ฮีต - คอง) ต่าง ๆ ที่เป็นหลักปฏิบัติของคนในสังคม การที่ศูนย์อำนาจของ เขมร ลาว และไทยแผ่อิทธิพลทางการเมืองเข้ามาปกครองดินแดนอีสานทำให้กลุ่มเมืองต่าง ๆ ในดินแดนอีสานมีประสบการณ์ของอิทธิพลและวัฒนธรรมที่แตกต่างกัน ยังผลให้กลุ่มเมืองเหล่านั้น รับรูปแบบและระเบียบปฏิบัติของการปกครองที่แตกต่างกันด้วย² ความแตกต่างกันและรูปแบบและระเบียบปฏิบัติในการปกครองของกลุ่มเมืองในดินแดนอีสาน ก่อให้เกิดข้อขัดแย้งทางการเมืองระหว่างเมืองต่าง ๆ แถบนั้นในเวลาต่อมา นอกจากนี้แล้วการเปลี่ยนแปลงอำนาจทางการเมืองในดินแดนอีสานยังมีผลกระทบถึงด้านเศรษฐกิจอยู่บ้าง แม้ว่าจะไม่ปรากฏผลโดยตรงกับประชาชนส่วนใหญ่มากนัก แต่การเรียกร้องส่วยจากเมืองต่าง ๆ ในอีสานนั้น ทำให้มีการระดมสรรพกำลัง เลก ไพร เพื่อจัดหาสิ่งของเป็นบรรณาการไปยังเมืองศูนย์กลาง³ เป็นเหตุให้เมืองในดินแดนอีสานไม่อาจสร้างความมั่นคงให้กับเมืองของตนได้ ผลกระทบทางด้านเศรษฐกิจในดินแดนอีสานจึงควรได้นำมากล่าวถึงด้วย

¹นิธิ เอียวศรีวงศ์. "คนไทยมาจากไหนด้วยและคนไทยอยู่ที่ไหนด้วย," ศิลปวัฒนธรรม.

11(12) : 77 - 78 ; ตุลาคม 2533.

²กรมศิลปากร. จดหมายเหตุเมืองนครราชสีมา. 2498. หน้า 6 - 7.

³หอสมุดแห่งชาติ. "ใบบอกเมืองนครราชสีมา," จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ.1203. เอกสารเลขที่ 45. สมุดไทยดำ.

1. ผลกระทบด้านเศรษฐกิจ

ดินแดนอีสานเป็นบริเวณที่มีภูมิประเทศแห้งแล้งมานานแล้ว ในพุทธศตวรรษที่ 13 ดินแดนอีสานเคยถูกเรียกว่า "เจนละบก" คำว่า "บก" เป็นภาษาท้องถิ่นในแถบอีสานที่ใช้ในชีวิตประจำวัน แปลว่า "แห้งลง" หรือ "เหือดแห้งไป"¹ ทั้งที่ปริมาณน้ำฝนในดินแดนอีสานอาจมีมากเท่ากับดินแดนอื่น ๆ ที่อยู่ใกล้เคียง เช่น ในบริเวณฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงและบริเวณประเทศเขมรในปัจจุบัน แต่เนื่องจากพื้นดินอีสานเป็นที่สูงและดินส่วนใหญ่เป็นดินทรายไม่อุ้มน้ำ ทำให้ฝนที่ตกลงมาแห้งเหือดไปอย่างรวดเร็ว คำว่า "เจนละบก" หรือ "แผ่นดินบก" จึงเป็นคำอธิบายสภาพทางภูมิศาสตร์ของดินแดนอีสานได้อย่างดียิ่ง อย่างไรก็ตาม แม้ว่าดินแดนอีสานจะเป็นบริเวณแผ่นดินที่แห้งแล้งมาตั้งแต่อดีต แต่ดินแดนอีสานก็มีทรัพยากรสำคัญอื่น ๆ มาทดแทน ดังจะเห็นได้ว่าดินแดนอีสานเป็นแหล่งเกลือสินเธาว์ที่อุดมสมบูรณ์มานานแล้ว² เกลือสินเธาว์เป็นสินค้าสำคัญที่ใช้แลกเปลี่ยนสิ่งของและค้าขายกับท้องถิ่นอื่นได้ นอกจากนี้แล้วดินแดนอีสานยังอุดมไปด้วยแร่โลหะทองแดงและเหล็ก³ อีกทั้งยังเป็นบริเวณที่เหมาะสมแก่การเลี้ยงสัตว์อีกด้วย⁴ สภาพของความแห้งแล้งที่ถูกชดเชยด้วยทรัพยากรอื่น ๆ ทำให้มีผู้คนมาตั้งถิ่นฐานอยู่ในดินแดนอีสานตลอดมา

¹ สมเด็จพระมหาธีรวงศ์(ติสสมหาเถระ). พจนานุกรมภาคอีสาน - ภาคกลาง. 2515.

หน้า 266.

² ศรีศักร วัลลิโภดม. "ข้าวกับพัฒนาการของรัฐในประเทศไทย," ศิลปวัฒนธรรม.

6(7) : 120 - 123 ; พฤษภาคม 2528.

³ กรมศิลปากร. ก่อนประวัติศาสตร์ในประเทศไทย. ม.ป.ป. หน้า 14.

⁴ นิรุท มลิวัลย์ ผู้ปริวรรต. พันธุกรรมราชธานี ภูมิธรรมศาสตร์ทฤษฎีและศกไทยโบราณ. 2530. หน้า 73.

ผู้คนที่อาศัยอยู่ในดินแดนอีสานมีการทำเกษตรกรรมเป็นอาชีพหลัก พืชหลักที่ใช้เพาะปลูกคือข้าว ซึ่งสามารถปลูกได้ดีในดินแดนอีสาน เพราะผู้คนในแถบนี้ได้ปรับกรรมวิธีในการปลูกโดยการทำนาแบบเหมืองฝายทดน้ำ และมีวิธีการคัดเลือกพันธุ์ที่อายุสั้นนำไปหยอดหลุมตามที่ดอนที่เรียกว่า "ข้าวไร่"¹ การเพาะปลูกแบบนี้สันนิษฐานว่าได้ดำเนินมาแล้วตั้งแต่ก่อนสมัยที่อาณาจักรล้านช้างจะแผ่อิทธิพลทางการเมืองเข้ามาในดินแดนอีสาน เพราะในพงศาวดารเมืองล้านช้างและหนังสือประชุมกับป์ (ตำนานเจ้าแม่โพน) ซึ่งเป็นเอกสารร่วมสมัยของอาณาจักรล้านช้างก็กล่าวถึง การทำนาแบบดั้งเดิมเอาไว้² นอกจากนี้ดินแดนอีสานส่วนเหนือในระบัตกอยู่ใตการปกครองของอาณาจักรล้านช้างก็มีการเลี้ยงสัตว์กันอย่างแพร่หลาย ดังจะเห็นได้จากกฎหมายฮัต - คองของอาณาจักรล้านช้างมีการกล่าวถึงวิธีการปรับไหมข้อพิพาทเกี่ยวกับสัตว์เลี้ยงไว้โดยละเอียด³ สำหรับดินแดนอีสานส่วนใต้ยังมีการเลี้ยงสัตว์ขนาดใหญ่จำพวกช้าง เพราะชาวเขมรป่าดงในอีสานส่วนใต้เป็นกลุ่มที่มีความสามารถในการจับช้างป่ามาเลี้ยงไว้ใช้งาน⁴

เมื่ออาณาจักรเขมรเข้ามาปกครองดินแดนอีสาน ดินแดนอีสานได้กลายเป็นแหล่งบรรณาการที่ต้องส่งผลิตผลจำนวนมากให้แก่อาณาจักรเขมร เพื่อนำไปใช้เป็นเสบียงอาหารและรายจ่ายในการระดมสร้างปราสาทขนาดใหญ่⁵ ตามธรรมเนียมของกษัตริย์เขมรเกือบทุกพระองค์ซึ่งมักจะหันมาสร้างสิ่งอันเนื่องในคติทางศาสนาเมื่อบ้านเมืองสงบ จึงทำให้เมืองหลวงอันเป็นศูนย์กลางของอาณาจักรเขมรเต็มไปด้วยความยิ่งใหญ่ร่ำรวย ดังที่ โจว ตา กวาน ซึ่งเป็นบุคคลหนึ่งในกลุ่ม

¹ จิตร ภูมิศักดิ์. ข้อเท็จจริงว่าด้วยชนชาติขอม. 2525. หน้า 33.

² กรมศิลปากร. ประชุมพงศาวดารฉบับหอสมุดแห่งชาติเล่ม 1. 2506. หน้า 390 - 391.

³ นิรุ มลิลวัลย์ ผู้ปริวรรต. แหล่งเดิม. หน้า 79 - 81.

⁴ ราชัน โสคติริ. "ส่วยจับช้าง," เมืองโบราณ. 15(4) : 51 - 52 ; ตุลาคม - ธันวาคม. 2532.

⁵ Solheim, Wilhelm G, "Prehistoric Archaeology in Thailand," Antiquity. XL : 8 - 16 ; 1996.

ราชทูตจีนที่เดินทางไปอาณาจักรเขมรในปี พ.ศ. 1839 ได้บันทึกถึงอาณาจักรเขมรในสภาพที่ ร่ำรวยและเจริญ¹ แม้ว่าโดยปกติแล้วชาวจีนมักจะมองดินแดนอื่น ๆ ที่ไม่ใช่จีนว่าป่าเถื่อน ล้าหลัง²

การที่เมืองหลวงของอาณาจักรเขมรมีความร่ำรวยนั้น เป็นเพราะกษัตริย์เขมรมีพระราช อำนาจอย่างมั่นคงสามารถควบคุมส่วยจากเมืองบริวารต่าง ๆ ซึ่งมีอยู่เป็นจำนวนมาก ในจำนวนนั้น ก็มีหลายเมืองที่อยู่ในดินแดนอีสาน ดังจะเห็นได้ว่าอาณาจักรเขมรพยายามสร้างถนนเชื่อมโยงกับ เมืองในดินแดนอีสาน ตั้งแต่เมืองพระนครหลวงไปจนถึงเมืองสกลนคร³ นอกจากนี้แล้วจาริก ปราสาทพระพรหมก็ยังกล่าวถึงการระดมสร้างปราสาทขนาดใหญ่ และพระเทวรูปขึ้นในอาณาจักร เขมร เพื่อให้ทันกับการเฉลิมฉลองเทศกาลประจำปี⁴ จึงทำให้มีการระดมแรงงานเพื่อไป ก่อสร้างในกาครั้งนี้ แรงงานจำนวนมากถูกเกณฑ์ไปจากดินแดนอีสานเพื่อไปสร้างศาสนสถาน ตามถนนสายสำคัญ ตั้งแต่เมืองโขมยไปจนถึงเมืองพระนครหลวง การที่อาณาจักรเขมรให้ความสำคัญต่อการคมนาคมติดต่อระหว่างเมืองพระนครหลวงกับเมืองในดินแดนอีสานนี้ น่าจะสันนิษฐาน ได้ว่าดินแดนอีสานคงมีส่วนสนับสนุนความมั่งคั่งของอาณาจักรเขมรเช่นเดียวกับดินแดนในเขต ประเทศเขมรปัจจุบัน

¹โจว ตา กวาน. บันทึกว่าด้วยชนธรรมนิยมประเพณีของเจนละ. 2510.

หน้า 4 - 6

²มิลตัน ออสบอร์น. สิ่งเขปประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้. แปลโดย วนาลัย สุธงษ์ศิริ. พรมงาม เจ้าธรรมสารและมัทนา เกษกมล. 2528. หน้า 34 - 36.

³สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. เที่ยวที่ต่าง ๆ ภาค 4. 2466. หน้า 45.

⁴คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์. ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 4. 2513.

หน้า 201 - 204.

เมื่ออาณาจักรล้านช้างเข้ามาปกครองอีสานส่วนเหนือ อาณาจักรล้านช้างก็ปฏิบัติต่ออีสานส่วนเหนือไม่แตกต่างจากอาณาจักรเขมร กล่าวคือ อาณาจักรล้านช้างได้ดึงเอาภาษีจากดินแดนส่วนนี้ไปบำรุงเมืองหลวงอีกเช่นกัน นโยบายสร้างเมืองหลวงให้เป็นศูนย์กลางทุก ๆ ด้านเห็นได้อย่างชัดเจนในกรณีที่พระไชยเชษฐาธิราชทรงโปรดให้สร้างพระราชธาตุหลวงขึ้นที่เมืองเวียงจันทน์¹ ทั้ง ๆ ที่มีพระราชดุษฎีมนั่เก่าแก่เป็นศูนย์รวมของประชาชนในบริเวณนี้อยู่แล้ว เมืองเวียงจันทน์จึงกลายเป็นเมืองที่ใหญ่เต็มไปด้วยความมั่งคั่งเป็นที่กล่าวขานกันอยู่ทั่วไป ของกลุ่มผู้คนที่ย้ายอยู่ในดินแดนอีสานส่วนเหนือ²

ดินแดนอีสานส่วนเหนือเป็นแหล่งรวมเสบียงอาหารที่ดีของอาณาจักรล้านช้าง แม้ว่าดินแดนแถบนี้ส่วนใหญ่จะแห้งแล้งและไม่อุดมสมบูรณ์เหมือนดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง แต่เมืองต่าง ๆ ในดินแดนอีสานส่วนเหนือก็ไม่ได้แบ่งกองส่วยส่งให้อาณาจักรญวนเหมือนกลุ่มเมืองสองฝ่ายฟ้าในดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง กลุ่มเมืองในดินแดนอีสานส่วนเหนือจึงมีเสบียงเพียงพอที่จะนำไปสนับสนุนเมืองหลวง หากเกิดสงครามขึ้น มีตัวอย่างที่เห็นอย่างชัดเจนว่าเมื่อคราวที่เกิดสงครามเจ้าอนุวงศ์กับอาณาจักรไทย กองทัพของเจ้าอนุวงศ์ต้องพึ่งข้าวสารที่ส่งไปจากเมืองเลยและเมืองนครพนม เป็นเสบียงอาหารในการรบ³ เมื่อเหตุการณ์ภายในอาณาจักรล้านช้างเกิดความวุ่นวายบ่อย ๆ การเกณฑ์อาหารและยุทธภัณฑ์ในการรบบก็มีอยู่เนือง ๆ เช่นกัน ด้วยเหตุนี้จึงมักพบว่าประชาชนในอีสานส่วนเหนือ ดำรงชีวิตอยู่อย่างประหยัดและอดออม ดังจะเห็นได้จากนิยายพื้นบ้านของล้านช้างเรื่องเจ็ดหวดเจ็ดไ้ นางสิบสอง ที่สะท้อนค่านิยมของการประหยัดได้รับการสืบทอดในดินแดนอีสานส่วนเหนืออย่างแพร่หลาย

นิยายพื้นบ้านเรื่องเจ็ดหวดเจ็ดไ้เป็นเรื่องราวที่กล่าวถึงครอบครัวหนึ่งมีลูกชายเกิดมาเกินถึงวันละเจ็ดหวดเจ็ดไ้ ใครเห็นก็เกลียด พ่อแม่เองก็เกลียดลูกชายคนนั้นมากจึงร่วมกันวางแผน

¹อุทัย เทพธิดา. ความเป็นมาของไทย - ลาว. 2516. หน้า 213.

²พระอุปัชฌาย์เสน. พื้นเวียง. ม.ป.ป. หน้า 2 - 3.

³หอสมุดแห่งชาติ. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. "เรื่องปราบเจ้าอนุเมืองเวียงจันทน์," จ.ศ.1187. เอกสารเลขที่ 5. สมุดไทยดำ.

ฆ่าให้ตาย แต่ไอ้เจ็ดหวดเจ็ดโหลสามารถรอดตายได้ทุกครั้ง¹ หากพิจารณาถึงคุณธรรมที่แฝงอยู่ภายในเรื่องนี้แล้วแก่นของเรื่องก็คือ การสอนบุตรหลานให้ประหยัคนั้นเอง ซึ่งเรื่องนี้ก็คล้ายกับคุณธรรมในเรื่องนางสิบสองที่กล่าวถึงครอบครัวหนึ่งมีลูกสาวสิบสองคน แต่ละวันลูกทั้งสิบสองคนคอยให้พ่อและแม่หาอาหารมาเลี้ยง จนพ่อแม่ทั้งสองเกิดความเหนื่อยอ่อน จึงได้ปรึกษากันวางแผนเอาลูกทั้งสิบสองไปปล่อยทิ้งเสียกลางป่า² นอกจากนี้แล้วยังมีตำนานพระธาตุก่องข้าวน้อยแม่ที่ สามารถอธิบายสภาพเศรษฐกิจของประชาชนในดินแดนอีสานช่วงตกอยู่ภายใต้การปกครองของอาณาจักรล้านช้างได้เป็นอย่างดี กล่าวคือตำนานพระธาตุก่องข้าวน้อยแม่ เป็นเรื่องราวของครอบครัวหนึ่งกับบุตรชาย เมื่อถึงฤดูกาลทำนา บุตรชายของนางได้ออกไปไถนาแต่เช้า เนื่องจากที่นาของครอบครัวนี้อยู่ไกลจากหมู่บ้าน บุตรชายมีความหิวจัดและได้รอกคอยอาหารจากแม่ด้วยความกระวนกระวาย และยิ่งเมื่อพบว่าแม่ได้นำก่องข้าว (ภาชนะใส่ข้าวเหนียว) ใบเล็กชนิดเดียวถือมา ก็ทำให้บุตรชายโกรธจัดและได้ใช้คันไถฟาดแม่จนตาย เมื่อสำนึกได้ว่าได้ฆ่าผู้มีพระคุณซึ่งเป็นแม่ บุตรชายจึงได้สร้างพระธาตุก่องข้าวน้อยขึ้นเป็นอนุสรณ์³ ตำนานและนิยายพื้นบ้านของอาณาจักรล้านช้างนี้ได้รับความนิยมอย่างมากในดินแดนอีสาน และสะท้อนให้เห็นภาพแผ่นดินที่แห้งแล้ง มีผู้คนดำรงอยู่ด้วยความยากจนจึงต้องสร้างค่านิยมประหยัคนเพื่อให้อาณาจักรดำรงชีวิตอยู่ได้ด้วยดี

เมื่ออาณาจักรไทยเข้ามาปกครองดินแดนอีสานทั้งหมดในปี พ.ศ. 2321 อาณาจักรไทยได้เรียกร้องบรรณาการจากเมืองต่าง ๆ ทุกเมือง เครื่องบรรณาการส่วนใหญ่เป็นสิ่งมีค่า ได้แก่ ทองคำ ช้าง ผลแร่ (ใช้ประกอบขลุ่ยไพโรและเป็นเครื่องเทศชนิดหนึ่ง) และของป่าอื่น ๆ ⁴

¹ กรมศิลปากร. พื้นอีสาน. 2531. หน้า 52.

² กรมศิลปากร. เล่มเดิม. หน้า 75.

³ พระธาตุก่องข้าวน้อยแม่ตั้งอยู่บริเวณอำเภอเมือง จังหวัดยโสธร ดูเพิ่มเติมใน แหล่งเดิม. หน้า 41.

⁴ หอสมุดแห่งชาติ. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 เล่ม 5. 2530. หน้า 97 - 105.

ในบางปีที่อาณาจักรไทยต้องการทองคำเพื่อนำไปสร้างสิ่งต่าง ๆ ในราชสำนัก อาณาจักรไทยก็เรียกร้องทองคำเพิ่มมากขึ้นถึงสองเท่า¹ จึงเป็นที่น่าสังเกตว่าความมั่งคั่งในราชสำนักไทย เช่น เศรษฐกิจทองคำ พระราชบัลลังก์ทองคำ และเครื่องราชกกุธภัณฑ์อื่น ๆ อีกจำนวนมากที่สร้างด้วยทองคำนั้น ส่วนหนึ่งได้มาจากกลุ่มเมืองในดินแดนอีสาน และฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงด้วย นอกจากนี้แล้ว ชาชนกรรจ์ในดินแดนอีสานทุกคนต้องเสียค่าส่วยให้แก่รัฐไทย เช่นเดียวกับที่เคยดำเนินมาแล้วกับ อาณาจักรเขมรและอาณาจักรล้านช้างทำให้ประชาชนในดินแดนอีสานได้รับความเดือดร้อนอย่างยิ่ง²

ประชาชนในดินแดนอีสาน (ส่วนเหนือ) มีการส่งสมและสืบทอดไปถึงลูกหลานว่าท้องถิ่นที่กลุ่มตนอาศัยอยู่นั้น เป็นดินแดนที่คอยส่งทรัพย์สินมีค่าของกลุ่มตนไปสร้างความร่ำรวยให้กลุ่มเมืองในท้องถิ่นอื่นมาตลอด แทนที่จะนำทรัพย์สินมีค่าเหล่านั้นมาสร้างความร่ำรวยและแสนยานุภาพให้กลุ่มเมืองของตนแล้วแยกตัวเป็นอิสระ การยอมส่งส่วยให้อาณาจักรไทยนั้น เป็นการนำความอุดมสมบูรณ์ จากท้องถิ่นตนไปบำรุงเมืองหลวงของอาณาจักรไทย ซึ่งตั้งอยู่ไกลเกินกว่าจะให้ความคุ้มครองใด ๆ ได้ทันทั่วทั้งที่ ถ้าหากว่าอาณาจักรญวน หน่า และฮ่อยกกองทัมารุกรานดินแดนอีสานส่วนเหนือ³ ทุกครั้งที่เกิดเหตุการณ์สงครามจากกองทัมต่างถิ่นเข้ามารุกรานนั้น กว่ากองทัพไทยจะยกไปถึงประชาชนในดินแดนอีสานส่วนเหนือก็ประสบความสูญเสียทั้งชีวิตและทรัพย์สินไปก่อนแล้วจนบางครั้งต้องยอม "เข้าทูล" (ยอมเข้าเป็นทาส) กับผู้รุกรานก่อนที่กองทัพจากอาณาจักรไทยจะเดินทางไปถึง⁴ จากสภาพการณ์ดังกล่าวทำให้เมื่อประชาชนในดินแดนอีสานส่วนเหนือต้องตัดสินใจเลือกระหว่างความอยู่รอดของตนกับการยอมจมนักตืดต่ออาณาจักรไทยอีกต่อไป ประชาชนในอีสาน

¹ นงลักษณ์ ลัมศิริ. ความสำคัญของกบฏหัวเมืองอีสาน พ.ศ. 2325 - 2445. 2524.

หน้า 60.

² ราศรี สักวาฬย์ ผู้ปริวรรต. เล่มเดิม. หน้า 14 - 15.

³ สุรจิตต์ จันทรสาชาผู้ปริวรรต. "จาริกโบราณจังหวัดมุกดาหาร," ใน อีสานศึกษา. (รวมบทความ). 2529. หน้า 202.

⁴ หลวงวิมลพจนพิภักดี (พิมพ์ สุขยางค์). นิราศหนองคาย. 2518. หน้า 282.

ส่วนเหนือมักเลือกเอาการต่อสู้เพื่อความอยู่รอดของกลุ่มตน เพราะยังมีกลุ่มเมืองในดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงพร้อมที่จะสนับสนุนอยู่แล้ว ดังนั้นหากอาณาจักรไทยใช้นโยบายบีบคั้นประชาชนมากเกินไป เช่น การตั้งกองสักเลกในดินแดนอีสานส่วนเหนือ¹ ประชาชนที่ต้องเสียค่าธรรมเนียมเลกได้รับความเดือดร้อนอย่างยิ่ง ดังนั้นเมื่อเจ้าอนุวงศ์แห่งเวียงจันทน์ได้ใช้ข้ออ้างนี้เป็นเหตุผลในการปลุกระดมประชาชนในดินแดนอีสานส่วนเหนือจึงสนับสนุนเจ้าอนุวงศ์ทันที² สำหรับเมืองในดินแดนอีสานส่วนใต้ นั้นเป็นเขตติดต่อกับบริเวณภาคกลางของไทย เป็นบริเวณที่ใกล้กับเมืองหลวงของอาณาจักรไทยมากกว่าดินแดนอีสานส่วนเหนือ จึงไม่มีปัญหาดังเช่นที่เกิดกับดินแดนอีสานส่วนเหนือแต่อย่างใด

2. ผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงอำนาจทางการเมืองในอีสานด้านการเมืองการปกครอง

เมืองต่าง ๆ ในดินแดนอีสานมีการรวมกลุ่มกันเป็นรัฐประชาคมสองกลุ่มใหญ่ตามลุ่มแม่น้ำ กล่าวคือ กลุ่มเมืองแถบลุ่มแม่น้ำชีและแม่น้ำโขงในดินแดนอีสานส่วนเหนือ และกลุ่มเมืองในแถบลุ่มแม่น้ำมูลในดินแดนอีสานส่วนใต้ เมื่อพิจารณาหลักฐานทางด้านโบราณคดีในดินแดนอีสานส่วนเหนือจะพบว่า กลุ่มเมืองในอีสานเหนือมีการสร้างศาสนสถานตามความเชื่อที่คล้ายคลึงกัน โดยมี การกระจายรูปแบบทางศิลปะออกมาจากบริเวณลุ่มแม่น้ำโขงตอนกลาง³ นอกจากนี้ประชาชนที่อาศัยอยู่ในแถบนี้ก็มี ความเชื่อเกี่ยวกับความรุ่งเรืองของอาณาจักรทิดโครโมและมีการสืบทอดด้วยการคัดลอกตำนานต่อ ๆ กันมา ร่วมกับกลุ่มคนแถบฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง⁴ ทำให้สันนิษฐานได้ว่ากลุ่มเมืองเหล่านี้จะเป็นกลุ่มร่วมวัฒนธรรมเดียวกัน (ซึ่งยังไม่อาจกำหนดศูนย์กลางได้) คือรับเอาวัฒนธรรม

¹ หอสมุดแห่งชาติ. พงศาวดารล้านช้างและพงศาวดารเมืองนครจำปาศักดิ์ เล่ม 2. เอกสารเลขที่ 27/ก. สมุดไทยดำ. ตูที่ 108. มัดที่ 12.

² สิงวาลย์ ราศรี ผู้ปริวรรต. พงศาวดารเมืองเวียงจันทน์. ม.ป.ป. หน้า 19 - 20.

³ สุจิตต์ วงษ์เทศ. "สังคมและวัฒนธรรมอีสานกับการพัฒนาการเก่าแก่และต่อเนื่อง," ใน วัฒนธรรมพื้นบ้าน : กรณีอีสาน. 2532. หน้า 190 - 192.

⁴ แหล่งเดิม.

ลาวร่วมกัน สำหรับกลุ่มเมืองในดินแดนอีสานส่วนใต้ นั้นน่าจะเป็นกลุ่มรัฐประชาคมในฐานะกลุ่มเมืองในแคว้นมหิธรปุระ (หรือแคว้นลัมพู) ของอาณาจักรเขมร¹ แคว้นนี้ตั้งอยู่ภายใต้การปกครองของอาณาจักรเขมรที่ยาวนานกว่าหกร้อยปี ภายหลังจากอาณาจักรเขมรเสื่อมลงกลุ่มเมืองในแถบนี้ได้ถูกอาณาจักรไทยเข้าทำการปกครองแทน ประชาชนในดินแดนอีสานส่วนใต้จึงมีการสืบทอดวัฒนธรรมเขมร และปรากฏศาสนสถานแบบเขมรในแถบนี้มากมาย การที่เมืองสองกลุ่มมีแบบแผนของการเมืองการปกครองที่แตกต่างกัน จึงส่งผลให้กลุ่มเมืองในดินแดนอีสานส่วนเหนือและส่วนใต้มีความแตกต่างทางการเมืองต่อกันอีกด้วย

2.1 ปรัชญาการเมืองการปกครองของดินแดนอีสานส่วนเหนือ

ดินแดนอีสานส่วนเหนือได้รับเอาปรัชญาการเมืองการปกครองตามรูปแบบของอาณาจักรล้านช้าง เพราะตกอยู่ภายใต้อิทธิพลทางการเมืองของอาณาจักรล้านช้างนานกว่าสามศตวรรษ ประชาชนในอีสานส่วนเหนือจึงมีฮึด - คองผสมผสานกับศาสนาพุทธนิกายเถรวาทเหมือนที่ใช้ในราชสำนักล้านช้าง ฮึด - คองดังกล่าวเป็นกฎหมายสังคมที่ไม่ได้มีการประกาศอย่างเป็นทางการเป็นลายลักษณ์อักษร² แต่เป็นกฎหมายจารีตที่บังคับใช้ให้คนประพฤติปฏิบัติเป็นปกติวิสัย หากมีการประพฤติดิฮึด - คองก็ถือว่าประพฤติดิกฎหมายทางสังคม จะต้องได้รับโทษตั้งแต่การปรับไหมขึ้นเบาคือการสมา (สมา) ไปจนถึงขนาดของโทษรุนแรงคือประหารชีวิต³ บทบัญญัติโทษและวิธีพิจารณาความทั้งปวง มีกล่าวไว้ในโดยละเอียดในกฎหมายธรรมศาสตร์ขุนบูลม กฎหมายของอาณาจักรล้านช้าง

¹ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี. จารึกขอมที่ประสาทมมรุ้ง. 2521. หน้า 144.

² จารุบุตร เรื่องสุวรรณ. "ขนบธรรมเนียมประเพณีระบอบการปกครองของอีสานสมัยเก่า," ใน การสัมมนาประวัติศาสตร์อีสาน. (รวมบทความ). 2521. หน้า 5.

³ นิรุท มลิวัลย์ ผู้ปริวรรต. เล่มเดิม. หน้า 65 - 66.

มีการจดบันทึกและสืบทอดเป็นคำสอนในราชสำนัก (เข้าใจว่าเริ่มต้นครั้งแรกที่ราชสำนัก
หลวงพระบาง - ผู้เขียน) ต่อมาอาณาจักรล้านช้างได้แตกแยกออกเป็นสองส่วน (พ.ศ. 2246)
และเป็นสามส่วนตามลำดับ (พ.ศ. 2256) จึงทำให้กฎหมายท้องถิ่นของล้านช้างหลายฉบับที่ใช้
เฉพาะแต่ละท้องถิ่น แต่ทุกฉบับล้วนอ้างอิงยึด - คองลาวเป็นกำหนดยึดบ้าน - คองเมืองทั้งสิ้น¹
กฎหมายล้านช้างที่สมบูรณ์ที่สุดเท่าที่พบ คือ กฎหมายธรรมศาสตร์ทูลุบลุม ซึ่งเป็นกฎหมายที่อ้างอิง
ถึงสังคมล้านช้างตั้งแต่ครั้งผู้นำที่ยิ่งใหญ่ของอาณาจักรล้านช้าง คือ ทูลุบลุมราชาธิราช ผู้ซึ่งได้วาง
กฎเกณฑ์สังคมล้านช้างเอาไว้อย่างสมบูรณ์ที่สุดเป็นคนแรก และกฎหมายธรรมศาสตร์ทูลุบลุมเป็น
กฎหมายฉบับที่มีความละเอียดและครอบคลุมได้อย่างกว้างขวางแทบทุกเรื่องในชีวิตประจำวัน เช่น
การขึ้นของ การแบ่งปันมรดก การตัดสินคดี หรือแม้แต่การลักขโมยในนา² ก็มีกล่าวไว้โดยละเอียด

ยึด - คองของอาณาจักรล้านช้างไม่ได้ถูกควบคุมอย่างเข้มงวดจากราชสำนัก หากแต่กลุ่ม
ผู้นำระดับสูงในราชสำนักได้เปิดโอกาสให้ผู้นำชุมชน คือ "กวานบ้าน" (เทียบเท่ากับผู้ใหญ่บ้าน
ในปัจจุบัน) และ "ตามสง" (เทียบเท่ากับตำแหน่งกำนันในปัจจุบัน) ทำการประนีประนอมเหตุ
เมื่อเกิดข้อพิพาทกันขึ้น โดยคณะกรรมการของแต่ละชุมชนก็คือ กลุ่มคนเฒ่าแก่ (คนสูงอายุ)³ ซึ่ง
สังคมล้านช้างให้ความไว้วางใจในเรื่องวิถีปฏิบัติเป็นอย่างมาก ยกเว้นในคดีพิพาทรุนแรงมาก เรื่อง
จึงอาจส่งไปถึงขุน เจ้าเมือง หรือเจ้ามหาชีวิตตัดสินคดีตามลำดับ

¹ อรรถ นันทจักร. กฎหมายอีสานฉบับต่าง ๆ : รูปแบบและพัฒนา. 2531.

หน้า 6 - 7.

² นิรุท มลิวัลย์. เล่มเดิม. หน้า 106.

³ สร้อยสายคำ. ฉบับลานคิบ. จารโดยชนัน ภูธมา พบที่วัดศรีบุญเรือง บ้านหนองหล่ม
อำเภอมือง จังหวัดมหาสารคาม. ม.ป.ป. (หนังสือก้อม) 2 X 11 นิ้ว 43 แผ่น เส้นจาร
อักษรธรรม.

โดยทั่วไปสังคมล้านช้างเป็นสังคมที่ไม่มีช่องว่างระหว่างสังคมเด่นชัด ถึงแม้ว่าสังคมล้านช้างจะมีรูปแบบของกลุ่มผู้นำและผู้ตาม ทว่ากฎและระเบียบสังคมล้านช้างไม่แยกสภาพความเป็นอยู่ของเจ้ามหาชีวิตให้แตกต่างไปเหมือนลักษณะสมมติเทพในแบบลัทธิเทวราชา¹ สังคมล้านช้างเพียงแต่ยกเจ้ามหาชีวิตให้เป็นผู้นำ ผู้มีบุญคุณต่อแผ่นดินและต่อชีวิตของประชาชน แต่ตำแหน่ง "เจ้ามหาชีวิต" ก็ไม่ได้มีกฎหมายเทียรบาลหรือรัฐธรรมนูญใด ๆ กำหนดคุณลักษณะในการสืบเชื้อสาย มีเพียงหลักปฏิบัติตามฮีตบ้าน - คองเมืองว่าตำแหน่งเจ้ามหาชีวิตต้องตกทอดไปสู่ทายาทตามหลักของการ "กินเมือง" หรือถ้าหาทายาทสืบทอดไม่ได้ ประชาชนก็จะร่วมกันสรรหาบุคคลเข้าสู่ตำแหน่งเจ้ามหาชีวิตของอาณาจักรล้านช้าง จึงเป็นแบบฉบับผู้นำที่สูงส่งตามคติท้องถิ่นของชาวลาวที่มีความเป็นอยู่ไม่แตกต่างจากราษฎร²

เจ้ามหาชีวิตเป็นศูนย์กลางการรวมของบ้านเมืองเอาไว้ตามคติท้องถิ่นของล้านช้าง การควบคุมบ้านเมืองแต่ลำพังพระองค์เองเป็นเรื่องที่ยาก เจ้ามหาชีวิตจึงจำเป็นต้องพึ่งสถาบันศาสนา ซึ่งมีพระครูยอดแก้ว (ตำแหน่งเทียบเท่าสมเด็จพระสังฆราชของอาณาจักรไทย) เป็นผู้มียศบาทสูงสุดฝ่ายสงฆ์ ในทางปฏิบัติแล้วข้อกำหนดฮีต - คองได้กำหนดให้กลุ่มพระสงฆ์ซึ่งเป็นผู้มีศีล อยู่ในสถานะทางสังคมที่สูงกว่าขุนนางซึ่งมีศีลน้อยกว่า สังคมล้านช้างถือกันว่าพระสงฆ์คือกลุ่มนักปราชญ์ผู้แตกฉานทั้งคฤหัสถ์โลกและคฤหัสถ์ธรรม จะต้องคอยอบรมสั่งสอนประชาชนให้อยู่ในกรอบของฮีตบ้าน - คองเมือง และประชาชนก็ให้ความศรัทธาเชื่อถือพระสงฆ์ในฐานะที่เป็นผู้นำของตน เจ้ามหาชีวิตล้านช้างจึงจำเป็นจะต้องสร้างความสัมพันธ์อันดีกับองค์การศาสนาอยู่ตลอดเวลา เพื่อให้พระสงฆ์ชั้นผู้ใหญ่สนับสนุนพระองค์ จึงมักพบว่าเจ้ามหาชีวิตหลายพระองค์ได้อุปัฏฐิตและที่ดินในวัดให้เป็นเขต "ปลอดอาญาแผ่นดิน"³ กล่าวคือเป็นเขตที่มีอิสระไม่ยุ่งเกี่ยวกับเหตุการณ์ในแผ่นดิน และฝ่าย

¹ แหล่งเดิม.

² แหล่งเดิม. หน้า 55.

³ หอสมุดแห่งชาติ. "จารึกมุกฉินทรอาราม 1." ใน จารึกในประเทศไทย เล่ม 5.

อาณาจักรจะถือเอาความผิดกับบุคคลในเขต "ปลอดอาญาแผ่นดิน" นี้ไม่ได้ วัดบางแห่งเจ้ามหาชีวิตได้ถวายแลกวัดและข้าโอกาสวัด ซึ่งมีหน้าที่คอยทำนาจ้างหั้นและดูแลพระสงฆ์เป็นหน้าที่หลัก ทางราชการจะเรียกตัวบุคคลที่เป็นข้าโอกาสวัดไปทำงานอื่น ๆ ของฝ่ายอาณาจักรอีกไม่ได้¹ ลักษณะดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าสังคมล้านช้างจำเป็นต้องมีสถาบันสงฆ์เป็นตัวควบคุมความสงบจะขาดเสียมิได้

ในส่วนของสถาบันสงฆ์ก็มีความจำเป็นต้องพึ่งพิงสถาบันกษัตริย์เช่นกันเพราะพระสงฆ์ย่อมต้องการเจ้ามหาชีวิตและกองทัพเพื่อคุ้มครองภัยจากข้าศึกที่อาจสามารถรุกรานทำให้บ้านเมืองวุ่นวาย หากบ้านเมืองสงบพระสงฆ์ก็มีโอกาสปฏิบัติศาสนกิจและสั่งสอนประชาชนได้มากขึ้น สถาบันสงฆ์และสถาบันกษัตริย์ของอาณาจักรล้านช้างจึงมีความสัมพันธ์อันดีต่อกันมาโดยตลอด ดังจะเห็นว่าพระสงฆ์ชั้นผู้ใหญ่ของอาณาจักรล้านช้างมักจะร่วมมือกับเจ้ามหาชีวิตในการทูลบำรุงพุทธศาสนา เช่นก่อสร้างพระธาตุหรือวัด เพื่อเป็นคติในพุทธศาสนาภายใต้เถรวาท² การร่วมมือกันของสถาบันปกครองและศาสนา ทำให้ประชาชนลาวร่วมมือกันอย่างพร้อมเพรียงโดยไม่ต้องมีการเกณฑ์แรงงาน³ แต่เพราะเป็นกิจของสงฆ์ส่วนหนึ่งด้วย การร่วมแรงร่วมใจกันก่อสร้างจึงทำในระยะสั้น เพราะเมื่อถึงฤดูเข้าพรรษา พระสงฆ์ต้องหยุดภารกิจจำพรรษา ศาสนสถานที่ยกก่อสร้าง เช่นพระธาตุพนม พระธาตุเชิงชุม และพระพุทธรูปขาวบึง จึงไม่เน้นความใหญ่โตเหมือนการสร้างปราสาทของชาวเขมร แต่การสร้างพระธาตุเหล่านี้ก็อาจยิ่งใหญ่ในอุดมคติ เช่น พระธาตุพนม เน้นความสูง ศาสนสถานในดินแดนอีสานส่วนเหนือเป็นศูนย์รวมจิตใจของประชาชนได้เป็นอย่างดี ประชาชนแถบนี้ต่างเอาใจใส่ดูแลมาตลอด จึงเป็นที่น่าสังเกตว่า แม้ความเปลี่ยนแปลงทางการเมืองในอาณาจักรล้านช้างจะเกิดขึ้นหลายครั้งก็ตาม แต่การที่ปรัชญาทางศาสนาส่วนหนึ่งถูกผนวกเข้ารวมไว้ในชีวิต - คอง ทำให้ประชาชนมีความศรัทธาเชื่อมั่นในชีวิต - คองดั้งเดิมของตน เพราะถือว่าชีวิต - คอง

¹ หอสมุดแห่งชาติ. "จารึกวัดแดนเมือง 2," ใน แหล่งเดิม. หน้า 330.

² หอสมุดแห่งชาติ. "จารึกพระธาตุศรีสองรัก 1," ใน แหล่งเดิม. หน้า 277.

³ วิทยาลัยครูมหาสารคามและมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม. เล่มเดิม.

ไม่ใช่เรื่องของการปกครองอย่างเด็ดขาด แต่เป็นเรื่องของศาสนาด้วย ชาวลาวจึงพอใจที่จะปฏิบัติตามรูปแบบการปกครองท้องถิ่นที่เรียกว่า "อาณาจักร" มาโดยตลอด ขณะเดียวกันชาวลาวก็มีความศรัทธาในสัญลักษณ์ทางศาสนาเช่น ความศรัทธาในพระธาตุพนม พระธาตุเชิงชุม ที่มีการกราบไหว้บูชามาโดยตลอดเช่นกัน

2.2 ปรัชญาทางการเมืองการปกครองของดินแดนอีสานส่วนใต้

ดินแดนอีสานส่วนใต้ได้รับเอาลัทธิเทวราชามาจากอาณาจักรเขมรตั้งแต่สมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 2 ในระหว่าง น.ศ.1345 - 1393 ลัทธิเทวราชทำให้บทบาทของกษัตริย์เขมรและกลุ่มเชื้อพระวงศ์อยู่เหนือสามัญชนตามความเชื่อที่ว่ากษัตริย์ทรงเป็นเชื้อสายอันสูงส่ง บทบาทของกษัตริย์เขมรเช่นนี้ทำให้อาณาจักรเขมรเต็มไปด้วยความยิ่งใหญ่และมั่นคงในพุทธศตวรรษที่ 16 - 18

ลัทธิเทวราชามีการจัดระบบกลุ่มชนนางออกเป็นระดับชั้น ทำการควบคุมกำลังคนเป็นส่วนอย่างได้ผล¹ ในประวัติศาสตร์เขมรอันยาวนานจึงไม่ปรากฏการลุกฮือปฏิวัติขึ้นโดยสามัญชน เพราะกษัตริย์เขมรทรงมีพระราชอำนาจเต็มที่ (อำนาจที่มาพร้อมกับบทบาทและลัทธิเทวราชาช่วยเสริมอำนาจอีกทอดหนึ่ง) ลักษณะเช่นนี้อาจแตกต่างกับการควบคุมประชากรของอาณาจักรล้านช้างอย่างมาก เพราะเจ้ามหาชีวิตของล้านช้างมีอำนาจเฉพาะตามบทบาทของผู้ปกครองอันมีฮิต - คองบังคับให้พระองค์อยู่ในจารีต - ประเพณีท้องถิ่นเหมือนประชาชนทั่วไป ทำให้ เจ้ามหาชีวิตของล้านช้างไม่มีอำนาจในการบริหารบ้านเมืองได้เต็มที่ กลุ่มเชื้อพระวงศ์ลาวมีความขัดแย้งกันอย่างรุนแรงตลอดเวลา จนเชื้อพระวงศ์ต้องเลื่อมสลับ ในบางปีแผ่นดินล้านช้างไม่มีผู้ดำรงตำแหน่งเจ้า

¹ สุพล คำวิสุทธิกุล. "สังคมขั้วช้างช่วงใช้องค์พระธาตุพนม," เมืองโบราณ. 14(3) : หน้า 118 ; กรกฎาคม - กันยายน 2531.

² หอสมุดแห่งชาติ. "จารึกปราสาทหมรุ้ง 7," ใน จารึกในประเทศไทย เล่ม 4. 2529. หน้า 171 - 172.

³ หอสมุดแห่งชาติ. "จารึกสดีกกอกหม 2," ใน จารึกในประเทศไทย เล่ม 3. 2523. หน้า 220.

มหาชีวิต¹ ขณะที่กษัตริย์เขมรมีอำนาจโดยไม่มี ขีด - คอง เป็นสิ่งกำหนดบทบาท แม้ว่าอาณาจักรเขมรจะปรากฏความขัดแย้งทางการเมืองก็เป็นความขัดแย้งในกลุ่มเชื้อพระวงศ์ใหญ่ ๆ สองสายวงศ์เท่านั้น คือ สุริยวงศ์ กับจันทรวงศ์ ซึ่งทั้งสองสายวงศ์นี้ก็เป็นญาติกันทางสมรส และกลุ่มเชื้อพระวงศ์ทั้งสองสายนี้ได้กระจายกันออกไปเป็นเจ้าชายแคว้นต่าง ๆ ความขัดแย้งแทบทุกครั้งเกิดจากปัญหาการสืบทอดราชบัลลังก์² อย่างไรก็ตาม แม้ราชสำนักเขมรจะเกิดความขัดแย้งบ่อยครั้ง แต่ในที่สุดผู้ขึ้นสู่ตำแหน่งกษัตริย์ของอาณาจักรก็มีอำนาจอย่างเด็ดขาดสามารถบริหารชนระดับล่างได้ต่อไป

เมื่อกษัตริย์เขมรมีพระราชอำนาจมากมายผนวกเข้ากับความเชื่อถือในศาสนาพราหมณ์ไศวะนิกายในระยะแรกที่วากษัตริย์คือสมมติเทพ กษัตริย์เขมรหลายพระองค์ก็ต้องการที่จะจำลองโลกสวรรค์ที่เชื่อว่ามีเทือกเขาพระสุเมรุ และที่ประทับของพระอิศวรมาไว้ยังโลกมนุษย์³ จึงโปรดให้สร้างศาสนสถานด้วยหินและแล่งขึ้นอย่างมากมาย สิ่งก่อสร้างอันเนื่องมาจากศาสนาพราหมณ์ไศวะนิกายมีขนาดใหญ่โตมาก อีกทั้งสร้างด้วยหินและแล่งที่หนัก เช่น ปราสาทหินพนมยาศ ปราสาทหินเขาพระวิหาร ปราสาทหินสระกำแพงน้อย ปราสาทหินกำแพงใหญ่ ปราสาทหินเขายเหงา ปราสาทหินนครวัด ปราสาทหินนครธม และปราสาทตาเมือน กษัตริย์เขมรได้เกณฑ์ผู้คนจำนวนมากไปสร้างศาสนสถานเหล่านี้⁴ ทำให้ประชาชนได้รับความเดือดร้อนอย่างมาก

ต่อมาแม้ว่าราชสำนักเขมรได้รับอิทธิพลของศาสนาพุทธลัทธิตันตระ ซึ่งได้รับความศรัทธาจากกษัตริย์เขมรบางรัชสมัย แต่ธรรมเนียมการก่อสร้างศาสนสถานที่ยึดเอาแบบจำลองมา ทำให้กษัตริย์เขมรคงสร้างต่อมาอีกเรื่อย ๆ แม้จะมีจุดมุ่งหมายเพื่อเป็นคติในศาสนาพุทธลัทธิตันตระก็ตาม⁴ ครั้นเมื่ออาณาจักรเขมรเสื่อมลงในปลายพุทธศตวรรษที่ 18 การก่อสร้างศาสนสถานจึงเลิกกันไป

¹ มาดแลน จีโต. เล่มเดิม. หน้า 51 - 52.

² แหล่งเดิม.

³ ตีรี อมาตยกุล. "ประวัติศาสตร์สุโขทัยบทที่ 1 ราชวงศ์พระร่วง," ใน แถลงงานประวัติศาสตร์เอกสารโบราณคดี. 13(2) : 39 - 41 ; กรกฎาคม - ธันวาคม 2523.

⁴ อนุกัณฑ์ เจริญศุภกุล. "พระนครหลวงการวิเคราะห์สถาปัตยกรรม," เมืองโบราณ. 3(2) : 90 - 105 ; มกราคม - มีนาคม 2520.

ศาสนสถานต่างๆ ในอาณาจักรเขมรมีความหมายในแง่ของการส่งเสริมบารมีของกษัตริย์ และราชวงศ์ของกษัตริย์พระองค์นั้น เมื่อกษัตริย์เขมรเสื่อมลงสิ่งก่อสร้างเหล่านี้ได้กลายเป็น สัญลักษณ์ของความโหดร้ายและกดขี่สามัญชน สาเหตุดังกล่าวน่าจะเป็นเหตุผลประการหนึ่งที่ทำให้ประชาชนไม่ดูแลรักษา และฟื้นฟูศาสนสถานเหล่านี้หลังพุทธศตวรรษที่ 18¹ ต่อมาในต้นพุทธศตวรรษที่ 19 ได้มีพุทธศาสนิกายสิงหลกระจายไปถึงดินแดนอีสานส่วนใต้ และศาสนานิกายสิงหลมีปรัชญาไม่เน้นการสร้างศาสนสถานขนาดใหญ่ แต่เน้นที่ความมักน้อย² เพื่อการดำรงชีพอยู่อย่าง สดวกแก่เหตุผล ไม่ให้เกิดความทุกข์ทรมาน ปรัชญาดังกล่าวสอดคล้องกับความต้องการในสภาวะ ทางจิตใจของประชาชนในดินแดนอีสานส่วนใต้ที่ได้รับความกดขี่มาตั้งแต่เมื่อครั้งได้รับอิทธิพลของ อาณาจักรเขมร ประชาชนในดินแดนอีสานส่วนใต้จึงได้นับถือลัทธิสิงหลอย่างแพร่หลาย³ อิทธิพล ของพุทธศาสนิกายสิงหลจึงทำให้ศาสนสถานของอาณาจักรเขมรที่รกร้างไปกลับแปรสภาพเป็น สำนักสงฆ์ของนิายนี้ในเวลาต่อมา⁴

ปรัชญาของศาสนานิกายสิงหลทำให้ความคิดของประชาชนในดินแดนส่วนใต้เปลี่ยนแปลง ไปอย่างมาก กล่าวคือ ประชาชนในอีสานส่วนใต้มีความเชื่อดั้งเดิมในศาสนาพราหมณ์ไศวนิกาย ประชาชนจึงมีการก่อสร้างรูปเคารพของลัทธินี้คือ ศิวลึงค์ โคนเท พิ พระอิศวรและพระนารายณ์ ไว้บูชา⁵ ต่อมาศาสนานิกายลัทธิตันตระเข้ามามีอิทธิพลในราชสำนักเขมร รูปเคารพในลัทธิตันตระ คือ พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร และพระนางปรัชญาปารมิตาก็ได้รับการสร้างขึ้นอย่างสวยงาม ดัง

¹ แหล่งเดิม.

² จิตร ภูมิศักดิ์. สังคมไทยลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาก่อนสมัยกรุงศรีอยุธยา. 2527.

หน้า 304 - 305.

³ กรมศิลปากร. อีสานล่าง. 2531. หน้า 13.

⁴ อนันต์ พงษ์ภาค. ปราสาทสระกำแพงใหญ่ ต.กำแพง อ.อุทุมพรพิสัย จ.ศรีสะเกษ. 2526. หน้า 69.

⁵ H.G. Quaritch Wales, Prehistory and Religion in South - East Asia. 1957. p 131 - 132.

เช่นรูปเคารพที่พบในประสาทหินผิมาย ปราสาทหินพนมรุ้ง และปราสาทหินพนมวัน¹ แต่เมื่อมีแนวความเชื่อใหม่เกี่ยวกับศาสนาพุทธลัทธิสิงหลเข้ามาแทนที่ ทำให้การไหว้พินัยในรูปเคารพของศาสนาพราหมณ์ไศวะนิกายและศาสนาพุทธลัทธิตันตระเลิกไป นอกจากนี้แล้วในดินแดนอีสานส่วนใต้ยังเปลี่ยนแปลงความเชื่อในอำนาจ และการเชิดชูความโอ้อำของศาสนสถานตามหลักของลัทธิเทวราชา มาเป็นชาวพุทธที่ถ่อมตนและสมถะตามหลักปรัชญาของลัทธิสิงหล เมื่อศูนย์กลางทางลัทธิทางลัทธิเทวราชาถูกทำลายไปโดยอาณาจักรไทย ประชาชนในดินแดนอีสานส่วนใต้ก็ไม่สามารถฟื้นฟูลัทธิเทวราชาขึ้นมาได้อีก หากแต่กลายเป็นชาวพุทธที่ถ่อมตนสมถะยอมอยู่ภายใต้การปกครองของอาณาจักรไทยด้วยดี

2.3 เปรียบเทียบความแตกต่างทางด้านปรัชญาการเมืองการปกครองระหว่างดินแดนอีสานส่วนเหนือกับดินแดนอีสานส่วนใต้

การเปลี่ยนแปลงอำนาจทางการเมืองที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องในดินแดนอีสานส่วนใต้ได้ทำให้ประชาชนชาวเขมรในดินแดนอีสานส่วนใต้และในเขตประเทศเขมรในปัจจุบัน ไม่สืบทอดและบูรณะศิลปวัฒนธรรมที่เคยรุ่งเรืองในอดีต แต่กลับปล่อยให้ศิลปวัฒนธรรมเหล่านี้พังพินาศและสูญหายไปทั้ง ๆ ที่ประชาชนชาวเขมรได้มีการสืบทอดเผ่าพันธุ์ต่อมาอีกไม่จบสิ้น ลักษณะดังกล่าวนี้แตกต่างกับในอาณาจักรล้านช้างอย่างยิ่ง อาณาจักรล้านช้างมีการสืบทอดและทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรมของตนเองต่อมา² แม้ว่าในพุทธศตวรรษที่ 24 อาณาจักรล้านช้างได้ตกอยู่ภายใต้อิทธิพลทางการเมืองของอาณาจักรไทยแล้วก็ตาม กล่าวคือประชาชนแถบลุ่มแม่น้ำโขงและลุ่มแม่น้ำชีมีการหล่อพระพุทธรูปศิลปะลาว ซึ่งเป็นพระพุทธรูปบูชาที่สืบทอดมาจากอาณาจักรล้านช้าง พระพุทธรูปปางต่าง ๆ ที่ถูกสร้างขึ้น ยังคงรูปแบบเดิมทั้งพระพักตร์ พระกรรณ พระเกศ และพระนาสิก พระพุทธรูปศิลปะลาว

¹D.G.E. Hall, op cit. p 12.

²นิวัติ กองเพียร. "หอพระไตรปิฎกวัดป่าโนนของดีเมืองอุบลฯ," ศิลปวัฒนธรรม.

นอกจากจะแสดงความเป็นเอกลักษณ์ของท้องถิ่นแล้วรูปแบบของพระพุทธรูปโดยทั่วไปยังแสดงออกให้เห็นทางเชื้อชาติอีกด้วย¹ แสดงให้เห็นว่าชาวลาวมีการสืบทอดมรดกทางศิลปะและวัฒนธรรมต่อมาอย่างไม่ขาดสาย² ลักษณะความแตกต่างในการสืบทอดศิลปะวัฒนธรรมของประชาชนทั้งสองกลุ่มส่วนหนึ่งเป็นผลมาจากการได้รับอิทธิพลทางการเมืองจากศูนย์อำนาจที่ต่างกัน ทำให้ปรัชญาทางการเมือง การปกครองแตกต่างกันอันได้ส่งผลไปถึงสภาพของสังคมด้วย

2.3.1 ดินแดนอีสานส่วนเหนือกับความผูกพันศูนย์อำนาจทางการเมืองล้านช้าง

ดินแดนอีสานส่วนเหนือมีความใกล้ชิดกับกลุ่มเมืองฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงมาตั้งแต่ยุค "ตำนาน" ดังจะเห็นได้จากตำนานเก่าแก่ที่ได้รวบรวมไว้ในตำนานพระธาตุพนม³ กล่าวถึงกลุ่มเมืองในแถบนี้ว่าได้ร่วมกับเมืองทางฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงสร้างพระธาตุพนมหรือแม้แต่ตำนานของชาวลาวและชาวข่าที่กล่าวถึงการเดินทางแยกย้ายกันไปตั้งถิ่นฐานของชาวข่าและชาวลาวว่า ชนสองกลุ่มนี้ล่องแพมาตามลำแม่น้ำโขงด้วยกันในฐานะลูกพี่กับลูกน้อง ความสัมพันธ์ดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าบริเวณใด ๆ ก็ตาม เมื่อมีชาวข่าก็ต้องมีชาวลาวปะปนกันไป⁴ ดังนั้นเมื่อดินแดนอีสานส่วนเหนือเป็นถิ่นเดิมของชาวข่า ดินแดนที่อุดมสมบูรณ์แถบลุ่มแม่น้ำชีและลุ่มแม่น้ำโขงตอนกลางก็น่าจะมีชาวลาวเข้ามาตั้งถิ่นฐานในเวลาไล่เลี่ยกันด้วย

¹ สงวน รอดบุญ. "อันเนื่องมาจากพระพุทธรูปล้านช้าง," โบราณคดี. 6(4) :

31 - 41 ; 2519.

² แหล่งเดิม.

³ ตำนานพระธาตุพนมเป็นตำนานที่เขียนขึ้นในสมัยพระสุริยวงศาธรรมิกราชแห่งอาณาจักรล้านช้าง ในตำนานพระธาตุพนมมีการรวบรวมตำนานท้องถิ่นซึ่งสืบทอดกันอยู่ในช่วงเวลานั้นรวมหลายเรื่อง เช่น ตำนานอุสา - บารถ ตำนานเมืองหนองหาร และตำนานเมืองเวียงจันทร์โบราณ เป็นต้น (อ้างจากพิเศษ เจียจันทร์พงษ์. "บทนำเสนอ" อรรถศาสตร์ตำนานพระธาตุพนม. 2521. หน้า 15.)

⁴ หม่อมอมรวงศ์วิจิตร. "พงศาวดารภาคอีสาน," ใน ประชุมพงศาวดารฉบับหอสมุดแห่งชาติเล่ม 2. 2507 หน้า 173.

การที่แม่น้ำโขงเป็นแม่น้ำที่เชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มคนในดินแดนแม่น้ำโขงตอนบน (บริเวณสิบสองปันนา) กับกลุ่มคนในแถบลุ่มแม่น้ำโขงตอนกลาง ดำเนินในแถบนี้จึงมักจะกล่าวว่า กลุ่มคนอพยพ และเดินทางไปค้าขายตามลำแม่น้ำโขง¹ ในระหว่างดินแดนลุ่มแม่น้ำโขงตอนบน และลุ่มแม่น้ำโขงตอนกลางนั้น มีเมืองหลวงพระบางซึ่งเป็นเมืองใหญ่ และอุดมสมบูรณ์ไปด้วยทองคำ และสินค้าอื่น ๆ² เมืองหลวงพระบางจึงเป็นศูนย์กลางการค้าสำคัญที่เป็นจุดเชื่อมต่อระหว่างดินแดนทั้งสอง ดินแดนอีสานส่วนเหนือมีความผูกพันกับศูนย์กลางของอาณาจักรล้านช้างเป็นอย่างมาก แต่การแข่งขันราชบัลลังก์ของกลุ่มผู้นำล้านช้างทำให้อาณาจักรล้านช้างแตกแยกออกไป ผูกพันกับเมืองหลักคนละศูนย์กลางด้วยคือ กลุ่มเมืองแถบลุ่มแม่น้ำชีตั้งแต่ปากดงขี้เหล็ก ยางสามต้น อีสานขอมย้อย หลักทอด ยอดย้อย สันามหมากหญ้า ผาขาวพันนา ผาขพระยานาค ภูเม็ง ศาลาอีเก้ง บึงกุย หมองม้องคึม กุ่มปัก ศาลาหัก มุลเค็ง ไปจนถึงแก่งหลี่ที่มี ความผูกพันอยู่กับศูนย์กลางจำปาศักดิ์³ ส่วนเมืองแถบริมฝั่งแม่น้ำโขงตอนกลางมาจนถึงเทือกเขาภูพานทางทิศตะวันตก ได้แก่ เมืองสกลนคร เมืองหนองบัวลำภู เมืองเวียงคุก เมืองพะโค เมืองลาหนองคาย เมืองห้วยหว้า เมืองนครพนม และเมืองหนองหารนั้นมีความผูกพันอยู่กับศูนย์กลางเวียงจันทน์⁴ ลักษณะเช่นนี้ ทำให้เมืองต่าง ๆ ในอาณาจักรล้านช้าง (รวมทั้งเมืองในดินแดนอีสานส่วนเหนือ) แตกแยกไม่ขึ้นกับศูนย์กลางแต่ละแห่ง ยังผลให้ความผูกพันทางเชื้อชาติของชาวลาว (รวมทั้งประชาชนในดินแดนอีสานส่วนเหนือ) ถูกทำลายและเป็นจุดอ่อนภายในที่สำคัญในกลุ่มเมือง "วัฒนธรรมลาว"

¹ กรมศิลปากร. ประชุมพงศาวดารฉบับหอสมุดแห่งชาติ เล่ม 1. 2506. หน้า 389.

² สัจจิตต์ วงษ์เทศ. เจ๊กปนลาว. 2530. หน้า 88 - 89.

³ พระราชกฤษฎีกา (ทอง). พงศาวดารเมืองกาลสินและเมืองกะมาลาไสยและเมืองขึ้น. ม.ป.ป. หน้า 10 - 15. และนิวัตร พ. ศรีสุวรรณภักดิ์. เล่มเดิม. หน้า 81.

⁴ สังวาลย์ ราชศรี ผู้ปริวรรต. เล่มเดิม. หน้า 4 - 8.

ด้วยกัน เพราะการแตกแยกกันเป็นส่วนทำให้เกิดความขัดแย้งต่อสู้กันเองภายในเผ่าพันธุ์ลาว¹ เมื่อมีการต่อสู้ช่วงชิงอำนาจมีการกวาดล้างฝ่ายปฏิปักษ์เพื่อยึดอำนาจให้เด็ดขาด ฝ่ายหนึ่งจึงอพยพหนีไปตั้งเมืองใหม่ และเพื่อความปลอดภัยกลุ่มเมืองที่ตั้งใหม่ได้ขอพึ่งอาณาจักรไทยด้วยการยอมเป็นเมืองส่วย เช่น เมืองยโสธร เขมราฐบุรี และอุบลราชธานี² ทำให้กลุ่มเมืองวัฒนธรรมลาวในดินแดนอีสานส่วนเหนือแตกแยกออกเป็นหลายกลุ่มยิ่งขึ้น คือ กลุ่มเครือญาติศูนย์อำนาจเวียงจันทน์ กลุ่มเครือญาติศูนย์อำนาจจำปาศักดิ์ และกลุ่มเครือญาติพระวอและพระตา ผู้ซึ่งพาพรรคพวกที่มาจากเวียงจันทน์ ความขัดแย้งที่ผ่านมามีทำให้ความรู้สึกต่อเผ่าพันธุ์ของชาวลาวแต่ละกลุ่มแปลกแยกต่อกัน ลักษณะดังกล่าวนี้ส่งผลต่อการปกครองของอาณาจักรไทยต่อกลุ่มเมืองเหล่านี้ด้วย

เมื่ออาณาจักรไทยเข้าไปปกครองอาณาจักรล้านช้าง ศูนย์อำนาจแถบลุ่มแม่น้ำโขงตอนกลางมีการเคลื่อนไหวทางการเมืองแตกต่างกัน กล่าวคือ เมืองเวียงจันทน์ที่เคยเป็นเมืองอำนาจของอาณาจักรล้านช้างยังคงพยายามที่จะมีบทบาททางการเมืองเหนือเมืองอื่น ๆ ดังจะเห็นได้จากการยอมส่งส่วยให้อาณาจักรเวียดนามทั้ง ๆ ที่เมืองเวียงจันทน์เป็นเมืองส่วยของอาณาจักรไทยอยู่แล้ว³ การดำรงตนอยู่ในลักษณะสองฝ่ายนี่จึงแสดงถึงความพยายามของผู้นำเมืองเวียงจันทน์ที่ตั้งเอาอาณาจักรไทยและอาณาจักรญวนมาถ่วงดุลอำนาจซึ่งกันและกัน อนึ่งเมืองเวียงจันทน์ได้แสดงออกอย่างเด่นชัดว่าต้องการปลดแอกอาณาจักรไทยในปี พ.ศ. 2334 กล่าวคือ เมืองเวียงจันทน์ได้ร่วมมือกับเมืองนครพนมเป็นภพ⁴ แต่การกบฏครั้งนี้ก็ไม่ประสบผลสำเร็จ เพราะกลุ่มผู้นำเมืองต่าง ๆ ในดินแดนอีสานส่วนเหนือแตกแยกออกเป็นกลุ่ม ๆ เนื่องจากมีความขัดแย้งมาแต่เดิม จึงไม่ได้ร่วมมือกัน หากยังขัดทอดความผัดกันจนทางกรุงเทพฯ สามารถปราบข่าวการเตรียมการกบฏอย่างรวดเร็ว⁵

¹ หอสมุดแห่งชาติ. จดหมายเหตุเรื่องปราบขบถเวียงจันทน์. 2496. หน้า 1.

² พระสุนทรราชเดช (นั้ ประทุมชาติ). พงศาวดารภาคอีสาน. 2472. หน้า 10.

³ เจ้าพระยาบดินทร์เดชา. อานามสยามยุทธ เล่ม 1. ม.ป.ป. หน้า 314 - 315.

⁴ แหล่งเดิม.

⁵ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์. พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 1. 2531.

ส่วนศูนย์อำนาจจำปาศักดิ์นั้น ได้หันไปสถาปนาความเป็นเครือญาติกับอาณาจักรเขมร โดยการสมรส¹ ขณะเดียวกันก็พยายามแยกห่างออกจากกรุงเวียงจันทน์ เพราะกลุ่มผู้นำที่มาสถาปนาเอกราชที่เมืองจำปาศักดิ์ เคยมีความขัดแย้งกับกลุ่มเชื้อพระวงศ์เวียงจันทน์มาก่อน การผูกโยงสายเครือญาติกับอาณาจักรเขมร ทำให้ศูนย์อำนาจจำปาศักดิ์ดำรงอยู่ในลักษณะที่สงบที่สุด เมื่อเปรียบเทียบกับศูนย์อำนาจเวียงจันทน์และศูนย์อำนาจหลวงพระบาง³ ศูนย์อำนาจจำปาศักดิ์มีการสืบทอดตำแหน่งเจ้าเมืองไปถึงรัชทายาทอย่างเคร่งครัดสม่ำเสมอแม้ในช่วงหลังจะตกอยู่ภายใต้การปกครองของอาณาจักรไทยแล้วก็ตาม อาณาจักรไทยจึงมีความไว้วางใจศูนย์อำนาจจำปาศักดิ์เป็นอย่างมาก สำหรับศูนย์อำนาจหลวงพระบางนั้นก็นับได้ว่าเป็นศูนย์กลางที่มีความจงรักภักดีต่ออาณาจักรไทยมากเช่นกัน ดังจะเห็นได้ว่าเมื่อครั้งงานพระราชพิธีเพลิงศพของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เจ้าผู้ครองเมืองหลวงพระบางได้เสด็จมาช่วยงานนี้ เมื่อพระราชพิธีเพลิงศพเสร็จแล้วก็ไม่รีบเสด็จกลับในทันทีเหมือนเจ้าผู้ครองเมืองประเทศราชทั่วไป ได้อยู่รับสนองพระเดชพระคุณพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวที่กรุงเทพฯ ระยะเวลาหนึ่ง นอกจากนี้แล้วเหตุการณ์ภายในปี พ.ศ. 2334 เมืองหลวงพระบางก็ไม่ร่วมมือกับเมืองเวียงจันทน์หากยังได้แจ้งข่าวให้ทางกรุงเทพฯทราบอย่างฉับพลันด้วย²

2.3.2 ดินแดนอีสานส่วนใต้กับความผูกพันกับศูนย์อำนาจทางการเมืองเขมร

ดินแดนอีสานส่วนใต้มีความผูกพันทางการเมืองกับอาณาจักรเขมรอย่างใกล้ชิดมาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 12 กล่าวคือ อาณาจักรเขมรมีศูนย์อำนาจทางการเมืองแห่งแรกอยู่บนแถบปราสาทในเขตประเทศลาวทางตอนใต้ ต่อมาได้ขยายอาณาเขตเข้ามายังบริเวณอีสานส่วนใต้แล้วทำการยึดครองเรื่อยมา แม้ว่าจะระยะหลังอาณาจักรเขมรได้ย้ายเมืองหลวงลงไปสู่ลุ่มแม่น้ำโขงตอนล่าง

¹ พระยามหาอมมาตยาธิบดี. "ตำนานเมืองจำปาศักดิ์," ใน ประชุมพงศาวดาร เล่ม 43. 2512. หน้า 180.

² สวัสดิ์ ชวนชัย. ประมวลภาพประวัติศาสตร์ชนชาติไทย. ม.ป.ป. หน้า 756.

หลายครั้งก็ตาม¹ ดินแดนอีสานส่วนใต้ก็ยังมีความสำคัญในฐานะที่เป็นแหล่งชุมก้ำล้งขนาดใหญ่ กษัตริย์เขมรมักส่งเจ้านายที่เป็นเชื้อพระวงศ์สำคัญขึ้นมาปกครองเมืองใหญ่ในแถบนี้ เช่น เมืองนิมาย และเมืองพนมรุ้ง เมืองสองเมืองนี้เป็นเมืองใหญ่ท่ามกลางเมืองบริวารอื่น ๆ เช่น เมืองโคราช เมืองเสมา เมืองปราสาท เมืองเขษมาศ เมืองสังขบุรี เมืองขุขันธ์ เมืองปะทายสมันต์ เมืองตะลุง เมืองสระพังสีแจ่ง² ลักษณะเช่นนี้ทำให้ดินแดนอีสานส่วนใต้มีความผูกพันกับอาณาจักรเขมรตลอดมาเป็นเวลาร่วม 600 ปี³

เมื่อถึงปลายพุทธศตวรรษที่ 18 อาณาจักรเขมรได้เสื่อมลง เปิดโอกาสให้กลุ่มคนไทย แถบลุ่มแม่น้ำยม และน่านมีกำลังเข้มแข็งขึ้นและได้มีการสถาปนาเอกราชขึ้นเป็นอาณาจักรสุโขทัย อาณาจักรสุโขทัยได้ยกกองทัพไปเมืองนครหลวงก่อนปี พ.ศ.1839 (ประมาณ 1 หรือ 2 ปี) ทำให้กองกำลังป้องกันพระนครของอาณาจักรเขมรอ่อนแอลงมาก ขณะเดียวกันแคว้นต่าง ๆ ของอาณาจักรเขมรเวลานั้นแตกแยกออกเป็นอิสระ เพราะพระเจ้าชัยวรมันที่ 8 ทรงชราภาพ⁴ พระองค์ไม่สามารถสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในอาณาจักรได้อีกต่อไป ครั้นเมื่อพระเจ้าชัยวรมันที่ 8 สวรรคต พระเจ้าอินทรวรมันที่ 3 (พ.ศ.1838 - 1851) ก็ขึ้นเสวยราชสมบัติด้วยการปราบดาภิเษกท่ามกลางการนองเลือดของกลุ่มพระญาติวงศ์ พระเจ้าอินทรวรมันที่ 3 ได้จับพระอนุชาและเสี้ยวของพระองค์ตัดมือตัดเท้าขังไว้ในคุกมืด⁵ เหตุการณ์เหล่านี้ล้วนแสดงให้เห็นการบั่นทอนกำลังตนเองในลุ่มผู้นำเขมร ทำให้ความเข้มแข็งของกองทัพเมื่อครั้งสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เสื่อมไป

¹แหล่งเดิม.

²หอสมุดแห่งชาติ. สารตราถึงพระยาสุริยเดช พระยาพรหมมุกดี พระวิชัย. เมืองนครราชสีมา สมัยรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1207. เอกสารเลขที่ 277. สมุดไทยดำ.

³มจ. สุภัทรดิศ ดิศกุล. "600 ปี แห่งประวัติศาสตร์เมืองพระนครของ "ขอม", "ศิลปวัฒนธรรม. 10(6) : 111 - 125 ; เมษายน 2532.

⁴มาดแลน จีโต. เล่มเดิม. หน้า 71.

⁵โจว ตา กวาน. บันทึกว่าด้วยชนบทเขมรนิยมประเพณีของเงินละ. 2510.

อาณาจักรเขมรพยายามแก้ปัญหาความอ่อนแอภายในอาณาจักร ด้วยการสร้างความสัมพันธ์กับกลุ่มคนไทยแถบอาณาจักรละโว้-อโยธยา ซึ่งเป็นกลุ่มเมืองอิสระเพื่อเป็นการถ่วงดุลย์อำนาจทางการเมืองกับอาณาจักรสุโขทัย¹ สำหรับกลุ่มเมืองในอีสานส่วนนี้ได้ยังคงตกอยู่ใต้อิทธิพลทางการเมืองของอาณาจักรเขมรอยู่เช่นเดิม เพราะอาณาจักรสุโขทัยหลังสมัยพ่อขุนรามคำแหงแล้วได้เกิดปัญหาเมืองต่าง ๆ พยายามแยกตัวเป็นอิสระ² อาณาจักรสุโขทัยจึงไม่มีโอกาสไปรุกรานอาณาจักรเขมรได้อีก ส่วนอาณาจักรอยุธยาที่มีการสถาปนาขึ้นใหม่นั้น ผู้นำเขมรได้สร้างความสัมพันธ์ทางการเมืองที่เอื้อประโยชน์ต่ออาณาจักรอยุธยาอยู่แล้ว แต่ในปี พ.ศ. 1895 ซึ่งเป็นที่สันนิษฐานว่าอาณาจักรอยุธยาได้เกณฑ์กองทัพไปตีอาณาจักรเขมร³ เพราะอ้างว่าความสัมพันธ์เปลี่ยนแปลงไป แสดงให้เห็นว่าอาณาจักรอยุธยาอยู่ในฐานะที่เหนือกว่าและพร้อมที่จะใช้กำลังจัดการได้ทุกเมื่อหากอาณาจักรเขมรไม่ทำตามนโยบายของตน การรยกกองทัพไปตีเขมรในปี พ.ศ. 1895 นับเป็นการรยกกองทัพไปตีอาณาจักรเขมรครั้งที่ 2 ของกลุ่มชนชาติไทยที่ปรากฏหลักฐานทางประวัติศาสตร์ และการโจมตีครั้งนี้ทำให้ฐานะอาณาจักรเขมรที่เคยมีแสนยานุภาพยิ่งใหญ่เปลี่ยนแปลงไปในสายตาคนไทย⁴

การที่อยุธยายึดครองเมืองหลวงของอาณาจักรเขมรในปี พ.ศ. 1895 นั้นในทางทฤษฎีแล้วน่าจะคลุมถึงพื้นที่แถบเมืองบิรวารของเขมรในดินแดนอีสานส่วนนี้ได้ด้วย แต่อาณาจักรอยุธยาก็จัดการกับกลุ่มเมืองในอาณาจักรเขมรด้วยการกวาดต้อนผู้คนและทรัพย์สิน เพื่อเป็นการตัดกำลังศัตรู⁵ เนื่องจากอาณาจักรอยุธยาไม่ได้มีนโยบายควบคุมเมืองเล็กเมืองน้อยอื่น ๆ นอกเหนือจากเมือง

¹ กรมศิลปากร. ประชุมพงศาวดารฉบับหอสมุดแห่งชาติ เล่ม 1. 2506. หน้า 116.

² แหล่งเดิม.

³ กรมศิลปากร. พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ฉบับหอสมุดแห่งชาติ. 2513. หน้า

⁴ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช. "สถาบันพระมหากษัตริย์," ศิลปวัฒนธรรม. 4(1) :

⁵ แหล่งเดิม.

พระนครหลวงที่เป็นแหล่งชุมกำลังสำคัญ อาณาจักรไทยเข้าปกครองเมืองหลวงของเขมรแบบเมืองประเทศราชขณะที่เมืองหลวงของเขมรก็ยังมีเมืองบริวารอื่น ๆ คอยให้ความช่วยเหลือในการส่งส่วยให้กับอาณาจักรไทย ดังนั้นในสมัยพระเจ้าอู่ทองแม้จะไม่ได้ปกครองเมืองในดินแดนอีสานโดยตรง แต่ก็อาจกล่าวได้ว่าเมืองในดินแดนอีสานส่วนได้ก็เป็นเมืองส่วยของอาณาจักรไทยเช่นเดียวกับเมืองหลวงของอาณาจักรเขมร¹

หลังรัชสมัยพระเจ้าอู่ทองแล้วสันนิษฐานว่ากลุ่มเชื้อพระวงศ์เขมรยกตัวออกไปเป็นอิสระ ไม่ยอมอยู่ภายใต้การปกครองของอาณาจักรไทย เพราะกลุ่มเชื้อพระวงศ์อยุธยาไม่ต้องการสืบทอดราชบัลลังก์ จึงยังยากอยู่กับการกวาดล้างกันเอง และกลุ่มเชื้อพระวงศ์เขมรนั้น เป็นผู้นำที่ไม่ยอมอยู่ใต้อิทธิพลทางการเมืองของอาณาจักรอื่น ๆ มักรวมตัวกันก่อกบฏอยู่เสมอ² จนกระทั่งในสมัยพระบรมราชาธิราชที่ 2 พระองค์จึงได้ขยายอาณาเขตเข้าไปยังเมืองในดินแดนอีสานส่วนใต้แล้วทำการปกครอง³ พระบรมราชาธิราชที่ 2 ได้ยกกองทัพเข้าไปโจมตีเมืองพระนครหลวงของเขมรและทำลายราชสำนักเขมร โดยการกวาดล้างกลุ่มเชื้อพระวงศ์เขมรและกวาดต้อนขุนนางเขมรที่เหลือมาเป็นตัวประกันที่ราชสำนักอยุธยา⁴ นอกจากนั้นยังกวาดเอาทรัพย์สินมีค่าต่าง ๆ ประจำราชสำนัก

¹ หอสมุดแห่งชาติ. พงศาวดารกรุงศรีอยุธยาเล่มที่ 1 - 4. 2/ก 56. เอกสารเลขที่ 174. สมุดไทยขาว. ตีที่ 108. มัดที่ 21.

² จันทรฉาย ภักดีธิดม (บรรณาธิการ). "พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา 2/ก 125 (ฉบับไมเคิล วิกเคอรี)," ในข้อมูลประวัติศาสตร์ในรอบทศวรรษ 2520 - 2530. 2531. หน้า 59.

³ หอสมุดแห่งชาติ. พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา เลขที่ 222. จ.ศ. 801 - 803. มัดที่ 27.

⁴ จันทรฉาย ภักดีธิดม (บรรณาธิการ). "พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา : ในทรรศนะของนายไมเคิล วิกเคอรี," ในแหล่งเดิม. หน้า 53. (อ้างถึง Micheal Vickery. "The Composition and Transmission of the Ayudya and Cambodian Chronicles," Anthony Reid and David Marr (ed.), Perception of the Past in Southeast Asia. 1979. p 130 - 155.)

เขมรไป เช่น เครื่องราชกกุธภัณฑ์ทำด้วยสำริดด้วย (ได้แก่วังโตหมอบ พระเทวรูป ซึ่งภายหลังได้ถูกขานมำกวาดต้อนไปไว้ที่เมืองหลวงของอาณาจักรน่าน)

ภายหลังที่พระบรมราชาธิราชที่ 2 ยึดครองได้เขมรแล้วก็ดำเนินการปกครองอย่างจริงจัง กล่าวคือสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 2 ไม่ปล่อยให้ชาวเขมรปกครองตนเองอีกต่อไปแต่ทรงโปรดให้พระนครอินทร์พระราชโอรสเสด็จไปครองเมืองพระนครหลวงของเขมร เหล่าขุนนางเขมรได้ต่อต้านพระนครอินทร์ด้วยการกบฏ แล้วยกให้พระยาชาติเชื่อนพระวงศ์เขมรเป็นผู้นำ¹ เหตุการณ์ครั้งนี้กองทัพไทยสามารถปราบปรามได้ แต่หลังจากนั้นไม่นานพระนครอินทร์ก็ทรงประชวรสวรรคต² พระบรมราชาธิราชที่ 2 ได้ส่งพระยาแพรงแห่งอาณาจักรอยุธยาไปครองเมืองพระนครหลวงต่อไป เหตุการณ์ครั้งนี้แสดงให้เห็นว่าอาณาจักรไทยสามารถควบคุมอำนาจกลุ่มเมืองในดินแดนอีสานส่วนใหญ่ได้และอาณาจักรเขมรได้อย่างเด็ดขาด แต่กลุ่มผู้นำเขมรภายในเมืองพระนครหลวง มักจะรวมตัวกันต่อต้านการปกครองของอาณาจักรไทยอย่างเข้มแข็งมาตลอด ดังจะเห็นได้ว่าในสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ได้เกณฑ์ชาวจกกรจจากกลุ่มเมืองในดินแดนอีสานส่วนใหญ่ จำนวน 10,000 คน เพื่อเข้าร่วมกองทัพในการปราบปรามกลุ่มกบฏเขมรครั้งนี้³ กลุ่มเมืองในอีสานส่วนใหญ่เป็นกลุ่มเมืองที่อาณาจักรอยุธยายึดเอาไว้เป็นเครื่องต่อรองกลุ่มผู้นำเขมรในเมืองพระนครหลวง เพื่อประโยชน์ในด้านคุมกำลังเสบียงอาหารและเป็นเส้นทางในการปราบปรามกบฏเขมรซึ่งเกิดขึ้นอยู่ตลอดเวลา ดังนั้นในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช จึงโปรดให้มีการสร้างป้อมค่าย ประตุมือง และหอรบ อย่างแข็งแรงที่เมืองนครราชสีมา เพื่อให้เป็นเมืองหน้าด่านทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ และโดยเฉพาะอย่างยิ่งสมเด็จพระนารายณ์มหาราชได้ส่งทหารคู่พระทัย คือ พระยาขมราช (สังข์) มาเป็นเจ้าเมืองนครราชสีมา พร้อมด้วยเจ้านายไทยกลุ่มหนึ่ง⁴ กลุ่มเจ้านายเหล่านี้จึงเอาวัฒนธรรม

¹ แหล่งเดิม.

² แต่ในพงศาวดารเขมรกล่าวว่าพระอินทร์ราชาถูกลอบปลงพระชนม์ (อ้างจากกรมศิลปากร. "พงศาวดารเขมร," ใน ประชุมพงศาวดารฉบับหอสมุดแห่งชาติ เล่ม 1. 2506. หน้า 168.

³ ทวีชัย สุภาภรณ์. ประวัติศาสตร์ไทย - ขอม - เขมร. 2508. หน้า 291.

⁴ เดิม วิชาญพนนิจ. ประวัติศาสตร์อีสาน เล่ม 1. 2530. หน้า 12 - 14.

ประเพณีของราชสำนักอยุธยาเผยแพร่ด้วย ทำให้ประชาชนแถบเมืองนิคมเมืองนครราชสีมา และใกล้เคียงเปลี่ยนสภาพจากชาวเขมร (แม้แต่กลุ่มผู้นำท้องถิ่นเมืองนครราชสีมาก็ยังมีเชื้อสายเขมร)¹ กลายเป็นชาว "ไทยโคราช" ไป เมื่อประชาชนในเขตเมืองใหญ่อันเป็นเมืองศูนย์กลาง และกลุ่มผู้นำระดับผู้ปกครองเมืองเปลี่ยนแปลงไปตามนโยบายผสมกลมกลืนทางวัฒนธรรมของอาณาจักรอยุธยา จึงทำให้การฝึกไพร่อาณาจักรเขมรของกลุ่มเมืองในดินแดนอีสานส่วนใต้ค่อย ๆ หมดไป กลุ่มเมืองเหล่านี้ได้หันมาฝึกไพร่ศูนย์อำนาจทางการเมืองที่อาณาจักรอยุธยาแทน² แม้ว่าจะระยะหลังมีการย้ายราชธานีของไทยจากอยุธยาไปที่ธนบุรีและกรุงเทพฯ การเปลี่ยนแปลงภายในเหล่านี้ก็ไม่มีผลกระทบต่อกรปกครองดินแดนอีสานส่วนใต้แต่ประการใด³ กลุ่มเมืองในดินแดนอีสานส่วนใต้ยังคงตกอยู่ภายใต้การปกครองของอาณาจักรธนบุรีและรัตนโกสินทร์ตอนต้น เหมือนความผูกพันดั้งเดิมที่เคยมีมาตั้งแต่สมัยอยุธยาแล้ว ความผูกพันในศูนย์อำนาจทางการเมืองของกลุ่มคนในดินแดนอีสานส่วนใต้จึงแตกต่างจากกลุ่มคนในอีสานส่วนเหนือ เพราะคนในอีสานส่วนเหนือมีความผูกพันอยู่กับศูนย์อำนาจลุ่มแม่น้ำโขงอันเป็นศูนย์อำนาจของ "ฮัต - คองลาว" มากกว่า 425 ปี⁴ ความผูกพันในศูนย์อำนาจทางการเมืองที่แตกต่างกันนี้เป็นผลกระทบต่อการเคลื่อนไหวทางการเมืองของกลุ่มทั้งสองในเวลาต่อมาเป็นอย่างมาก

2.4 การเคลื่อนไหวทางการเมืองในดินแดนอีสานส่วนเหนือ

กลุ่มเมืองในดินแดนอีสานส่วนเหนือและเมืองแถบฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง มีความต้องการกลับไม่มีเอกราชเหมือนเดิมเป็นอย่างมาก เพราะกลุ่มเมืองเหล่านี้มีความผูกพันอยู่กับ "ฮัต - คองลาว"

¹ กรมศิลปากร. จดหมายเหตุนครราชสีมา. 2496. หน้า 80.

² แหล่งเดิม.

³ กรมศิลปากร. ประชุมพงศาวดารภาคที่ 65. หน้า 82.

⁴ Charles F Keye, "The Origins of Muang Suwannaphum and Muang Roi - Et," ใน เอกสารสัมมนาประวัติศาสตร์อีสาน. 2521. หน้า 1.

อย่างลึกซึ้ง นอกจากนั้นแล้วกลุ่มผู้นำเมืองเหล่านั้นก็ล้วนแต่มีเชื้อสายเดิมผูกพันกับเชื้อสายราชวงศ์
หลวงพระบางที่แตกสาขาย่อยออกไป¹ ความสัมพันธ์ดังกล่าวได้ปลุกให้กลุ่ม "เจ้าลาว" มีจิตสำนึก
ต้องการอิสระภายใต้กฎบังคับยึด - คงดั้งเดิมของตน แต่หลังจากที่อาณาจักรล้านช้างได้แตกแยก
ออกเป็นสามแคว้นอิสระ ทำให้กลุ่ม "เจ้าลาว" ไม่อาจร่วมมือกันได้ จึงปล่อยให้บ้านเมืองแตกแยก
ออกเป็นฝักเป็นฝ่าย และต่างคุกคามชิงอำนาจซึ่งกันและกัน² จนกระทั่งอาณาจักรไทยเข้าไปทำ
การปกครองดูแลทั้งหมดทั้งสามแคว้น การช่วงชิงอำนาจจึงสิ้นสุดลง

อาณาจักรล้านช้างมีการเคลื่อนไหวทางการเมืองเพื่อเอกราชตนเองมาตั้งแต่สมัยอยุธยา
กล่าวคือ ก่อนอาณาจักรล้านช้างถูกอาณาจักรธนบุรี และรัตนโกสินทร์ตอนต้นควบคุมอย่างเป็นทางการ
การเดิน อาณาจักรล้านช้างเคยเป็นเมืองส่วยของอาณาจักรอยุธยาหลายครั้ง เช่น ในสมัยพระ
บรมไตรโลกนาถ และสมเด็จพระนเรศวรมหาราช³ เพราะช่วงเวลาดังกล่าวอาณาจักรไทยมี
ความเข้มแข็ง อาณาจักรล้านช้างจึงยอมส่งส่วยเพื่อป้องกันมิให้กองทัพไทยยกไปโจมตี แต่เมื่อ
อาณาจักรอยุธยาอ่อนแอ หรือมีเหตุการณ์วุ่นวายภายในอาณาจักรล้านช้างก็ก่อสงครามเพื่อเล็กล้ม
ส่วยที่เป็นพันธมิตรต่อกัน เช่น ได้เกิดกบฏชาวขีปนุขึ้นในพระนครศรีอยุธยาในปี พ.ศ. 2148⁴
เหตุการณ์ครั้งนั้นวุ่นวายใหญ่โตจนต้องเกณฑ์กองทัพออกปราบปราม ในปีรุ่งขึ้นอาณาจักรพม่าและ
อาณาจักรเขมรได้ก่อกวนหัวเมืองชายแดนของอาณาจักรอยุธยา กล่าวคือ อาณาจักรพม่ายก
กองทัพยึดเอาเมืองตะนาวศรี ซึ่งเป็นเมืองปลายพระราชอาณาเขตทางทิศตะวันตกของอาณาจักร

¹ หอสมุดแห่งชาติ. พงศาวดารเมืองนครจำปาศักดิ์. เอกสารเลขที่ 27/ฉ. สมุด
ไทยดำ. ตีที่ 108. มัดที่ 12.

² หอสมุดแห่งชาติ. พงศาวดารเมืองหลวงพระบาง. เอกสารเลขที่ 17 ค. สมุด
ไทยดำ. ตีที่ 108. มัดที่ 11.

³ กรมศิลปากร. ประชุมพงศาวดารภาค 70. 2513. หน้า 55 - 56.

⁴ Purchas, Purchas His Pilgrimage or Relations of the world etc.

อยุธยา¹ และกองทัพเขมรได้เคลื่อนกองทัพมาประชิดชายแดนทางทิศตะวันออก อาณาจักรล้านช้าง ซึ่งมีศูนย์กลางอยู่ที่เมืองเวียงจันทน์จึงจួយโอกาสนี้ยกกองทัพมาตีเมืองในเขตของอาณาจักรอยุธยา แถบเมืองหล่มสัก และเมืองเพชรบูรณ์ แต่กลับโดนอาณาจักรอยุธยาขกกองทัพไปปราบปรามอาณาจักร ล้านช้างจึงตกเป็นเมืองส่วยของอาณาจักรอยุธยาในสมัยพระเพทราชาอีกครั้งหนึ่ง²

หลังปี พ.ศ. 2149 แล้วไม่ปรากฏความขัดแย้งระหว่างอาณาจักรล้านช้างและอาณาจักรไทย อีกเกือบสองร้อยปี ทั้งนี้ส่วนหนึ่งเป็นเพราะอาณาจักรล้านช้างหันไปต่อสู้กับกองทัพแควและกองทัพม่าน (ชาวลาวนิคมเรียกชาวพม่าว่าม่าน) ที่ต่างยกกองทัพมาปล้นสดมภ์อยู่บ่อยครั้ง³ จนกระทั่งในปี พ.ศ. 2319 - 2321 จึงปรากฏความขัดแย้งระหว่างอาณาจักรล้านช้างกับอาณาจักรไทยขึ้นสองครั้ง คือกรณีเจ้าผู้ครองเมืองจำปาศักดิ์ให้ทัพพิงแกผู้ก่อกบฏชาวเมืองนางรอง และกรณีเจ้าผู้ครองเมือง เวียงจันทน์แต่งให้คนไปล่วงเกินเมืองคอนมดแดงของพระวอชิงเพ็งเป็นเมืองส่วยของอาณาจักรไทย⁴ จากเหตุการณ์ดังกล่าวอาณาจักรไทยได้ทำการปราบปรามอาณาจักรล้านช้างอย่างรุนแรงเป็นครั้งแรก⁵ ทั้ง ๆ ที่ก่อนหน้านี้อาณาจักรไทยมีนโยบายประนีประนอมกับอาณาจักรล้านช้างแบบบ้านพี่เมืองน้องมา โดยตลอด⁶

¹ ไบโรจน์ โพธิ์ไทร. ภูมิหลังของคนไทยและแหลมทอง. 2523. หน้า 174 - 175.

² แหล่งเดิม.

³ สุรจิตต์ จันทรสาชา ผู้ปริวรรต. เล่มเดิม. หน้า 203 - 204.

⁴ หม่อมอมรวงศ์วิจิตร. "พงศาวดารหัวเมืองมณฑลอีสาน," ใน ประชุมพงศาวดารฉบับ หอสมุดแห่งชาติ เล่ม 2. 2507. หน้า 160.

⁵ หอสมุดแห่งชาติ. พงศาวดารกรุงศรีอยุธยา เล่มที่ 37. เอกสารเลขที่ 171. สมุดไทยดำ. ตูที่ 108. มัดที่ 21. และหอสมุดแห่งชาติ. พงศาวดารกรุงศรีอยุธยา เล่มที่ 37. เอกสารเลขที่ 83. สมุดไทยดำ. ตูที่ 108. มัดที่ 11.

⁶ เดอ ลา ลูแบร์. จดหมายเหตุลาลูแบร์ถึงสมเด็จพระนารายณ์ เล่มที่ 1. แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร. 2507. หน้า 46.

เมื่ออาณาจักรไทยเข้าทำการควบคุมเมืองอีสานส่วนเหนืออย่างจริงจัง จึงเกิดการเคลื่อนไหวทางการเมืองต่อมาอีก 4 ครั้ง ในจำนวนนี้มีเหตุการณ์รุนแรงถึง 2 ครั้ง คือ เจ้าผู้ครองเมืองเวียงจันทน์กับเจ้าเมืองนครพนมร่วมมือกันเป็นกบฏในปี พ.ศ. 2334 และกบฏเจ้าอนุวงศ์ในปี พ.ศ. 2369 เหตุการณ์สองครั้งนี้เป็นปฏิริยาของกลุ่มเชื้อพระวงศ์ล้านช้างศูนย์อำนาจเวียงจันทน์เดิมที่ต้องการจะปลดแอกอำนาจของอาณาจักรไทยเพื่อนำเอกราชให้กลับคืนมาสู่อาณาจักรล้านช้างอีกครั้ง แต่การลุกขึ้นต่อต้านอิทธิพลทางการเมืองของอาณาจักรไทยดังกล่าวไม่ได้รับความร่วมมือจากกลุ่มผู้นำลาวศูนย์อำนาจหลวงพระบาง ศูนย์อำนาจจำปาศักดิ์ และกลุ่มเชื้อสายพระวอ - พระตา จึงทำให้อาณาจักรไทยสามารถทำการปราบปรามเหตุการณ์ทั้งสองครั้งได้ นอกจากนี้แล้วยังมีการเคลื่อนไหวทางการเมืองของประชาชนในบริเวณลุ่มแม่น้ำโขงตอนกลางอีก 2 ครั้ง คือ กบฏฮ้ายเชียงแก้วในปี พ.ศ. 2334¹ และกบฏฮ้ายเกียดโจ้งในปี พ.ศ. 2362

กบฏฮ้ายเชียงแก้วเป็นกบฏที่เกิดขึ้นจากการรวมตัวของชาวจาม (เผ่าดั้งเดิมในบริเวณประเทศลาวตอนกลาง) และชาวข่าในเขตลาวทางตอนใต้ เนื่องมาจากบริเวณดังกล่าวขาดการเหลียวแลจากกลุ่มผู้ปกครอง ประชาชนมีความอดอยาก ขาดแคลน จึงมีการรวมตัวกันเป็นกลุ่มกองโจรจำนวนหนึ่งซึ่งมีกองกำลังมากพอจนสามารถขับไล่เจ้าผู้ครองเมืองจำปาศักดิ์ออกจากเมืองได้ และสามารถเข้าทำการปล้นเมืองได้สำเร็จ กองกำลังดังกล่าวมีฮ้ายเชียงแก้วเป็นผู้นำ ภายหลังได้ถูกกองกำลังจากเมืองอุบลราชธานี เขมราฐและยโสธรยกไปปราบได้สำเร็จ² เหตุการณ์ดังกล่าวนี้มีลักษณะคล้ายคลึงกับกบฏฮ้ายสาเกียดโจ้งเป็นอย่างมาก กล่าวคือ กบฏฮ้ายสาเกียดโจ้งเป็นการรวมพลังกันของชาวข่า ซึ่งมีอยู่จำนวนมากในเขตลาวทางตอนใต้ มีสาเหตุเนื่องมาจากกลุ่มผู้ปกครองศูนย์อำนาจจำปาศักดิ์ไม่ได้เอาใจใส่ชีวิตความเป็นอยู่ของชาวข่า ทำให้ชาวข่าประสบกับความเดือดร้อนต้องหันไปพึ่งฮ้ายสาเกียดโจ้งที่อ้างตนเป็นผู้วิเศษ และอ้างว่าตนคือขุนเจืองกษัตริย์อันเป็นที่นับถือของชาวข่ากลับชาติมาเกิด³ ขณะนั้นชาวข่ากำลังประสบความเดือดร้อนจากการ

¹ เดิม วิชาคณนกิจ. เล่มเดิม. หน้า 113 - 114

² พระสุนทรราชเดช (นั้ ประทุมชาติ). พงศาวดารอีสาน. 2472. หน้า 10.

³ ธวัช บุญโคก. พื้นเวียง : การศึกษาประวัติศาสตร์และวรรณกรรมอีสาน.

ปกครองของกลุ่มผู้นำลาว ซึ่งมักเอารัดเอาเปรียบชาวข่า และจากการที่ชาวลาวชอบจับชาวข่าไปขายเป็นทาส ส่วนอาณาจักรไทยก็ปล่อยให้ผู้นำลาวกดขี่ชาวข่าอยู่เช่นนั้นโดยไม่มีมาตรการใด ๆ มาช่วยเหลือนชาวข่าใหม่ชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น มวลชนชาวข่าจึงหันไปพึ่งผู้นำท้องถิ่นที่อ้างตนว่าเป็นบรรพบุรุษที่ชาวข่านับถือ กองกำลังของชาวข่ากลายเป็นกองกำลังขนาดใหญ่ซึ่งมีจำนวนมากกว่า 8,000 คน¹ ได้บุกเข้าเผาเมืองจำปาศักดิ์ การลุกฮือของชาวข่าครั้งนี้เป็นการลุกฮือขึ้นเพื่อต่อสู้กับปัญหาเฉพาะหน้าที่ชาวท้องถิ่นกำลังประสบอยู่ผสมเข้ากับความกดดันเรื่องชนชาติ จึงทำให้เกิดเหตุการณ์เกิดขึ้นรุนแรง ไม่ใช่เป็นการปล้นเมืองธรรมดา แต่เป็นการเผาและทำลายเมืองของชาวลาวอีกด้วย

อนึ่ง เป็นที่น่าสังเกตว่าเมื่อเกิดเหตุการณ์เคลื่อนไหวทางการเมืองในแถบดินแดนอีสานส่วนเหนือ และฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง กลุ่มเมืองในอินแดนอีสานส่วนใต้ไม่ได้มีส่วนร่วมในการเคลื่อนไหวแต่อย่างใด แต่กลับมีบทบาทในการร่วมปราบปรามเหตุการณ์เหล่านั้นกับอาณาจักรไทยเป็นอย่างมาก²

2.5 การเคลื่อนไหวทางการเมืองในดินแดนอีสานส่วนใต้

กลุ่มเมืองในดินแดนอีสานส่วนใต้ มีกลุ่มเจ้านายท้องถิ่นสืบเชื้อสายเดิมมาจากกลุ่มเชื้อพระวงศ์เขมร เมื่ออาณาจักรไทยบุกเข้ายึดเมืองหลวงของอาณาจักรเขมรในปี พ.ศ. 1895 นั้น อาณาจักรไทยได้ทำการกวาดล้างเชื้อพระวงศ์สำคัญ และได้แต่งตั้งผู้นำไทยไว้คุมอำนาจที่เมืองหลวงของเขมรแทน³ ทำให้ศูนย์อำนาจของเขมรขาดแกนนำเพื่อเคลื่อนไหวทางการเมืองและเพื่อฟื้นฟูเอกราชของอาณาจักรเขมรกลับคืนมา แต่ไม่ปรากฏว่าดินแดนอีสานส่วนใต้ร่วมมือกับอาณาจักรเขมรเคลื่อนไหวทางการเมืองเพื่อเรียกร้องเอกราชแต่ประการใด

¹ วุฒิชัย มูลศิลป์. "กบฏอ้ายสาเกียดโง้ง : วิเคราะห์จากเอกสารพื้นเวียง ; ใน กบฏอานนา. 2525. หน้า 50.

² แหล่งเดิม.

³ ทองสืบ ศุภมาร์ค. "เรื่องไทยในพงศาวดารและประวัติศาสตร์เขมร," ใน แถลงงานประวัติศาสตร์เอกสารโบราณคดี. 7(1) : หน้า 5 ; มกราคม 2526.

หลังปี พ.ศ. 2321 แล้ว อาณาจักรไทยได้มอบหมายให้เมืองนครราชสีมาควบคุมดูแลหัวเมืองลาวต่างพระเนตรพระกรรณ ทำให้ความสัมพันธ์ของเมืองในดินแดนอีสานส่วนได้อันเป็นเมืองบริวารของเมืองนครราชสีมาที่มีความใกล้ชิดกับอาณาจักรไทยมากขึ้น ไม่มีความวุ่นวายทางการเมืองเพื่อต่อต้านเมืองหลวงเกิดขึ้นในดินแดนอีสานส่วนได้อันในขณะนั้น มีเพียงความขัดแย้งกันเองในกลุ่มผู้นำเมืองเล็ก ๆ เช่น กรณีพระยาสุรสีห์ทะเลาะกับน้องชาย¹ แต่ความขัดแย้งดังกล่าวก็ไม่ใช่ความขัดแย้งกับเมืองหลวงแต่อย่างใด ในทางตรงกันข้าม ประชาชนในอีสานส่วนได้อันกลับพอใจที่จะอยู่ภายใต้การปกครองของอาณาจักรไทย ดังจะเห็นได้ว่า ในสมัยกรุงธนบุรีชาวเมืองประทายสมันต์ได้ชักชวนเอากลุ่มญาติในเขตประเทศเขมรเข้ามาอาศัยอยู่ในเขตเมืองของตนเป็นจำนวนมาก² ด้วยเหตุนี้จึงทำให้เจ้าเมืองนครราชสีมาซึ่งเป็นเมืองศูนย์กลางได้รับความไว้วางใจจากราชสำนักไทยเพิ่มมากขึ้นตามลำดับ

การที่อาณาจักรไทยเปิด โอกาสให้เมืองนครราชสีมาใช้อำนาจทางการเมืองมากเกินไปนั้นนับว่ามีส่วนทำให้เกิดปัญหาความขัดแย้งในท้องถิ่นด้วยเช่นกัน เพราะกลุ่มเมืองบริวารถูกควบคุมถึงสองระดับชั้น คือ เจ้าเมืองนครราชสีมา และกษัตริย์ของอาณาจักรไทย เมืองต่าง ๆ ไม่พอใจให้พระยานครราชสีมาใช้อำนาจกับตนจนกระทั่งเกิดปัญหาบาดหมางกัน เช่น กรณีเจ้าเมืองนางรองหนีไปพึ่งเจ้าผู้ครองนครจำปาศักดิ์ในปี พ.ศ. 2319³ กรณีเจ้าเมืองนครราชสีมาทำสงครามกับพระยาไทรสงครามเมืองสุโขทัย⁴ รวมไปถึงกบฏอ้ายสาเกียดโง้งและกบฏเจ้าอนุวงศ์ในปี พ.ศ. 2369 ด้วย จึงนับว่าการใช้อำนาจของเมืองนครราชสีมาทำให้เกิดปัญหาการเมืองระดับท้องถิ่น ที่มีผลกระทบต่อบ้านเมืองอย่างรุนแรง แต่สำหรับอาณาจักรไทยถือว่า การใช้เมืองนครราชสีมาตรวจสอบเมืองท้องถิ่นด้วยตนเองเป็นผลดี เพราะอาณาจักรไทยไม่มีโอกาสรับรู้ความ

¹ หอสมุดแห่งชาติ. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 เล่ม 1. จ.ศ. 1189. สมุดไทยดำ.

² ดำเนียร เลอะกุลและคนอื่น ๆ. เพลงพื้นบ้านและการละเล่นพื้นบ้านจังหวัดสุรินทร์. 2527. หน้า 59.

³ แหล่งเดิม.

⁴ หอสมุดแห่งชาติ. ใบบอกในรัชกาลที่ 3 เล่ม 11 ค. จ.ศ. 1189. หอสมุดไทยดำ.

วุ่นวายที่เกิดขึ้นในท้องถิ่น หากว่าเมืองนครราชสีมาสามารถระงับได้ และอาณาจักรไทยไม่ต้องเสียกำลังไปปราบปรามโดยไม่จำเป็น¹ เมื่อเหตุการณ์วุ่นวายสงบลงอาณาจักรไทยก็ถือว่าตนยังมีสิทธิ์ในลุ่มสาขากรของเมืองต่าง ๆ ในแถบนี้ทุกประการ ยกเว้นเหตุการณ์ท้องถิ่นที่รุนแรง อาณาจักรไทยจึงจะยื่นมือเข้าไปจัดการขึ้นเด็ดขาด²

2.6 นโยบายทางการเมืองของอาณาจักรไทยต่อดินแดนอีสาน

ในทัศนะทางการเมืองของอาณาจักรไทยได้แบ่งดินแดนอีสานออกเป็นสองส่วน และใช้นโยบายต่อดินแดนทั้งสองส่วนนี้แตกต่างกัน คือ ดินแดนอีสานเก่าและอีสานใหม่ ดินแดนอีสานเก่ากล่าวคือ กลุ่มเมืองในอีสานส่วนใต้ที่อาณาจักรธนบุรี และรัตนโกสินทร์ตอนต้น ได้รับช่วงดินแดนเหล่านี้ต่อจากอาณาจักรอยุธยา ดินแดนส่วนนี้จึงมีความผูกพันกับราชสำนักไทยมานานแตกต่างกับเมืองในแถบอีสานส่วนเหนือ และลุ่มแม่น้ำโขงที่เพิ่งถูกยึดครองในต้นสมัยธนบุรี ส่วนกลุ่มเมืองในดินแดนอีสานส่วนเหนือและเมืองในลุ่มแม่น้ำโขงตอนกลาง เป็นกลุ่มเมืองกลุ่มใหม่ที่ตกอยู่ภายใต้การปกครองของอาณาจักรไทย อาณาจักรไทยมีความไว้วางใจกลุ่มอีสานเก่ามากกว่าจึงให้เมืองนครราชสีมาควบคุมดูแลเมืองอื่น ๆ ที่ยึดครองได้ใหม่ แม้ว่าเมืองเหล่านั้นจะมีศูนย์อำนาจทางการเมืองขนาดใหญ่ถึงสามเมืองก็ตาม⁴

โดยสภาพความเป็นจริงแล้วกลุ่มเมืองอีสานใหม่ที่ทำกรยึดครองมาได้ั้น มีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงอันเป็นบริเวณของอาณาจักรล้านช้างเดิมเพราะความสัมพันธ์ทางด้านเชื้อชาติและวัฒนธรรมที่เคยมีต่อกันมาช้านาน ดังนั้นเมื่อรัฐบาลไทยมอบหมายให้เมือง

¹ กรมศิลปากร. จดหมายเหตุเมืองนครราชสีมา. 2496. หน้า 12.

² แหล่งเดิม. หน้า 16 - 18.

³ แหล่งเดิม.

⁴ อรรถ นันทจักร. "สภาพทางสังคมและวัฒนธรรมของหัวเมืองอีสานก่อนและหลังการปฏิรูปณฑลเทศาภิบาล, ใน การประชุมสัมมนาทางวิชาการเรื่องภาษาประวัติศาสตร์และความเคลื่อนไหวในวงวิชาการประวัติศาสตร์ไทย. 2533. หน้า 10 - 11.

นครราชสีมาดูแลดินแดนของ "เผ่าพันธุ์ลาว" อันกว้างใหญ่ จึงมีส่วนทำให้เกิดเงื่อนไขขัดแย้งขึ้น และได้เป็นสาเหตุขัดแย้งทางเชื้อชาติในเวลาต่อมา¹ เพราะกลุ่มหัวเมืองลาวไม่เคยมีความสัมพันธ์ทางการเมืองกับเมืองนครราชสีมาช้านาน ความขัดแย้งที่ปรากฏให้เห็นอย่างเด่นชัดระหว่างกลุ่มหัวเมืองลาวและเมืองนครราชสีมาคือ นโยบายการสีกเลกในประชาชนเขต "วัฒนธรรมลาว"² กล่าวคือ เจ้าเมืองนครราชสีมาได้เป็นผู้เสนอให้มีการสีกเลกในดินแดนแถบนี้ เพื่อเป็นการผูกมัดประชาชนลาวไว้กับอาณาจักรไทยอย่างเด็ดขาด เพราะการสีกเลกจะเป็นเครื่องหมายที่แสดงว่าบุคคลผู้นั้นขึ้นกับอาณาจักรไทย³ จึงนับว่าเป็นปรากฏการณ์ใหม่สำหรับชาวลาว เพราะก่อนหน้านั้นประชาชนลาวในดินแดนอีสานส่วนเหนือมีความผูกพันกับอาณาจักรไทยอย่างหลวม ๆ เมื่อเจ้าเมืองส่งส่วยอากรเป็นเครื่องบรรณาการให้กับอาณาจักรไทยในแต่ละปีแล้วก็เหมือนกับหมดพันธะต่อกันไปในแต่ละปี⁴ แต่การสีกเลกนั้นเป็นการผูกมัดไปโดยตลอด ดังนั้นการจับจองประชาชนให้ผูกมัดกับอาณาจักรไทย ดังกล่าวจึงเป็นการเร่งเร้าให้เกิดการเคลื่อนไหวทางการเมืองอีกทางหนึ่งด้วย เนื่องจากกลุ่มผู้นำลาวบางกลุ่มยังคาดหวังที่จะฟื้นฟูเอกราชของอาณาจักรล้านช้างกลับคืนมาอีก นอกจากนี้แล้วประชาชนที่สีกเลกจะต้องเสียค่าธรรมเนียมเลกซึ่งเป็นปัญหาเดือดร้อนอีกด้วย

การที่อาณาจักรธนบุรีและรัตนโกสินทร์ตอนต้นมอบความไว้วางใจให้เมืองนครราชสีมาดูแลปกครองเมืองอื่น ๆ ต่างพระเนตรพระกรรณนั้น นับว่าเป็นผลดีต่ออาณาจักรไทยอย่างมาก เพราะการใช้นโยบายเช่นนี้เพื่อย้ำความเป็นไทยดังเช่นเมื่อครั้งอาณาจักรอยุธยา ทำให้กลุ่มเมืองชาวไทยโคราชมีความจงรักภักดียิ่งขึ้น ปัญหาเรื่องเชื้อชาติและความแตกต่างทางวัฒนธรรมในดินแดนอีสานส่วนใต้ได้คลี่คลายลงไปมาก มีประชาชนที่ยังไม่ได้กลายสภาพเป็นไทยโคราช (คือชาว

¹ ธวัช ปุณโณทก. พื้นเวียง : การศึกษาประวัติศาสตร์และวรรณกรรมอีสาน. 2526.

หน้า 39.

² สิงวาลย์ ราชวี ผู้ปริวรรต. เล่มเดิม. หน้า 14 - 15

³ นิวัตร พ.ศรีสุวณันท์. เล่มเดิม. หน้า 77 - 78.

⁴ แหล่งเดิม.

เขมรและส่วย) ยังคงรักษาวัฒนธรรมแบบดั้งเดิมก็เฉพาะในแถบลุ่มแม่น้ำมูลตอนปลาย¹ ได้แก่ เมืองตะลุง สุรินทร์ สังขะ เดชอุดม และเมืองขุขันธ์ซึ่งเป็นเมืองขนาดเล็กที่ต้องอิงอำนาจของ เมืองนครราชสีมาโดยตลอด จึงไม่มีโอกาสที่จะก่อปัญหาทางเชื้อชาติได้ ในทางตรงกันข้าม ประชาชนกลุ่มไทยโคราช ส่วย และเขมร กลับมีความจงรักภักดีและยอมรับในศูนย์อำนาจของ อาณาจักรไทย ดังจะเห็นได้ว่าในเหตุการณ์กบฏเจ้าอนุวงศ์ในปี พ.ศ. 2369 นั้น กลุ่มประชาชน ชาวเมืองขุขันธ์ ฌิมาย และเมืองนครราชสีมาได้ลุกขึ้นต่อต้านกลุ่มกบฏลาว กล่าวคือ เจ้าอนุวงศ์ มอบหมายให้เจ้าราชบุตร (โย) ไปทำการกวาดต้อนประชาชนแถบเมืองสังขะ ขุขันธ์ และนางรอง เพื่อนำไปไว้ที่เมืองเวียงจันทน์ระหว่างทางที่กวาดต้อนไปชาวเมืองขุขันธ์ได้ลุกขึ้นต่อสู้กองทัพลาว² ส่วนชาวเมืองนครราชสีมาเจ้าอนุวงศ์ได้กวาดต้อนไปรวมกันที่ทุ่งสัมฤทธิ์ คุณหญิงโมและผู้นำอื่น ๆ ได้ชักชวนกันลุกขึ้นต่อสู้กองทัพลาวได้สำเร็จ ยังผลให้กองทัพลาวแตกพ่ายไป³ เช่นเดียวกับเมือง ฌิมายที่ได้ลุกขึ้นต่อสู้กองทัพลาวเช่นเดียวกัน⁴ ลักษณะดังกล่าวแสดงให้เห็นว่ากลุ่มคนในดินแดน อีสานส่วนนี้ได้รวมตัวกันต่อต้านกองทัพลาวอย่างแข็งขัน และได้มีส่วนทำให้อาณาจักรไทยปราบปราม กบฏครั้งนี้สะดวกขึ้น

2.7 ความขัดแย้งในหัวเมืองลาว : ปฏิกริยาต่อต้านราชสำนักไทย

การที่อาณาจักรล้านช้างแตกออกเป็นสามส่วนแล้ว ไม่มีผู้นำลาวคนไหนคนเดียวใครรวมสามแคว้นนี้ เข้าเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน หากยังปล่อยให้ให้มีศูนย์อำนาจสามแห่งปกครองเมืองบริวารที่รายล้อมอยู่

¹F.M. Lebar, G.C. Hickney and J.K. Musgrave, Ethnic Group of Mainland Southeast Asia. 1964. p.138.

²กรมศิลปากร. ประชุมพงศาวดารภาค 4 และประวัติท้องที่จังหวัดมหาสารคาม. 2507. หน้า 51.

³กรมศิลปากร. "จดหมายเหตุเมืองนครราชสีมา," ใน รวมเรื่องเมืองนครราชสีมา. 2511. หน้า 37 - 38.

⁴สังวาลย์ ราชวี ผู้ปริวรรต. เล่มเดิม. หน้า 40 - 42.

แต่ละแห่งนั้น นับเป็นการสร้างสำนักที่แตกแยกในกลุ่มประชาชนลาว นอกจากนี้แล้วกลุ่มคนลาว ยังมีเมืองที่เป็นศูนย์กลางทางการเมืองแถบที่ราบสูงตะวันตกเฉียงเหนือของลาวอีกแห่งหนึ่ง คือเมืองพวน¹ สำหรับเมืองพวนนั้นในบางรัชสมัยก็เป็นเมืองประเทศราชของเวียงจันทน์และ หลวงพระบาง แต่บางรัชสมัยก็ดำรงตนอยู่ในฐานะรัฐอิสระโดยอาศัยอิทธิพลทางการเมืองของ อาณาจักรญวนตอนหลัง² กลุ่มเมืองบริวารย่อยของอาณาจักรล้านช้าง โดยทั่วไปจึงแตกออกเป็น 4 กลุ่มใหญ่อีกด้วย

ความแตกแยกในกลุ่มหัวเมืองลาวนับว่าเป็นผลดีต่ออาณาจักรไทยเป็นอย่างมาก เพราะ การที่มวลชนลาวถูกแยกออกเป็นกลุ่ม ๆ โดยผู้นำลาวของแต่ละเชื้อสาย ทำให้กองทัพชาวลาวยึดสู้ กันเองและไม่ร่วมมือกันปลดแอกอำนาจอาณาจักรไทย เมื่อกองทัพไทยยกขึ้นไปทำการปราบปราม เวียงจันทน์ก็มีเมืองลาวหลายเมืองที่ยังสวามิภักดิ์ต่ออาณาจักรไทย เนื่องจากมีความสำคัญในบุญคุณ ของอาณาจักรไทยที่เข้าไปจัดตั้งบ้านเมืองให้ตั้งแต่สมัยบรรพบุรุษ³ กองทัพไทยจึงเกณฑ์กองกำลัง ของเมืองเหล่านั้นไปช่วยปราบกบฏเจ้าอนุวงศ์เช่นเมืองเขมราฐ อุบลราชธานี สโสร ร้อยเอ็ด และเมืองสุวรรณภูมิ⁴ ผู้นำลาวต่างต้องการความดีความชอบจากอาณาจักรไทย จึงนำชาวลา วด้วยกันไปทำการปราบปรามอีกด้วย⁵ เช่นกรณีของกบฏฮ้ายเชียงแก้ว⁶ กบฏฮ้ายสาเกียดโง้ง สงครามระหว่างเมืองเวียงจันทน์และเมืองหลวงพระบางในปี พ.ศ. 2334⁷ หรือแม้แต่กบฏเจ้า อนุวงศ์เหล่านี้ ชาวลาวและชาวม้งเป็นกองกำลังสำคัญได้ประหัตประหารซึ่งกันและกัน เพราะกลุ่ม

¹ วอลเตอร์ เอฟ เวลลา. แผ่นดินพระนั่งเกล้า. แปลโดยนิจ ทองโสภิต. 2530. หน้า 120.

² จิระนันท์ ประเสริฐกุล. เล่มเดิม. หน้า 57.

³ พระสุนทรราชเดช (แช่ ประทุมชาติ). เล่มเดิม. หน้า 11 - 15.

⁴ กรมศิลปากร. เล่มเดิม. หน้า 33 - 34.

⁵ หอสมุดแห่งชาติ. จดหมายเหตุเรื่องปราบปรามเวียงจันทน์. 2469. หน้า 64 - 65.

⁶ แหล่งเดิม.

⁷ แหล่งเดิม.

ผู้นำเป็นผู้ชักจูงทั้งนั้น หลังกองทัพจึงเสื่อมลง ไม่อาจฟื้นฟูกองทัพขึ้นมาเพื่อต่อสู้กองทัพของอาณาจักรไทยได้

อนึ่ง นอกจากความแตกแยกในกลุ่มผู้นำลาวแล้วความเข้มแข็งของกลุ่มเมืองในดินแดนอีสานส่วนใต้ก็มีส่วนช่วยให้การควบคุมหัวเมืองลาวอยู่ในความสงบ กล่าวคือ กลุ่มเมืองในดินแดนอีสานส่วนใต้เป็นกลุ่มเมืองที่ไม่เคยตกอยู่ภายใต้การปกครองของอาณาจักรล้านช้าง เมื่อศูนย์อำนาจเขมรหมดอิทธิพลทางการเมืองไปจากดินแดนนี้แล้ว กลุ่มผู้นำเมืองในดินแดนอีสานส่วนใต้ได้หันไปมีความผูกพันกับกลุ่มผู้นำไทยอย่างใกล้ชิด¹ ดังนั้นดินแดนในอีสานส่วนใต้จึงมีความรู้สึกผูกพันกับอาณาจักรไทย ประชาชนในดินแดนแถบนี้มีความรู้สึกว่าเป็นไทยโคราช ซึ่งเป็นไทยกลุ่มหนึ่ง² กลุ่มเมืองในดินแดนอีสานส่วนใต้จึงได้ทำการสละส่งดูแลความเคลื่อนไหวทางการเมืองต่าง ๆ ในดินแดนอีสานและฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงแทนอาณาจักรไทยอย่างดียิ่ง ดังจะเห็นได้ว่าเมื่อเกิดเหตุการณ์กบฏเจ้าอนุวงศ์ ประชาชนเมืองนครราชสีมาได้ลุกขึ้นขัดขวางการกวาดต้อนประชาชนของกองทัพลาวอย่างกว้างขวาง นอกจากนี้แล้วกองทัพเมืองศรีสะเกษ สุรินทร์ สังขะ เมืองแปะ (จังหวัดบุรีรัมย์ในปัจจุบัน) และเมืองปัก (อำเภอปักธงชัยในปัจจุบัน) ได้ทำการต้านทานกองทัพลาวอย่างแข็งขันอีกด้วย³ จึงทำให้กองทัพลาวไม่อาจรุกหน้าได้อีกต่อไป ต้องถอยกลับไปตั้งมั่นที่เวียงจันทน์อย่างรวดเร็ว

การแตกแยกในหัวเมืองลาวนั้นแท้จริงแล้ว เป็นความแตกแยกภายในกลุ่มผู้นำลาวเท่านั้น แต่ในส่วน of ประชาชนที่ยึดถือฮี้ต - คองลาวร่วมกันแล้วยังมีความผูกพันเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันทางวัฒนธรรมอยู่เสมอ แม้กลุ่มผู้นำลาวมีความขัดแย้งกันและได้ชักจูงชาวลาวฆ่ากันเองหลายครั้งก็ตาม⁴ แต่ประชาชนลาวทุกกลุ่มมักจะแสดงความรู้สึกคับแค้นใจต่อการปกครองของอาณาจักรไทย

¹ วัชร ปณโกตทก. วรรณกรรมท้องถิ่น. 2525. หน้า 16.

² แหล่งเดิม.

³ กรมศิลปากร. "จดหมายเหตุเมืองนครราชสีมา," ใน รวมเรื่องเมืองนครราชสีมา. 2511. หน้า 37 - 38.

⁴ วชิรชัย มุลศิลป์. เล่มเดิม. หน้า 51.

ออกมาในเพลงกล่อมเด็ก และเพลงขับล้าอยู่เสมอ นอกจากนี้แล้วประชาชนลาวยังแสดงการต่อสู้กันทางความคิดกับกลุ่มผู้นำลาวที่ฝักใฝ่กับอาณาจักรไทยในเอกสารพื้นเวียงอีกด้วย

สรุป

ดินแดนอีสานเป็นดินแดนที่ถูกอิทธิพลทางการเมืองจากภายนอกเข้ามาทำการปกครองโดยตลอด ทำให้ดินแดนแถบนี้กลายเป็นแหล่งสนับสนุนทางเศรษฐกิจให้กับศูนย์อำนาจทางการเมืองของ เขมร ลาว และอาณาจักรไทย ดินแดนอีสานจึงไม่สามารถสร้างความเติบโตทางเศรษฐกิจให้กับตนเองได้อย่างเต็มที่ และต้องประสบความขัดสนอดัดขัด ไม่สามารถจะสร้างเมืองขึ้นเป็นราชธานีหลักเพื่อสร้างความร่ำรวยให้แก่ท้องถิ่นและมีการปกครองตนเองได้ แม้ว่าจะมีกลุ่มเมืองในดินแดนอีสานก่อการกบฏขึ้นเพื่อที่จะปลดแอกอำนาจทางการเมืองจากต่างถิ่นหลายครั้ง

หลังจากอาณาจักรเขมรเสื่อมอำนาจแล้ว ดินแดนอีสานส่วนเหนือและส่วนใต้ก็ยังไม่มีความสัมพันธ์ทางการเมืองและวัฒนธรรมกันอีกช้านาน ดินแดนทั้งสองได้ถูกแบ่งแยกโดยศูนย์อำนาจทางการเมืองต่างกัน กล่าวคือ ดินแดนอีสานส่วนเหนือถูกปกครองโดยอาณาจักรล้านช้าง และดินแดนอีสานส่วนใต้ถูกปกครองโดยอาณาจักรอยุธยา ทำให้ดินแดนทั้งสองได้รับการครอบงำทางการเมืองและสังคมแตกต่างกัน เมื่ออาณาจักรธนบุรีและรัตนโกสินทร์ตอนต้นได้ไปรวมดินแดนทั้งสองเข้าด้วยกัน ดินแดนทั้งสองก็ยังคงแตกแยกเป็นกลุ่มเมืองแบบเดิม ไม่อาจรวมกันเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันได้ เพราะดินแดนทั้งสองไม่มีความสัมพันธ์ทางการเมืองและวัฒนธรรมต่อกันมาช้านาน เกิดเหตุขัดแย้งทางการเมืองหลายครั้ง เช่น กบฏเมืองนครพนม กบฏอำยสาเกียดโง้ง และกบฏเจ้าอนุวงศ์ เป็นเหตุให้กลุ่มเมืองในดินแดนอีสานทั้งสองส่วนได้ต่อสู้กันเอง จนกระทั่งอาณาจักรไทยเข้าไปทำการปราบปรามได้โดยง่ายทุกครั้ง

การรับรู้ทางการเมืองและการต่อสู้ทางความคิดของประชาชนในดินแดนอีสานในสมัยรัตนโกสินทร์

ประชาชนในดินแดนอีสานมีการรับรู้ทางการเมืองแตกต่างกัน เนื่องจากดินแดนอีสานประกอบด้วยชนหลายกลุ่มที่มีความเป็นมาแตกต่างกัน กลุ่มชนที่อาศัยอยู่ในดินแดนอีสานก่อนกลุ่มอื่น ๆ คือชาวข่า เขมร กูย และบลู ต่อมาชาวพื้นเมืองเหล่านี้ได้ตกอยู่ภายใต้การปกครองของอาณาจักรเขมร พร้อมกับมีกลุ่มคนที่นับถือศาสนาฮินดูอพยพจากบริเวณประเทศเขมรเข้ามาปะปนในพุทธศตวรรษที่ 13¹ แต่ชุมชนของผู้นับถือศาสนาฮินดูก็มีปรากฏอยู่เฉพาะบริเวณอีสานส่วนใต้เท่านั้น สำหรับดินแดนอีสานส่วนเหนือ ได้มีชาวลาวเผือกอพยพเข้ามาปกครองในราวพุทธศตวรรษที่ 19 และมีศูนย์กลางอยู่ที่เมืองหลวงพระบาง เวียงจันทน์ และจำปาศักดิ์ตามลำดับ² กลุ่มชนในดินแดนอีสานส่วนเหนือจึงรับเอาวัฒนธรรมแบบ "ฮี้ต - คองลาว" อย่างเต็มที่ การที่อีสานส่วนเหนือรับอิทธิพลทางวัฒนธรรมแตกต่างจากอีสานส่วนใต้ ทำให้ประชาชนในดินแดนทั้งสองมีการรับรู้ทางการเมืองตามความผูกพันกับศูนย์อำนาจเดิม³ เมื่ออาณาจักรไทยเข้าไปปกครองดินแดนอีสานทั้งหมด อีสานทั้งเหนือและใต้ก็ไม่อาจรวมกันเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันได้อย่างรวดเร็ว เพราะมีวัฒนธรรมบางส่วนที่แตกต่างกัน ความภูมิใจที่จะแสดงออกในวัฒนธรรมดั้งเดิมของตน และความผูกพันกับศูนย์อำนาจแตกต่างกันของประชาชนในดินแดนทั้งสอง ทำให้มีการต่อสู้กันทางความคิดอีกด้วย

1. สภาพการณ์ทางการเมืองการปกครองในดินแดนอีสานหลังกบฏเจ้าอนุวงศ์

อาณาจักรไทยได้ปราบปรามความพยายามแบ่งแยกดินแดนในกลุ่มผู้นำลาวอย่างรุนแรง

¹นิสิฐ เจริญวงศ์และคณะ. ศิลปะถ้ำผาแต้มโขงเจียม. 2532. หน้า 7 - 11.

²Charles F. Keyes, : "The Origins of Muang Suwannaphum and Muang Roi - Et," ใน เอกสารสัมมนาประวัติศาสตร์อีสาน. 2521. p.17.

³แหล่งเดิม.

เพราะเป็นทางเดียวที่จะทำให้อาณาจักรไทยสามารถควบคุมดินแดนทางไกลทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ซึ่งกำลังมีประชากรเพิ่มมากขึ้นได้ ครั้นเมื่อกลุ่มผู้นำลาวพยายามหาโอกาสที่จะปลิดตัวออกห่างจากอาณาจักรไทย¹ ทางฝ่ายไทยจึงใช้มาตรการขึ้นเด็ดขาดกับเมืองศูนย์กลางด้วยการทำลายเมืองเวียงจันทน์ทั้งเมือง ประชากรส่วนใหญ่บริเวณฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงถูกบังคับกวาดต้อนให้เข้ามาตั้งถิ่นฐานในบริเวณอีสานส่วนใต้แถบเมืองนครราชสีมาและเมืองใกล้เคียง บางกลุ่มถูกกวาดต้อนไปไกลจนถึงภาคกลางของประเทศไทยแถบสระบุรี ลพบุรี ปราจีนบุรี นครนายก และบริเวณอื่น ๆ อีกหลายแห่ง² จึงทำให้บริเวณฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงมีจำนวนประชากรลดลงไปมาก

ในดินแดนอีสานส่วนเหนือก็มีการเปลี่ยนแปลงด้านประชากรเช่นเดียวกัน กล่าวคือเมื่ออาณาจักรไทยดำเนินนโยบายทำลายเมืองหลายเมืองในดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง พร้อม ๆ กับการขยายตัวเมืองและสร้างเมืองขึ้นหลายเมืองในดินแดนอีสานส่วนเหนือ จึงทำให้ดินแดนอีสานส่วนเหนือมีประชากรเพิ่มมากขึ้น³

การก่อตั้งชุมชนขึ้นเป็นเมืองในดินแดนอีสานส่วนเหนือครั้งนี้ ช่วยให้เกิดความสะดวกในการปกครองและการควบคุมเลก ไพร ให้รัดกุมยิ่งขึ้น นโยบายดังกล่าวเป็นการเปิดโอกาสให้นำชุมชนหลายเชื้อชาติ หลายภาษาได้พาบริวารอพยพเข้ามาสมทบในดินแดนอีสานส่วนเหนือและส่วนใต้ ก่อตั้งเป็นบ้านเป็นเมือง เพื่อว่าตนเองจะได้มีตำแหน่งเป็นเจ้าเมืองทำราชการสนองพระบรมราชโองการของกษัตริย์ไทย⁴ ตัวผู้นำของแต่ละกลุ่มก็มีตำแหน่งทางการเมืองสูงขึ้นเป็นถึง

¹ กรมศิลปากร. "พงศาวดารย่อเมืองเวียงจันทน์," ใน ประชุมพงศาวดารเล่ม 44. 2512. หน้า 143.

² จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1171 - 1173. 2513. หน้า 11. และหอสมุดแห่งชาติ. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. เอกสารเลขที่ 4/ก. สมุดไทยดำ. เส้นดินสอขาว.

³ หอสมุดแห่งชาติ. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. "ตราถึงเจ้าพระยานครราชสีมาเรื่องให้ข้าราชการรอบครัวลาวคืน" เอกสารเลขที่ 181.

⁴ กรมศิลปากร. ประชุมพงศาวดารภาค 4 และประวัติท้องที่จังหวัดมหาสารคาม. 2506. หน้า 46 - 47.

เจ้าเมือง แทนที่จะเป็น "ตาแสง" และ "กวนบ้าน" เหมือนเมื่อครั้งต้องเป็นเมืองบริวารย่อยของศูนย์อำนาจเวียงจันทน์ จำปาศักดิ์ และหลวงพระบาง ดังนั้นเมืองของชาวไท่ สก ไทยใหญ่ ไทยกะเลิง ไทย้อ ผู้ไทย รวมทั้งชาวลาวจึงได้เกิดขึ้นในดินแดนอีสานอย่างมากมาย¹ เช่น เมือง กุศลาลัย เมืองวารินชำราบและเมืองอื่น ๆ ซึ่งกล่าวแล้วในบทที่ 3

นโยบายกวาดต้อนผู้คนจากดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงมาก่อตั้งบ้านเมืองในดินแดนอีสานของอาณาจักรไทยนั้น สร้างความไม่พอใจให้กับอาณาจักรญวน² อาณาจักรญวนมีพรมแดนทางทิศตะวันออกติดฝั่งทะเลเป็นแนวยาวไปจนถึงทิศใต้ ทางทิศเหนือติดกับอาณาจักรจีน ซึ่งเป็นอาณาจักรใหญ่ อาณาจักรญวนจึงมีเป้าหมายจะขยายอิทธิพลทางการเมืองในกลุ่มเมืองเขตฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงและเมืองชายแดนทิศตะวันออกของอาณาจักรเขมร ดังจะเห็นได้ว่าอาณาจักรญวนได้เข้ามาเก็บผลประโยชน์ส่วนหนึ่งของเมืองในบริเวณดังกล่าวนี้ เช่น เมืองตะโปน เมืองแรม เมืองจัน เมืองहार เมืองนิล เมืองระนอง เมืองเชียงร่ม และเมืองผามองมาโดยตลอด³ เมื่ออาณาจักรไทยกวาดต้อนผู้คนจากดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง เมืองที่มีอยู่เดิมส่วนใหญ่ร้างไป อาณาจักรญวนจึงสูญเสียผลประโยชน์อย่างมาก⁴

อาณาจักรญวนได้แทรกแซงการปกครองของอาณาจักรไทยในดินแดนฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขง โดยอาณาจักรญวนได้อ้างสิทธิ์ของตนที่มีต่อดินแดนแถบนี้เช่นเดียวกับอาณาจักรไทย⁵ แต่อาณาจักร

¹ พระโพธิวงศาจารย์. เล่มเดิม. หน้า 12.

² บุญช่วย ศรีสวัสดิ์. เล่มเดิม. หน้า 163.

³ หอสมุดแห่งชาติ. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ.1205. เอกสารเลขที่ 15.

"เรื่องคำให้การท้าวเพี้ยเมืองตะโปน เมืองวัง เมืองระนอง เรื่องพาดครอบครัวหนีไปพึ่งญวน"

⁴ กรมศิลปากร. "พงศาวดารเมืองไล," ใน ประชุมพงศาวดารฉบับหอสมุดแห่งชาติ เล่ม 4. 2504. หน้า 238 - 239.

⁵ ดังคำพิพากษาที่ว่าประเทศไทยเปรียบเสมือนพ่อ ประเทศญวนเปรียบเสมือนเป็นแม่ของประเทศลาว (อ้างจากกรมศิลปากร. ประชุมจดหมายเหตุเรื่องปราบกบฏเวียงจันทน์. 2473. หน้า 13.)

ไทยได้ปฏิเสธท่าทีของอาณาจักรญวนอย่างแข็งกร้าวด้วยการไม่ยอมเจรจาเรื่องเขตแดน¹ อาณาจักรญวนจึงได้เคลื่อนพลเข้ายึดหัวเมืองในเขตข้าเหนือและหัวพันของประเทศลาว² แต่กลุ่มเมืองดังกล่าวก็มีประชากรเหลืออยู่เบาบาง เพราะอาณาจักรไทยได้ทำการกวาดต้อนผู้คนและทำลายเมืองไปแล้ว บริเวณข้าเหนือและหัวพันจึงไม่มีความมั่นคงเหมือนแต่ก่อน อาณาจักรญวนได้หันไปทุ่มเทความสนใจทั้งหมดที่เมืองในอาณาจักรเขมรแทน เพราะเมืองในอาณาจักรเขมรนั้นไม่ได้ถูกอาณาจักรไทยกวาดต้อนและทำลายแต่อย่างใด จึงเป็นบริเวณที่อาณาจักรญวนสามารถเรียกร้อมล้อมเพื่อไปบำรุงดินแดนของตนได้อย่างเต็มที่³ อาณาจักรไทยปกครองเมืองศูนย์กลางของเขมรอย่างเมืองประเทศราช มีการควบคุมแต่เพียงหลวม ๆ อาณาจักรญวนจึงถือโอกาสนี้เข้าไปแทรกแซงกลุ่มเจ้านายเขมรซึ่งก็ทำได้สำเร็จ ราชสำนักเขมรได้ตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของราชสำนักญวน อาณาจักรไทยจึงใช้มาตรการเด็ดขาดในการปกป้องกลุ่มเมืองบริวารของตน โดยการยกกองทัพเข้าไปขับไล่ญวนในเขตประเทศเขมร ความขัดแย้งระหว่างไทยและญวนที่ดำเนินมาตั้งแต่เหตุการณ์ในหัวเมืองลาวจนถึงเหตุการณ์ในเขมร จึงนำไปสู่สงครามระหว่างไทยและญวน⁴

2. โลกทัศน์ทางการเมืองของคนในดินแดนอีสานที่มีต่ออาณาจักรไทย

ประชาชนในดินแดนอีสานส่วนใต้และส่วนเหนือมีโลกทัศน์ทางการเมืองที่แตกต่างกันกล่าวคือ ประชาชนในดินแดนอีสานส่วนใต้จะยอมรับการปกครองของอาณาจักรไทยเมื่ออาณาจักรไทย (สมัยอยุธยา) เรื่องอำนาจ ขณะที่อาณาจักรเขมรซึ่งเคยปกครองดินแดนแถบนี้กำลังเสื่อมลง การที่

¹ กระทรวงศึกษาธิการ. แนวพระราชดำเนิรแก้ารัชกาล. 2527. หน้า 9.

² วอลเตอร์ เอฟ เวลลา. ผ่านดินพระนั่งเกล้า. แปลโดยนิจ ทองโสภิต. 2514. หน้า 181.

³ กระทรวงศึกษาธิการ. แนวพระราชดำริแก้ารัชกาล. 2527. หน้า 37. และกรมศิลปากร. ประชุมพงศาวดารภาค 4 และประวัติท้องที่จังหวัดมหาสารคาม. 2506. หน้า 56.

⁴ ปราบณี กล่ำส้ม. "ว่าด้วยเรื่องอานามสยามยุทธ," เมืองโบราณ. 15(14) : 59 - 61 ; ตุลาคม - ธันวาคม 2531.

เมืองในดินแดนอีสานส่วนใต้มีสภาพทางภูมิศาสตร์ติดกับศูนย์อำนาจของอาณาจักรไทย ทำให้กลุ่มเมืองเหล่านี้จำเป็นต้องปรับตัวเองให้รอดพ้นจากการคุกคามของอาณาจักรไทยด้วยการยอมอยู่ภายใต้อำนาจทางการเมืองของอาณาจักรไทย ต่อมาเมื่อพบว่า การตกอยู่ภายใต้อำนาจการปกครองของอาณาจักรไทยโดยตรงนั้น มีความมั่นคงมากกว่าการเป็นเมืองบริวารของอาณาจักรเขมร (ซึ่งเป็นประเทศราชของไทย)¹ ประชาชนตามแนวเขาพนมดงรักและในเขตประเทศเขมรจำนวนมากจึงได้อพยพเข้ามาตั้งรกรากในดินแดนอีสานส่วนใต้ และได้ยอมรับเอาวัฒนธรรมต่าง ๆ จากชาวไทยมาปฏิบัติในชีวิตประจำวัน การตกอยู่ภายใต้การปกครองของอาณาจักรไทยในกลุ่มประชาชนบริเวณอีสานส่วนใต้จึงเป็นการสมยอมด้วยดี²

สาเหตุสำคัญประการหนึ่งที่ทำให้ประชาชนในดินแดนอีสานส่วนใต้ยอมอยู่ภายใต้การปกครองของอาณาจักรไทย คือเดิมประชาชนและกลุ่มผู้ปกครองเมืองในอีสานส่วนใต้เคยชินอยู่กับการปกครองแบบลัทธิเทวราชา ซึ่งมีกษัตริย์เป็นเจ้าที่ยิ่งใหญ่ตามคติของลัทธินี้ ครั้นเมื่อตกอยู่ภายใต้การปกครองของอาณาจักรไทย ระบบการปกครองของกษัตริย์ไทยตามแบบฮินดูไม่มีความแตกต่างจากการปกครองของชาวเขมร ที่ชาวเขมรได้สืบทอดกันมา ประชาชนในดินแดนอีสานส่วนใต้จึงยังคงอยู่ใต้การปกครองแบบเดิม เพียงแต่เปลี่ยนตัวกษัตริย์จากเขมรมาเป็นกษัตริย์ไทย พระมหากษัตริย์ไทยได้ทรงความเป็นเทพสมมุติที่สูงส่งแทนกษัตริย์เขมร ลักษณะอันผสมกลมกลืนทางการเมืองและการยอมรับอำนาจจากราชสำนักอยุธยาทำให้เมืองศูนย์กลางในดินแดนอีสานส่วนใต้ได้รับความไว้วางใจจากอาณาจักรไทยเพิ่มเป็นลำดับ³

เมื่ออาณาจักรไทยขยายอาณาเขตออกไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือจนถึงลุ่มแม่น้ำโขง อาณาจักรไทยสามารถยึดครองดินแดนของอาณาจักรล้านช้างเดิมได้ทั้งหมด เมื่อรวมกับบริเวณอาณาจักรเขมรซึ่งอาณาจักรไทยยึดครองก่อนหน้านั้นก็นับเป็นอาณาบริเวณที่กว้างใหญ่ ยากที่กรุงเพท

¹ เฟรด ดับบลิว ริกส์. การปรับตัวเข้าสู่ศตวรรษใหม่ของสยามและพม่า. แปลโดยอมร ไสภณวิเชษฐวงศ์และเอกวิทย์ ณ ถลาง. 2519. หน้า 32.

² แหล่งเดิม.

³ แหล่งเดิม.

จะดูแลได้ทั่วถึงเพราะยังมีกลุ่มเมืองประเทศราชมลายูทางทิศใต้ กลุ่มหัวเมืองล้านนาทางทิศเหนือ และกลุ่มเมืองทางทิศตะวันตกอีกเป็นจำนวนมาก¹ อาณาจักรไทยได้มอบให้เมืองนครราชสีมาดูแลหัวเมืองลาวทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือต่างพระเนตรพระกรรณ กลุ่มเมืองในดินแดนอีสานส่วนนี้จะได้จึงมีความใกล้ชิดกับเมืองหลวงของอาณาจักรไทยเพิ่มขึ้นเป็นลำดับเช่นกัน

ทางด้านประชาชนในดินแดนอีสานส่วนเหนือนี้ เพิ่งตกอยู่ภายใต้การปกครองโดยตรงของอาณาจักรไทยในปี 2321 ความรู้สึกของประชาชนในดินแดนอีสานส่วนเหนือ และแถบฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงที่มีต่ออาณาจักรไทยนั้น เปรียบเสมือนศัตรูที่คอยกดขี่ชาวลาว การถูกอาณาจักรไทยรุกรานทำให้ชาวลาวมีความรู้สึกที่ "บ้านเมืองได้พ่ายแพ้แก่ศัตรู" กลุ่มผู้นำลาวบางส่วนจึงมีวิถีโคบายหันไปฝากใฝ่อาณาจักรญวนอย่างจริงจัง เพื่อเป็นการถ่วงดุลอำนาจกับอาณาจักรไทย และเป็นการเตรียมพร้อมที่จะปลดแอกอำนาจทางการเมืองของอาณาจักรไทย²

เหตุการณ์กบฏเจ้าหน่กเสนาและกบฏเจ้าอนุวงศ์คือตัวอย่างของความพยายามที่จะปลดแอกอำนาจจากอาณาจักรไทยอย่างเด่นชัด แต่ความพยายามเหล่านั้นก็เป็นเพียงความต้องการของผู้นำกลุ่มเชื้อพระวงศ์เดิมเท่านั้น ในขณะที่ผู้นำลาวบางกลุ่ม เช่น กลุ่มพระวอ - พระตา กลุ่มเจ้าแก้วมงคล กลับมีความผูกพันกับอาณาจักรไทยอย่างใกล้ชิด³ การปลดแอกทางการเมืองต่ออาณาจักรไทยจึงไม่ประสบผลสำเร็จ แต่ปฏิกิริยาต่อต้านการยึดครองของอาณาจักรไทยดังปรากฏในเอกสารพื้นเวียงซึ่งสันนิษฐานว่าเขียนโดยพระอุปฮาดขย้แสนผู้นำความคิดของชุมชนอีสานเหนือในราวสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็สะท้อนถึงสำนึกทางการเมืองของชาวลาวในดินแดนอีสานส่วนเหนือว่าไม่พอใจอยู่ภายใต้อาณาจักรไทยภายหลังการปราบปรามกบฏเจ้าอนุวงศ์

¹ หอสมุดแห่งชาติ. พงศาวดารกรุงศรีอยุธยา เล่มที่ 34. เอกสารเลขที่ 168. สมุดไทยดำ. ตูที่ 108. มัดที่ 20.

² หอสมุดแห่งชาติ. พงศาวดารล้านช้างและพงศาวดารเมืองนครจำปาศักดิ์. เล่ม 2. เอกสารเลขที่ 27/ก. สมุดไทยดำ. ตูที่ 108. มัดที่ 12.

³ หอสมุดแห่งชาติ. พงศาวดารเมืองนครจำปาศักดิ์ เล่ม 3. เอกสารเลขที่ 27/ข. สมุดไทยดำ. ตูที่ 108. มัดที่ 2.

ประชาชนในดินแดนอีสานส่วนเหนือมีความต้องการให้บ้านเมืองกลับคืนเป็นอิสระตามแบบอย่าง "ฮีดผ้าขาวลาวเวียงจันทน์" ของตน เพราะประชาชนเหล่านี้ไม่ได้รับผลประโยชน์ทางการเมืองใด ๆ จากอาณาจักรไทย ในทางตรงกันข้ามประชาชนเหล่านี้กลับหวั่นวิตกว่าตนเองจะสูญเสียฮีดบ้าน - คองเมือง¹ ซึ่งเป็นเอกลักษณ์ประจำกลุ่มของตนไปหากว่ายอมอยู่ภายใต้การปกครองของอาณาจักรไทยซึ่งเป็นศัตรู ดังนั้นเมื่อกลุ่มผู้นำได้ลุกขึ้นเพื่อปลดแอกอำนาจของอาณาจักรไทย ชาวลาวจึงเห็นด้วยอย่างยิ่ง จะเห็นได้ว่าประชาชนในอีสานส่วนเหนือในขณะนั้นชื่นชมในตัวเจ้าอนุวงศ์และเจ้าราชวงศ์แห่งเมืองเวียงจันทน์ เรื่องราวการต่อสู้ของเจ้าอนุวงศ์ที่กล่าวไว้ในเอกสารพื้นเวียง ได้รับการบอกเล่าและสืบทอดในกลุ่มประชาชนชาวอีสานเหนืออย่างกว้างขวาง จนถึงปัจจุบัน โดยมักจะนำออกอ่านในงาน "กันเฮือนดี" (ประเพณีหลังงานศพสามวันของชาวอีสาน) ซึ่งถือเป็นงานประเพณีชาวบ้านด้วย² มีการสำรวจพบต้นฉบับเอกสารพื้นเวียงที่จารึกอยู่บนใบลานเฉพาะในเขตจังหวัดอุบลราชธานีพบมากถึง 32 ฉบับ³ นอกจากนี้แล้วยังมีพบอยู่ทั่วไปในทุกจังหวัดของอีสานส่วนเหนือ เพียงแต่ยังไม่มีการสำรวจจำนวนที่แน่นอน ส่วนเจ้าราชวงศ์แห่งเมืองเวียงจันทน์ซึ่งเป็นสหายที่กล้าหาญ สามารถทำร้ายพระยาราชสุภาวดี (แม่ทัพไทย) จนได้รับบาดเจ็บ⁴ ประชาชนในอีสานส่วนเหนือต่างตั้งฉายาว่า "เจ้าราชวงศ์ล่องหน" (คือสามารถหายตัวได้) แม้แต่ดาบประจำตัวเจ้าราชวงศ์แห่งเมืองเวียงจันทน์นี้ ประชาชนชาวอีสานส่วนเหนือยังเล่าขานด้วยความศรัทธาว่าเป็นดาบวิเศษมาจนถึงปัจจุบัน นอกจากนี้แล้วประชาชนในอีสานส่วนเหนือก็ยังมี ความผูกพันกับเมืองเวียงจันทน์เป็นอย่างมากอีกด้วย เพราะเมืองเวียงจันทน์เป็นเมืองหลวงของ

¹นิวัตร พ. ศรีสุวรรณนท์. เล่มเดิม. หน้า 187.

²ธวัช ปุณโณทก. พื้นเวียง : การศึกษาประวัติศาสตร์และวรรณกรรมอีสาน. 2526.

หน้า 1.

³อรรถ นันทจักร. ประวัติศาสตร์นิพนธ์อีสาน : การศึกษาเชิงวิเคราะห์ประเพณีการจดบันทึกประวัติศาสตร์หัวเมืองอีสานถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20. 2529. หน้า 215.

⁴หอสมุดแห่งชาติ. ราชการทัพปราบเมืองเวียงจันทน์ฉบับ 14. "ปราบกบฏเมืองเวียงจันทน์ จ.ศ.1189," เอกสารเลขที่ 4/ช. สมุดไทยดำ.

อาณาจักรล้านช้างถึง 218 ปี ซึ่งในช่วงเวลาดังกล่าวเมืองเวียงจันทน์เป็นศูนย์กลางลาวส่วนเหนือ และส่วนใต้เข้าเป็นอันเดียวกัน ช่วงเวลานานกว่าสองศตวรรษจึงมีการสร้างสมวัฒนธรรมลาวที่ผสมผสานระหว่างลาวเหนือ ลาวกลาง และลาวใต้อย่างเด่นชัด อนึ่ง เมืองเวียงจันทน์เป็นเมืองหลวงในช่วงที่อาณาจักรล้านช้างมีอำนาจทางการเมืองมากที่สุด สามารถแผ่อิทธิพลไปปกครองดินแดนบางส่วนของอาณาจักรล้านนา (แถบเมืองเชียงใหม่และใกล้เคียง)¹ แต่เมื่อสิ้นสงครามเจ้าอนุวงศ์แล้ว พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดให้เจ้าพระยาราชสุภาวดีนำกองทัพไทยกลับไปทำลายเมืองเวียงจันทน์² ด้วยเหตุผลทางการเมืองที่ต้องการทำลายศรัทธาและสัญลักษณ์ของความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของชาวลาวที่มีต่อเมืองเวียงจันทน์ อันจะเป็นหนทางให้ชาวลาวหันมาศรัทธาศูนย์อำนาจไทยได้ง่ายขึ้น

ชาวลาวเศร้าสลดใจกับเหตุการณ์ทำลายเมืองเวียงจันทน์อย่างยิ่ง ต่างได้บิบบัดดินความรู้สึกที่เจ็บปวดออกมาเป็นบทกวีท้องถื่น ซึ่งเป็นวาทศิลป์เชิงบทกลอนของชาวลาวว่า "เวียงจันทน์ช้างสาวเอซออย่าฟ้าวว่า บัดลีไปบาดหล่าแดงค้ำงหน่วยปลาย" และ "เวียงจันทน์ช้างเป็นโพนซี่หมาจอก บางกอกช้างเป็นหม่องกระตายนอน ออนซอนเดเวียงจันทน์อยู่"³ หมายความว่า เมืองเวียงจันทน์ร้างไปคนทั้งหลายก็อย่าตกใจ ไม่นานเมืองเวียงจันทน์ก็อาจรุ่งเรืองขึ้นมาอีก แม้เมืองเวียงจันทน์จะร้างก็ยังมีสภาพแวดล้อมที่อุดมสมบูรณ์ แต่ถ้าเมืองบางกอก (กรุงเทพฯ) ร้างเหมือนเมืองเวียงจันทน์บ้าง เมืองบางกอกก็จะยิ่งแย่กว่ากรุงเวียงจันทน์เสียอีก คำขวัญท้องถื่นเหล่านี้แสดงให้เห็นความหวังของชาวลาวที่ต้องการกลับไปสร้างความรู้เรืองให้กับเมืองเวียงจันทน์อีกครั้งหนึ่ง

ความโกรธแค้นของชาวลาวยังได้สะท้อนออกมาจากเพลงกล่อมเด็กซึ่งใช้สื่อกันในสมัย

¹ กรมศิลปากร. "ตำนานพระแก้วมรกต," ใน ประชุมพงศาวดารฉบับหอสมุดแห่งชาติ เล่ม 1. 2506. หน้า 111.

² กรมศิลปากร. ประชุมจดหมายเหตุเรื่องปราบกบฏเวียงจันทน์. 2473. หน้า 12.

³ อุทัย เทพลิขิต. เมืองลาวพื้นองผิงซ้ายแม่น้ำโขง. 2511. หน้า 43 - 45.

โบราณ¹ที่ว่า "โขงเวียงจันทน์ราชวงศ์เป็นเจ้า ปึงต๋บโก๋เห่อไทยกิน ไทยกินแล้วเสียแนวต๋บโก๋
ในหมากคือกำคาคอ้อล่อ"² แปลว่าดินแดนแห่งลุ่มแม่น้ำโขงมีราชวงศ์เวียงจันทน์เป็นจุดกำเนิด
ปึงต๋บโก๋ (หมายถึงทรัพย์สินมีค่าต่าง ๆ) ให้คนไทยกิน คนไทยกินแล้วก็เสียต๋บโก๋ไปโดยเปล่า
ประโยชน์ คนไทยหากยังมารุกรานและจับกวาดต้อนชาวลาวไปนั้นจึงเหมือนเมล็ดลูกตะค้อที่มาติด
ลำคอของชาวลาวกลืนไม่เข้าคายไม่ออก นอกจากนี้แล้วชาวลาวยังระบาศความเจ็บแค้นออกมาใน
เพลงลาวว่า

มาข้าจะกล่าวถึงลาวเป่าแคนแสนเสนาะ

ฟังเพราะเป่าแคนแสนขยัน

ว่าตกขากมาจากเวียงจันทน์

ตกมาอยู่เขตขันทีอยุธยา

แม่คุณเอี้ยลาวบ่เคยตกขาก

แสนระกำเห่น้อยยากลิ้นหนักหนา

พลัดทิ้งถิ่นพลัดทิ้งบ้านเมืองมา

พลัดทิ้งปู่พลัดทิ้งย่าทั้งตายาย

พลัดทิ้งพ่อทั้งแม่แลพงศ์เผ่า

พลัดทิ้งลูก ลูกเต้าเล่าก็สูญหาย

เพื่อนไทยทั้งเพื่อนทั้งขัง

จนไหลหลังของข้อยลาย

แทบจะตายเสียแล้วหนีหนีในป่าดงแดน

อ้ายเพื่อนเอี้ยแสนกันดาร³

¹ สุกัญญา ภัทราชัย. "เพลงพื้นบ้านกับการสื่อสารทางการเมือง," ศิลปวัฒนธรรม.

14(2) : หน้า 35 ; 2523.

² ปราณี วงษ์เทศ. "เพลงกล่อมเด็กลาวพวน," โบราณคดี. 7(2) : 73 - 85 ;
1977.

³ แหล่งเดิม.

เพลงกล่อมเด็กชาวลาวล้านแตร่บายความไม่พอใจต่ออาณาจักรไทยและกลุ่มคนไทย ที่เข้าไปทำลายกรุงเวียงจันทน์และเมืองสำคัญอื่น ๆ แล้วทำการปกครอง ชาวลาวจึงมีความรู้สึกกดดันที่ต้องสูญเสียเมืองสำคัญของตน

ชาวลาวส่วนใหญ่ไม่พอใจนโยบายกวาดต้อนผู้คนของอาณาจักรไทยอย่างยิ่ง เพราะการกระทำดังกล่าวทำให้ชาวลาวต้องทิ้งถิ่นฐานอันอุดมสมบูรณ์ในดินแดนอีสานส่วนเหนือและบริเวณฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง เมื่อชาวลาวดำรงชีพอยู่ในแถบนั้น ชาวลาวมีสถานะภาพที่เป็น "นาย" ของชาวข่า ซึ่งตั้งชุมชนอยู่ตามป่าดง¹ แต่เมื่อชาวลาวถูกกวาดต้อนเข้ามาอยู่ในภาคอีสานและภาคกลางของประเทศไทย ชาวไทยจะถูกชาวลาวว่ามีวัฒนธรรมด้อยกว่าตน²

เป็นที่น่าสังเกตว่าเมื่อชาวลาวต้องตกอยู่ภายใต้การปกครองของอาณาจักรไทยนั้น ประชาชนชาวลาวต้องรับหน้าที่เลก ไพร จัดหาส่วยส่งให้แก่ศูนย์อำนาจอาณาจักรไทยในปริมาณที่เพิ่มขึ้น อีกทั้งต้องดำรงอยู่ภายใต้กฎหมายและระเบียบสังคมที่ซับซ้อนมากกว่าเดิม³ (เช่นกรณีของกลุ่มส่วยแรงงานต้องมาเข้าเวรรับใช้ที่เมืองหลวง รวมถึงการเกณฑ์กำลังมาใช้เป็นครั้งคราว)

สำหรับชนชั้นปกครองลาวนั้น ไม่ได้สูญเสียผลประโยชน์ของตนเหมือนประชาชน แต่หากยังได้รับประโยชน์ กล่าวคือ เมื่อครั้งตั้งรกรากอยู่ในบริเวณฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง การก่อตั้งชุมชนขึ้นเป็นเรื่องยุ่งยาก เพราะต้องเป็นชุมชนที่ใหญ่ที่กำลังพอที่จะหาส่วยส่งให้ทั้งอาณาจักรทวนและอาณาจักรล้านช้าง ประชาชนในบริเวณสิบสองจุไทย ข่าเหนือ และหัวพันของลาวจึงพอใจที่จะอยู่ในชุมชนขนาดเล็กตามป่าดงมากกว่า ผู้นำของกลุ่มก็มีตำแหน่งกวนบ้านและตาแสงตามฮี้ตบ้าน - คองเมืองของลาว⁴ แต่เมื่อชาวลาวอพยพเข้ามาดินแดนอีสาน อาณาจักรไทยได้ส่งเสริมให้ก่อตั้งบ้านเมืองโดยถูกต้องตามกฎหมาย ทำให้ผู้นำเหล่านั้นมีตำแหน่งสูงขึ้นถึงระดับเจ้าเมือง ได้รับเบี้ยหวัดและ

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5. สมุดพิเศษ 25 / 75.

สารกรมธรรม์ จ.ศ.1246. หน้า 422.

² หลวงพัฒนพงศ์ภักดี (ทิม สุขยางค์). นิราศหนองคาย. 2518. หน้า 253.

³ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช และคนอื่น ๆ. เล่มเดิม. หน้า 21.

คำต่อนั้นจากอาณาจักรไทย¹ อีกทั้งได้รับความมั่นคงปลอดภัยจากอาณาจักรไทยมากกว่าเมื่อครั้งอยู่ภายใต้การปกครองของอาณาจักรล้านช้าง ก็ยังทำให้ผู้นำชุมชนลาวพอใจนโยบายของอาณาจักรไทยเป็นอย่างยิ่ง

ชนชั้นปกครองลาวได้คลุกคลีปัญหาของอาณาจักรล้านช้างมาตลอดว่า อาณาจักรล้านช้างมีปัญหาคความแตกแยกภายในกลุ่มเชื้อพระวงศ์ระดับสูง ซึ่งยังไม่มีการและระเบียบราชสำนักอันใดในอาณาจักรล้านช้างจะสามารถแก้ปัญหานี้ได้ ดังนั้นการยอมตกอยู่ภายใต้อำนาจทางการเมืองของอาณาจักรล้านช้าง จึงเท่ากับยอมรับสภาพความวุ่นวายที่ "เหล่าเจ้านายผู้ขาดระเบียบ" เป็นคนก่อขึ้นอยู่บ่อย ๆ ซึ่งกลุ่มประชาชนเองก็จำเป็นต้องตกเป็นเครื่องมือของกลุ่ม "เจ้าลาว" ที่แบ่งฝ่ายฆ่าฟันกันอยู่มิได้ขาด² สภาพการณ์ดังกล่าวจึงทำให้ชนชั้นปกครองลาวเบื่อหน่าย ชาติความภูมิใจ สืต-ครองของตน แต่กลับพอใจที่ตกอยู่ภายใต้การปกครองของอาณาจักรไทยซึ่งมีศูนย์อำนาจทางการเมืองที่เข้มแข็ง สามารถปกครองเมืองบริวารให้อยู่ในความสงบได้ด้วยดี เมื่อกลุ่มเชื้อพระวงศ์เดิมที่เวียงจันทน์ลุกขึ้นปลดแอกอำนาจอาณาจักรไทยนั้น ชนชั้นปกครองลาวทั้งหมดจึงไม่พร้อมใจกันเรียกร้องเอกราชกลับคืนมา เพราะไม่แน่ใจว่า เมื่อได้เอกราชกลับคืนมาแล้ว บ้านเมืองจะสงบสุขมากน้อยเพียงใด หรืออีกนัยหนึ่งชนชั้นปกครองลาวอาจมีความเข้าใจดีว่าความสามารถของผู้นำลาวในการปลดแอกอำนาจทางการเมืองจากอาณาจักรไทยมีขีดจำกัด เพราะแม้แต่การรวบรวมลาวสามแคว้นอิสระให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันยังไม่ประสบผลสำเร็จ ดังนั้นการลุกขึ้นท้าทายอำนาจอาณาจักรไทยจึงเป็นหนทางไปสู่ความหายนะมากกว่า จากเหตุผลเหล่านี้ประกอบกัน กลุ่มชนชั้นปกครองลาวจึงต่างแยกกันเป็นกลุ่ม ๆ อย่างเห็นได้ชัด ในกรณีที่ของกบฏเมืองนครพนม และกบฏเจ้าอนุวงศ์ที่กลุ่มผู้นำชาวลาวในเมืองอื่น ๆ ไม่ยอมให้ความช่วยเหลือ การไม่ประสานผลประโยชน์ของกลุ่มผู้นำชาวลาวดังกล่าวนี้แสดงถึงความแตกต่างทางความคิดและโลกทัศน์ทางการเมืองอีกด้วย

¹ กรมศิลปากร. ประชุมพงศาวดารภาค 4 และประวัติศาสตร์ท้องถิ่นจังหวัดมหาสารคาม. 2506. หน้า 60 - 62.

² หอสมุดแห่งชาติ. ตำนานพระพุทธรูปยวรัตน์. เอกสารเลขที่ 212. ประเภท กฝ.

3. การต่อสู้ทางความคิดของประชาชนในดินแดนอีสาน.

อาณาจักรล้านช้างเป็นอาณาจักรที่ก่อตัวขึ้นโดยมีการรักษาวัฒนธรรมประจำกลุ่มอย่างเคร่งครัด มีวัฒนธรรมจากภายนอกเข้ามาปะปนวัฒนธรรมดั้งเดิมของชาวลาวน้อยมาก แม้ว่าอิทธิพลทางการเมืองจากรัฐอื่น ๆ เข้ามาทำลายความมั่นคงทางการเมืองของอาณาจักรล้านช้างหลายครั้ง แต่ทุกครั้งกลุ่มผู้นำลาวก็จะสืบทอดเป็นเมืองส่วย เพื่อแลกกับการปกครองตนเองตามฮีต - คองดั้งเดิมต่อไป¹ การรักษาวัฒนธรรมประจำกลุ่มอย่างเคร่งครัดของชาวลาว ทำให้สภาพสังคมอาณาจักรล้านช้างมีความรุ่งเรืองทางวัฒนธรรมอย่างเด่นชัด เมื่ออาณาจักรไทยเข้าไปทำลายเอกราชทางการเมืองของอาณาจักรล้านช้างนั้น อาณาจักรไทยไม่อาจทำลายฮีต - คองอันเป็นหลักของสังคมชาวลาวได้ ร่องรอยของความเจริญทางอารยธรรมลาวเหล่านี้ จึงยังคงดำเนินต่อมาอีกภายใต้การปกครองของอาณาจักรไทย²

ราชสำนักล้านช้างมีรูปแบบการศึกษาเป็นของตนเองด้วยการประยุกต์ใช้อักษรลาวควบคู่กับอักษรธรรม มีวิธีการสื่อสารโดยใช้ศาสนาพุทธเป็นแกนนำ กล่าวคือตัวอักษรลาวและตัวอักษรธรรมอีสานใช้บันทึกเรื่องราวต่าง ๆ เกี่ยวกับพระศาสนาซึ่งพระสงฆ์จำเป็นต้องใช้³ อักษรธรรมอีสานนั้นใช้เป็นหลักเกี่ยวกับคัมภีร์ต่าง ๆ ทางศาสนา แต่พระสงฆ์ก็ใช้อักษรลาวถ่ายทอดเรื่องราวทางศาสนาไปสู่ประชาชน พระสงฆ์ในอาณาจักรล้านช้างจึงต้องเป็นผู้รู้ทั้งอักษรธรรมอีสานและอักษรลาวอย่างดี ขณะเดียวกันในสังคมชาวล้านช้างก็มีความเชื่อว่าชายทุกคนจะต้องผ่านการบวชจึงจะเป็นผู้ใหญ่ที่สมบูรณ์ได้ ชายทุกคนจึงมีโอกาสเรียนรู้อักษรลาวและอักษรธรรมอย่างเท่าเทียมกัน เรื่องราวของราชสำนักจึงกระจายไปพร้อม ๆ ความเจริญทางศาสนา (ซึ่งก็คือการศึกษา) อย่างกว้างขวาง⁴ เมื่ออาณาจักรไทยเข้าไปปกครองอาณาจักรล้านช้าง อาณาจักรไทยได้ปล่อยให้ประชาชนดินแดน

¹ แหล่งเดิม.

² ศรีศักร วัลลิโภดม. "ศรีสะเกษเขตเขมรป่าดง," เมืองโบราณ. 15(4) : 27 - 48 : ตุลาคม - ธันวาคม. 2532.

³ กะชวงสิขาทิกาน (ลาว). พงสาวะดานลาว. 2500. หน้า 102.

⁴ เน้นนักตร์ ลัมลัมพันธ์. อักษรธรรมอีสาน. 2526. หน้า 13 - 18.

อีสานส่วนเหนือและฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง ใช้ระบบการศึกษาเดิมของตนต่อไปอีกตลอดสมัยรัตนโกสินทร์ ตอนต้น ประชาชนชาวอีสานส่วนเหนือจึงรับข่าวสารและแนวความคิดทางภูมิปัญญาจากศูนย์อำนาจลุ่มแม่น้ำโขง

สำหรับประชาชนในดินแดนอีสานส่วนใต้ได้รับข่าวสารและแนวความคิดทางภูมิปัญญาจากอาณาจักรไทยโดยตรง¹ เพราะดินแดนอีสานส่วนใต้มีความผูกพันทางการเมืองต่ออาณาจักรไทยตั้งแต่สมัยอยุธยาแล้วแปลกแยกจากอีสานส่วนเหนือ จึงจะเห็นว่าชาวอีสานใต้ได้เรียกประชาชนในดินแดนอีสานเหนือว่า "พวกลาว" อันเป็นคำนิยามที่ราชสำนักอยุธยาและกรุงเทพฯ ชอบใช้คำนี้เรียกประชาชนในอีสานส่วนเหนือและในกลุ่มหัวเมืองล้านนาเดิม² นอกจากนี้แล้วชาวเมืองนครราชสีมา ยังมีการนำเอารูปแบบทางสถาปัตยกรรมจากฝีมือช่างอยุธยาใช้ในแถบนี้ ดังเช่นที่วัดกลางในเมืองนครราชสีมาซึ่งสร้างขึ้นในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช มีพระอุโบสถรูปแบบฝีมือช่างอยุธยา³ ประชาชนในดินแดนอีสานส่วนเหนือและส่วนใต้จึงได้รับข่าวสารและแนวความคิดทางภูมิปัญญาแตกต่างกัน ซึ่งจะเห็นได้จากการเกิดกบฏเมืองนครพนม กบฏอ้ายสาเกียดโง้ง และกบฏเจ้าอนุวงศ์ ประชาชนในดินแดนอีสานส่วนเหนือได้รับข่าวสารจากศูนย์อำนาจเวียงจันทน์ ส่วนประชาชนในอีสานส่วนใต้ได้รับข่าวสารจากทางกรุงเทพฯ โดยตลอด ทำให้ประชาชนทั้งสองส่วนมีข้อวิเคราะห์วิจารณ์ในเหตุการณ์แตกต่างกันไปด้วย⁴

การต่อสู้ทางความคิดของกลุ่มคนในดินแดนอีสานส่วนเหนือและส่วนใต้สามารถแยกวิเคราะห์ได้เป็นการต่อสู้ระหว่างกลุ่มผู้นำท้องถิ่นในดินแดนอีสานกับกลุ่มเชื้อพระวงศ์เวียงจันทน์และการต่อสู้กันระหว่างนักปราชญ์ในท้องถิ่นของดินแดนทั้งสอง กล่าวคือ กลุ่มเชื้อพระวงศ์เวียงจันทน์ไม่พอใจที่อาณาจักรไทยมอบหมายให้เจ้าเมืองนครราชสีมาควบคุมกลุ่มเมืองของตน เพราะกลุ่มเชื้อพระวงศ์เวียงจันทน์เคยมีอำนาจมากที่สุด ในแผ่นดินล้านช้าง การที่ต้องตกอยู่ภายใต้อำนาจของเจ้าเมือง

¹ กรมศิลปากร. ทะเบียนโบราณสถานภาคตะวันออกเฉียงเหนือ. 2529. หน้า 19.

² กรมศิลปากร. จดหมายเหตุเมืองนครราชสีมา. 2496. หน้า 8 - 9.

³ แหล่งเดิม.

⁴ พระอุปัชฌาย์เสน. พันเวียง. ม.ป.ป. หน้า 1.

นครราชสีมาซึ่งเป็นเพียงเมืองหน้าด่านของอาณาจักรไทยนั้น เป็นสิ่งที่แสดงถึงการสูญเสียเกียรติศักดิ์
 ขณะที่ผู้นำเมืองนครราชสีมาเห็นว่าตนเองควรจะหาวิธีการควบคุมประชาชนในดินแดนอีสานส่วน
 เหนือให้ได้มากที่สุด จึงเสนอให้มีการลักเลา¹ อันเป็นนโยบายที่สร้างความไม่พอใจให้กลุ่ม
 เชื้อพระวงศ์แห่งเวียงจันทน์อย่างที่สุด เจ้าผู้ครองเมืองเวียงจันทน์จึงลุกขึ้นต่อต้านอย่างแข็งขัน
 ด้วยการปลุกระดมประชาชนให้ร่วมกันปลดแอกอำนาจอาณาจักรไทย สำหรับกลุ่มนักปราชญ์ในท้องถิ่น
 และประชาชนในดินแดนอีสานส่วนเหนือ นั้น ได้รับอิทธิพลทางภูมิปัญญาจากอาณาจักรล้านช้างมาตลอด
 จึงมีความกดดันเกี่ยวกับเมืองนครราชสีมา เพราะเมืองนครราชสีมาซึ่งเป็นกลุ่ม "ไทยแข็งหรือ
 ไทยโคราช" ที่ชาวลาวถือว่าเป็นไทยพวกหนึ่ง พยายามเข้าไปมีอำนาจทางการเมืองเหนือกลุ่ม
 ผู้นำลาว ข้าราชการและคิทางภูมิปัญญาที่ประชาชนในอีสานส่วนเหนือได้รับ ส่วนใหญ่จึงเป็นเรื่องของ
 สภาพทางสังคมลาวที่กำลังถูกคุกคามความสงบโดยอาณาจักรไทยและเมืองนครราชสีมาโดยสภาพ
 ความเป็นจริงแล้วประชาชนมีความพอใจกับการลุกขึ้นเพื่อขับไล่ผู้คุกคามออกไป ดังจะเห็นได้ว่า
 เอกสาร "พื้นเวียง" ได้กล่าวถึงเหตุการณ์ตอนนี้อย่างเห็นได้ชัด² ประชาชนในดินแดนอีสาน
 ส่วนเหนือได้มีการสืบทอดเอกสารพื้นเวียงเอาไว้อย่างแพร่หลาย ส่วนทางด้านประชาชนในดินแดน
 อีสานส่วนใต้ นั้น ไม่ยอมรับการลุกขึ้นปลดแอกอำนาจอาณาจักรไทยในกลุ่มผู้นำลาว และประชาชนใน
 อีสานใต้ไม่มีการสืบทอดเอกสาร "พื้นเวียง" เหมือนชาวลาวในอีสานส่วนเหนือ (อาจมีชาวลาว
 ที่อพยพเข้ามาอยู่แถบเมืองนครราชสีมาช่วงหลังเหตุการณ์กบฏเจ้าอนุวงศ์บางกลุ่มนำติดตัวมาด้วย)
 ประชาชนในอีสานส่วนใต้กลับกล่าวประณามกลุ่มกบฏลาวเอาไว้อย่างรุนแรงในเอกสารจดหมายเหตุ
 เมืองนครราชสีมา ประชาชนในบริเวณนี้จึงเป็นกลุ่มเผยแพร่ข่าวสารเกี่ยวกับหัวเมืองทางทิศตะวันออก
 ออกเฉียงเหนือที่ดีของอาณาจักรไทย ซึ่งอาณาจักรไทยได้ให้ความเชื่อถือและไว้วางใจเป็นอย่างยิ่ง³
 นับว่าแตกต่างกับข่าวสารและแนวคิดที่กระจายมาจากดินแดนอีสานส่วนเหนือซึ่งอาณาจักรไทยไม่

¹ แหล่งเดิม.

² พระอภัยมณีเสนา. เล่มเดิม. หน้า 26.

³ กรมศิลปากร. "พงศาวดารย่อเมืองเวียงจันทน์," ใน แหล่งเดิม. หน้า 150.

ยอมรับ หากยังต้องทำลายแนวคิดทางภูมิปัญญาบางอย่างอีกด้วย¹ ดังจะเห็นได้ว่าอาณาจักรไทยไม่ยอมรับให้น้าเอกสารท้องถิ่น "พื้นเวียง" ออกเผยแพร่ นอกจากนั้นแล้วผู้นำลาวบางกลุ่มยังมีความขัดแย้งทางความคิดกับกลุ่มประชาชนลาวอีกด้วย เพราะผู้นำลาวบางกลุ่มได้รับตำแหน่งทางการปกครองตามพระบรมราชโองการของกษัตริย์ไทย กลุ่มชนชั้นปกครองลาวเหล่านั้นจึงเริ่มเอนเอียงเข้าหาอาณาจักรไทย ขณะที่ประชาชนลาวในอีสานส่วนเหนือและฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง ยังคงยึดถือฮีต - คองลาวอย่างเหนียวแน่น การต่อสู้ทางความคิดในกลุ่มชาวลาวจึงไม่อาจสิ้นสุดโดยง่าย ดังจะเห็นได้ว่าการต่อสู้ทางภูมิปัญญาในท้องถิ่นอีสานต่อมาอีกนาน คือมีการต่อสู้ในลักษณะกบฏผู้มีบุญหรือผีบุญเกิดขึ้นหลายครั้ง²

กล่าวโดยสรุปคือประชาชนในดินแดนอีสานส่วนเหนือมีความผูกพันกับศูนย์อำนาจทางการเมืองในลุ่มแม่น้ำโขงเป็นเวลานาน จนรับเอารูปแบบฮีต - คองของศูนย์อำนาจลุ่มแม่น้ำโขงมาใช้ปฏิบัติในชีวิตประจำวัน เมื่ออาณาจักรไทยได้เข้ามาปกครองนั้น อาณาจักรไทยมีจารีต - ประเพณีที่แตกต่างจากฮีต - คองของชาวลาว ประชาชนในดินแดนอีสานส่วนเหนือจึงไม่อาจสร้างความผูกพันกับอาณาจักรไทยได้โดยง่าย สภาพของชุมชนโดยทั่วไปในดินแดนอีสานส่วนเหนือจึงยังคงมีความผูกพันอยู่กับศูนย์อำนาจลุ่มแม่น้ำโขงอย่างแน่นแฟ้นต่อมาอีก จนกระทั่งในสมัยพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจัดการปกครองใหม่และได้รวบอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลาง ทำให้สามารถชักนำให้ชาวอีสานเหนือหันมาผูกพันกับกรุงเทพฯ และสามารถสร้างความสัมพันธ์ที่แน่นแฟ้นกับประชาชนในแถบนี้เพิ่มมากขึ้นเป็นลำดับต่อมา

¹ หลวงพัฒนพงศ์ภักดี (พิมพ์ สุขยางค์). เล่มเดิม. หน้า 300.

² กบฏผู้มีบุญคือการลุกขึ้นต่อต้านศูนย์อำนาจอาณาจักรไทยของชาวอีสาน ซึ่งส่วนใหญ่ชักนำโดยผู้รู้ประจำท้องถิ่น ที่ฉลาดสามารถเข้าใจถึงพื้นฐานทางจิตใจของประชาชนชาวอีสานในเวลานั้นเป็นอย่างดี จึงได้ก่อการกบฏโดยให้หลักจิตวิทยาบางประการล่อลวงให้ประชาชนทั่วไปเข้ามาเป็นแนวร่วมเป็นจำนวนมาก ชาวย่านในแถบอีสานเรียกผู้นำกบฏเหล่านี้ว่า "ผู้มีบุญ" แต่กรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์ซึ่งเป็นข้าราชการต่างพระเนตรพระกรรณทรงเรียกว่า "ผีบุญ" เป็นพระองค์แรก (อ้างจาก กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. ม.2 19/3 โทรเลขที่ 60. 3 (มีนาคม ร.ศ.120. กรมขุนสรรพสิทธิประสงค์ทูลกรมหลวงดำรงราชานุภาพ. หน้า 62.)

สรุปและวิเคราะห์

การศึกษาประวัติศาสตร์ของดินแดนอีสานไม่ใช่การศึกษาประวัติศาสตร์ของชาวลาวเพียงอย่างเดียวนับว่าชาวลาวเป็นประชาชนส่วนใหญ่ที่อยู่ในดินแดนอีสาน ประชาชนเชื้อชาติอื่น ๆ เช่น ข่า เขมร กูย เซอ และบลู ล้วนมีส่วนสนับสนุนให้ดินแดนอีสานดำรงเอกลักษณ์มาได้จนถึงปัจจุบันนี้ ประชาชนกลุ่มอื่น ๆ จึงมีความสำคัญไม่น้อยไปกว่าชาวลาว การศึกษาเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ของดินแดนอีสานจึงเป็นการศึกษาประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมของกลุ่มเชื้อชาติที่สืบทอดอยู่ในดินแดนแถบนี้

ภาพพจน์ของดินแดนอีสานที่ผ่านมานั้น ถูกมองว่าเป็นถิ่นฐานของชาวลาว และมักเข้าใจว่า "ชาวลาว" คือตัวแทนของทุกสิ่งทุกอย่างที่ปรากฏออกมาในดินแดนอีสานแต่ในสภาพที่แท้จริงแล้ว ดินแดนอีสานไม่ได้ตกอยู่ภายใต้การปกครองของอาณาจักรล้านช้างทั้งหมด บริเวณที่ตกอยู่ภายใต้การปกครองของอาณาจักรล้านช้างได้แก่บริเวณลุ่มแม่น้ำชีและลุ่มแม่น้ำโขงตอนกลาง ส่วนบริเวณลุ่มแม่น้ำมูล ไม่ได้ตกอยู่ภายใต้การปกครองของอาณาจักรล้านช้างแต่ประการใด

ดินแดนอีสานส่วนใต้มีสภาพสังคมชีวิตอีกแบบหนึ่งที่แยกออกมาจากอีสาน - คองลาวและมีแบบอย่างเป็นของตนเอง กล่าวคือ เมื่อพุทธศตวรรษที่ 12 - 18 ดินแดนอีสานส่วนใต้ตกอยู่ภายใต้การปกครองของอาณาจักรเขมร ต่อมาอาณาจักรอยุธยาได้แผ่อิทธิพลเข้ามาปกครองและได้ทำให้ดินแดนอีสานส่วนใต้ตกอยู่ภายใต้การปกครองของอาณาจักรไทย เรื่อยมา/ลักษณะเช่นนี้ทำให้สันนิษฐานได้ว่าประชาชนแถบเมืองศูนย์กลางในดินแดนอีสานส่วนใต้น่าจะกลายสภาพจากชาวเขมรท้องถิ่นเป็น "ชาวไทยโคราช" ที่มีเอกลักษณ์เฉพาะท้องถิ่นของตนในช่วงเวลานี้ขณะที่ประชาชนในเขตเขมรปาดงแถบเทือกเขาพนมดงรักอันห่างไกลออกไป ยังคงรักษาขนบธรรมเนียมประเพณีแบบเขมรต่อมาอีก แต่เป็นที่น่าสังเกตว่าชาวเขมรในชุมชนแถบเทือกเขาพนมดงรักนั้น นอกจากใช้ภาษาเขมรท้องถิ่นแล้วก็ใช้ภาษาไทยเป็นภาษาพูดประจำวันในปัจจุบันนี้

ร่องรอยอารยธรรมดั้งเดิมของดินแดนอีสานทั้งส่วนเหนือและส่วนใต้นั้น เป็นวัฒนธรรมเขมรที่ได้ฝังรากลึกกลงไปในการดำรงชีวิตของประชาชนท้องถิ่นมาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 12 - 18 แม้ว่ามิชชาวลาวแผ่อิทธิพลทางการเมืองเข้ามาปกครองดินแดนอีสานส่วนเหนือในพุทธศตวรรษที่ 19 วัฒนธรรมเขมรก็ไม่ได้ถูกทำลายเสียหมด หากยังมีบางส่วนเหลือปะปนสืบทอดอยู่ในชีวิตประจำวัน

ของกลุ่มชาวลาวอีกด้วย เช่นพิธีกรรมของศาสนาพุทธลัทธิตันตระซึ่งเป็นลัทธิที่รุ่งเรืองมากในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ศาสนาพุทธลัทธิตันตระได้รับการเผยแพร่พร้อม ๆ กับการก่อสร้างอโรคยาศาล (โรงพยาบาลชุมชน) ในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ซึ่งสร้างกระจายทั่วไปในอาณาจักรเขมรอันกว้างใหญ่ อโรคยาศาลแต่ละแห่งก็มีเภสัช (หมอปรุงยา) อยู่ประจำทุกแห่ง หมอยานี้คงเป็นแพทย์สมุนไพรที่ปรุงยาโดยใช้รากไม้ ชาติสัตว์ กระดูกสัตว์และเปลือกหอยเป็นส่วนประกอบของยา เมื่อปรุงยาเสร็จก็คงมีการลงคาถาเป่าเสกและลงยันต์ตามความเชื่อของศาสนาพุทธลัทธิตันตระ ซึ่งเป็นที่น่าสังเกตว่าหมอยาสมุนไพรในดินแดนอีสานทั้งชาวลาวและเขมรในปัจจุบันนี้ เมื่อปรุงยาเสร็จ (โดยการฝนกับหินที่ขึงน้ำ) มีการท่องคาถาเป่าเสกน้ำยาขึ้นต้นด้วย "อม เน โม..." ซึ่งเป็นบทคาถาของศาสนาพุทธลัทธิตันตระ อันปรากฏอยู่ในจารึกฐานพระพุทธรูปโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรอย่างเด่นชัด จึงอาจสันนิษฐานได้ว่าพิธีกรรมทำนองนี้ก็คือ การสืบทอดหมอยาแผนโบราณมาจากหมอยาประจำอโรคยาศาลเมื่อครั้งสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เพราะไม่เช่นนั้นแล้วคาถาที่หมอยาสมุนไพรในปัจจุบันใช้คงจะไม่ตรงกับคาถาของลัทธิตันตระที่พบในฐานพระพุทธรูปโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรและโดยเฉพาะอย่างยิ่งเรื่องสูตรของยาแต่ละตำรามีความจำเป็นต่อชีวิตของคนโบราณซึ่งคงจะได้รับการสืบทอดไว้ อนึ่ง เป็นที่น่าสังเกตว่าในปัจจุบันนี้ ประชาชนชาวอีสานมักเชื่อว่าสูตรยาสมุนไพรสูตรคาถาที่ดีที่สุดต้องเป็นสูตรของเขมรอีกด้วย ลักษณะวัฒนธรรมในดินแดนอีสานจึงน่าจะเกิดจากการผสมผสานกันระหว่างวัฒนธรรมเขมรกับวัฒนธรรมลาว มาผนวกกับวัฒนธรรมประจำเผ่าดั้งเดิมของแต่ละเผ่า เช่น ช่า กูย (ส่วย) เขอ และบลู ซึ่งเป็นชนเผ่าดั้งเดิมในดินแดนอีสานอีกทีหนึ่ง

เมื่อชาวลาวแผ่อิทธิพลทางการเมืองเข้ามาในดินแดนอีสานส่วนเหนือ ชาวลาวได้ยึดครองพื้นที่ส่วนใหญ่ของดินแดนอีสานเอาไว้ และชาวลาวได้ผูกขาดการเมืองในแถบกลุ่มแม่น้ำชีและแม่น้ำโขงเหนือชนเผ่าอื่น ๆ มาตลอด วัฒนธรรมลาวจึงได้เริ่มฝังรากลึกในกล่มชนที่อาศัยอยู่แถบนี้อย่างเหนียวแน่น และเป็นที่รับรู้ในกลุ่มคนไทยแถบภาคกลางของประเทศไทยมาโดยตลอด การแผ่อิทธิพลทางการเมืองเข้าไปที่ดินแดนอีสานส่วนใต้ของอาณาจักรไทย ทำให้พรมแดน

¹ ดูเพิ่มเติมในสรเชต วรรณวิชัย. "ลัทธิตันตระและพิธีเบิกพรหมจารีของขอม,"

อาณาจักรไทยประชิดกับอาณาจักรล้านช้าง ในบางครั้งอาณาจักรไทยเข้าไปมีอำนาจเหนือราชสำนัก
ล้านช้างและทำตัวเสมือนรัฐผู้พี่ คอยป้องกันอาณาจักรญวน ซึ่งเป็นกลุ่มชนที่ชาวลาวหวาดกลัว แต่
ในบางครั้งกลุ่มผู้นำลาวก็ไม่พอใจให้ศูนย์อำนาจอาณาจักรไทยมีอำนาจเหนือตน จึงต่อสู้ดิ้นรนเป็น
อิสระเพื่อเอกราชของตนเอง แต่อาณาจักรล้านช้างก็ไม่เคยแผ่อิทธิพลทางการเมืองเข้ามาปกครอง
อาณาจักรไทยได้ เหมือนที่อาณาจักรไทยปฏิบัติกับอาณาจักรล้านช้าง โดยทั่วไปชาวไทยจึงมักถือว่า
ชาวลาวเป็น "รัฐน้อง" ที่อาจปล่อยให้เป็นอิสระได้ในบางโอกาส แต่บางโอกาสก็ต้องการเข้าไป
มีอำนาจทางการเมืองที่เหนือกว่า เพื่อแสดงแสนยานุภาพทางการเมืองแก่ดินแดนใกล้เคียง

ในปี พ.ศ. 2321 อาณาจักรไทยได้ทำการปกครองอาณาจักรล้านช้างอย่างจริงจังรวมทั้ง
ดินแดนอีสานด้วย การเข้าไปปกครองในครั้งนี้เป็นการเข้าไปปกครอง ในขณะที่อาณาจักรล้านช้าง
ได้แตกแยกออกเป็นสามศูนย์อำนาจทางการเมืองอยู่แล้ว อาณาจักรไทยจึงรับหน้าที่ในการแต่งตั้ง
ผู้นำที่สำคัญของทั้งสามศูนย์อำนาจทางการเมือง ส่วนการจัดเก็บเครื่องบรรณาการนั้น อาณาจักรไทย
จัดการเก็บจากทุกเมืองทั้งในฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงและดินแดนอีสาน จึงเท่ากับว่าอาณาจักรไทยทำการ
ควบคุมทางการเมืองอย่างเคร่งครัด สำหรับทางด้านสังคมนั้นอาณาจักรไทยปล่อยให้ดินแดนอีสาน
เหนือปฏิบัติตามฮีต - คองดั้งเดิม

เมื่ออาณาจักรไทยเข้าไปรวมดินแดนอีสานส่วนเหนือและส่วนใต้เข้าด้วยกัน ชาวเขมรใน
ดินแดนอีสานส่วนใต้ยอมอยู่ภายใต้การปกครองของอาณาจักรไทยโดยสงบต่างกับชาวลาวในดินแดน
อีสานส่วนเหนือที่ดิ้นรนเพื่อปลดแอกอำนาจทางการเมืองของอาณาจักรไทยหลายครั้ง ทำให้อาณาจักร
ไทยจำเป็นต้องทำการปราบปรามกบฏลาวขึ้นเด็ดขาดในปี พ.ศ. 2368 - 2370 ด้วย การทำลาย
เมืองสำคัญแถบฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง แล้วกวาดต้อนผู้คนเข้ามาไว้ที่ดินแดนอีสานและภาคกลาง ประชาชน
ลาวถูกกวาดต้อนเข้ามาไว้ที่เมืองปากซงชัย บ้านหมากเกลือ อำเภอสูงเนิน หลายหมู่บ้านในเขตอำเภอ
นิคมาย จังหวัดนครราชสีมาและหลายกลุ่มถูกกวาดต้อนไปไว้ที่บริเวณจังหวัดสระบุรี ปราจีนบุรี และ
ลพบุรี ทำให้ถิ่นฐานของชาวลาวกระจายออกไปนอกเขตลุ่มแม่น้ำชีและแม่น้ำโขง

ชาวลาวเป็นชนกลุ่มใหญ่กว่ากลุ่มอื่น ๆ ในดินแดนอีสาน บทบาททางการเมืองเศรษฐกิจและ
สังคมของชาวลาวในอีสาน เป็นที่รู้จักดีในกลุ่มชาวไทยในแถบที่ราบภาคกลางของประเทศไทย
ชาวไทยมักเข้าใจว่าเหตุการณ์วุ่นวายทางการเมืองเกิดขึ้นโดยฝีมือชาวลาวทั้งหมด เพราะเข้าใจ
ว่าชาวลาวคือผู้กุมอำนาจทางการเมืองท้องถิ่นของอีสานทั้งหมดเอาไว้ จึงนำไปสู่การสรุปว่าดินแดน

อีสานทั้งหมดเป็นถิ่นของชาวลาว ดังจะเห็นว่าแม้แต่มหาดนครราชสีมาก็ถูกเรียกชื่อเป็นเขต "ลาวกลาง" ทั้งที่กลุ่มเมืองในดินแดนอีสานส่วนใหญ่ไม่เคยตกอยู่ภายใต้การปกครองของอาณาจักรล้านช้าง แต่ในอีกนัยหนึ่งคนในแถบที่ราบภาคกลางของประเทศไทยมักเข้าใจว่า กลุ่มตนคือกลุ่มคนไทยเพียงกลุ่มเดียวเท่านั้น แม้คนในบริเวณลุ่มแม่น้ำปิง วัง ยม น่าน ทางตอนเหนือของประเทศไทย ซึ่งเป็นกลุ่มไทยใหญ่หรือไทยโยนกปะปนอยู่กับชนเผ่าอื่น ๆ จำนวนมาก ชาวไทยก็มักเรียกคนแถบนั้นว่า "ลาว" ทั้งสิ้น การใช้คำว่า "ลาว" เรียกประชาชนในแต่ละท้องถิ่นนั้น จึงไม่ใช่การจำแนกชาติพันธุ์ที่ถูกต้องเสมอไป

การเปลี่ยนแปลงอำนาจทางการเมืองในดินแดนอีสานแต่ละครั้ง มีความสำคัญต่อการพัฒนาการของชีวิตและความเป็นอยู่ของประชาชนที่อาศัยอยู่ในดินแดนอีสานเป็นอย่างมาก เพราะการแผ่อิทธิพลทางการเมืองเข้ามาของแต่ละอาณาจักรนั้น มีการทำลายรากลึกของวัฒนธรรมดั้งเดิม และมีการปลูกฝังวัฒนธรรมใหม่แทนหลายครั้ง เช่นเมื่ออาณาจักรเขมรแผ่อิทธิพลเข้ามาในดินแดนอีสาน ก็มีการทำลายความเชื่อเกี่ยวกับศาสนาพุทธ แล้วมีการนำลัทธิพราหมณ์เข้ามาปลูกฝังในหมู่ประชาชนแทน ต่อมาเมื่ออาณาจักรล้านช้างแผ่อิทธิพลเข้ามาดินแดนอีสาน อาณาจักรล้านช้างได้นำเอาฮินดู บ้าน - คองเมือง ตลอดจนทั้งวัฒนธรรมทางภาษาเข้ามาแทนภาษาเขมรซึ่งใช้สื่อสารในดินแดนอีสานเวลานั้น สำหรับอาณาจักรไทยได้พยายามปลูกฝังวัฒนธรรมของตนในดินแดนอีสานเช่นเดียวกัน โดยเริ่มปลูกฝังที่อีสานใต้ก่อนที่จะปลูกฝังในอีสานส่วนเหนือนับหลายร้อยปี จึงทำให้ดินแดนอีสานส่วนเหนือและส่วนใต้ได้รับอิทธิพลทางการเมืองจากอาณาจักรไทยในรูปแบบและปริมาณ (ในแง่ของเวลา) ที่แตกต่างกันด้วย นอกจากนี้แล้วการเปลี่ยนแปลงอำนาจทางการเมืองในดินแดนอีสาน ยังมีผลต่อค่านิยมของประชาชนในดินแดนอีสานและความเป็นศูนย์กลางของเมืองอีกด้วย กล่าวคือ ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 12 - 18 อันเป็นช่วงที่อาณาจักรเขมรมีอำนาจทางการเมืองแถบนี้ อันอาจกล่าวได้ว่าถนนทุกสายในดินแดนอีสานต่างมุ่งตรงสู่เมืองพระนครหลวงของอาณาจักรเขมร ถนนเหล่านี้เป็นเส้นทางขนส่งสินค้าและส่วย ตลอดจนเป็นเส้นทางไปปฏิบัติราชการของกลุ่มเจ้านาย เมื่อถึงพุทธศตวรรษที่ 19 - 24 ได้เกิดเมืองศูนย์รวมแห่งใหม่ขึ้นที่ลุ่มแม่น้ำโขงคือเมืองเวียงจันทน์ ช่วงนี้ประชาชนในดินแดนอีสานส่วนเหนือมีค่านิยมในการ "ขึ้นไปเวียง" (คือไปที่กรุงเวียงจันทน์) เพื่อไปไหว้พระธาตุพนมซึ่งอยู่ในเส้นทางเดียวกัน แล้วเดินทางต่อไปที่เมืองเวียงจันทน์เพื่อค้าขาย ทำงานและแสวงโชค ในกลุ่มพระสงฆ์ก็มีการเดินทางไปศึกษาพระธรรมวินัย และหมู่เจ้านายก็

ก็เดินทางไปปฏิบัติราชการเมืองเวียงจันทน์จึงเป็นศูนย์รวมทางสังคมที่กลุ่มชน "วัฒนธรรมลาว" เชื่อว่าเป็นเมืองที่เป็นต้นแบบทางสังคม การเมืองและวัฒนธรรมที่ดีที่สุดตาม "ฮึดผ้าชาวลา" (เวลามีนางมงคลชาวลาานิยมใช้ผ้าสีขาวประดับตกแต่งและผู้นกก็แต่งกายสีขาว) ดังนั้นการแต่งกายแบบลาวเวียงจันทน์ไว้ทรงผมแบบชาวเวียงจันทน์ ตลอดจนการสวมใส่ผ้าไหมลวดลายเวียงจันทน์ จึงได้รับความนิยมจากประชาชนในดินแดนอีสานส่วนเหนือเป็นอย่างมาก ต่อมาเมื่ออาณาจักรไทยได้เข้าไปมีอิทธิพลทางการเมืองเหนือดินแดนอีสานค่านิยม "ขึ้นไปเวียง" ในหมู่ประชาชนได้ค่อย ๆ หดไป กล่าวคือ ประชาชนส่วนใหญ่ในดินแดนอีสานเหนือได้เปลี่ยนแปลงค่านิยมหันมายึดเมืองศูนย์กลางของอาณาจักรไทยเป็นศูนย์กลางแทนประชาชนในดินแดนอีสานใต้มีค่านิยม "การลงไปไทย" คือเดินทางลงไปกรุงเทพฯเพื่อค้าขาย หางานทำ แสวงโชคและปฏิบัติราชการแทน และได้มีการสืบทอดเรื่อยมา

เมื่อประชาชนกลุ่ม "วัฒนธรรมลาว" ได้ "ลงไปไทย" ทำให้มีการรับค่านิยมใหม่ ๆ จากอาณาจักรไทย ซึ่งมีกรุงเทพฯเป็นเสมือนจุดถ่ายโอนวัฒนธรรมตะวันตก (ที่แพร่เข้ามาพร้อมกับการค้า) ให้แก่กลุ่มคนลาว เมื่อชาวลาวลงไปค้าขาย รับจ้างหรือแม้แต่ปฏิบัติราชการต่าง ๆ ก็มีโอกาพบเห็นวัฒนธรรมของชาวไทยและชาวตะวันตก และมีการนำวัฒนธรรมเหล่านั้นมาปฏิบัติ ชาวลาวในอีสานส่วนเหนือจึงเริ่มรับวัฒนธรรมต่าง ๆ จากชาวไทยภาคกลาง วัฒนธรรมที่เคยนิยมตามอย่างเวียงจันทน์ได้ถูกมองว่าต่ำต้อยไป แต่ชาวลาวในอีสานส่วนเหนือก็ไม่อาจปรับตัวกับวัฒนธรรมไทยให้ทันกับชาวเขมรในดินแดนอีสานส่วนใต้ได้ เพราะการเข้าไปปกครองที่ช้ากว่าดังจะเห็นได้ว่าประชาชนแถบเมืองศูนย์กลางในอีสานส่วนใต้ได้ปรับตัวจนมีสภาพทางสังคมคล้ายคลึงกับชาวไทยภาคกลางจนถูกเรียกว่า "ไทยโคราช"

เรื่องราวของดินแดนอีสานเป็นเรื่องราวที่เริ่มจากความผูกพันให้ศูนย์อำนาจเดียวกันคืออาณาจักรเขมร ต่อมาเมื่อดินแดนอีสานส่วนเหนือและส่วนใต้มีอันต้องแยกกันไปผูกพันกับศูนย์อำนาจคนละแห่ง ได้ทำให้ดินแดนทั้งสองมีการรับวัฒนธรรมและมีการผสมผสานทางเชื้อชาติในกลุ่มประชาชนที่ต่างกันอย่างเห็นได้ชัด ในที่สุดดินแดนอีสานส่วนเหนือและส่วนใต้ก็ถูกปกครองโดยศูนย์อำนาจเดียวกันอีกครั้ง แต่การที่ดินแดนทั้งสองแยกแยกไปรับวัฒนธรรมและผสมผสานทางเชื้อชาติที่ต่างกัน ทำให้ไม่สามารถรวมกันได้โดยง่าย ดินแดนทั้งสองมีความรู้สึกแปลกแยกกันในระยะแรก

จนกระทั่งอาณาจักรไทยทำการปกครองดินแดนทั้งสองให้มั่งคั่งเพิ่มขึ้นเป็นลำดับ การแปลกแยกต่อกันจึงค่อย ๆ หมดไป

การเปลี่ยนแปลงอำนาจทางการเมืองในดินแดนอีสาน ทำให้เกิดผลกระทบด้านการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมในดินแดนอีสาน และมีเหตุผลที่สามารถอธิบายความแตกต่างในกลุ่มประชาชนชาวอีสานในปัจจุบันได้ว่า การที่ประชาชนซึ่งอาศัยอยู่ในที่ราบสูงโคราชและถูกเรียกรวมว่า "ชาวอีสาน" มีสภาพสังคมและวัฒนธรรมที่แตกต่างกัน ล้วนเป็นผลมาจากการเปลี่ยนแปลงอำนาจทางการเมืองในดินแดนอีสานทั้งสิ้น

บรรณานุกรม

บรรณานุกรม

เอกสารชั้นต้น

ชิตยวงษา, พระ. พงศาวดารภาคอีสาน. มหาสารคาม : ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดมหาสารคาม, 2525.

คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์. ตำนานถิ่นเมืองเชียงใหม่. กรุงเทพฯ : สำนักนายกรัฐมนตรี, 2514.

_____. ประชุมจดหมายเหตุสมัยอยุธยาภาค 1. กรุงเทพฯ : สำนักนายกรัฐมนตรี, 2510.

_____. ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 1. กรุงเทพฯ : สำนักนายกรัฐมนตรี, 2521.

_____. ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 2. กรุงเทพฯ : สำนักนายกรัฐมนตรี, 2508.

_____. ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 3. กรุงเทพฯ : สำนักนายกรัฐมนตรี, 2508.

_____. ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 4. กรุงเทพฯ : สำนักนายกรัฐมนตรี, 2508.

_____. ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 4. กรุงเทพฯ : สำนักนายกรัฐมนตรี, 2513.

_____. ประชุมหมายเหตุรับส่งภาค 1 สมัยกรุงธนบุรี. กรุงเทพฯ : สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี, 2523.

_____. เรื่องทรงตั้งเจ้าประเทศราชกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 1. กรุงเทพฯ : สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, 2514.

คณะกรรมการสืบค้นประวัติศาสตร์ไทยเกี่ยวกับเอกสารภาษาจีน. ความสัมพันธ์ทางการทูต

ระหว่างไทย - จีน พ.ศ. 1825 - 2395. กรุงเทพฯ : สำนักนายกรัฐมนตรี, 2523.

จารุบุตร. เรื่องสุพรรณ ผู้ปวีรบรรด. สังข์ศิลป์ชัย. อุบลราชธานี : ศิริธรรม, 2524.

จดหมายเหตุแห่งชาติ, กอง. สัมพันธ์ภาพไทย - จีน. กรุงเทพฯ : กรมศาสนา, 2521.

_____. กรมขนส่งทรัพย์สินประสงค้ทูลกรมหลวงดำรงราชานุภาพ. ม.2 19/3 โทรเลขที่ 60.

31 มีนาคม ร.ศ.120

_____. สารกรมธรรม์. เอกสารรัชกาลที่ 5. สมุดพิเศษ 25/75. จ.ศ. 1246.

เจริญราชเดช (อ้น ภาณุตาทนงค์), พระ. พงศาวดารภาคอีสาน. ม.ป.ท. 2522.

โจว ตา กวาน. บันทึกว่าด้วยขนบธรรมเนียมประเพณีของจีนละ. แปลโดย เฉลิม ยงบุญเกิด.

กรุงเทพฯ : ชวนการพิมพ์, 2510.

ชะเอม แก้วคล้าย (แปล). "จารึกวัดถ้ำพระอักษรขอมภาษาเขมร" ศิลปากร. 32(3) :

66 - 68 ; กรกฎาคม - สิงหาคม 2533.

_____. "จารึกปราสาทหมรุ้งที่พบใหม่ (พบหมรุ้งหลักที่ 8)," ศิลปากร. 3(2) :

33 - 41 ; พฤษภาคม - มิถุนายน 2530.

_____. "ศิลาจารึกดอนเมืองเตย อักษรปัลลวะ ภาษาสันสกฤต," ศิลปากร. 29(2) :

70 - 73 ; 2526.

_____. "ศิลาจารึกโนนสังฆศตวรรษที่ 16 - 17," ศิลปากร. 27(5) : 72 - 76 ;

พฤศจิกายน 2526.

_____. "ศิลาจารึกสุนทรอักษรขอมภาษาสันสกฤตประมาณพุทธศตวรรษที่ 18 เลขทะเบียน

396/2517," ศิลปากร. 32(3) : 61 - 65 ; กรกฎาคม - สิงหาคม. 2531.

เดอ ลา ลูแบร์. จดหมายเหตุลาลูแบร์ฉบับสมบูรณ์เล่มที่ 1. แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร.

พระนคร : ก้าวหน้า, 2510.

ทวี สว่างปัญญางกูร ผู้ปริวรรต. ตำนานพื้นเมืองสิบสองปันนา. เชียงใหม่ : มิตรนราการพิมพ์,

2529.

เทิม มีเต็ม (แปล). "ศิลาจารึกวัดวิชัยอาราม (ขอนแก่น/9)," ศิลปากร. 21(5) :

55 - 61 ; มกราคม 2521.

นราธิปพันธุ์พงศ์, กรมพระ. จดหมายเหตุลาลูแบร์. กรุงเทพฯ : เศรษฐา, 2510.

บัณฑิตเดชา, เจ้าพระยา. อานามสยามยุทธเล่ม 1. ม.ป.ท. ม.ป.ป.

ประจันตประเทศธานี, พระยา. ตำนานพงศาวดารเมืองสกลนคร. สกลนคร : สไมสรโลออสส์

สกลนคร, 2523 - 2524.

พุทธนุกามเจ้า และพุทธญาณเจ้า, พระ. ตำนานมุลศาสนา. กรุงเทพฯ : พระจันทร์, 2519.

พินทุ มลิวาลย์ผู้ปริวรรต. ฟื้นฟูบูรณราชอิราช กฎหมายธรรมศาสตร์ขอม ปันและศกไทยโบราณ.

กรุงเทพฯ : บริษัทการพิมพ์, 2530.

โพธิวงศาจารย์, พระ. กาพย์ปสอนหลานหลานสอนป. ม.ป.ท. 2524.

พื้นเมืองยโสธร. เอกสารโบราณ. อักษรไทยน้อย จำนวน 120 ใบลาน (เอกสารยังไม่ตีพิมพ์).

พัฒนพงศ์ศักดิ์, หลวง. นิราศหนองคาย. กรุงเทพฯ : เจริญวิทย์, 2518.

ภูมิจิต เรืองเดช. ตำนานปาจิต-อรพิน. ม.ป.ท. 2526.

มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิร. ท้าวฮุ่งหรือเจือง. ม.ป.ท. 2486.

มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคามและวิทยาลัย มหาสารคาม. อุรังคธาตุ (ตำนานพระธาตุพนม). กรุงเทพฯ : เรือนแก้วการพิมพ์, 2521.

เขาวราช, พระ. โคลงทวาทศมาส. ม.ป.ท. 2504.

ราษฎรบริหาร (ทอง), พระ. พงศาวดารเมืองกาลสินและเมืองกะมาลาไสยและเมืองขึ้น. (เอกสารยังไม่ตีพิมพ์).

ฮอร์ช เซเดส์ (แปล). ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 2. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : ห้างหุ้นส่วนจำกัดศิพร, 2504.

รัตนัญญา, พระ. นิมิตมาลีปกรณ์. แปลโดยแสง มนวิตร. ม.ป.ท. 2518.

รอง ศยามานนท์ปวิวรรต. "ตำนานถิ่นเมืองเชียงใหม่," ใน แถลงงานประวัติศาสตร์เอกสารโบราณคดี. 3(2) พฤษภาคม 2512.

วิเชียรปรีชา, พระ. พงศาวดารเหนือ : ประชุมพงศาวดารฉบับหอสมุดแห่งชาติเล่ม 1. กรุงเทพฯ : ก้าวหน้า, 2506.

ศิลปากร, กรม. จดหมายเหตุเมืองนครราชสีมา. ม.ป.ท. 2496.

_____. ประชุมพงศาวดารฉบับหอสมุดแห่งชาติเล่ม 1. กรุงเทพฯ : ก้าวหน้า, 2506.

_____. ประชุมพงศาวดารฉบับหอสมุดแห่งชาติเล่ม 2. กรุงเทพฯ : ก้าวหน้า, 2507.

_____. ประชุมพงศาวดารฉบับหอสมุดแห่งชาติเล่ม 3. กรุงเทพฯ : ก้าวหน้า, 2507.

_____. ประชุมพงศาวดารฉบับหอสมุดแห่งชาติเล่ม 4. กรุงเทพฯ : ก้าวหน้า, 2507.

_____. ประชุมพงศาวดารภาค 2. กรุงเทพฯ : ศุภสภา, 2506.

_____. ประชุมพงศาวดารภาค 3. กรุงเทพฯ : ศุภสภา, 2506.

_____. ประชุมพงศาวดารภาค 4 และประวัติท้องที่จังหวัดมหาสารคาม. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ส่วนท้องถิ่น, 2506.

_____. ประชุมพงศาวดารภาค 61. พิมพ์ครั้งที่ 2. ม.ป.ท. 2515.

ศิลปากร, กรม. ประชุมพงศาวดารภาค 65. กรุงเทพฯ : ศรุสภา, 2503.

- _____ . ประชุมพงศาวดารภาค 9. กรุงเทพฯ : ศรุสภา, 2507.
- _____ . ประชุมพงศาวดารภาค 21. กรุงเทพฯ : ศรุสภา, 2511.
- _____ . ประชุมพงศาวดารภาค 40. กรุงเทพฯ : ศรุสภา, 2512.
- _____ . ประชุมพงศาวดารภาค 41. กรุงเทพฯ : ศรุสภา, 2512.
- _____ . ประชุมพงศาวดารภาค 42. กรุงเทพฯ : ศรุสภา, 2512.
- _____ . ประชุมพงศาวดารภาค 44. กรุงเทพฯ : ศรุสภา, 2512.
- _____ . ปณาสชาดก. กรุงเทพฯ : อักษรบริกร, 2494.
- _____ . พระราชพงศาวดารกรุงกัมพูชาฉบับหอสมุดแห่งชาติ. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ :
รุ่งวัฒนา, 2513.
- _____ . รวมเรื่องเมืองนครราชสีมา. กรุงเทพฯ : ประจักษ์วิทยา, 2511.
- _____ . เอกสารของฮอลันดาในสมัยกรุงศรีอยุธยา พ.ศ. 2151 - 2163 และ พ.ศ.
2167 - 2185. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2513.

เสน, พระอุปัชฌาย์. พื้นเวียง. ม.ป.ท. ม.ป.ป. (เอกสารโรเนียว)

สิงหะ วรณสัยผู้ปริวรรต. โคลงเรื่องมังทรารบเชียงใหม่. เชียงใหม่ : ศูนย์หนังสือ
เชียงใหม่, 2522.

สังวาลย์ ราศรีผู้ปริวรรต. พงศาวดารเมืองเวียงจันทน์. ม.ป.ท. ม.ป.ป.

สุนทรราชเดช (แซ่ ประทุมชาติ), พระ. พงศาวดารอีสาน. กรุงเทพฯ : ศรีหงส์, 2472.

สุภัทรดิศ ดิศกุล, ม.จ. "จารึกสตึกก๊กอชม," ใน แถลงงานประวัติศาสตร์เอกสารโบราณคดี.

8(1 - 3) มกราคม - ธันวาคม 2517.

สุรจิตต์ จันทรสาขาผู้ปริวรรต. "จารึกโบราณจังหวัดมุกดาหาร," ใน อีสานศึกษา. เอกสาร

สัมมนาประวัติศาสตร์อีสาน 11 - 12 ธันวาคม 2529. ณ วิทยาลัยครูมหาสารคาม.

สุรจิตต์ จันทรสาขา. "กฏบ้านครองเมือง(โบราณ)," ใน อีสานศึกษา. เอกสารสัมมนา

ประวัติศาสตร์อีสาน 11 - 12 ธันวาคม 2529. ณ วิทยาลัยครูมหาสารคาม.

หอสมุดแห่งชาติ, กอง. คำจากที่พระเจดีย์ศรีสองรัก. เอกสารเลขที่ 142. ประเภท สผ.

มัตที่ 3.

หอสมุดแห่งชาติ, กอง. คำจากที่พระเจดีย์ศรีสองรัก. เอกสารเลขที่ 143. ประเภท สผ.

มัตที่ 3.

- _____ . จารึกในประเทศไทย เล่ม 1. กรุงเทพฯ : ภาพพิมพ์, 2529.
- _____ . จารึกในประเทศไทย เล่ม 2. กรุงเทพฯ : ภาพพิมพ์, 2529.
- _____ . จารึกในประเทศไทย เล่ม 3. กรุงเทพฯ : ภาพพิมพ์, 2529.
- _____ . จารึกในประเทศไทย เล่ม 4. กรุงเทพฯ : ภาพพิมพ์, 2529.
- _____ . จารึกในประเทศไทย เล่ม 5. กรุงเทพฯ : ภาพพิมพ์, 2529.
- _____ . คัดบอกในรัชกาลที่ 3 เล่ม 1. จ.ศ. 1189.
- _____ . คัดบอกในรัชกาลที่ 3 เล่ม 11 ค. จ.ศ. 1189. สมุดไทยดำ. เส้นดินสอขาว.
- _____ . คัดบอกในรัชกาลที่ 3 เล่ม 19. จ.ศ. 1188. "เรื่องญาลัดเมืองนครราชสีมา
ให้ขุนโอรฆ์ถ้องหนังสือบอกลงมาถึงค่ายหลวง"
- _____ . จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1205. เลขที่ 15 "เรื่องคำให้การท้าวเพี้ยเมือง
ตะโปน เมืองวัง เมืองระนอง เรื่องพาดรอนครวัดหนีไปพึ่งญวน
- _____ . จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 เล่ม 1. จ.ศ. 1189
- _____ . จดหมายเหตุเรื่องการปราบกบฏเจ้าอนุเวียงจันทน์. เลขที่ 4/8. จ.ศ. 1189.
- _____ . จดหมายเหตุเรื่องปราบกบฏเวียงจันทน์. กรุงเทพฯ : โสภณพรวณการ, 2496.
- _____ . จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. "เรื่องปราบเจ้าอนุเวียงจันทน์". เลขที่ 5 ก. จ.ศ.
1187.
- _____ . ตำนานพระแก้วมรกต. เอกสารเลขที่ 41. ประเภท สด. มัตที่ 4
- _____ . ตำนานพระแก้วมรกต เล่ม 3. เอกสารเลขที่ 29. ประเภท สด. มัตที่ 3
- หอสมุดแห่งชาติ, กอง. ตำนานพระธาตุพนมสังเขป. เลขที่ 55/ช. ได้จากกรมเลขาธิการ
คณะรัฐมนตรี 5/10 2479.
- _____ . ตำนานพระธาตุพนมสังเขป. เลขที่ 55/ฉ. ได้จากกรมเลขาธิการคณะรัฐมนตรี,
5/10 2479.
- _____ . ตำนานพระธาตุพนมสังเขป. เลขที่ 546. ตู 129.
- _____ . ตำนานพระธาตุพนมและตำนานพระธาตุ 5 หลังอันมีในเมืองระนาวก. เลขที่ 36/ก
- _____ . ตำนานพระธาตุเมืองระนาวก. เอกสารเลขที่ 124. ประเภท สผ. มัตที่ 3.

หอสมุดแห่งชาติ, กอง. ตำนานพระธาตุเมืองละแวก. เอกสารเลขที่ 125. ประเภท สผ.

มัดที่ 3.

- _____ . ตำนานพระธาตุเมืองละแวก. เอกสารเลขที่ 126. ประเภท สผ. มัดที่ 3.
- _____ . ตำนานพระบาง. เอกสารเลขที่ 157. ประเภท สผ. มัดที่ 4.
- _____ . ตำนานพระพุทธรูปยี่สิบหรือแก้วลูก. เอกสารเลขที่ 38. ประเภท สด. มัดที่ 3.
- _____ . ตำนานพระพุทธรูปยี่สิบ. เอกสารเลขที่ 210. ประเภท กผ. มัดที่ 5.
- _____ . ตำนานพระพุทธรูปยี่สิบ. เอกสารเลขที่ 212. ประเภท กผ. มัดที่ 5.
- _____ . ตำนานเรื่องท้าวบาเจื่องเล่ม 4. เอกสารเลขที่ 69. ประเภท สด. มัดที่ 7.
- _____ . ตำนานเรื่องท้าวบาเจื่องเล่ม 4. เอกสารเลขที่ 70. ประเภท สด. มัดที่ 7.
- _____ . ตำนานเมืองสุวรรณโคฒคำ. เอกสารเลขที่ 261. ประเภท กผ. มัดที่ 8.
- _____ . ตำนานอุรังคธาตุลัทธิวาระใหม่ตอน 2. เอกสารเลขที่ 147. ประเภท กผ. มัดที่ 3.

- _____ . ตำนานอุรังคธาตุ. เอกสารเลขที่ 278. ประเภท สผ. มัดที่ 8.
- _____ . ตำนานอุรังคธาตุ เล่ม 1. เอกสารเลขที่ 82. ประเภท สด. มัดที่ 9.
- _____ . ตำนานอุรังคธาตุ เล่ม 2. เอกสารเลขที่ 83. ประเภท สด. มัดที่ 9.
- _____ . ตำนานอุรังคธาตุ เล่ม 3. เอกสารเลขที่ 84. ประเภท สด. มัดที่ 9.
- _____ . ตำนานอุรังคธาตุ เล่ม 3. เอกสารเลขที่ 88. ประเภท สด. มัดที่ 9.
- _____ . ตำนานอุรังคธาตุ เล่ม 4. เอกสารเลขที่ 85. ประเภท สด. มัดที่ 9.
- _____ . ตำนานอุรังคธาตุ เล่ม 5. เอกสารเลขที่ 86. ประเภท สด. มัดที่ 9.
- _____ . ตำนานอุรังคธาตุหรือชาตพนม. เอกสารเลขที่ 275. ประเภท สผ. มัดที่ 81.
- _____ . บัญชีเรื่องจำนวนครัวซึ่งมาแต่เมืองหลวงพระบาง จ.ศ. 1192. เลขที่ 21 สมุด

ไทยดำ. เส้นรงค์ดินสอ

- _____ . ใบบอกเมืองนครราชสีมา. เอกสารเลขที่ 45. "เรื่องส่งส่วยทองคำ" จ.ศ.

1203.

- _____ . พงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ เล่ม 5. สมุดไทยดำ ตู้ที่ 108. มัดที่ 5.
- _____ . พงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ เล่ม 8. 3/ต. สมุดไทยดำ ตู้ที่ 108. มัดที่ 6.

หอสมุดแห่งชาติ, กอง. พงศาวดารกรุงศรีอยุธยา เล่มที่ 1. 2/ก. 57. จ.ศ. 712 - 891.

สมุดไทยขาว. ตีที่ 108. มัดที่ 22.

_____. พงศาวดารกรุงศรีอยุธยาเทคโนโลยี เล่ม 1. 2/ข. 6 จ.ศ. 706 - 1018

สมุดไทยดำ. ตีที่ 108. มัดที่ 1.

_____. พงศาวดารกรุงศรีอยุธยาเล่มที่ 6. กรุงธนบุรีและกรุงรัตนโกสินทร์ 2/ก. 14.

สมุดไทยดำ. ตีที่ 108. มัดที่ 2

_____. พงศาวดารกรุงศรีอยุธยาเล่ม 1. 2/ก.15. จ.ศ. 712 - 1098. สมุดไทยดำ.

ตีที่ 108. มัดที่ 3.

_____. พงศาวดารกรุงศรีอยุธยาเล่ม 1 - 4. 2/ก.56. จ.ศ. 712 - 914.

สมุดไทยดำ. ตีที่ 108. มัดที่ 21.

_____. พงศาวดารกรุงศรีอยุธยาเล่ม 3. 2/ก.18. จ.ศ. 1143 - 1213.

สมุดไทยดำ. ตีที่ 108. มัดที่ 3.

_____. พงศาวดารกรุงศรีอยุธยาเล่ม 4. 2/ก.41. จ.ศ. 913 - 917.

สมุดไทยดำ. ตีที่ 108. มัดที่ 15.

_____. พงศาวดารกรุงศรีอยุธยาเล่ม 4 - 5. 2/ค. จ.ศ. 917 - 918.

สมุดไทยดำ. ตีที่ 108. มัดที่ 28.

_____. พงศาวดารกรุงศรีอยุธยาเล่ม 8. 2/ก.56. จ.ศ. 1055 - 1100.

สมุดไทยดำ. ตีที่ 108. มัดที่ 22.

_____. พงศาวดารกรุงศรีอยุธยาเล่ม 8. 2/ก.93. จ.ศ. 936 - 937.

สมุดไทยดำ. ตีที่ 108. มัดที่ 26.

_____. พงศาวดารกรุงศรีอยุธยาเล่ม 9. 2/ก.97. จ.ศ. 943 -

สมุดไทยดำ. ตีที่ 108. มัดที่ 26.

_____. พงศาวดารกรุงศรีอยุธยาเล่ม 8 - 9. 2/ก.75. จ.ศ. 945 -

สมุดไทยดำ. ตีที่ 108. มัดที่ 24.

_____. พงศาวดารกรุงศรีอยุธยาเล่ม 20. 2/ก.77. จ.ศ. 1024 - 1044.

สมุดไทยดำ. ตีที่ 108. มัดที่ 24.

- หอสมุดแห่งชาติ, กอง. พงศาวดารกรุงศรีอยุธยาเล่ม 21. 2/ก.77. จ.ศ. 1024 - 1044.
 สมุดไทยดำ. ตูที่ 108. มัดที่ 12.
- _____. พงศาวดารกรุงศรีอยุธยาเล่ม 23. เอกสารเลขที่ 137. สมุดไทยดำ.
 ตูที่ 108. มัดที่ 17.
- _____. พงศาวดารกรุงศรีอยุธยาเล่ม 23. 2/ก.34. จ.ศ. 1070 - 1095.
 สมุดไทยดำ. ตูที่ 108. มัดที่ 13.
- _____. พงศาวดารกรุงศรีอยุธยาเล่ม 27. 2/ก.101. จ.ศ. 1121 -
 สมุดไทยดำ. ตูที่ 108. มัดที่ 27.
- _____. พงศาวดารกรุงศรีอยุธยาเล่ม 34. 2/ก.49. จ.ศ. 1136. สมุดไทยดำ.
 ตูที่ 108. มัดที่ 20.
- _____. พงศาวดารกรุงศรีอยุธยาเล่ม 37. 2/ก.51. จ.ศ. 1140 - 1143.
 สมุดไทยดำ. ตูที่ 108. มัดที่ 21.
- _____. พงศาวดารกรุงศรีอยุธยาเล่ม 37. 2/ก.51. จ.ศ. 1141 - 1144.
 สมุดไทยดำ. ตูที่ 108. มัดที่ 11.
- _____. พงศาวดารกรุงศรีอยุธยาเล่มที่ 38. 2/ก.54. จ.ศ. 1144 -
 สมุดไทยดำ. ตูที่ 108. มัดที่ 21.
- _____. พงศาวดารกรุงศรีอยุธยาเล่ม 38 - 39. 2/ก.55. จ.ศ. 1145 -
 สมุดไทยดำ. ตูที่ 108. มัดที่ 21.
- _____. พงศาวดารกรุงศรีอยุธยาเล่ม 41. เอกสารเลขที่ 157. สมุดไทยดำ. ตูที่ 108.
 มัดที่ 19.
- _____. พงศาวดารเมืองนครจำปาศักดิ์เล่มที่ 3. เลขที่ 27/8. สมุดไทยดำ. ตูที่ 108.
 มัดที่ 12.
- _____. พงศาวดารเมืองนครจำปาศักดิ์. เลขที่ 27/ช. สมุดไทยดำ. ตูที่ 108.
 มัดที่ 12.
- _____. พงศาวดารเมืองนครจำปาศักดิ์. จ.ศ. 1215. สมุดไทยดำ. ตูที่ 108.
 มัดที่ 12.

หอสมุดแห่งชาติ, กอง. พงศาวดารเมืองละแวก เล่มที่ 1. เลขที่ 45 ค. สมุดไทยดำ.

มัดที่ 13.

_____. พงศาวดารเขมร เล่ม 1. เลขที่ 45 ค. สมุดไทยดำ ตูที่ 108. มัดที่ 14

_____. พงศาวดารเมืองหลวงพระบาง เล่มที่ 1. เลขที่ 17/ก. สมุดไทยดำ. ตูที่ 108.

มัดที่ 11.

_____. พงศาวดารเมืองหลวงพระบาง เล่ม 2. เลขที่ 17/ก. สมุดไทยดำ. ตูที่ 108.

มัดที่ 11.

_____. พงศาวดารเมืองหลวงพระบาง เล่ม 1. เลขที่ 17/ข. สมุดไทยดำ. ตูที่ 108.

มัดที่ 11.

_____. พงศาวดารเมืองหลวงพระบาง. เลขที่ 17/ค. สมุดไทยดำ. ตูที่ 108.

มัดที่ 11.

_____. พงศาวดารเมืองเชียงใหม่. เลขที่ 16/ง. เล่มที่ 7. มัดที่ 2.

_____. พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับเลขที่ 222. 2/ก 104. จ.ศ. 801 - 803.

มัดที่ 27.

_____. พระราชสาส์นพระเจ้ากรุงศรีอยุธยาถึงพระเจ้าเวียดนาม จ.ศ. 1187. เลขที่ 20.

สมุดไทยดำ.

_____. ราชการทัพเมืองเวียงจันทน์ฉบับ 14. เลขที่ 4/ข ปราบกบฏเมืองเวียงจันทน์.

จ.ศ. 1189.

_____. สารตราถึงพระยาสุริยเดช พระพรหมภักดี พระนิไชย เมืองนครราชสีมา เรื่องนำตั้ง

อากรสุรา. เอกสารเลขที่ 277. จ.ศ. 1207. สมุดไทยดำ.

_____. สำเนาจดหมายเจ้าเวียงจันทน์ จ.ศ. 1188. เลขที่ 19. สมุดไทยดำ.

อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว ผู้ปริวรรต. คัมภีร์พระธรรมศาสตร์โบราณ. กรุงเทพฯ : ห้างหุ้นส่วนจำกัด

สหายสาร, 2529.

อริยานุวัตรเขมจารี, พระ. ผาแดงนางไอ่. ม.ป.ท. 2524.

อุดมสมบัติ, หลวง. จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2530.

อำไพ คำโทผู้ปริวรรต. "ศิลาจารึกภาษาของปราสาทหินเขาพนมรุ้ง," สมบัติอีสานใต้ครั้งที่ 3.

กรุงเทพฯ : ห้างหุ้นส่วนจำกัดภาพนิมน์, 2527.

อ่ำไผ คำโท ผู้ปริวรรต. "ศิลาจารึกวัดสระกำแพงใหญ่ เล่มที่ ศก/1," ศิลปากร. 26(6) :

59 - 60 ; มกราคม 2526.

อัมพร นามเหลา ผู้ปริวรรต. คัณนามกumar. นครราชสีมา : วิทยาลัยครุนครราชสีมา, 2529.

เอกสารขึ้นรอง

กำธร สกิริกุล. ลายสือไทย 700 ปี. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, 2527.

ก่องแก้ว วีระประจักษ์. "มอญในจารึกภาษามอญ," ศิลปากร. 33(1) : 21 - 31 ;

มีนาคม - เมษายน 2532.

_____. "อารยธรรมอีสานสมัยพระเจ้ามเหศวร," ศิลปากร. 32(3) : 13 - 17 ;

กรกฎาคม - สิงหาคม 2531.

ขจร สุขพานิช. "การศึกษาประวัติศาสตร์ไทยสมัยก่อนสุโขทัย," ใน อนุสรณ์ศาสตราจารย์

ขจร สุขพานิช. ม.ป.ท. 2521.

_____. "กรุงยโสธร - นครมโหฬารในประวัติศาสตร์ไทย," ใน แถลงงานประวัติศาสตร์

เอกสารโบราณคดี. 1(2) พฤษภาคม 2510.

_____. ข้อมูลประวัติศาสตร์ก่อนราชวงศ์พระร่วงและใครเป็นผู้แต่งพระราชพงศาวดาร

กรุงศรีอยุธยา. กรุงเทพฯ : ไทยเกษม, 2520.

_____. ข้อมูลประวัติศาสตร์ : สมัยก่อนตั้งกรุงสุโขทัย. กรุงเทพฯ : เศรษฐกิจ 2529.

_____. "The Thai Beach - Head States In The 11th - 12th Centuries,"

ใน อนุสรณ์ศาสตราจารย์ขจร สุขพานิช. ม.ป.ท. 2521.

คณะกรรมการโครงการสำรวจเอกสารโบราณภาคตะวันออกเฉียงเหนือ. บัญชีสำรวจเอกสาร

โบราณเล่มที่ 1 - 3. มหาสารคาม : วิทยาลัยครุมหาสารคาม, 2527. (ยึดสำเนา)

คณะกรรมการจัดทำหนังสือจังหวัดสุรินทร์. จังหวัดสุรินทร์. ม.ป.ท., ม.ป.ป.

คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารงานฉลอง 25 พุทธศตวรรษ. จังหวัดศรีสะเกษ. กรุงเทพฯ :

อุดมการณ์พิมพ์, 2500.

คณิตา เลขะกุลและคนอื่น ๆ. อีสานของเรา. กรุงเทพฯ : เอส ซี พับลิเคชั่น, 2528.

คึกฤทธิ์ ปราโมช, ม.ร.ว. "สถาบันพระมหากษัตริย์," ศิลปวัฒนธรรม. 4(1) : 6 - 20 ;

พฤศจิกายน 2525.

คึกฤทธิ์ ปราโมช และคนอื่น ๆ. ลักษณะไทย. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, 2525.

เคดี จอห์น เอฟ. ไทย ลาว นมา และกัมพูชา. กรุงเทพฯ : สมาคมสังคมศาสตร์, 2520.

คำหมั่น วงกตวัธนะ, เจ้า. พงศาวดารชาตลาวความเป็นมาของชาติแต่ดึกดำบรรพ์.

เวียงจันทน์ : หอสมุดแห่งชาติลาว, 2518.

จารุบุตร เรืองสุวรรณ. "ชนธรรมนิยมประเพณีระบอบการปกครองของอีสานสมัยเก่า," ใน อีสานปริทัศน์. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2523.

_____. ของดีอีสาน. ม.ป.ท. 2519.

จารุบุตร เรืองสุวรรณ และคนอื่น ๆ. อีสานคดี. กรุงเทพฯ : ไผศาลศิริ, 2521.

จารุวรรณ ธรรมวัตร. คติชาวบ้านอีสาน. กรุงเทพฯ : อักษรวัฒนา, ม.ป.ป.

_____. "พงศาวดารลาว ฉบับมหาสิลา วีระวงส์ ช่วง ค.ศ. 1641 รัชกาลสมเด็จพระเจ้าสุริยวงศาत्मมิกะรัต," ใน รวมบทความอีสานศึกษา. สารคาม : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม, 2529.

จารุวรรณ ธรรมวัตร. ลลอปวงศาวดารลาว. มหาสารคาม : สถาบันวิจัยศิลปะและวัฒนธรรมอีสาน, ม.ป.ป.

_____. "สภาพสังคมในวรรณกรรมอีสาน," ใน วัฒนธรรมบ้าน : กวณอีสาน. กรุงเทพฯ : อมรินทร์วันตั้งกรีน จำกัด, 2532.

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว. วิจารณ์เรื่องพระราชพงศาวดาร. ม.ป.ท. 2479.

จักรพรรดิพงศ์(จาด), พระ. พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาเล่ม 1. กรุงเทพฯ : ครูสภา, 2504.

จิตร ภูมิศักดิ์. "ขอบฟ้าเขาเขียว (เขมรเสียดนคร เกา)," ศิลปวัฒนธรรม. 1(7) : 19 - 23 ; 2523.

_____. ข้อเท็จจริงว่าด้วยชนชาติขอม. กรุงเทพฯ : ศรีเมืองการพิมพ์, 2525.

_____. ความเป็นมาของคำสยาม ไทย ลาว และขอมและลักษณะทางสังคมของชื่อชนชาติ. กรุงเทพฯ : สยามการพิมพ์, 2519.

_____. ภาษาและนิรุกติศาสตร์. กรุงเทพฯ : ศรีเมืองการพิมพ์, 2522.

_____. สังคมไทยลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาก่อนสมัยกรุงศรีอยุธยา. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : เจริญวิทย์การพิมพ์, 2527.

จิระนันท์ ประเสริฐกุล และคนอื่น ๆ. พรมแดนแห่งความรู้. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2532.

จันทร์ฉาย ภัคชิตม บรรณาธิการ. ข้อมูลประวัติศาสตร์ไทยในรอบทศวรรษ 2520 - 2530.

กรุงเทพฯ : บริษัทประชาชนจำกัด, 2531.

ฉลอง สุนทรวาณิชย์. "สัมพันธภาพไทย - ลาวเชิงประวัติศาสตร์ก่อนคริสต์ศตวรรษที่ 20,"

ศิลปวัฒนธรรม. 8(1) : 143 - 150 ; พฤศจิกายน 2529.

ชัชวาลย์ วงษ์ประเสริฐ. ศิลปะการฟ้อนภาคอีสาน. มหาสารคาม : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
มหาสารคาม, 2532.

ณัฏฐา เลาหะวินาถ. การสลายตัวของรัฐจารีตในลุ่มแม่น้ำโขงสิบสองพันนา พ.ศ.

2369 - 2437. วิทยานิพนธ์ อ.ม. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2527.

ณรงค์ น่วงนิศ. ประวัติศาสตร์การเมืองการปกครองไทย. ม.ป.ท., 2522.

คำเนิร เลทะกุล. "ประวัติศาสตร์สมัยกรุงศรีอยุธยา" ใน แถลงงานประวัติศาสตร์เอกสาร
โบราณคดี. 3(1) มกราคม 2512.

คำเนิร เลทะกุลและคณะ. เพลงพื้นบ้านและการละเล่นพื้นบ้านจังหวัดสุรินทร์. กรุงเทพฯ :
สยามการพิมพ์, 2527.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จฯ กรมพระยา. เที่ยวตามทางรถไฟ. กรุงเทพฯ : ศรีวิกรม์, 2498.

_____. พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์, 2495.

_____. เที่ยวที่ต่าง ๆ ภาค 4. กรุงเทพฯ : ไสยภณพิพรรฒนาการ, 2466.

_____. ลักษณะการปกครองประเทศสยามมาแต่โบราณ. ม.ป.ท. 2434.

เดิม วิชาญพจนกิจ. ประวัติศาสตร์อีสาน. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัย
ธรรมศาสตร์, 2530.

_____. ประวัติศาสตร์ลาว. ม.ป.ท. 2530.

ตรี อมาตยกุล. "ประวัติศาสตร์สุโขทัยบทที่ 1 ราชวงศ์พระร่วง," ใน แถลงงานประวัติศาสตร์
เอกสารโบราณคดี. 13(2) กรกฎาคม - ธันวาคม 2522

ทวิช สุภาพรณ. ประวัติศาสตร์ไทย ของ เขมร. ม.ป.ท. 2508.

ทวิช ชำนาญเวช. "เพลงโคราช," วศ. มหาสารคาม. 1(1) : 14 - 24 ; มิถุนายน -
สิงหาคม 2516.

ท้าวอู่คำ พิมพ์สา. เล่าเรื่องลาว - ไทย. กรุงเทพฯ : มุลินีเอเซีย, 2510.

ทิพากรวงศ์, เจ้าพระยา. พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 1. กรุงเทพฯ :
โรงพิมพ์พระจันทร์, 2478.

ทิพากรวงศ์, เจ้าพระยา. พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 1. พิมพ์ครั้งที่ 2.

กรุงเทพฯ : กรมศาสนา, 2531.

_____. พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 3. กรุงเทพฯ : ศุภสภา, 2504.

ทิวา ศุภจรรยา และผ่องศรี วนาสิน. ทะเบียนตำแหน่งที่ตั้งชุมชนโบราณในประเทศไทย.

กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2524 - 2526.

เทวรัตนโมลี, พระ. ประวัติพระธาตุเชิงชุมจังหวัดสกลนคร. พิมพ์ครั้งที่ 15. กรุงเทพฯ :

กรุงสยามการพิมพ์, 2514.

เทวรัตนราชสุดาสยามบรมราชกุมารี, สมเด็จพระ. จาริกพบที่ปราสาทหมะรุ้ง. วิทยานิพนธ์

ศศ.ม. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2512.

เทววิสุทธิเมธี, พระ. "พระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์," ศิลปวัฒนธรรม. 8(1) : 82 - 85 ;

พฤศจิกายน 2529.

ทองสืป ศุภมาร์ค. "เรื่องไทยในพงศาวดารเขมร," ใน แถลงงานประวัติศาสตร์เอกสารโบราณ
คดี. 7(1) มกราคม 2516.

_____. พงศาวดารลาว. กรุงเทพฯ : ศุภสภา,

ชนิด อยู่โพธิ์. สุโขทัย. ม.ป.ท. 2510.

ชวัญ ปุณโฑก. การใช้เอกสารท้องถิ่นอีสานและล้านช้างพิจารณาทางด้านความแตกต่างทางภาษา
และวัฒนธรรม. เอกสารสัมมนาหมายเลข 24. 16 - 18 กุมภาพันธ์ 2533.

ณ. โรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้า (เอกสารโรเนียว)

_____. "ประวัติศาสตร์สังคมและการเมืองอีสานจากจารึกวัดถ้ำสุวรรณคูหา อุดรธานี,"
ศิลปวัฒนธรรม. 6(8) : 116 - 121 ; มิถุนายน 2528.

_____. พื้นเวียง : การศึกษาประวัติศาสตร์และวรรณกรรมอีสาน. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัย
ธรรมศาสตร์, 2526.

_____. "รายงานการวิจัยเรื่องศิลปจารึกอีสานสมัยไทย - ลาว : ศึกษาทางด้านอักษรวิทยา
และประวัติศาสตร์อีสาน," ใน การวิจัยเพื่อพัฒนา. กรุงเทพฯ : กรมการฝึกหัดครู,
2532.

_____. วรรณกรรมท้องถิ่น. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์, 2525

_____. ศิลปจารึกอีสาน. กรุงเทพฯ : ศูนย์อักษรกิจ, 2530.

ธวัช ปุณโณทก. "อักษรไทยภาคเหนือ," ศิลปวัฒนธรรม. 4(5) : 6 - 16 ; มีนาคม 2526.

ธวัช ปุณโณทก และคนอื่น ๆ. สมบัติอีสานใต้ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ : ภาพพิมพ์, 2527.

ธิดา สาระยา. "แคว้นเศรษฐปุระ," เมืองโบราณ. 13(4) : 65 - 74 ; ตุลาคม - ธันวาคม 2530.

_____. "ปราสาทเขาพระวิหาร," เมืองโบราณ. 15(4) : 53 - 59 ; ตุลาคม - ธันวาคม 2532.

_____. "ย้อนหลังคู่อีสานโบราณ," ศิลปวัฒนธรรม. 9(11) : 120 - 124 ; กันยายน 2531.

_____. "ศรีเทพคือศรีงานตะ" เมืองโบราณ. 11(1) : 63 - 76 ; มกราคม - มีนาคม 2528.

_____. "อยุธยา," ในฐานะศูนย์กลางอำนาจทางการเมืองการปกครอง," ศิลปวัฒนธรรม. 11(11) : 108 - 126 ; กันยายน 2533.

ธรรมทาส พานิช. พระแก้วมรกตของไทย. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ : แพรพิทยา, 2524.

น. ณ. ปากน้ำ (นามแฝง) "ข้อคิดศิลปะในอีสาน," เมืองโบราณ. 9(1) : 47 - 49 ; ธันวาคม - มีนาคม 2526.

นงลักษณ์ ลีเมธี. ความสำคัญของกบฏหัวเมืองอีสาน พ.ศ. 2325 - 2445. วิทยานิพนธ์ อ.ม. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2524.

_____. "ประวัติศาสตร์อีสาน," ร่วมฤกษ์. 6(21) : 58 - 78 ; เมษายน - มิถุนายน 2530.

นิติ แสงวัฒน์. "การค้นคว้าเรื่องเมืองโบราณในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ," ศิลปากร. 25(1) : 37 - 50 ; มีนาคม 2524.

นิติ เอื้อยศรีวงศ์. "คนไทยมาจากไหนด้วยและคนไทยอยู่ที่ไหนด้วย," ศิลปวัฒนธรรม. 11(12) : 76 - 82 ; ตุลาคม 2533.

นิวัฒน์ พ. ศรีสุวรรณนท์. ประวัติศาสตร์ไทย ลาว - อีสาน. กรุงเทพฯ : มิตรนาการพิมพ์, 2512.

มิลตัน ออสบอร์น. สังเขปประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้. แปลโดยธนาลัย สุขพัฒน์. ปรพนงาม แห่งธรรมสาร และมัทนา เกษกมล. ม.ป.ท. 2528.

บุญช่วย ศรีสวัสดิ์. ราชอาณาจักรลาว. กรุงเทพฯ : ก้าวหน้า, 2503.

บุญช่วย อรรถากร. ประวัติศาสตร์ภาคอีสานและเมืองมหาสารคามและผลงานต่าง ๆ. ม.ป.ท. 2522.

บุญเลิศ จันทร. แคนดนตรีพื้นเมืองอีสาน. กรุงเทพฯ : โอ เอส พริ้นติ้ง เฮาส์, 2531.

ประชาภิจักรจักร์, พระยา. นางสาวดารโชนก. กรุงเทพฯ : แพรพิทยา, 2515.

ประเสริฐ ฅ นคร. กษัตริย์และอาณาจักรสุโขทัย. แปลจากบทความที่เสนอในการสัมมนา ระหว่างชาติเรื่อง "ไทยศึกษา" เมื่อ 22 สิงหาคม 2527. (เอกสารพิมพ์ดีด)

_____. ผลงานการค้นคว้าประวัติศาสตร์ไทยและเรื่องของเกลือ(ไม้)เค็ม. ม.ป.ท. 2514.

_____. "อาณาจักรสุโขทัยไม่ได้มาจากน่านเจ้า," ศิลปวัฒนธรรม. 1(1) : 56 - 62 ; พฤศจิกายน 2522.

ปราณี กล้าส้ม. "ว่าด้วยเรื่องอรนามสยามยุทธ," เมืองโบราณ. 15(4) : 59 - 61 ; ตุลาคม - ธันวาคม 2532.

ปราณี วงษ์เทศ. "เพลงกล่อมเด็กลาวพวน," โบราณคดี. 7(2) : 73 - 85 ; 1977.

ปราณี วงษ์เทศ และคนอื่น ๆ. พื้นถิ่นพื้นฐาน. กรุงเทพฯ : ศิลปวัฒนธรรม , 2531.

นิริยะ ไกรฤกษ์. "โบราณสถานเขมรในไทย," ศิลปวัฒนธรรม. 4(2) : 20 - 27 ; ธันวาคม 2525.

พิเศษ เจียจันทร์พงษ์. "ใครคือขอม," ศิลปวัฒนธรรม. 4(1) : 52 - 57 ; พฤศจิกายน 2525.

_____. "ความขัดแย้งของกลุ่มราชวงศ์พ่อขุนผาเมืองและกลุ่มราชวงศ์พระร่วง," ศิลปวัฒนธรรม. 1(1) : 49 - 50 ; พฤศจิกายน 2522.

_____. "สรุปผลการปฏิบัติงานและการศึกษาทางโบราณคดีเกี่ยวกับพระธาตุพนม," ศิลปากร. 20(1-2) : 146 - 160 ; พฤษภาคม - กรกฎาคม 2519.

นิลรัฐ เจริญวงศ์ และคณะ. ศิลปะถ้ำผาแต้มโขงเจียม. กรุงเทพฯ : ชุมชนสหกรณ์การเกษตร, 2532.

ไพฑูรย์ มีกุล. การปฏิรูปเขตลือสานในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.

ปริญญาานิพนธ์ กศ.ม. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2525

ไพฑูรย์ มิกุล. "พื้นภูมิอีสาน," มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม. 8(2) : 60 - 79 ; มิถุนายน - ธันวาคม 2532.

_____. เมืองสุรินทร์. ม.ป.ท. ม.ป.ป.

_____. เอกสารคำสอนประวัติศาสตร์อารยธรรมอีสาน. มหาสารคาม : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม, 2532.

ไพฑูรย์ อนุฤทธิ์ และคนอื่น ๆ. ศิลปวัฒนธรรมไทย. สารคาม : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม, 2520.

ไพโรจน์ โห้ไทร. ภูมิหลังของไทยและแหลมทอง. ม.ป.ท. 2523.

ไพฑูรย์อาจารย์ (ติสโส อ้วน), พระ. ลักษณะธรรมเนียมต่าง ๆ ภาคที่ 18. "ว่าด้วยชนชาติไทยและชาติย่อย," กรุงเทพฯ : ไสภณนิพนธ์พจนานุกรม, 2472.

_____. พจนานุกรมภาคอีสาน - ภาคกลาง. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, 2515.

พรสวรรค์ อัมรานนท์. ตำนานเชียงแสน : การศึกษาเชิงวิจารณ์. วิทยานิพนธ์ ศศ.ม. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2526.

พรหมศักดิ์ เจิมสวัสดิ์. "ศิวิลิซ" เมืองโบราณ. 2(2) : 40 - 45 ; มีนาคม 2519.

เฟรด ดับบลิว วิกส์. การปรับตัวเข้าสู่ยุคใหม่ของสยามและพม่า. แปลโดย อมร ไสภณวิเศษรุ่งรังษ์ และเอกวิทย์ ณ กลาง. กรุงเทพฯ : ภาควิชาประวัติศาสตร์ มศว ประสานมิตร, 2517.

ภาสิต จิตรภาษา. "พจนานุกรมรุกติศาสตร์," ศิลปวัฒนธรรม. 8(11) : 76 - 79 ; กันยายน 2530.

ภูมิจิตร เรืองเดช. เพลงกันตรึมเพลงพื้นบ้านในจังหวัดบุรีรัมย์. บุรีรัมย์ : วิทยาลัยครูบุรีรัมย์, 2526.

มานิต วลลิโกดม. คืนวันที่หาค่ามิได้ ; เมืองโบราณ. 14(1) : 46 - 51 มกราคม - มีนาคม 2531.

มาดแลน จีโต. ประวัติเมืองพระนครของขอม. ทรงแปลโดย ม.จ.สุภัทรดิศ ดิศกุล. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2529.

ระลึก ชานี. อุบลราชธานีในอดีต. กรุงเทพฯ : รุ่งเรืองศาสน์, 2524.

รจัน โสติดิริ. "ส่วยจับช้าง," เมืองโบราณ. 15(4) : 51 - 52 ; ตุลาคม - ธันวาคม 2532.

รณสิทธิ์ แสงสวอ. "ภูมิศาสตร์อีสาน" ใน ประวัติศาสตร์และโบราณคดีอีสาน. ม.ป.ท. 2521

รอง ศยามานนท์ และคนอื่น ๆ. "ความสัมพันธ์ไทย - ลาว," ใน แถลงงานประวัติศาสตร์

เอกสารโบราณคดี. 8(1-3) มกราคม - ธันวาคม 2517.

วิมล พงศ์พิพัฒน์ และคนอื่น ๆ. "พระแก้วมรกต," ใน แถลงงานประวัติศาสตร์เอกสารโบราณคดี.

8(1-3) มกราคม - ธันวาคม. 2517.

วิโรจน์ ทับแก้ว. ประวัติศาสตร์อีสานบริเวณลุ่มแม่น้ำชีตอนกลาง พ.ศ. 2325 - 2443.

กรุงเทพฯ : มศว.ประสานมิตร, 2528.

วุฒิชัย มูลศิลป์ และธรรมนิตย์ วราภรณ์. กบฏชาวนา. กรุงเทพฯ : สมาคมสังคมศาสตร์, 2525.

วอลเตอร์ เอฟ เวลลา. แผ่นดินพระนั่งเกล้า. แปลโดย นิจ ทองโสภิต. พิมพ์ครั้งที่ 2.

กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2530.

ลิขิต ลิขิตานนท์. "ยุคทองแห่งวรรณกรรมพุทธศาสนาของล้านนาไทย," ใน ล้านนาไทย.

เชียงใหม่ : ทัศนะเนตรการพิมพ์, 2526 - 2527.

ศิลปากร, กรม. ก่อนประวัติศาสตร์ในประเทศไทย. (เอกสารประกอบการศึกษาหมายเลข 1).

ม.ป.ท. ม.ป.ป. (เอกสารโรเนียว)

_____. ทะเบียนโบราณสถานภาคตะวันออกเฉียงเหนือ. กรุงเทพฯ : พิมพ์, 2529

_____. โบราณคดีภาค. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2531.

_____. ปราสาทหินพนมรุ้ง. ม.ป.ท. 2531.

_____. พื้นอีสาน. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2531.

_____. เมืองนิมาย. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2532.

_____. เมืองอุบลราชธานี. กรุงเทพฯ : อมรินทร์เพรนต์จำกัด, 2532.

_____. รายงานการสำรวจและขุดแต่งโบราณวัตถุสถานในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ.

กรุงเทพฯ : ห้างหุ้นส่วนจำกัดศิพพร, 2503 - 2504.

_____. ศิลปะถ้ำในอีสาน. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย จำกัด, 2532.

ศิลปากร, กรม. อดีตอีสาน. กรุงเทพฯ : กรมการศาสนา, 2531.

_____. อีสานล่าง. กรุงเทพฯ : อัมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป, 2531.

ศรีศักร, วลลิโคม. "ข้าวกับพัฒนาการของรัฐในประเทศไทย," ศิลปวัฒนธรรม. 6(7) : 120 - 125 ; พฤษภาคม 2528.

_____. "ขอมคือใคร ?," ศิลปวัฒนธรรม. 4(1) : 46 - 51 ; พฤศจิกายน 2525.

_____. "ข้อมูลใหม่ - ข้อคิดใหม่เกี่ยวกับอีสาน," เมืองโบราณ. 13(4) : 33 - 45 ; ตุลาคม - ธันวาคม 2530.

_____. "เมืองประวัติศาสตร์กับโครงการอุทยานประวัติศาสตร์," เมืองโบราณ. 13(3) : 26 - 34 ; กรกฎาคม - กันยายน 2530.

_____. "รอบ ๆ ภูมิรัฐ ความสัมพันธ์ทางศิลปะวัฒนธรรมกับสภาพแวดล้อมธรรมชาติ. เมืองโบราณ. 12(2) เมษายน - มิถุนายน. 2529.

_____. "ลาวในเมืองไทย," เมืองโบราณ. 6(2) : 40 - 45 ; ธันวาคม 2522 - มกราคม 2523.

_____. "ศรีสะเกษเขตเขมรป่าดง," เมืองโบราณ. 15(4) : 27 - 48 ; ตุลาคม - ธันวาคม 2532.

_____. "เสมาอีสาน," ใน ประวัติศาสตร์และโบราณคดีอีสาน. กรุงเทพฯ : เรือนแก้วการพิมพ์, 2521.

_____. "อีสานระหว่างพุทธศตวรรษ 12 - 16," เมืองโบราณ. 3(1) ตุลาคม - ธันวาคม 2519.

_____. "อีสานสมัยลพบุรี," เมืองโบราณ. 3(2) : 50 - 56 ; มกราคม - มีนาคม. 2520.

_____. "อุบลราชธานีกับความเป็นที่สุดแห่งวัฒนธรรมอีสาน," เมืองโบราณ. 16(1) : 12 - 58 ; มกราคม - มีนาคม 2533.

ศรีศักร วลลิโคม และคนอื่น ๆ. โบราณคดีนครราชสีมา. กรุงเทพฯ : กรุงเทพมหานครการพิมพ์, 2512.

ศึกษาธิการ, กระทรวง. แนวพระราชดำริแก้ภัยแล้ง. กรุงเทพฯ : เศรษฐกิจ, 2527.

ศึกษาธิการ (ประเทศลาว), กะซัง. นางสาวดานลาว. เวียงจันทน์ : หอสมุดแห่งชาติ, 2500.

คันสนีย์ แสงบำเพ็ญ. การศึกษาปราชญ์อารยเจงเวง อ.เมือง จ.สกลนคร. ปริญญาโท
ศศ.ม. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2529.

สวัสด์ ชวนเชย. ประมวลภาพประวัติศาสตร์ชาติไทย. กรุงเทพฯ : ยูไนเต็ดโปรดักชั่น,
2521.

สวาท เสนาณรงค์. ภูมิศาสตร์ประเทศไทย. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, 2512.

สงวน รอดบุญ. "เวียงคุก," เมืองโบราณ. 2(4) : 17 - 27 ; กรกฎาคม - กันยายน
2519.

_____. "อันเนื่องมาจากพระพุทธรูปล้านช้าง," โบราณคดี. 6(4) : 31 - 41 ; 2519.

สรเชต วรคามวิชัย. "ลัทธิตันตระและพิธีเบิกพรหมจารีของขอม," ศิลปวัฒนธรรม. 7(11) :
74 - 85 ; กันยายน 2529.

สีลา วีระวงส์. พงศาวดารลาว. เวียงจันทน์ : กะชวงศึกษาธิการลาว, 2500.

สิริวัฒน์ คำวันสา. อิทธิพลวัฒนธรรมอินเดียในเอเชียอาคเนย์. กรุงเทพฯ : อักษรเจริญทัศน์,
2522.

_____. "ตำนานผาแดงนางไอ่," ใน อีสานคดี. (รวมบทความ) กรุงเทพฯ : ไนศาลศิริ,
2521.

สุกัญญา ภักราชัย. จิตรกรรมฝาผนังอีสาน. กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ปจำกัด, 2532.

_____. "พระรามกับจิตรกรรมฝาผนังอีสาน," เมืองโบราณ. 13(1) : 20 - 30 ;
มกราคม - มีนาคม. 2530.

_____. "เพลงพื้นบ้านกับการสื่อสารทางการเมือง," ศิลปวัฒนธรรม. 14(2) : 30 - 36 ;
2523.

สุจิตต์ วงษ์เทศ. เจ๊กปนลาว. กรุงเทพฯ : ศิลปวัฒนธรรม, 2530

_____. "ตอนที่กรุงศรีอยุธยาเกิด กรุงสุโขทัยยังไม่ตาย," ศิลปวัฒนธรรม. 1(1) : 9 -
15 ; พฤศจิกายน 2522.

_____. "สังคมและวัฒนธรรมอีสานกับการพัฒนาการเก่าแก่และต่อเนื่อง," ใน วัฒนธรรมพื้นบ้าน :
กรณีอีสาน. (รวมบทความ) ม.ป.ท. 2532.

สุนทร ชุตินทรานนท์. "กบฏไพร่สมัยอยุธยา," ศิลปวัฒนธรรม. 4(12) : 10 - 12 ;
ตุลาคม 2526.

สุนัย ราชภัฏศรีรักษ์. เชียงปุม ณ สุรินทร์. ขอนแก่น : ศิริภักต์ออฟเซ็ท, 2529

สุภัทรดิศ ดิศกุล, หม่อมเจ้า. "ประวัติชนชาติไทยตามทัศนะคตินักปราชญ์ต่างประเทศ," ใน แถลงงานประวัติศาสตร์เอกสารโบราณคดี. 5(3) กันยายน 2514.

_____. ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ถึง พ.ศ. 2000. กรุงเทพฯ : สำนักเลขาธิการ คณะรัฐมนตรี, 2522.

_____. "ประวัติอาณาจักรขอม," ใน แถลงงานประวัติศาสตร์เอกสารโบราณคดี. 3(3) : 1 - 16 ; กันยายน 2517.

_____. "ประวัติอาณาจักรขอม," ใน แถลงงานประวัติศาสตร์เอกสารโบราณคดี. 5(1) : 3 - 13 ; มกราคม 2514

_____. "ปราสาทเขาพระวิหารสร้างถวายเจ้าแห่งภูเขา," ศิลปวัฒนธรรม. 11(1) : 115 - 123 ; พฤศจิกายน 2532.

_____. "อาณาจักรเจนละ," เมืองโบราณ. 3(1) : 15 - 34 ; ตุลาคม - ธันวาคม 2519.

_____. "600 ปี แห่งประวัติศาสตร์เมืองพระนครของ ขอม," ศิลปวัฒนธรรม. 10(6) : 111 - 125 ; เมษายน 2532.

สุพจน์ ดำริห์กุลและคณะ. อีสาน. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2532.

สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์, ม.ร.ว. "ปฏิจฉัลลัน," เมืองโบราณ. 12(4) : 100 - 101 ; ตุลาคม - ธันวาคม 2529.

_____. "ปราสาทเขาพนมรุ้ง," เมืองโบราณ. 11(4) : 103 - 108 ; ตุลาคม - ธันวาคม 2528.

_____. ทับหลังในประเทศไทย. กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2531.

_____. "ศิลปกรรมของปราสาทเขาพระวิหาร," เมืองโบราณ. 15(4) : 10 - 15 ; ตุลาคม - ธันวาคม 2532.

สุริยา รัตนกุล. น่านภาษาในเอเชียอาคเนย์. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยมหิดล, 2531.

สุริยสวัสดิ์ อธิฐรัตน์. ประติมานวิทยาขอมสมัยที่บ้านกุดโง้ง จังหวัดชัยภูมิ. สารนิพนธ์ ศ.บ. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2521.

เสาวภา ภาระพฤติ. ปัญหาการปกครองของไทยในประเศราชหลวงพระบางและหัวเมืองลาวระหว่างปี พ.ศ. 2431 - 2446. ปริญญานิพนธ์ กศ.ม. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2522.

สมจิตร น่วงบุตร. นิทานพื้นบ้านในจังหวัดสุรินทร์และศรีสะเกษ. ม.ป.ท. 2527.

อนันต์ พงษ์ภาค. ปราสาทสระกำแพงใหญ่ ต. กำแพง อ.อุทุมพรพิสัย จ.ศรีสะเกษ.

สารนิพนธ์ ศ.บ. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2526.

อมรฯ ศรีสุชาติ. ศิลปะถ้ำสกลนคร. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย, 2532.

อนุวิทย์ เจริญสกุล. "การกำหนดอายุปราสาทที่เมืองศรีเทพ," เมืองโบราณ. 5(4) : 85 - 100 ; เมษายน - พฤษภาคม 2522.

_____. "การศึกษาข้อมูลศิลปะและสถาปัตยกรรมแบบเขมรก่อนพระนครหลวงที่วัดสระแก้ว อุดมราชธานี," เมืองโบราณ. 12(2) : 33 - 44 ; เมษายน - มิถุนายน 2529.

_____. "พระนครหลวงการวิเคราะห์สถาปัตยกรรม," เมืองโบราณ. 3(2) : 90 - 105 ; มกราคม - มีนาคม 2520.

อุทัย เทพสิทธิฯ. ความเ็นมาของไทย - ลาว. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : ผดุงวิทยา, 2516.

_____. เมืองลาว พี่น้องฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง. กรุงเทพฯ : ศึกษาการพิมพ์, 2511.

เอ บี กริสไวลด์. "สถาปัตยกรรมและปฏิมากรรมลพบุรีสมัยโบราณ," ใน ลพบุรีปริทัศน์. ม.ป.ท. 2525.

อาพันธ์ กาญจนพันธ์. พัฒนาการของชีวิตและวัฒนธรรมล้านนา. เชียงใหม่ : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2527.

อรรถ นันทะจักร. กฎหมายภาคอีสานจากเอกสารโบราณ. อุดมราชธานี : ศูนย์วัฒนธรรมอีสาน โรงเรียนอำนาจเจริญ, 2531.

_____. กฎหมายอีสานฉบับต่าง ๆ : รูปแบบและพัฒนา. อุดมราชธานี : ศูนย์วัฒนธรรมอีสาน โรงเรียนอำนาจเจริญ, 2531.

_____. ประวัติศาสตร์วัฒนธรรมอีสาน : การศึกษาเชิงวิเคราะห์ประเด็นการจذبทุนจากประวัติศาสตร์หัวเมืองอีสานถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20. วิทยานิพนธ์ อ.ม. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2529.

ฮอลล์, ดี จี อี. ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้. แปลโดย วรยุทธฯ สนิทวงศ์ ณ อยุธยา และคนอื่น ๆ. กรุงเทพฯ : สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2522.

- Briggs, Lawrence Palmer. The Ancient Khmer Empire. Philadelphia : The American Philosophical Society, 1951.
- Claude, Jacques. "Le Pays Khmer avant Angkor," Dossiers histoire et archeologie. 125 : 20 - 33 ; Mars 1988.
- Coedes, G. Document Surl' histoire Politigue et Religiense du Laos Occidental. Hanoi : l' on Primerie d' extreme - Orient, 1925.
- _____. "Les bas reliefs d' Angkor Vat," Bulletin de la Commission archeologique de l' Indochin. 1911.
- _____. The Indianized States of Southeast Asia. Walter F Vella ed. Susan Brown Cowing translated. Kuala Lumpur : University of Malaya Press, 1981.
- _____. The Making of South East Asia. Translate by H.M. Wright, London : Poutledge & Kegan, 1958.
- Fickls, D.H. An historical and Structural Study of PANYA JATAKA. Thesis, University of Pelsylvania, 1978.
- Finot, L. "Dharmacalas au Combodge," BEFEO. XXV.
- G, Solheim Wilhelm. "Prehistoric Archaeology in Thailand," Antiquity. XL : 8 - 16 ; 1966.
- Griswold, A.B. and Prasert Na Nagara. "Kingship and Society at Sukhodaya," in G. William and Thomas A Kirsch, (eds.) Change and Persistence in Thai Society. Ithaca ; Cornell University, 1975.
- Hall, D.G.E. A History of South East Asia. 4th ed, London and Basingstoke : The Macmillan Press Ltd, 1981.
- I, Ising. A Record of the Buddhist Religion as Practised in India and the Malay Archipelago. translated by Takakusu. Delhi : 1966.
- Keyes, F. Charles. "The Origins of Muang Suwannaphum and Muang Roi - Et," in Siminar Isan History. (Paper No.7). 16 - 18 ; November 2521. At Srinakarinwirot Mahasarakarm University.
- Labar, F.M. G.C. Hickney and S.K. Musgrave. Ethnic Group of Mainland Southeast Asia. 1964.
- Luce, G.H. "The Early Syam in Burma's History," Journal of the Siam Society. 46(2) : 120 - 128 ; November, 1958.
- Macdonald, Malcolm. Angkor. New York : Frederick A. Praeger, 1956.

Paltoon Mikusol. Social and Cultural History of Northeastern Thailand From 1868 - 1910 : A Case Study of the Houmuang Khamen Padong (Surin Sangkha and Khukhan). The Ph. D. Dissertation Department of Anthropology, University of Washington, 1984.

Pichard, P. Restoration of Khmer Temple in Thailand. July - October, 1972.

Prechas. Purchas His Pilgrimage or Relations of the world etc. 1617.

Quaritch Wales, H.G. Daravati ; The Earliest Kingdom of Siam (6th to 11th Century A.D.). London : Bernard Quaritch Ltd, 1969.

_____. Prehistory and Religion in South - East Asia. London : Bernard Quaritch Ltd, 1957.

Sahal, Sachchidanand. Ramayana in Laos. New Delhi : 1976.

_____. The Phra Lak Phra Lam of the Phra Lam Sadok. New Delhi : 1973.

Vickery, Micheal. "The Composition and Transmission of the Ayudhya and Combodian Chronicles," Anthony Reid and David Marr(ed). Perception of the Past in Southeast Asia. Singapore : Heinemann Education Books Asia Ltd, 1977.

Viravong, Maha Sila. History of Laos. New York : Paragon Book Reprint, 1964.

Wyatt, David K. Thailand : A Short History. Bangkok : Thai Watana Panich Co Ltd, 1984.

ภาคผนวก

ภาคผนวก ก.

รายนามกษัตริย์แห่งอาณาจักรเขมร

รายนามกษัตริย์แห่งอาณาจักรเขมร

พระเจ้าโกณฑิยะชัศวรมัน	สิ้นพระชนม์ พ.ศ. 1057
พระเจ้ารุทรวรมัน	พ.ศ. 1057 - 1090
พระเจ้าจวรมันที่ 1	พ.ศ. 1141 - ประมาณกลางพุทธศตวรรษที่ 12
พระเจ้ามเหศวรมัน (จิตรเสน)	ในระหว่างกลางพุทธศตวรรษที่ 12
พระเจ้าอโศกวรมันที่ 1	พ.ศ. 1157 - 1180
พระเจ้าจวรมันที่ 2	พ.ศ. 1182 - 1200
พระเจ้าชัยวรมันที่ 1	พ.ศ. 1200 - 1224
พระนางย็ยเทวี	พ.ศ. 1224 - 1256
พระเจ้าปักษะรากษ	พ.ศ. - ประมาณ พ.ศ. 1259
ในระหว่าง พ.ศ. 1259 - พ.ศ. 1345 ไม่ปรากฏพระนาม (อาณาจักรเขมรกำลังแตกแยกกันวายเป็น)	
พระเจ้าชัยวรมันที่ 2	พ.ศ. 1345 - 1393
พระเจ้าชัยวรมันที่ 3	พ.ศ. 1393 - 1420
พระเจ้าอินทรวรมัน	พ.ศ. 1420 - 1432
พระเจ้ายโศวรมันที่ 1	พ.ศ. 1432 - 1453
พระเจ้าพรหมวรมันที่ 1	ราว พ.ศ. 1453 - 1465
พระเจ้าอโศกวรมันที่ 2	พ.ศ. 1465 - 1471

กษัตริย์เขมรได้ย้ายไปประทับที่เกาะแกร์ระหว่าง พ.ศ. 1471 - 1487

พระเจ้าราเชนทรวรมันที่ 2	พ.ศ. 1487 - 1511
พระเจ้าชัยวรมันที่ 5	พ.ศ. 1511 - 1544
พระเจ้าอู่ทยทิตยวรมันที่ 1	พ.ศ. 1544 - 1545
พระเจ้าชัยวรมัน	พ.ศ. 1545 - หลัง พ.ศ. 1549
พระเจ้าสุริยวรมันที่ 1	พ.ศ. 1545 - 1593
พระเจ้าอู่ทยทิตยวรมันที่ 2	พ.ศ. 1593 - 1609

พระเจ้าพรหมวรมันที่ 3	พ.ศ. 1609 - ประมาณปี พ.ศ. 1623
พระเจ้าชัยวรมันที่ 6	พ.ศ. 1623 - 1650
พระเจ้าอโศกมหาราชวรมันที่ 1	พ.ศ. 1650 - 1656
พระเจ้าสุริยวรมันที่ 2	พ.ศ. 1656 - หลัง พ.ศ. 1688
พระเจ้ายโศวรมันที่ 2	พ.ศ. - ประมาณปี พ.ศ. 1708
พระเจ้าติรภวนาถิตยวรมัน	พ.ศ. 1708 - 1720
ในช่วงปี พ.ศ. 1720 - 1720 กองทัพจามเข้าครองเมืองพระนคร	
พระเจ้าชัยวรมันที่ 7	พ.ศ. 1724 - 1761
พระเจ้าอินทรวรมันที่ 2	พ.ศ. 1761 - 1786
พระเจ้าชัยวรมันที่ 8	พ.ศ. 1786 - 1838
พระเจ้าศรีนทรวรมัน	พ.ศ. 1838 - 1850
พระเจ้าศรีนทรวรมัน	พ.ศ. 1850 - 1870
พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ปรเมศวร	พ.ศ. 1870 -

หลังรัชสมัยของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ปรเมศวรแล้วไม่ปรากฏพระนามกษัตริย์เขมรในจารึก
 อีก ปรากฏพระนามกษัตริย์เขมรในพงศาวดารเขมรพระองค์แรกว่า พระเจ้านิรวาณบท ครองราชย์
 ในปลายพุทธศตวรรษที่ 19

ภาคผนวก ข.

รายนามกษัตริย์แห่งอาณาจักรล้านช้าง

รายนามกษัตริย์แห่งอาณาจักรล้านช้าง

พระยาสุวรรณคำผง	พ.ศ. 1859 - 1896
พระยาฟ้าจัม	พ.ศ. 1896 - 1916
พระยาสามแสนไชย	พ.ศ. 1916 - 1959
พระยาล้านคำแดง	พ.ศ. 1959 - 1971
พระยาพรหมทัต	พ.ศ. 1971 - 1971 (10 เดือน)
พระยาปากห้วยหลวง	พ.ศ. 1971 - 1972 (5 เดือน)
พระยาหมื่น (ท้าวไส)	พ.ศ. 1972 - 1972 (6 เดือน)
พระยาโค (ท้าวอยู่ครอง)	พ.ศ. 1972 - 1975
พระยาเชียงคา	พ.ศ. 1976 - 1977 (8 เดือน)
ไม่ปรากฏพระนามแน่ชัด	พ.ศ. 1976 - 1977 (8 เดือน)
พระยาคำเกิด	พ.ศ. 1978 - 1981
พระไชยจักรพรรดิแผ่นแผ้ว	พ.ศ. 1981 - 2012
พระยาสุวรรณปาหลัง	พ.ศ. 2012 - 2019
พระยาลำน้ำแสนไทย	พ.ศ. 2019 - 2034
ท้าวขมภู	พ.ศ. 2034 - 2039
พระยาวิบูลราชธิบดี	พ.ศ. 2039 - 2059
พระยาโพธิสาร	พ.ศ. 2059 - 2091
พระยาไชยเชษฐาธิราช	พ.ศ. 2091 - 2116
พระยาสุมังคลโพธิสัตว์	พ.ศ. 2116 - 2118
เจ้าอุปราช	พ.ศ. 2118 - 2122
พระยาสุมังคลโพธิสัตว์ครั้งที่ 2	พ.ศ. 2123 - 2125
พระยานครน้อย	พ.ศ. 2125 - 2125
พระหน่อแก้ว	พ.ศ. 2126 - 2128

พระธรรมิกราช	พ.ศ. 2128 - 2135
ไม้ปรากฏพระนามแน่ชัด	พ.ศ. 2135 - 2151
เจ้าตวนคำ	พ.ศ. 2151 - 2166
พระยาสุริยวงศา	พ.ศ. 2166 - 2224
พระยาเมืองจันทร์	พ.ศ. 2224 -
เจ้าันทราช	ไม้แน่นอน
พระไชยองค์แก้ว (แก้ว)	ไม้แน่นอน ในรัชสมัยพระไชยองค์แก้วมาจักรล้านช้าง
ได้แตกออกเป็นสองส่วนใน พ.ศ. 2246 และแตกออกเป็นสามส่วนใน พ.ศ. 2256	

ภาคผนวก ค.

ตัวอย่างคำกลอนเอกสารนั้นเวียง แปลมาจากต้นฉบับจริง

พงศาวดารเจ้าอนุวงศ์ เวียงจันทน์

บัดนี้เยี่ยมจัก	ตราตรงแตรัม	ตำนานไขอ่าน	ก่อนแล้ว
พอให้	เห็นเหตุย้าย	เมืองบ้านบ่นวาช	เจ้าเฮย
เพื่อจัก	จาไปกว้าง	ก็ยังมีหลายยาวยิ่ง	จริงแล้ว
เยี่ยมก็	เว้าแต่ข้อ	เป็นกันม่อนหอม	แท้นแล้ว
ฟังเขอ	หญิงชายเถ่า	สาวสามชั้นใหม่	เยี่ยมเอย
หลอนว่า	จำจ้อไว้	เมื่อหน้าสืบไป	บู้
ค้นว่า	ฮั้นฮาวมัน	หลายปีติดต่อกัน	ไปกัน
	เว้าปากนั้น	เขานั้นเอยอกฟัง	แท้นแล้ว
ยังมี	นัดเรศห้อง	เอี้ยกซื้อเวียงจันทน์	
	ปรากฏการสูง	แวดระวังทางน้ำ	
	หอเลขตั้ง	ประตูกวน (ประตูกวาว)	ทั้งสี่
	หยายหน่วยป้อม	ระวังไว้อยู่สลอน	
	หอปรากฏตั้ง	กลางเมืองคูอาจ	
	คำและแก้ว	เอียงเข็มฮุ่งแสง	
ยามเมื่อ	ลมนาคต้อง	เสียงกระดิ่งดังม่วน	
คือดัง	ผาสาทนแก้ว	เมืองไท่เทงดังส	แท้นแล้ว
	ตณัฏฐวิธีให้	เสวยเมืองเอกราช	
ชื่อว่า	พระอนุชราชเจ้า	บุษยาม้างนั่งปอง	แท้นแล้ว
อันว่า	เทวีแก้ว	เทียมองค์พระราช	
ชื่อว่า	คำป้อมเจ้า	แฝงข้างผ่างขวา	แท้นแล้ว
อันว่า	เทวีซ้าย	คำจันทน์หัตถบาท	
	สามหมื่นได้	พอฮ้อยจำเวญ	
	นายสารข้าง	สามพันตัวอาจ	

เขานั่น มีทั้ง	ม้ามึงต้น	สามฮ้อยเครื่องคำ	แท้นแล้ว
	เสนาขึ้น	อาสามสามหมื่น	
	คนชขาดกล้ำ	พันม่าก็บ่ตาย	แท้นแล้ว
	ไทยพวกฟ้อน	ขับเสนาเพลงระบำ	
	หัวเทียมปัก	ปั้นดินเมื่อฟ้า	
	มงกุฎแก้ว	สุมหัวเหาะหย่อง	
	คิงก่องค้อม	ทวยเลื่อมแกว่งแฉน	
	กะลิงโชนพร้อม	มโหรีเป็นหมู่	

ภาคผนวก ง

การเปรียบเทียบชื่อเมืองโบราณกับชื่อในปัจจุบัน

ชื่อเมืองโบราณ	ชื่อในปัจจุบัน
สาเกต ร้อยเอ็ดประดู่	ร้อยเอ็ด
ฟ้าแดด, โพนผิงแดด	บ้านเสมา อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์
สีแก้ว	บ้านสีแก้ว อำเภอเมือง จังหวัดร้อยเอ็ด
เชียงเหียน	บ้านเชียงเหียน อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม
เปือย	บ้านเมืองเปือย อำเภอเมือง จังหวัดร้อยเอ็ด
ทอง	บ้านเมืองทอง อำเภอเมือง จังหวัดร้อยเอ็ด
หงษ์	บ้านเมืองหงษ์ อำเภोजตุรภัคร์นิมาน จังหวัดร้อยเอ็ด
บัว	บ้านเมืองบัว อำเภอเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ด
คอง	บ้านเมืองสรวง กิ่งอำเภอเมืองสรวง จังหวัดร้อยเอ็ด
เชียงขวาง	บ้านจาน อำเภอธวัชบุรี จังหวัดร้อยเอ็ด
ไผ่	บ้านเมืองไผ่ อำเภอเสลภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด
น้อยสวนน้อย	บ้านเมืองน้อย ตำบลชาวทุ่ง จังหวัดร้อยเอ็ด
หนองหารหลวง, สากล	สกลนคร
หนองหาน้อย	อยู่ในเขตอำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี
สระน้ำสีแจ้ง	สุวรรณภูมิ
เวียงจัว, หนองโค	อยู่ในเขตจังหวัดหนองคาย
ลาหนองคาย	หนองคาย
มรุกขนคร	อยู่ในเขตจังหวัดนครพนม
ติโคตรโม, ศรีโคตรบูร	อยู่บริเวณใกล้เคียงกับพระธาตุพนม
สิงห์ท่า	ยโสธร
ดอนมดแดง	อยู่ในเขตจังหวัดอุบลราชธานี
เชียงดี	บ้านหัวโนน อำเภอธวัชบุรี จังหวัดร้อยเอ็ด
ภูพานขาว	อยู่ในเขตจังหวัดกาฬสินธุ์
บังมุก	มุกดาหาร
นครจำบาก, จำบากคบุรี	จำปาศักดิ์

ชื่อเมืองโบราณ	ชื่อในปัจจุบัน
โขง, โขงเจียง	โขงเจียม
เชียงแตง	สะตริงเตรง
น่าน้อยอ้อยหนู	แก่ง อยู่ในเขตประเทศเวียดนามตอนเหนือ
สะพือ, สะพือหลวง	อำเภอตระการพืชผล จังหวัดอุบลราชธานี
หนองบัวลุ่มภู	อำเภอหนองบัวลำภู
ละคร, ละคร, ตะบองขอน	นครพนม
พระสาด	อำเภอปราสาท จังหวัดสุรินทร์
สังขะบุรี	อยู่ในเขตลำเซบาย และลำเซบก เขตจังหวัดยโสธร
จุลนี	อยู่ในเขตตอนเหนือของเวียดนาม
อินทปัฐ	พระนครหลวงในเขตประเทศเขมร
หนองคันแทเลื้อน้ำ	เวียงจันทน์
เซชะมาศ	ลำปลายมาศ
ปัก	ปักธงชัย
แป๊ะ	บุรีรัมย์
พนมรุ้ง	นางรอง
ปทายสมันต์	สุรินทร์
นิมาย	นิมาย
แกว	ประเทศเวียดนาม
ปากห้วยหลวง	อำเภอโพนพิสัย
ซ้าย, ด้านซ้าย	ด้านซ้าย
ตะลุง	ประโคนชัย
พันพร้าว	อยู่ในเขตจังหวัดหนองคาย
โคราช, ครราช, คอนราช	นครราชสีมา
ละโว้	ลพบุรี
สีมม	อำเภอจัตุรัส จังหวัดชัยภูมิ

ประวัติย่อของผู้วิจัย

ชื่อ นายสุทิน ชื่อสกุล สอนองผัน

เกิดวันที่ 10 เดือน เมษายน

สถานที่เกิด

สถานที่อยู่ปัจจุบัน

ตำแหน่งหน้าที่การงานปัจจุบัน

สถานที่ทำงานในปัจจุบัน

พุทธศักราช 2506

อำเภอชวชัยบุรี จังหวัดร้อยเอ็ด

บ้านเลขที่ 93 หมู่ที่ 4 ต. ไผ่ศาล

อ.ชวชัยบุรี จ.ร้อยเอ็ด 45170

อาจารย์ 1 ระดับ 4

โรงเรียนบ้านห้วยสนุก สปอ. ชวชัยบุรี

สปจ. ร้อยเอ็ด

ประวัติการศึกษา

พ.ศ. 2523

พ.ศ. 2525

พ.ศ. 2529

พ.ศ. 2531

มัธยมศึกษาปีที่ 3 จากโรงเรียนชวชัยบุรีวิทยาคม

ป.กศ. จากวิทยาลัยครูบุรีรัมย์

กศ.บ. จากมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม

เข้าศึกษาในระดับบัณฑิตศึกษาที่มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

ประสานมิตร

ผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงอำนาจทางการเมืองในอีสานตั้งแต่สมัยสุโขทัย
จนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ. 1792 - 2394)

บทคัดย่อ

ของ

สุทิน สอนองผัน

เสนอต่อมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต วิชาเอกประวัติศาสตร์

กุมภาพันธ์ 2533

การศึกษาเรื่อง ผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงอำนาจทางการเมืองในอีสาน ตั้งแต่สมัย
สุโขทัยจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ. 1792 - 2394) พบว่า ดินแดนอีสานมีการเปลี่ยนแปลง
อำนาจรัฐที่มีอิทธิพลทางการเมืองในบริเวณนี้หลายครั้ง การเปลี่ยนแปลงเหล่านี้มีส่วนทำให้ดินแดน
อีสานส่วนเหนือและส่วนใต้แยกไปผูกพันกับศูนย์กลางอำนาจแต่ละแห่งคือดินแดนอีสานส่วนเหนือถูกปกครอง
โดยอาณาจักรล้านช้าง และอีสานส่วนใต้อยู่ภายใต้การปกครองของอาณาจักรเขมร การที่อีสาน
ส่วนเหนือและส่วนใต้ผูกพันกับศูนย์กลางอำนาจแตกต่างกัน ทำให้ดินแดนทั้งสองรับวัฒนธรรมและมีการ
ผสมผสานทางเชื้อชาติในกลุ่มประชาชนที่แตกต่างกันด้วย ครั้นเมื่ออาณาจักรไทยเข้าไปปกครอง
ดินแดนทั้งสองเข้าด้วยกันในสมัยธนบุรีและรัตนโกสินทร์ตอนต้น ประชาชนในดินแดนอีสานส่วนเหนือ
และส่วนใต้ก็ไม่ได้มีความผูกพันเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันได้ เพราะไม่มีความสัมพันธ์ทางการเมืองต่อกัน
มาช้านาน จะเห็นได้ว่าผู้นำในดินแดนอีสานใต้ได้ช่วยอาณาจักรไทยบุกตีเมืองศูนย์กลางของอาณาจักร
ล้านช้าง เช่น เมืองจำปาศักดิ์ เวียงจันทน์ หลวงพระบาง และเมืองในอีสานส่วนเหนือในระหว่าง
พ.ศ. 2319 - 2321 นอกจากนี้แล้วกลุ่มผู้นำเมืองในอีสานส่วนใต้อย่างได้ร่วมมือกันต่อต้านท้าวเจ้า
อนุวงศ์ ในปี พ.ศ. 2369 ซึ่งเป็นการยกทัพที่เมืองเวียงจันทน์ร่วมมือกับเมืองหลายเมืองในอีสาน
ส่วนเหนืออีกด้วย เมื่ออาณาจักรไทยสามารถรวบอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลาง และจัดการปกครองมณฑล
ต่าง ๆ ในดินแดนอีสานได้สำเร็จ ความรู้สึกแปลกแยกต่อกันทางการเมืองของชาวอีสานส่วนเหนือ
และส่วนใต้อาจค่อย ๆ หมดไป คงเหลือเพียงร่องรอยของความแตกต่างทางวัฒนธรรมของประชาชน
ในดินแดนทั้งสองที่มีปรากฏอยู่บ้างในปัจจุบัน

THE IMPACT OF POLITICAL CHANGES IN ISAN : FROM SUKHOTHAI
TO EARLY RATTANAKOSIN (1249 - 1851)

AN ABSTRACT

BY

SUTIN SANONGPHUN

Presented in partial fulfillment of the requirements
for the Master of Education degree in History
at Srinakharinwirot University

February 1990

From the study of the impact of political changes in Isan from Sukhothai to Early Ratanakosin (1249 - 1851), it was found that there were impacts of political changes several times in Isan area. This lead to the alienation of powers centered in this area : Northern Isan ruled by Lan Chang Kingdom and Southern Isan ruled by Khmer Kingdom. The different powers brought about different cultures and ethnic assimilation among groups of people in both Northern and Southern Isan. Therefore, when the Thai Kingdom in Thonburi and Early Rattanakosin had taken over both areas, there was no homogeneity between the people in these areas because of the lack of political relations for a long period. The leaders of Southern Isan assisted the Thai Kingdom in attacking Lan Chang centered - power towns of Champasak, Vientaine, Luang Prabang and the other in Northern Isan between 1776 - 1778. Additionally, the town leaders defeating Prince Anuwong's Rebellion, which associated with many towns in Northern Isan in 1826. Since the Thai Kingdom had centralized and succesfully governed towns in Isan area, different alienation of Northern and Southern Isan had gradually been eliminated. However, some traces of different culture of people still remains in these two areas nowadays.